

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Hegedüs Gyula

Magyar–angol kapcsolatok, 1944–1956

Történelemtudományi Doktori Iskola

Doktori iskola vezetője: Dr. Székely Gábor DSc., egyetemi tanár

Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program

Doktori program vezetője: Erdődy Gábor CSc, habil. egyetemi docens

A bizottság elnöke: Dr. Izsák Lajos DSc., egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Egedy Gergely DSc., egyetemi tanár

Dr. Frank Tibor DSc., egyetemi tanár

A bizottság titkára: Dr. Varga Zsuzsanna CSc., egyetemi docens

A bizottság további tagjai: Dr. Pók Attila PhD

Dr. Föglein Gizella CSc, Dr. Földes György DSc.
(póttagok)

Témavezető: Dr. Vida István DSc., egyetemi tanár

Budapest, 2011

Tartalom

I. Bevezetés	4
Szakirodalmi összefoglaló	7
Terminológia	10
II. Magyar-angol kapcsolatok a diplomáciai kapcsolatok megszakításától a békeszerződés aláírásáig (1941. április – 1947. február).....	11
1. A brit külpolitika főbb vonásai 1938–1947	11
2. Magyarország és Kelet-Európa a brit külpolitikában 1938–1945.....	12
Magyarország a brit Kelet-Európa-politikában 1938–1941.....	12
Angol hadüzenet Magyarországnak	13
A Szovjetunió kelet-európai céljai és a brit külpolitika 1941–1943	17
Közép- és Kelet-Európa háború utáni rendezése. Föderációk vagy érdekszférák?	20
A magyar béketapogatózások és a balkáni partraszállás terve.....	21
Teherántól Moszkváig – brit és szovjet tervek a háború utáni rendezésre (1943. szeptember – 1944. október)	24
A „százalékos megegyezés”	28
Közép- és Kelet-Európa a brit külpolitikában a jaltai konferencia után	30
3. Magyar–angol kapcsolatok 1944–1947	32
A magyar fegyverszüneti egyezmény	32
A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság brit missziója és az angol politikai misszió.....	34
Bevin külpolitikája.....	38
A magyar béke-előkészítés és a párizsi békekonferencia	42
A Külügyminiszterek Tanácsának értekezletei (1945. szeptember–1946. április).....	43
A magyar béke-előkészítés.....	46
A Külügyminiszterek Tanácsának első párizsi ülészaka	48
A németek kitelepítése és a csehszlovák-magyar lakosságcsere.....	53
Az angol parlament és Magyarország.....	57
Magyar kormánydelegáció Londonban.....	65
A békekonferencia	77
4. Angol visszhang a magyar belpolitikai eseményekre 1944–1947.....	91
Az 1945. novemberi választások	92
A Nagy Ferenc-kormány és a brit külpolitika 1946-ban	96
5. Gazdasági kapcsolatok 1944–1947.....	100
A földreform és az angol diplomácia.....	100
A szovjet–magyar gazdasági egyezmények angol visszhangja	104
Brit cégek Magyarországon 1945–1947	107
Magyar–angol áruforgalom 1945–1947	111
6. Magyar–angol kulturális és tudományos kapcsolatok 1945–1946.....	117
III. Magyar-angol kapcsolatok a békeszerződés aláírásától 1949 decemberéig	119
1. A hidegháború kibontakozása 1947–1949	119
2. Kelet-Európa a brit külpolitikában 1947–1949	128
3. Angol visszhang a magyar belpolitikai eseményekre 1947–1949.....	136
Kovács Béla letartóztatásától Nagy Ferenc lemondásáig	137
Az 1947. augusztusi választások	143
Az MKP és az SZDP egyesülése.....	146
A Mindszenty-ügy és az angol diplomácia	147
Az 1949. évi alkotmány és a Rajk-per.....	152
Magyarország „szovjetizálása” – ahogy a Foreign Office látta	153

4. Gazdasági kapcsolatok 1947–1949.....	155
Brit cégek Magyarországon 1947–1949	155
Magyar–angol áruforgalom 1947–1949	160
Magyar–angol pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások 1949-ben.....	162
5. Kulturális kapcsolatok 1947–1949	172
A British Council budapesti tevékenysége	172
A londoni magyar követség és a Magyar Intézet kulturális tevékenysége	175
Magyar–angol kulturális egyezmény tervezete	176
IV. Magyar–angol kapcsolatok 1949 decemberétől 1953 júniusáig	178
1. A brit külpolitika főbb vonalai 1950–1953	178
2. Magyar–angol kapcsolatok Sanders letartóztatásától a Nagy Imre-kormány hivatalba lépéséig	185
A Standard-per brit vonatkozásai	185
Magyar–angol diplomáciai háború 1950-ben	189
Magyar–angol tárgyalások Sanders szabadon bocsátásáról 1951–1952	192
További diplomáciai erőfeszítések Sanders kiszabadítására 1952–1953	197
Magyar–angol diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatok 1950–1953	200
3. Angol visszhang a magyar belpolitikai eseményekre 1950–1953.....	203
Konceptiós perek a szociáldemokraták ellen.....	204
Egyházellenes támadások.....	206
V. Magyar–angol kapcsolatok 1953 júniusától 1956 júniusáig	209
1. A nemzetközi kapcsolatok legfontosabb eseményei, 1953–1956	209
Nagy-Britannia a két szuperhatalom között, 1953–1956.....	209
Nagy-Britannia Kelet-Európa-politikája, 1953–1956.....	213
2. Magyar–angol diplomáciai kapcsolatok 1953–1956	218
A Nagy Imre-kormány és a „júniusi út” angol visszhangja	218
Magyar–angol kapcsolatok és a magyar belpolitikai események angol visszhangja, 1954–1955	222
Magyar–angol kapcsolatok 1955 áprilisától 1956 júniusáig.....	229
3. Magyar–magyar pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások 1953–1956	238
A tárgyalások megindulása; az 1954. évi kereskedelmi megállapodás	238
Az 1955. évi pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások	242
Az 1956. évi kereskedelmi és pénzügyi megállapodás.....	248
VI. Összefoglalás.....	252
Kutatási eredmények és a további kutatások iránya	252
VII. Bibliográfia	253
Levéltári források	253
Szakirodalom.....	255

I. Bevezetés

A magyar–angol kapcsolatok kutatásának nagy hagyománya van a magyar történettudományban. Az utóbbi évtizedek során számos kiváló történész járult hozzá ahhoz, hogy folyamatosan gyarapodnak ismereteink a két ország történelmének érintkezési pontjairól. A kutatás elsősorban a világháborúk időszakára koncentrált, hiszen a Brit Birodalom és Magyarország mindkét világháború idején ellenséges oldalon állt. A háborúkat lezáró békekonferenciákon Nagy-Britannia a győztesek oldalán foglalt helyet, míg a legyőzött Magyarország csak reménykedhetett a nagyhatalmak, köztük Nagy-Britannia jóindulatában. A magyar–angol kapcsolatokat az elmúlt évszázad során leginkább az jellemezte, hogy a magyar politikai elit és a politizáló értelmiség egy része valamiféle támogatást remélt Angliától – eleinte a történelmi Magyarország fenntartásában, később a revízióban, majd a náci Németország, utóbb pedig a Szovjetunió expanzív törekvéseivel szemben. A reményt rendszerint kiábrándulás követte. Nem véletlen, hogy a történetírásban olyan jelzőket találunk a magyar–angol kapcsolatok egyes időszakaira, mint az „elvesztett presztízs” korszaka vagy az „illúziók és csalódások” évei. Az általunk bemutatott tizenkét esztendőt hasonló szavakkal írhatnánk le. Néhány reménykeltő év után Magyarország és Nagy-Britannia ismét ellenségként állt szembe egymással a világot évtizedekig megosztó hidegháborúban.

Értekezésünk célja Magyarország és Nagy-Britannia kapcsolatainak bemutatása az 1944 ősze és 1956 nyara közötti időszakban. Az események tárgyalását a fegyverszüneti egyezmény megszületésének körülményeivel kezdjük, és a magyar–angol pénzügyi és kereskedelmi megállapodás aláírásával zárjuk. E hosszú időszak alatt történelmi jelentőségű események sora zajlott a világpolitikában és Magyarországon, amelyek valamilyen szinten hatással voltak a magyar–angol kapcsolatokra, ezért dolgozatunkban néhány kiválasztott kérdéskörre és időszakra koncentráltunk. Részletesen tárgyaljuk a két ország viszonyát a béke-előkészítés időszakában, és bemutatjuk a magyar diplomácia törekvéseit annak érdekében, hogy Magyarország minél kedvezőbb békefeltételeket érjen el. A magyar békeszerződés kérdésében nemcsak a hivatalos brit álláspontot vizsgáljuk meg, hanem ismertetjük a londoni parlament külügyi vitájában elhangzott felszólalásokat is. E kérdéskörhöz kapcsolódóan nagy vonalakban áttekintjük Nagy-Britannia általános Kelet-Európa-politikáját is 1938-tól a tárgyalt korszak végéig. Rámutatunk arra, hogy bár London már 1944-ben elfogadta, hogy Európa keleti része a Szovjetunió érdekszférája lesz, mégsem kezelte homogén egységként az egész térséget. Eleinte volt szövetségesei, Lengyelország és

Csehszlovákia részesültek kitüntetett figyelemben, később pedig a Sztálinnal szakító Jugoszlávia, de számos angol külügyi iratban találtunk utalásokat arra, hogy Magyarországot több szempontból is másképpen kell kezelni, mint a térség többi országát. Magyarország viszonylagos jelentőségét jelzi az a tény is, hogy a Budapestre akkreditált brit követek általában jól képzett, felkészült karrierdiplomataik voltak. Az angol diplomataik figyelemmel kísérték a magyarországi fejleményeket, a Foreign Office-nak küldött jelentéseikből részletes képet kaphatunk az ország belpolitikájáról és gazdasági életéről.

Szintén fontos témája dolgozatunknak a magyar kormány, illetve később a magyar pártvezetők Nagy-Britannia iránt tanúsított magatartása. A koalíciós időszakban a London segítségével reménykedő kispárti és polgári politikusok csalódottan tapasztalták a brit kormány távolságtartását. A brit Munkáspárttal korábban jó kapcsolatokat ápoló Szociáldemokrata Párt balratolódása miatt kezdte elveszíteni a brit kormánypárt rokonszenvét. 1948–49-ben Magyarországon is felerősödött a nyugatellenes propaganda, amely elsősorban az Egyesült Államok ellen irányult, de nagy szerepet kapott benne Nagy-Britannia is, egyrészt mint Amerika érdekeinek feltétel nélküli kiszolgálója, másrészt pedig mint olyan ország, ahol a „munkásáruló” Labour Party kormányoz. A hidegháború első szakaszában, 1950 és 1953 között mindkét angolszász hatalommal rendkívül rossz volt Magyarország viszonya, ugyanakkor fontos tény, hogy míg Washingtonnal sikerült egyes vitás kérdésekben kompromisszumra jutni, addig Londonnal mindvégig a mélyponton voltak a kapcsolatok. 1953 és 1956 között változó intenzitással, de tovább folyt a nyugatellenes propaganda, ugyanakkor ebben az időszakban a magyar kormány sokkal pozitívabb hozzáállást tanúsított az angolok, mint az amerikaiak iránt.

A magyar–angol viszonyt alapvetően a nemzetközi helyzet határozta meg, ezért mindegyik fejezet elején áttekintjük a világpolitika legfontosabb eseményeit, illetve a brit külpolitika főbb vonásait az adott időszakban. A hidegháború kibontakozásával párhuzamosan a magyar–angol kapcsolatok is hanyatlásnak indultak, majd Sztálin halála után itt is megkezdődött az enyhülés, később pedig a genfi csúcstalálkozó hatása érezhető egyértelműen a kétoldalú viszonyban. Esetenként a magyarországi belpolitikai események is hatással voltak a magyar–angol kapcsolatokra. A Nagy Imre-kormány 1953. júniusi megalakulása után például határozott javulás tapasztalható, míg Rákosi újbóli megerősödése (ami pedig Malenkov moszkvai félreállításával volt összefüggésben) ismét hűvösebb viszonyt eredményezett.

Értekezésünkben nagy hangsúlyt kapnak a gazdasági kapcsolatok. Nemcsak azért, mert ezzel eddig nem nagyon foglalkozott a történettudomány, hanem azért is, mert ez az a terület, ahol időnként meglepően jó viszony tapasztalható a két ország között még olyan

időszakokban is, amikor a hétköznapi kommunikációban, a sajtóban és a politikusi beszédekben, sőt a hivatalos diplomáciai érintkezésekben is a hidegháborús logika és retorika érvényesült. Igen jó példa erre az 1949-es év, amikor hosszú, de végül eredményes tárgyalások eredményeként szinte aláírásra készen állt a kereskedelmi és pénzügyi megállapodás, amikor politikai okokból megszakadtak a tárgyalások. 1954–55-ben is jóval barátságosabb hangnemben folytak a londoni megbeszélések, mint ami a hivatalos propaganda alapján elvárható lett volna.

Dolgozatunk első részében nagyobb mértékben támaszkodunk a szekunder irodalomra, hiszen a koalíciós időszakról számos monográfia, tanulmány és forráskiadvány áll rendelkezésünkre. Ugyancsak nagyrészt a szakirodalomra támaszkodunk a nemzetközi események bemutatásakor, de Nagy-Britannia Kelet-Európa-politikájával kapcsolatban ismertetünk néhány kevésbé közismert levéltári forrást. A gazdasági kapcsolatokkal foglalkozó fejezetek magyarországi és angliai levéltári források feldolgozásán alapulnak, és nagyjából ugyanez vonatkozik a dolgozat utolsó fejezeteire is, melyekben a magyar belpolitikai eseményekre adott brit visszhangot tekintjük át.

Szakirodalmi összefoglaló¹

Értekezésünk elkészítéséhez levéltári kutatásokat folytattunk a Magyar Országos Levéltárban, ahol elsősorban a Külügyminisztérium angol vonatkozású fondjait néztük át, ezenkívül a MOL Gazdasági Levéltárában a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyminisztérium iratanyagában is végeztünk kutatásokat. A Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban a Magyar Kommunista Párt külügyi anyagai mellett a londoni levéltárból származó több ezer oldalnyi iratmásolat rendkívül nagy segítséget jelentett munkánkhoz. A londoni Országos Levéltárban (National Archives, korábban Public Record Office) a brit külügyminisztérium (Foreign Office), a kabinet, a Miniszterelnöki Hivatal, a Kereskedelmi Minisztérium (Board of Trade), a Hadügyminisztérium (War Office), a Pénzügyminisztérium (Treasury), valamint a British Council iratanyagában kutattunk.

A levéltári forrásokon kívül számos forráskiadványban találhatunk dokumentumokat a magyar–angol kapcsolatokra vonatkozóan. A korszak legfontosabb nemzetközi szerződésai Halmosy Dezső munkájából ismerhetők meg, Romsics Ignác kétkötetes dokumentumgyűjteménye pedig a 20. századi magyar történelem legfontosabb forrásait sorolja fel. Mezei Géza válogatásában jelentek meg a hidegháború kibontakozásával kapcsolatos iratok, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei magyar nyelven Feitl István, angol nyelven Cseh Gergő Bendegúz szerkesztésében jelentek meg. Felhasználtuk Borhi László dokumentumgyűjteményét az amerikai-magyar kapcsolatokról, valamint a Vida István által válogatott iratokat a szovjet-magyar kapcsolatokról. Az angol nyelvű forráskiadványok közül a *The Foreign Office and the Kremlin* című kötetet, valamint a *Documents on British Foreign Policy Overseas* című sorozat Kelet-Európával és a Szovjetunióval foglalkozó kötetét használtuk fel. A *Foreign Relations of the United States* sorozatban is találtunk az angol–magyar viszonyra vonatkozó iratokat. Néhány tematikus forráskiadvány, például a Gönyei Antal által szerkesztett dokumentumgyűjtemény Magyarország kulturális kapcsolatairól, illetve H. Haraszi Éva válogatása Gascoigne, a budapesti brit politikai misszió vezetőjének jelentéseiről, szintén nagy segítséget jelentettek a munkában. Meg kell említenünk egyes tanulmánykötetekben és történeti szakfolyóiratokban megjelent forráspublikációkat, például H. Haraszi Éva angol vonatkozású forrásközléseit a *Világtörténetben*, a Baráth Magdolna fordításában megjelent Majszkij-feljegyzést, valamint a Vida István által összegyűjtött szovjet iratanyagot az Ideiglenes Kormányról és az Ideiglenes Nemzetgyűlésről, illetve a szovjet békeszerződés-tervezetről. Fontos forrásanyagot jelentettek

¹ Az említett művek könyvészeti adatai a VII. Bibliográfia c. fejezetben találhatóak.

a pártközi értekezletek jegyzőkönyvei, a magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek, valamint a magyar és brit parlamenti naplók.

A korszak szereplőinek emlékiratai szintén értékes forrásoknak bizonyultak - természetesen megfelelő forráskritika használata mellett. Winston Churchill, Anthony Eden, James F. Byrnes, Harold Macmillan, Nagy Ferenc, Kovács Imre, Kertész István memoárjai gazdagítják ismereteinket a magyar–angol viszony egyes aspektusairól.

Feldolgozások terén főleg a tárgyalt időszak első felére vonatkozóan áll rendelkezésre viszonylag nagyszámú munka. Korszakunk előzményeinek megértéséhez nélkülözhetetlenek voltak Juhász Gyula munkái, a *Magyarország külpolitikája 1919–1945* című összefoglaló, valamint a magyar–angol titkos tárgyalásokról szóló dokumentumgyűjtemény és annak bevezető tanulmánya. A két világháború közötti időszak brit–magyar kapcsolatait kutató történészek közül Bán D. András, Lojtkó Miklós és Romsics Ignác műveit kell kiemelnünk. A magyar külpolitika mozgásterének kérdésével először Ránki György foglalkozott részletesebben, és azóta számos tanulmány született e kérdéskörben, nemcsak az 1930-as évekre és a második világháborúra vonatkozóan, hanem az 1945 utáni időszakkal kapcsolatban is. Gondolatébresztő előadások hangzottak el e témában a 2000-ben rendezett debreceni történészkonferencián Rainer M. Jánostól, Fülöp Mihálytól, Békés Csabától, Pritz Páltól és másoktól.

A hidegháború története szorosan összefügg kutatási témánkkal: e tárgyban magyar nyelven elsősorban Békés Csaba és Borhi László tollából születtek értékes tanulmányok. Az angol nyelvű szakirodalomból J. L. Gaddis, J. Smith és H. Kissinger magyarul is megjelent műveire, valamint M. Dockrill, D. Yergin és F. J. Harbutt munkáira támaszkodtunk. Nagy-Britannia 20. századi történetét Egedy Gergely foglalta össze magyar nyelven, illetve H. Haraszi Éva is írt egy hosszabb, esszé jellegű tanulmányt Magyarország és Anglia 1945–1951 közötti „párhuzamos” történetéről – ez utóbbi angol kiadásához dokumentumgyűjtemény is tartozik. Felhasználtunk munkánkhoz több angol nyelvű munkát is a brit külpolitikáról, valamint Churchillről, Anthony Edenről és Bevinről, szóló életrajzokat. Nagy-Britannia Kelet-Európa-politikájáról Arday Lajos és Magyarics Tamás tanulmányaiból kaphatunk átfogó képet.

A háborút követő évek magyar külpolitikáját Balogh Sándor foglalta össze 1988-ban a *Magyarország külpolitikája 1945–1950* című monográfiájában. A magyar fegyverszünet történetét Korom Mihály dolgozta fel még a rendszerváltás előtt, a béke-előkészítés és a békekonferencia eseményeit Romsics Ignác és Fülöp Mihály monográfiáiból, illetve Kertész István munkáiból ismerhetjük meg. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság tevékenységét a

fentebb említett forráskiadványok bevezető tanulmányai és Cseh Gergő Bendegúz munkái mutatják be részletesen. Az 1945–1948 közötti időszak magyar–angol kapcsolatainak egyes kérdéseiről többek között Békés Csaba, Figder Éva és Mezei Géza írt. A koalíciós időszak belpolitikai eseményeinek megismeréséhez számos feldolgozás áll rendelkezésünkre többek között Balogh Sándor, Vida István és Izsák Lajos tollából. Az 1947/48-as „fordulat évei”-ről Feitl István, Izsák Lajos és Székely Gábor szerkesztésében jelent meg tanulmánykötet.

A háborút követő évekre, a hidegháború kibontakozására és a magyar koalíciós időszakra viszonylag jelentős számú szakirodalom áll rendelkezésünkre, az 1950-es évekre vonatkozóan azonban jóval kevesebb olyan munka született, melyet fel tudunk volna használni kutatásainkhoz. A magyar–angol kapcsolatok legsúlyosabb incidenséről, a Sanders-ügyről Pécsi Vera és Szörényi Attila jelentettek meg tanulmányokat. Az 1950–1956 közötti évek kutatásához az összefoglaló munkákon kívül elsősorban levéltári forrásokat használtunk.

Terminológia

Értekezésünkben az „angol” és a „brit” szavakat szinonimaként használjuk. Annak ellenére, hogy tisztában vagyunk e két szó jelentésbeli különbségével, stilisztikai okokból sokszor az „angol” jelzőt használjuk akkor is, ha a „brit” lenne a pontos szóhasználat. Ugyanez vonatkozik az ország nevére is: az ország hivatalos elnevezése, az „Egyesült Királyság” helyett általában „Nagy-Britanniát” használunk, esetenként pedig „Anglia”-ként utalunk az egész országra. A brit Munkáspárt hol magyar nevéen, hol angolul, „Labour Party”-ként szerepel dolgozatunkban. A magyar történetírásban a brit külügyminisztériumot angolul, Foreign Office-ként szokás megnevezni, ezért mi is ezt a gyakorlatot követjük, a többi minisztérium nevét azonban lefordítjuk.

A magyar történettudomány egyik gyakran tárgyalt témája az európai térségek elnevezése. Értekezésünkben a Magyarországot és a korabeli szomszéd államokat, valamint Lengyelországot, az NDK-t, Bulgáriát és Albániát magában foglaló térséget általában Közép- és Kelet-Európának nevezzük. Amikor azonban brit perspektívából szemlélve tárgyaljuk az eseményeit, akkor – igazodva az angol szóhasználatához – gyakran Kelet-Európaként utalunk az egész térségre. Az angol dokumentumokban Magyarország időnként délkelet-európai vagy balkáni országgént szerepel, de előfordul a „dunai államok” elnevezés is, különösen a háború utáni években, a föderációs tervek kapcsán. A hidegháború korszakában a térség államait a szovjet/ orosz zóna országainak, csatlós államoknak vagy vasfüggönyön túli országoknak hívták.

A Szovjetunióban 1946-ig nem minisztereknek, hanem népbiztosoknak nevezték a kormány tagjait. Az egyszerűség kedvéért értekezésünkben V. M. Molotovra az 1946 előtti időszakban is külügyminiszterként utalunk.

II. Magyar–angol kapcsolatok a diplomáciai kapcsolatok megszakításától a békeszerződés aláírásáig (1941. április – 1947. február)

1. A brit külpolitika főbb vonásai 1938–1947

A brit külpolitika legfontosabb jellemzője a 19–20. században a kontinentális egyensúlyra való törekvés volt. Amint Londonban úgy látták, hogy az egyensúlyt veszélyezteti egyik vagy másik európai hatalom, lehetőségeikhez mérten beavatkoztak az eseményekbe. Ez a pragmatikus politika tökéletesen működött a 19. században, és az első világháborút követő békerendezés is nagyjából – ha nem is maradéktalanul – összhangban volt az erőegyensúly koncepciójával. Adolf Hitler hatalomra jutása, majd Németország egyre agresszívabb lépései ezt az egyensúlyt tették instabillá. A Hitler fellépésére adott válasz, Neville Chamberlain megbékéltető politikája azonban zsákutcának bizonyult: München nem illett bele a hagyományos angol külpolitika kereteibe. Winston Churchill határozott egyénisége kellett ahhoz, hogy visszatérítse a birodalom külpolitikáját arra a pályára, amely ekkor már mintegy másfél évszázada eredményesen szolgált a Nagy-Britannia érdekeit.

A Chamberlain nevével fémjelzett „megbékéltető” politika természetesen nem az éppen hivatalban lévő miniszterelnök szeszélyének következménye volt: kialakulásához hozzájárult az angol társadalmat a 30-as években széles körben meghódító pacifizmus, a Foreign Office több befolyásos munkatársának az a meggyőződése, hogy Nagy-Britanniának érdekében áll Németország bizonyos fokú megerősödése, valamint egyfajta passzivitás megjelenése a brit politikai elitben, amely kezdte érezni, hogy a birodalom talán már nem győztesként kerülne ki a következő háborúból.² 1938 szeptemberében Chamberlain abban a tudatban tért vissza Münchenből, hogy hosszú évekre biztosította a békét Németországgal. A következő hónapok eseményei azonban Churchillt igazolták, aki világosan látta, hogy Hitler megbékéltetése kudarcra van ítélve. Churchill nem azért ellenezte Chamberlain politikáját, mert általában visszautasította volna az engedményeket és a kompromisszumokat, vagy nem lett volna hajlandó diktátorokkal szóba állni, hanem azért, mert ebben az esetben Anglia a „gyenge fél” szerepét játszotta, és az ilyen megbékéltetés egyoldalú visszavonuláshoz és a hatalmi egyensúly felborulásához vezet.³

Winston Churchill 1940 májusában került a miniszterelnöki székbe. Éppen akkor, amikor a német hadsereg lerohanta Belgiumot és Hollandiát, pár nappal később pedig áttörte a francia

² Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története*. Budapest, Aula Kiadó, 1998. 180–181.

³ John W. Young: *Winston Churchill's Last Campaign: Britain and the Cold War, 1951–1955*. Oxford, Clarendon Press, 1996. 8.

védelmi vonalakat. Churchillre hárult a feladat, hogy megszervezze az ország védelmét. Gyakorlatilag minden lényeges kérdésben, így a külpolitikában is az övé volt a döntő szó. A külügyi tárcát 1940 decemberéig vezető Lord Halifax, majd az őt felváltó Anthony Eden csak másodlagos szerepet játszhattak a külpolitika alakításában.

1941 júniusában a brit külpolitikának újabb dilemmával kellett szembenéznie: Hitler megtámadta a Szovjetuniót (aminek a veszélyére London több alkalommal is figyelmeztette Sztálint), és ezzel Nagy-Britannia egy oldalon találta magát egy olyan országgal, amelyre évtizedek óta gyanakvással, sőt határozott ellenszenvvel tekintett. A Churchillről szóló életrajzok és történeti munkák sohasem mulasztják megemlíteni, hogy a brit politikus teljes szívéből gyűlölte a kommunizmust. 1919-ben a Brit Birodalom hadügyminisztereként az intervenció egyik leglelkesebb támogatója volt, és elmondhatjuk, hogy világnézete, gondolkodásmódja szinte tökéletes antitézise volt a szovjet rendszernek.⁴ Az 1930-as években tartott egy esetleges szovjet–német összefogástól, mégis megdöbbenett, amikor 1939-ben valóban megszületett a Molotov–Ribbentrop paktum. A német támadás után Churchill azonnal támogatásáról biztosította a Szovjetuniót, anélkül hogy erről egyeztetett volna előtte a kabinet tagjaival. Félretéve személyes ellenszenvét, Churchill ismét azt a pragmatikus megoldást választotta, amit Nagy-Britannia életbevágó érdekének tartott: szovjet segítséggel legyőzni Németországot, amely akkor a legnagyobb fenyegetést jelentette Anglia számára.

2. Magyarország és Kelet-Európa a brit külpolitikában 1938–1945

Magyarország a brit Kelet-Európa-politikában 1938–1941

Ahhoz, hogy világosan lássuk Magyarországgal kapcsolatos angol politikát a háború után, annak mozgatórugóit és motivációit, mindenképpen szükséges megvizsgálnunk, hogyan viszonyult a brit külpolitika Magyarországhoz a második világháború idején, illetve azt, hogy a közép- és kelet-európai térségen belül mekkora jelentőséget tulajdonítottak hazánknak.

A Foreign Office-ban 1938-ban megállapítottak egy fontossági sorrendet a közép- és (dél)kelet-európai országok között. Különböző stratégiai, földrajzi és gazdasági szempontok alapján első helyre Görögország került, a másodikra Jugoszlávia és Románia (egyenlő arányban), az utolsó helyre pedig Magyarország.⁵ Az események azt igazolják, hogy a fontossági sorrend nagyjából változatlan maradt az elkövetkező évtized során. Ha a listához hozzávesszük Csehszlovákiát és Lengyelországot is, melyek a brit külpolitika szempontjából

⁴ Churchill szerepéhez a bolsevikok elleni intervencióban lásd pl.: Fraser J. Harbutt: *The Iron Curtain: Churchill, America, and the Origins of the Cold War*. New York–Oxford, Oxford University Press, 1986. 24–27.

⁵ Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája*. Budapest, Kossuth, 1985. 183–184.

szintén „fontos” országoknak minősültek, sőt a háború alatt emigráns kormányaik Nagy-Britannia szövetségesei voltak, akkor még jobban látható, milyen csekély jelentőséggel bírt Magyarország az angol külpolitikában. Sir Orme Sargent, külügyi államtitkár-helyettes ezt a következőképpen fogalmazta meg 1938 májusában: „Vannak más országok, ahol a brit érdekek feltétlenül sokkal fontosabbak, s azzá válnak még inkább pozícióink megerősítése révén, mint elsősorban Görögország, s talán Románia is. Éppen ezért ne hagyjuk magunkat rábeszélni arra, hogy pénzünket és energiánkat arra feccserejljük, hogy megpróbáljunk megmenteni olyan országokat, mint Magyarország, ahol a játszma már eldőlt.”⁶ A játszma egy időre valóban eldőlt, Magyarország egyre közelebb került Németországhoz, majd 1941-ben sor került arra, amit olyannyira szeretett volna elkerülni a magyar politikai elit nagyobb része: Magyarország hadiállapotba került a Brit Birodalommal.

Angol hadüzenet Magyarországnak

1941 áprilisában, amikor a Magyar Királyi Honvédség csapatai átlépték a magyar-jugoszláv határt, a brit kormány – korábbi figyelmeztetései ellenére – nem üzent hadat Magyarországnak, csupán a diplomáciai kapcsolatokat szakította meg. Ezt biztató jelként értékelték a magyar politikai elit angolszász orientációjú csoportjai, de 1941 júniusától már csak idő kérdése volt, hogy mikor áll be a hadiállapot a két ország között. Erre végül 1941 decemberében került sor. Mivel a hadüzenet megtörténtének körülményei összekapcsolódnak a háború utáni rendezés kérdésével, érdemes megvizsgálunk, hogyan került sor e jogi aktusra.

Sztálin már hónapok óta sürgette, hogy Nagy-Britannia üzenjen hadat Magyarországnak, Romániának és Finnországnak, amikor a kérdés először felkerült a londoni kabinet ülésének napirendjére 1941. szeptember 11-én.⁷ Anthony Eden memorandumban fejtette ki minisztertársainak a hadüzenet mellett és ellen szóló érveket, melyeket érdemesnek találunk szó szerint idézni:

„6. Magyarországgal fenntartottuk a kapcsolatot addig, amíg meg nem támadta Jugoszláviát, ugyanis, bár Magyarország volt az az ország, amely leginkább ki volt téve a német nyomásnak, mégis tanúsított némi képességet az ellenállásra és magas fokú nemzeti egységre. A magyar magatartás valójában kedvezőbb, mint például Románia és Bulgária magatartása.

⁶ Idézi: Juhász Gyula, 1985. 185.

⁷ NA CAB 65/19/28

7. A Jugoszlávia elleni magyar támadás Magyarországot hangsúlyosabban helyezte el a tengely táborába, mindazonáltal a magyar kormány belpolitikájában magasabb szintű függetlenséget tudott megőrizni, mint a legtöbb kormány Európában.

8. Magyarország ezért potenciálisan az egyik legstabilabb eleme maradt Közép- és Délkelet-Európának, és igen hasznosnak bizonyulhat a háború után, hogy Budapesten viszonylag hatékony adminisztratív és pénzügyi gépezetet találunk akkor, amikor a viszonyok Európa-szerte valószínűleg kaotikusak lesznek.

9. A Magyarország elleni hadüzenet mellett szóló érvek:

- a) egy ilyen lépéssel kedvében járnánk a jugoszláv és a szovjet kormánynak, akikkel a magyarok hadban állnak;
- b) demonstrálhatjuk a világnak, hogy azokat az országokat, amelyek nincsenek velünk, határozottan úgy tekintjük, hogy ellenünk vannak.

10. Egy ilyen lépést örömmel venne néhány csehszlovák is, bár a csehszlovák külügyminiszter nemrég kijelentette, hogy nem aggódik amiatt, hogy a háború után Magyarország viszonylag kedvező rendezésben részesül, és nem kívánja, hogy Őfelsége Kormánya változtasson Magyarországot illető jelenlegi álláspontján.

11. A Magyarország elleni hadüzenet ellen szóló, megalapozottnak tűnő érvek a következőkben foglalhatók össze:

- a) A magyar kormány és a nép őszintén náciellenes, és nagyrészt németellenes. Egyértelműen nem angolellenesek. Amennyiben nem sújtja őket majd túlzottan a békerendezés, örömmel fogadják a brit győzelmet és a német dominanciától való megszabadulást. Egy angol hadüzenet azonban arról győzné meg a magyarok többségét, hogy minden reményük a jövőre nézve a német győzelemben rejlik, ami azt eredményezné, hogy sokkal lelkesebben működnének együtt a németekkel, mint jelenleg;
- b) Nincs érdekellentét országunk és Magyarország között, amellyel lehetséges lenne a háború után kielégítő szinten helyreállítani a kapcsolatokat;
- c) Egy stabil nemzetállam létezése működő adminisztratív és pénzügyi szervezettel hasznosnak bizonyulhat a háború utáni újjáépítésben;
- d) Magyarország és Lengyelország évszázadok óta különösen szoros kapcsolatban állnak. A lengyel és a csehszlovák kormány megbeszélései során felmerült, hogy Magyarországot is bevonnák valamiféle közép-európai föderációs szervezetbe, és Lengyelország közvetítene a magyar-csehszlovák ellentétek feloldása érdekében. Egy ilyen megoldást, mely kívánatos lenne, nagymértékben hátráltatna egy

Magyarország elleni brit hadüzenet. Ezenkívül valószínűleg további feszültséggel terhelné a lengyelekkel való viszonyunkat.

- e) A magyar kormánynak és népnek nem lehet kétsége arról, hogy Nagy-Britannia nehezményezi közelmúltbeli tetteiket és magatartásukat. Ezért egy olyan gesztus, mint a hadüzenet szükségtelen ahhoz, hogy megértesse velük, hogy tetteikért vállalniuk kell majd a felelősséget;
- f) Az olyan akciók részünkről, amelyekkel európai országokat hangsúlyosabban elhelyezünk a német táborban, valószínűleg felerősíti az európai „Új rend”-re vonatkozó német propagandát.”⁸

A dokumentumban számos figyelemre méltó megállapítás olvasható. Eden több alkalommal is hangsúlyozza „a magyar kormány és a magyar nép” állítólagos őszinte náciellenességét. Bár kétségtelen, hogy voltak angolbarát csoportok a magyar politikai elitben és az értelmiség körében, de a teljes lakosságot és az egész kormányt náciellenesnek és németellenesnek beállítani nyilvánvaló túlzás. Valójában a nemzeti kispolgárság és az úri középosztály döntő többsége, sőt az arisztokrácia egy része is egyértelműen németbarát volt. Ezzel a brit külügyminiszter is bizonyára tisztában volt, és csak minisztertársai meggyőzése érdekében utalt a magyarok állítólagos angolbarátságára. A 11. pontban is szokatlan érvet hoz fel Eden a hadüzenet ellen, amikor arra hivatkozik, hogy azzal Magyarországot fokozottabb együttműködésre ösztönöznék Németországgal. A memorandum legérdekesebb pontja pedig kétségkívül az, amely szerint Jan Masaryk, a csehszlovák emigráns kormány külügyminisztere kijelentette Edennek, hogy kormányának nincs ellenére, ha Magyarország a háború után „viszonylag kedvező rendezésben részesül”. Kérdéses, hogy ez a kijelentés milyen körülmények között hangozhatott el, és a „kedvező rendezés” alatt Masaryk milyen országhatárokat értett.

A memorandum Romániáról szóló részében is több olyan gondolatot találhatunk, amelyeknek a későbbiekben nagy jelentőségük lesz. Egyrészt megállapítja, hogy a két országnak csak egyszerre szabad hadat üzeni, részben azért, mert ha csak az egyikkel kerülnek hadiállapotba, az jelzésértékű lenne a másik fél számára, hogy Anglia az ő igényeit támogatja Erdély kérdésében. Ugyanakkor Eden leszögezi, hogy „mindezidáig lehetetlennek bizonyult akár csak ideiglenes terveket készíteni Délkelet-Európa jövőbeni rendezéséről, és elképzelhető, hogy Nagy-Románia helyreállítása beleillik terveinkbe”.⁹ Néhány nappal később a kabinet, elfogadva Eden érveit, egyhangúlag úgy döntött, hogy „jelen pillanatban

⁸ NA CAB 66/18/42, 1941. szeptember 13.

⁹ Uo.

nem kellene hadat üzenünk Magyarországnak és Romániának, mivel az nem szolgálna semmiféle hasznos célt.”¹⁰

1941. október 20-án ismét napirendre került a három ország elleni hadüzenet kérdése. Ezúttal Eden azt közölte minisztertársaival, hogy Molotov a londoni szovjet nagyköveten keresztül kérte őt a hadüzenetre. A külügyminiszter szerint a legutóbbi memorandum óta megváltozott a helyzet, és Angliának ezzel a lépéssel kell bizonyítani szolidaritását a Szovjetunióval.¹¹ Indokait ismét egy memorandumban tárta a kabinet tagjai elé, melyben Magyarországgal kapcsolatban kijelenti, hogy „a hadüzenetnek nem lenne konkrét következménye, és szerencsétlen hatása lenne a magyarok nagy többségére, akik egyáltalán nem németbarátok és angolellesenek.” Mégis, „jelen pillanatban annak fontossága, hogy ne utasítsuk vissza és ne kedvetlenítsük el orosz szövetségeseinket, többet nyom a latban, mint a fenti érvek, ezért mindhárom ország ellen a hadüzenet küldése mellett állok.”¹² A háborús kabinet tagjait azonban nem sikerült meggyőznie, akik úgy vélték, hogy jelentős hátrányok származnának a hadüzenetből. Végül úgy döntöttek, hogy mindenképpen egyeztetnek az Egyesült Államok kormányával.

Az 1941. október 27-i kabinetülésen Eden ismét a hadüzenet mellett érvelt, ám Churchill aggodalmának adott hangot, hogy ezzel igazolnák azt az állítást, mely szerint Hitler egy hatalmas európai koalíció élén áll. A kabinet végül felhatalmazta a külügyminiszter, hogy közölje a szovjetekkel: a brit kormány számára komoly hátrányokkal járna a hadüzenet, és csak az erős szovjet nyomás miatt hajlandók foglalkozni a kérdéssel, valamint kikérik Washington és a domíniumok kormányai véleményét.¹³ A domíniumok, illetve az Egyesült Államok kormánya válaszáat (amely Londonra bízta a döntést) a kabinet november 3-i ülésén vitatták meg. A domíniumok közül Ausztrália kormánya támogatta a szovjet kérés teljesítését, Új-Zéland csak Magyarországnak és Romániának üzent volna hadat. A dél-afrikai kormány ellenezte a hadüzenetet, azzal érvelve, hogy ha a szövetségesek győznek, a nagyhatalommá vált Szovjetunió „részben vagy egészbe bekebelezné” a három kis országot. Azt javasolták, hogy London próbálja valahogy halogatni a dolgot, esetleg az Egyesült Államok kormányának segítségével. A kanadai kormány is ellenezte a hadüzenetet, részben elvi okokból, részben pedig a Kanadában élő és dolgozó finn, illetve magyar származású állampolgárai viszonylag nagy száma miatt.¹⁴ A kabinet tagjai mind egyetértettek abban, hogy

¹⁰ NA CAB 65/19/29, 1941. szeptember 15.

¹¹ NA CAB 65/19/40, 1941. október 20.

¹² NA CAB 66/19/18, 1941. október 23.

¹³ NA CAB 65/19/42

¹⁴ NA CAB 66/19/28

a hadüzenet mindhárom ország – és különösen Finnország – esetében is negatív következményekkel járna. Végül arra jutottak, hogy Churchill táviratot küld Sztálinnak a Szovjetunióknak küldendő hadianyag tárgyában, és ebben megemlíti, hogy a domíniumok nem támogatják a hadüzenetet, és megkérdezi Sztálint, hogy valóban ragaszkodik-e hozzá.¹⁵

1941. november 11-én Eden ismét azt javasolta, hogy teljesítsék Sztálin kérését, ám még ekkor sem sikerült meggyőznie a kabinetet.¹⁶ Churchill is vonakodott a hadüzenettől, pedig november végén a londoni angol nagykövet már lemondással fenyegetőzött, amennyiben London nem hajlandó teljesíteni Moszkva kéréseit. Ekkor Churchill úgy döntött, hogy két tábornokot küld Moszkvába tárgyalni, de amikor Sztálin jelezte, hogy Európa háború utáni sorsáról is tárgyalni kíván, a miniszterelnök úgy határozott, hogy Edennek kell mennie. A külügyminiszter nem üres kézzel indult Moszkvába: még elutazása előtt sikerült elérnie, hogy a brit kormány december 5-én bejelentette a hadiállapot létrejöttét Finnországgal, Romániával és Magyarországgal.¹⁷ Pedig időközben Sztálin egy Churchillnek küldött üzenetében csak a Finnország elleni hadüzenethez ragaszkodott: „Magyarországot és Romániát illetően, úgy látszik, még várhatunk” – írta november 23-án.¹⁸

1941 októberében tehát még Anthony Eden is viszonylag pozitívan viszonyult Magyarországhoz, és csak Molotov határozott és ismételt követelésére döntött a hadüzenet mellett. Memorandumában olvasható két különösen figyelemre méltó gondolat, amelyek előrevetítik azt, hogyan kezeli majd az angol külpolitika Magyarországot és a térséget a háború után. Az egyik az, hogy Eden visszaadná Romániának Észak-Erdélyt, ami meg is valósult; a másik pedig az, hogy fontosnak tartotta egy hatékony államgépezet fenntartását Magyarországon a háború utáni „kaotikus” időkre – ez azonban csak óhaj maradt.

A Szovjetunió kelet-európai céljai és a brit külpolitika 1941–1943

A korszak nemzetközi kapcsolatait kutató történészek számára az egyik legnehezebb feladat a Szovjetunió külpolitikai céljainak meghatározása egy-egy adott időpontban. A jelen értekezés kereteit meghaladná a sztálini külpolitika változásainak részletes elemzése, ami egyébként is számos akadályba ütközik: a hozzáférhető orosz források korlátozott száma miatt szinte csak a korabeli brit és amerikai diplomaták és szakértők véleményeire, elemzéseire, illetve kortársak visszaemlékezéseire hagyatkozhatunk, és ezeket természetesen csak komoly

¹⁵ NA CAB 65/20/1

¹⁶ NA CAB 65/24/3

¹⁷ David Carlton: *Anthony Eden: A Biography*. London, Allen Lane, 1981. 186.

¹⁸ *A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltása*. Budapest, Kossuth, 1958. 47.

forráskritikával használhatjuk. Különösen félrevezető lehet, ha későbbi eseményekből vonunk le messzemenő következtetéseket. Ebben az alfejezetben elsősorban brit szemszögből tekintjük át a Szovjetunió Kelet-Európa-politikáját 1941 és 1943 között.

1941. december 16-án Moszkvában Sztálin két szerződéstervezetet adott át Edennek, az egyik egy katonai szövetségről szólt, a másik pedig a háború utáni európai rendezésről és egy újabb német agresszió megakadályozása érdekében történő együttműködésről. A második tervezet egy titkos záradékot is tartalmazott volna Európa új határaitól: Lengyelország Németországtól kapna területeket, a többi ország visszakapná a háború előtti határait, helyreállítanák Csehszlovákiát, Jugoszláviát és a független Ausztriát. A Rajna-vidéket és esetleg Bajorországot is elcsatolnák Németországtól. A Szovjetunió visszatérne 1941-es határaihoz, megtartva a Romániától és Finnországtól megszerzett területeket, valamint a balti államokat. A szovjet-lengyel határ a Curzon-vonalat követné. A Szovjetunió jogosult lenne katonai támaszpontokat létrehozni Finnországban és Romániában, cserébe Sztálin beleegyezne abba, hogy Nagy-Britannia Dániában és Norvégiában létesítsen támaszpontokat. A tervezet szerint Romániát „a jelenleg Magyarország megszállása alatt álló területekkel lehetne kárpótolni”¹⁹

Eden némi meglepetéssel fogadta, hogy a nemrég még Moszkvát fenyegető német haderő árnyékában Sztálin ilyen nagyszabású európai rendezési tervvel áll elő. Mindenesetre közölte, hogy a brit kormány nagyjából egyetért ezekkel az elképzelésekkel, de az Atlanti Charta szellemének megfelelően és Rooseveltnél elnöki kifejezett kérésére nem ír alá semmiféle titkos megállapodást a háború utáni rendezésről. Londonba visszatérve mégis mindent megtett annak érdekében, hogy meggyőzze a kabinetet és Churchillt arról, vegyék rá Rooseveltet az 1941-es szovjet határok elismerésére. Churchill azonban ekkor még nem volt erre hajlandó. Lord Halifax naplójában leírta, hogy a miniszterelnök Edent „a kutyától kezdve a disznóig mindennek lehordta, amiért megegyezést javasolt Sztálinnal”, néhány hónappal később mégis ő maga kérte Rooseveltet, hogy fontolja meg a szovjetek kérését.²⁰ Az amerikaiak ellenállása miatt aztán a kérdés egy időre lekerült a napirendről. Eden és Churchill magatartása azonban jelezte, hogy az angoloknak nincs ellenükre egy ilyesfajta előzetes megegyezés a háború utáni határokról, bár érdekszférákról egyelőre még nem esett szó.

Az angol külpolitika tehát már 1941 decemberétől tudta, hogy a Szovjetunió milyen határokat szeretne a háború után, és hamarosan azt is elkezdték vizsgálni, hogy vajon mik

¹⁹ Anthony Eden: *The Reckoning*. Boston, Houghton Mifflin, 1965. 289-290.; Graham Ross ed. *The Foreign Office and the Kremlin: British Documents on Anglo-Soviet Relations, 1941-1945*. Cambridge etc: Cambridge University Press, 1984. 82.

²⁰ Daniel Yergin: *Shattered Peace: The Origins of the Cold War*. Harmondsworth, Penguin Books, 1990. 59.

lehetnek Sztálin szándékai a szovjet határokon túl, Közép- és Kelet-Európában. 1942–43-ban a Foreign Office-ban több dokumentum született, amelyek a Szovjetunió kelet-európai céljait és lehetőségeit, illetve az azokra adandó lehetséges brit reakciókat elemezték. 1942 májusában a Foreign Office egyik munkatársa a következőket írta a szovjet külpolitika általános tendenciájáról: „Ez azt jelenti, hogy kiterjesztik a kizárólagos orosz befolyást egész Kelet-Európára, ami Finnország, a balti államok és Románia elfoglalásával, a Csehszlovákiával és Jugoszláviával való lehető legszorosabb együttműködéssel, Magyarország szétzúzásával és Lengyelország bekerítésével valósulhat meg.” Kollégája erre azt válaszolta: „... ha az oroszok a háború végén elkezdik megvalósítani programjukat ... ezek az országok mind hozzánk és az amerikaiakhoz fordulnak majd, hogy mentjük meg őket az orosz veszélytől”. És egy másik kommentár: „Nem hiszem, hogy meg tudjuk akadályozni az orosz dominancia kialakulását Kelet-Európában Németország legyőzése és lefegyverzése után, ha Oroszország is részt vesz majd a végső győzelemben.”²¹

1943 januárjában Sir Orme Sargent államtitkár-helyettes egy feljegyzésben azt fejtegette, hogy a Szovjetunió nyilván kihasznál majd minden olyan fejleményt Kelet-Európában, amely számára kedvező lehet, de úgy vélte, hogy Moszkva nem törekszik tudatosan arra, hogy a bolsevizmus vagy a pánszlávizmus segítségével uralomra jusson az egész Balkánon. A Szovjetunió területi céljai Besszarábiára, Észak-Bukovinára és a romániai támaszpontokra korlátozódnak, és Sargent szerint a szovjet politikának nem célja a korlátlan terjeszkedés. „Ez természetesen nem zárja ki annak lehetőségét – tette hozzá –, hogy némelyik balkáni állam (és Magyarországot is ebbe a kategóriába kell sorolnunk) a háború végén kommunizmusba sodródhat pusztán akkor fennálló gazdasági körülményei következtében...”²²

Úgy tűnik, a Foreign Office-ban többféle nézet alakult ki a közép- és kelet-európai országok iránt tanúsított politika kérdésében. Néhányan, köztük Sir Owen O'Malley volt budapesti követ, aggódva figyelték a szovjet szándékokat, és arra próbálták ösztönözni a külügyi vezetést, hogy próbáljanak azoknak valamilyen módon gátat szabni. Mások úgy vélték, hogy a Szovjetunióknak – egyelőre legalábbis – nincsenek ilyen expanziós szándékai. William Strang feljegyzése például sokat elárul az angol külpolitika lehetőségeiről és céljairól: „Németország feltartóztatásához szükségünk van az oroszokkal való együttműködésre. (...) Senki sem tudja megmondani előre, milyen lesz Oroszország politikája a jövőben. Van egy tekintélyes és megalapozott vélemény, mely szerint Oroszország sem most, sem pedig a háború utáni néhány évig nem törekszik Kelet- és Közép-Európa

²¹ Ross, 1984. 106–107.

²² Uo. 120.

bolsevizálására, vagy bárhol máshol agresszív politika folytatására. De még ha Mr. O'Malley félelmei indokoltak is, és »egy győztes és dinamikus Oroszország ráteszi súlyos kezét« Kelet-, Közép- és Délkelet-Európa népeire, én nem mondanám azt, hogy ez nekünk hátrányunkra szolgálna, feltéve, hogy a mi saját létünket fenyegető német veszélyt továbbra is kezelni tudjuk. Jobb, ha Oroszország uralja Kelet-Európát, mint ha Németország uralná Nyugat-Európát. (...) Eljöhet az az idő, amikor Oroszország átveszi majd Németország szerepét, és fenyegetni fogja világhatalmunkat és létünket. De semmi jele annak, hogy ez a közeli jövőben történne. És ha a dolgok mégis így fordulnánk, remélhetőleg megfelelő módon és időben módosítunk majd politikánkon.»²³ A Strang által a távoli jövőre jóslt események azonban jóval hamarabb bekövetkeztek. Az alábbiakban láthatjuk, mennyire tudott az angol külpolitika alkalmazkodni a változó körülményekhez, hogyan tudott válaszolni a szovjet terjeszkedés kihívására.

Közép- és Kelet-Európa háború utáni rendezése. Föderációk vagy érdekszférák?

Közép- és Kelet-Európa háború utáni sorsával természetesen nem csak Sztálin foglalkozott. Londonban ismét előkerültek az első világháború után megfogalmazott (kon)föderációs elképzelések, a Külügyi Kutató- és Sajtószolgálat 1942–43-ban részletes tervet dolgozott ki kelet-európai konföderációk létrehozására.²⁴ Sztálin és Molotov reakcióból azonban hamarosan látni lehetett, hogy nem lesznek hajlandó elfogadni semmiféle államszövetséget a térségben, mivel meg voltak győződve arról, hogy azok veszélyeztetnék a Szovjetunió biztonságát. A szovjet külpolitika nagyon tartott attól, hogy a háború után Kelet-Európában nyugati segítséggel ismét kialakulhat egy szovjetellenes *cordon sanitaire*, ezért határozottan ellenszegültek a konföderációs kísérleteknek.

Már 1943-ban felmerült viszont Európa érdekszférákra való felosztásának kérdése. 1943 augusztusában Ivan Mihajlovics Majszkij távozó londoni nagykövet búcsúlátogatásakor kifejtette Edennek, hogy a háború után Európát két érdekszférára kellene felosztani: az angolok és az amerikaiak szabad kezét kapnának Nyugat-Európában, és a Szovjetunió nem szólna bele, hogy mit tesznek Franciaországban és a mediterrán országokban, így viszont a szovjet fél ugyanilyen jogokkal rendelkezne Európa keleti felében. Ha azonban a nyugati hatalmak fenn akarják tartani Európa egységét – márpedig Moszkvának is ez a szándéka –

²³ Uo. 129–130.

²⁴ Vö. Bán D. András szerk.: *Pax Britannica: brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról, 1942–1943*. Budapest, Osiris, 1996.

akkor mindhárom nagyhatalomnak el kell ismernie, hogy mindegyiküknek joga van beleszólni az egész kontinens ügyeibe. Eden természetesen az utóbbi változatot tartotta kívánatosnak.²⁵ Meg kell azonban említenünk azt is, hogy az érdekszférák kérdésével nem a szovjetek álltak elő először. 1943 januárjában E. H. Carr történészprofesszor – aki a háború előtt még a Hitlerrel való kiegyezést szorgalmazta – a *The Times* hasábjain azt javasolta, hogy Nagy-Britannia engedje át a kezdeményezést Moszkvának a közép- és délkelet-európai térségben, és a béketárgyalásokon ismerje el a térséget a Szovjetunió kizárólagos érdekszférájaként. Sir Orme Sargent erre reagálva azt írta Edennek, hogy a brit kormány bizonyára „határozottan ellenzi” ezt az elképzelést. A külügyminiszter lakonikus válasza („Yes.”) azt sugallja ugyan, hogy ő sem támogatja az érdekszféra-politikát, de majd látni fogjuk, hogy másfél évvel később már más volt a véleménye.²⁶

Úgy tűnik tehát, hogy ekkor még – 1943 elején – a Foreign Office néhány szkeptikusabb munkatársát leszámítva, a brit külpolitika még nem mondott le Közép- és Kelet-Európáról. Ekkortájt indultak meg magyar részről a jól ismert béketapogatózások, és bár ezek nem vezettek eredményre, annyi hatásuk mindenképpen volt, hogy jobban ráirányították Anglia figyelmét Magyarországra. Az első ilyen titkos missziók is közrejátszottak abban, hogy 1943 márciusában Eden úgy ítélte meg: „az általános háttér kedvezőnek látszik az Őfelsége kormánya részéről Magyarországgal szemben eddig tanúsított merev álláspont némi módosítására”.²⁷ Ez a „némi módosítás” azonban, amely inkább csak a propaganda szintjén jelent meg, messze nem volt elegendő a megegyezéshez.

A magyar béketapogatózások és a balkáni partraszállás terve

Az 1943. évi magyar béketapogatózási kísérletek történetét Juhász Gyula már 1978-ban feltárta az általunk is többször idézett dokumentumgyűjteményében, illetve az ahhoz írt bevezető tanulmányban.²⁸ Azóta a történeti kutatás csak kisebb részletkérdésekben finomított a Juhász által megrajzolt képen. Terjedelmi okok és az események közismertsége miatt itt csak röviden vázoljuk fel az 1943-as év közeledési kísérleteit.

Az első kapcsolatfelvétel 1943 februárjában Isztambulban történt, ahol Szent-Györgyi Albert azzal kereste meg az angol megbízottakat, hogy az ellenzéki pártok (a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Demokrata Párt és a legitimisták) támogathatják őt mint egy újonnan megalakuló magyar

²⁵ Eden, 1965. 405.

²⁶ Ross, 1984. 120.

²⁷ Juhász Gyula: *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kossuth, 1978. 102.

²⁸ Juhász, 1978.

kormány miniszterelnökét. Szent-Györgyi nem Kállay Miklós megbízásából, de a miniszterelnök (és Ullein-Reviczky Antal külügyi sajtófőnök) tudtával tette meg ajánlatát az angoloknak. Tervei szerint a hadsereg németbarát elemektől megtisztított egységei aktívan is részt vennének a hadműveletekben a szövetségesek oldalán. A Foreign Office nagy jelentőséget tulajdonított Szent-Györgyi missziójának, és komolyan fontolóra vették ajánlatát. A magyar közeledésre adható választ azonban meghatározta az, hogy a nagyhatalmak már korábban kimondták a feltétel nélküli megadás elvét. Ráadásul Magyarország hadiállapotban volt ugyan Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal is, azonban csak a Szovjetunió elleni háborúban vett részt tevőlegesen.

Időközben Gellért Andor, aki már hónapok óta Stockholmban tartózkodott Ullein-Reviczky megbízásából, 1943 februárjában ismét felkereste Böhm Vilmost, aki ekkor a stockholmi brit követség Sajtófigyelő Irodájának magyar referense volt. Gellért az iránt érdeklődött Böhmnél, hogy milyen lépéseket javasol Magyarországnak ahhoz, hogy kikerüljön a háborúból.

Augusztusban Veress László, a Külügyminisztérium tisztviselője vette fel a kapcsolatot a brit titkosszolgálat, a SOE (Special Operations Executive) képviselőivel Isztambulban. Közölte velük, hogy Kállay miniszterelnök, Keresztes-Fischer belügyminiszter, Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök és Szegedy-Maszák Aladár, a Külügyminisztérium Politikai Osztályának vezetője nevében tájékoztatja a szövetségeseket, hogy Magyarország elfogadja a feltétel nélküli megadás elvét. Veress azt is kijelentette, hogy a Magyar Királyi Honvédség megvédi az országot a német hadsereg ellen, és együttműködik a szövetségesekkel. Az angolok Veress ajánlatát is komolynak tekintették, és – akárcsak a Szent-Györgyi misszió esetében – ismét kikérték Washington és Moszkva véleményét. A brit kormány megfogalmazott egy négy pontból álló előzetes fegyverszüneti egyezményt is, melyet szeptember 9-én éjjel adtak át Veressnek. A magyar kormány azonban ezt követően elbizonytalanodott, és hónapokig nem reagált érdemben az egyezménytervezetre. Magatartása teljes mértékben érthető volt, hiszen a szövetséges haderők olyan távol voltak Magyarországtól, hogy a feltétel nélküli megadás bejelentése azonnali német megszállást vont volna maga után. Ezzel a Foreign Office is tisztában voltak: Alexander Cadogan, a külügyminiszter állandó helyettese december közepén azt írta, hogy a feltétel nélküli megadást nem lehet megkövetelni egy olyan országtól, amelyet nem tudnak megvédeni.²⁹ Az Anglia felé megkezdett béketapogatózások tehát nem jártak – nem járhattak – sikerrel. 1944

²⁹ Uo. 296.

márciusában Veress László azt jelezte az angoloknak, hogy Magyarország kész kapcsolatba lépni a Szovjetunióval a keleti fronton harcoló magyar csapatok kapitulációjáról, az ország német megszállása azonban keresztülhúzta ezeket a terveket is.

Az angolokkal kapcsolatot kereső magyar küldöttek abban bíztak, hogy az angolszász csapatok hamarabb érnek Magyarországra, mint a Vörös Hadsereg. Ez a lehetőség akkor még nem tűnt teljesen reménytelennek. A Foreign Office 1943 januárjában még számolt azzal a lehetőséggel, hogy „lehetséges, hogy a háború végén angol és amerikai csapatok lesznek a Balkánon”,³⁰ ám ennek valószínűsége az idő előrehaladtával egyre csökkent. Egy szintén 1943 januárjában kelt feljegyzésben a következőt olvashatjuk: „A nyilvánvaló és a legegyszerűbb megoldás az lenne, ha mi és az amerikaiak egy balkáni invázióval ott lennénk a helyszínen, mégpedig olyan helyzetben, hogy fenn tudjuk tartani a rendet a világnak ezen a részét, és így megakadályozzuk annak azonnali összeomlását és a kommunista felkelések megindulását. Ugyanakkor az is fontos, hogy legyenek alternatív elképzeléseink a helyzet kezelésére, ha esetleg nem lennénk a helyszínen a megfelelő pillanatban.”³¹

Churchill 1942 és 1944 között szinte az összes nagyhatalmi konferencián felvetette a balkáni partraszállás tervét, de az hol az amerikaiak, hol a szovjetek ellenállásán bukott meg. Valójában Sztálinnak nem is nagyon kellett tiltakoznia, hiszen az amerikai katonai vezetés sohasem támogatta egy görögországi vagy jugoszláviai partraszállás ötletét. Churchill balkáni inváziós terveit az angol katonai körök sem vették komolyan, a brit vezérkar sohasem dolgozott ki haditervet a partraszálláshoz.³² Ennek ellenére az ötlet újra és újra felbukkant különböző elemzésekben, de megvalósításához egyre kevesebb reményt fűztek. A Londonban felállított „Háború Utáni Tervezési Csoport” egy 1944. február 10-én kelt dokumentumában kifejtette, hogy „jelentős politikai okok támasztják alá azt, hogy brit megszálló erők jelen legyenek ebben a térségben [ti. Délkelet-Európában], bár igen valószínű, hogy a három nagyhatalom nem fog teljesen egyetérteni ebben a kérdésben. (...) Katonai szempontból is kívánatos a szövetséges erők által történő megszállás. (...) A tapasztalatok azt mutatják, hogy az Ellenőrző Bizottságoknak és más szövetséges testületeknek megszálló erők támogatására van szükségük, ha hatékonyan akarják ellátni feladataikat.”³³ 1944 áprilisában a Foreign Office megállapította, hogy „politikai okok arra ösztönöznék bennünket, hogy »legalábbis felmutassuk a zászlót«, bár ezt a gyakorlatban csak egy »jelképes erő« odavezénylésével lehet

³⁰ Ross, 1984. 120.

³¹ Ross, 1984. 119.

³² A balkáni partraszállás kérdéséhez lásd Lojkó Miklós: The Failed Handshake over the Danube. The Story of Anglo-American Involvement in the Liberation of Central Europe at the End of the Second World War. *The Hungarian Quarterly*. 159. 2000. 104–111.

³³ Ross, 1984. 142–143.

megvalósítani”. Azt is leszögezték, hogy brit megszállás csak a szovjetek beleegyezése esetén jöhet szóba.³⁴ 1944 nyarán már a Háború Utáni Tervezési Csoport is belátta: „valószínűnek tűnik, hogy orosz erők fogják megszállni Magyarországot, és ez az ország is valószínűleg a Szovjetunió domináns befolyása alá kerül majd az ellenségeskedések utáni időszakban”.³⁵

Balkáni partraszállásra tehát nem került sor, de az angol haditervekben továbbra is szerepelt egy Olaszországból Ljubljánán keresztül Ausztria és Magyarország irányába való előretörés. Alexander tábornok 1944 októberében egy olyan tervet terjesztett elő, mely szerint a brit 8. hadsereg kisebb erőkkel elfoglalná Split, Sibenik és Zadar kikötőit, majd kora tavasszal hat hadosztálynyi erővel Ljubljana és Rijeka felé nyomulnának előre. A szövetséges csapatok azonban a vártnál keményebb német ellenállásba ütköztek Észak-Olaszországban, ezért 1945 februárjában a tervet törölték, és három brit, illetve kanadai hadosztályt Olaszországból a nyugati frontra vezényeltek.³⁶ Ezek után már a katonai feltételei sem voltak meg annak, hogy angolszász csapatok ériék el Magyarország területét.

Teherántól Moszkváig – brit és szovjet tervek a háború utáni rendezésre (1943. szeptember – 1944. október)

1943 második felében a Foreign Office már igen komolyan foglalkozott a háború utáni rendezés előkészítésével. Frank Roberts, a Közép-Európa Osztály vezetője 1943 szeptemberében két feljegyzést is készített Magyarországról, melyekben az aktuális helyzetet elemezte, illetve a háború utáni határok kérdésével foglalkozott. Leírta, hogy a brit kormány még nem vállalt „semmilyen kötelezettséget Magyarország területének jövőbeli rendezésére vonatkozólag”, de megegyezett a szovjet kormánnyal, hogy Magyarország független államként fennmaradhat, bár Anglia szívesen látná, ha egy államszövetséghez csatlakozna.³⁷

A teheráni konferencián (1943. november 28–december 1.) a közép- és kelet-európai térség szempontjából két fontos döntés született: egyrészt a nagyhatalmak megállapodtak Lengyelország határaitól, másrészt eldőlt, hogy Nyugat-Európában nyitják meg a második frontot. Magyarország és a térség szempontjából azonban talán nem is maguk a döntések a fontosak, hiszen ezek a kérdések már tulajdonképpen korábban eldőlték, hanem inkább az, hogy Churchill, de főként Eden Teheránban jött rá igazán arra, hogy a Szovjetunió hatalma

³⁴ Mezei Géza: *Befolyás vagy hegemonia? A háború utáni rendezés Kelet-Közép-Európában: a magyar Szövetséges Ellenőrző Bizottság és az angolszász hatalmak Magyarország-politikája 1944–45-ben*. Budapest, Új Mandátum, 2001. 33.

³⁵ Ross, 1984. 166–167.

³⁶ David Hunt: *British Military Planning and Aims in 1944*. In: William Deakin, Elisabeth Barker and Jonathan Chadwick eds.: *British Political and Military Strategy in Central and Southern Europe in 1944*. Basingstroke–London, Macmillan, 1988. 15–16.

³⁷ Juhász, 1978. 245–248.

alá fog kerülni Európa keleti fele, és az amerikaiak nem nagyon fognak ez ellen semmit sem tenni. Érdekes módon – ahogy David Carlton Eden-életrajzában megállapítja³⁸ – a két brit politikus különbözőképpen reagált erre a felismerésre. Churchill ezek után kétoldalú angol–szovjet megegyezésekkel próbálta menteni Anglia számára a menthetőt, hogy ezekkel próbálja valamennyire megkötni Sztálin kezét. Eden viszont Teherán után kezdett felhagyni a szovjetek iránt tanúsított engedékenyebb politikájával. „Bevallom, egyre növekszik a balsejtelmem arra nézve, hogy Oroszországnak nagyszabású céljai vannak, köztük talán Kelet-Európa, sőt a Földközi-tenger térsége fölötti uralom, és a fennmaradó területek nagy részének »kommunizálása«” – írta egy 1944. márciusi feljegyzésében.³⁹

A Szovjetunió „nagyszabású céljai”-t illetően nem csak a korabeli diplomaták voltak bizonytalanságban, de a történeti kutatás sem tud egyelőre határozott választ adni arra a kérdésre, hogy Sztálinnak mik voltak a szándékai Európa egyes országaival.⁴⁰ Az egyetlen fogódzót Majszkij 1944 januárjában született feljegyzése nyújtja, amelyben a külügyi népbiztos-helyettes (korábban londoni nagykövet) Molotov számára foglalta össze „a jövő világ kívánatos alapelveit”.⁴¹ Nem tudhatjuk, hogy a dokumentumnak mekkora szerepe volt a szovjet külpolitika alakításában, illetve milyen mértékben felelt meg Molotov és főleg Sztálin elképzeléseinek, de valószínűnek tarthatjuk, hogy egyes pontok – különösen a Nagy-Britanniával kapcsolatos részek – inkább Majszkij saját álláspontját tükrözik, és nem a hivatalos szovjet külpolitikát. Sztálin és Molotov valószínűleg olvasták a feljegyzést, és valamilyen szinten befolyásolhatta véleményüket, de a történeti kutatás nem talált bizonyítékot arra, hogy a feljegyzés nyomán bármiféle döntés született volna. Valószínűleg ekkoriban több feljegyzés is készülhetett a szovjet vezetés számára a háború utáni rendezéssel kapcsolatban, de egyelőre csak Majszkij dolgozata került nyilvánosságra.

Majszkij szerint a Szovjetunió elsődleges érdeke, hogy a háború után 30–50 éven át garantálja a békét és a biztonságot Európában és Ázsiában. Ennek elősegítésére egy olyan nemzetközi szervezet létrehozását javasolja, amelyben a négy nagyhatalom, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Kína együttműködése garantálja a békét. Majszkij felveti ugyan egy európai proletárforrádalom kitörésének lehetőségét a háborút követően, de – bár nem mondja ki egyértelműen – ennek nem tulajdonít nagy valószínűséget. Ha nem lesz proletárforrádalom Európában, akkor nem látja akadályát a jó kapcsolatok fenntartásának

³⁸ Carlton, 1981. 231.

³⁹ Eden, 1965. 439.

⁴⁰ Lásd pl.: Vojtech Mastny: Soviet Plans for Postwar Europe. In: Antonio Varsori and Elena Calandri eds.: *The failure of peace in Europe, 1943–48*. Basingstoke–New York, Palgrave–Macmillan, 2002. 59–75.

⁴¹ Baráth Magdolna: Ivan M. Majszkij új világrendje 1944-ben. *Külpolitika*. 1996/3–4. sz. 154–184.

Angliával és az Egyesült Államokkal. „A Szovjetunió érdekelt abban – írja Majszkij –, hogy fenntartsa a jó kapcsolatot Angliával és az USA-val, úgy népgazdasága háború utáni újjáépítésének szükségleteiből, mint a béke megőrzésének igényéből kiindulva, amelyhez valamennyi említett ország együttműködése feltétlenül szükséges. Másrészt sem az USA-nak, sem Angliának nincsenek (és előre nem láthatóak) semmilyen nehezen megoldható területi vagy gazdasági vitái a Szovjetunióval.”⁴² Majszkij világosan látja, hogy Nagy-Britannia és a Brit Birodalom meggyengülve kerül majd ki ebből a háborúból. Javaslati általában figyelembe veszik a brit érdekeket, hiszen elsőrendű fontosságot tulajdonít az együttműködésnek, mégis van több olyan pont, amelyek potenciális konfliktusokat rejtenek magukban Angliával. Nem véletlen, hogy éppen ezek a kérdések vezettek a legtöbb vitához a nagyhatalmi konferenciákon Jaltában és Potsdamban: az egyik Lengyelország kérdése, melyet „független és életképes” államként kívánt Majszkij helyreállítani, de keleti határát az 1941-es határ alapján akarta meghúzni, nyugaton német területekkel kárpótolva. Németország meggyengítését 10 éves megszállással, az ország feldarabolásával, valamint „katonai, ipari és ideológiai” leszerelésével kívánta elérni. Szemben a brit elképzelésekkel, a szovjet diplomata nem tartotta kívánatosnak, hogy a kis európai államok föderációkat alkossanak a Duna-medencében, Közép-Európában vagy Skandináviában. Görögországban elismerte Anglia érdekeit, és egy görög-szovjet-angol szövetség létrehozását javasolta. Ugyanakkor a brit pozíciókat veszélyeztette az az elképzelés, hogy a Szovjetunió megőrizze befolyását Észak-Íránban, illetve fokozza politikai és kulturális befolyását Irakban, Szíriában, Libanonban, Palesztinában és Egyiptomban – bár Majszkij kiemeli, hogy ebben a térségben kerülni kell a konfliktusokat Angliával.

Majszkij Európa összes országában szükségesnek tartotta, hogy az államrendszerek „a népfront eszméjének szellemében a széles demokrácia elvein” épüljenek fel, de a közép- és kelet-európai országokban – így Magyarországon is – ezt csak a nagyhatalmak külső beavatkozásával látja megvalósíthatónak. „Ettől a »beavatkozás más államok belügyeibe« lépéstől nem kell visszariadni – írja –, mert az országok államberendezkedésének demokratikus volta a béke tartósságának egyik jelentős garanciája.”⁴³ Majszkij arra is rávilágít, hogy a „haladó” politika erőkön nem ugyanazt érti Anglia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió, és végül arra a következtetésre jut, hogy a „demokratikus rendszerek” kérdésében nem lesz mindig könnyű az együttműködés a nagyhatalmak között, de nem is tartja reménytelennek. Magyarországgal kapcsolatban Majszkij kijelenti, hogy a Szovjetunió

⁴² Uo. 182.

⁴³ Uo. 167.

nem érdekelt egy erős Magyarország létrehozásában, határait a néprajzi elv alapján kell meghúzni, kérdéses esetekben Magyarország ellenére kell dönteni. Erdély esetében is a nemzetiségi elvet alkalmazná. Az országot a háború utáni években nemzetközi elszigeteltségben kell tartani, és jóvátétel fizetésére kell kötelezni. Hosszú távú katonai jelenlétet ugyanakkor nem javasol, a térségben csak a Szovjetunióval közvetlen határos Romániával tartja szükségesnek kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megkötését.

Annak ellenére, hogy Majszkij feljegyzése végeredményben elismerte Nagy-Britannia érdekeit Görögországban, 1944 tavaszán olyan fejlemények történtek a balkáni országban, amelyek aggodalmat keltettek Londonban. Nagyjából 1944 áprilisáig a Szovjetunió egyáltalán nem avatkozott be a görögországi eseményekbe, ettől fogva azonban egyre nyíltabban támogatta a kommunisták által vezetett EAM-ot (a Nemzeti Felszabadítási Frontot) és bírálta Anglia politikáját. Eden ezért 1944. május 5-én azt javasolta Fjodor Taraszovics Guszev londoni nagykövetnek, hogy mivel Görögország angol hadműveleti terület, ezért a Szovjetuniónak el kellene fogadnia ott Anglia vezető szerepét, cserébe Nagy-Britannia támogatja a szovjetek politikáját Romániában. Néhány nappal később Guszev jelezte, hogy kormánya egyetért Edén javaslatával, hátravolt még azonban Roosevelttel beleegyezése. Eden és Churchill felváltva győzködtek az elnököt és az amerikai külügyminisztériumot arról, hogy szó sincs a Balkán érdekszférákra osztásáról, csupán a „katonai realitásokat” figyelembe véve megosztják a feladatokat. Júniusban Churchill három hónapos próbaidőt javasolt, amit az amerikaiak egy hónap múlva vonakodva bár, de elfogadtak.⁴⁴ Végül nem született formális megegyezés, de egyáltalán nem véletlen, hogy Churchill és Eden majd éppen három hónappal később, 1944 szeptemberében utazott Moszkvába, hogy megegyezzenek Sztálinnal Délkelet-Európa érdekszférákra osztásáról.

Még a moszkvai út előtt, 1944. augusztus 9-én, Eden részletesen elemezte a brit–szovjet viszonyt, illetve a Szovjetunió európai politikáját: „... anélkül, hogy közvetlen megkérdőjeleznénk az orosz érdekeket a Szovjetunióval határos közép-európai országokban, minden alkalmat meg kell ragadnunk arra, hogy terjesszük a brit befolyást ezekben az országokban”. Kifejtette továbbá, hogy „fennáll a konfliktus bizonyos kockázata a Magyarországgal kapcsolatos brit és szovjet politika között, egyrészt a területi rendezés (Erdély) kérdésében, másrészt az ország belső fejlődése vonatkozásában. (...) Anélkül tehát, hogy szembeszállnánk a szovjet befolyással, amely nyilvánvalóan jelentős lesz Közép-Európában, mindenképpen hallatni kell majd hangunkat Magyarországon, és egyértelművé

⁴⁴ Sir Llewellyn Woodward: *British Foreign Policy in the Second World War*. Vol. III. London, Her Majesty's Stationery Office, 1971. 115–121.

kell tennünk, hogy teljes körű konzultációra tartunk igényt az ország politikai jövőjét illetően.”⁴⁵ Ezt az igényt jelzi az a tény is, hogy a Foreign Office 1944 augusztusában fegyverszünet-tervezetet dolgozott ki Magyarország számára, bár annak végül nem lett szerepe a végleges egyezmény megszövegezésében.⁴⁶

A „százalékos megegyezés”

1944 szeptemberében Winston Churchill és Franklin Delano Rooseveltt québeci konferenciáján a brit miniszterelnök ismét felvetette az Olaszországból Ljubljanán át Bécs, illetve Magyarország felé induló előrenyomulás tervét, de próbálkozása ezúttal is sikertelen volt. Ez tehát azt jelentette, hogy Közép- és Kelet-Európa országait egyedül a Vörös Hadsereg fogja felszabadítani. Churchill ennek tudatában utazott 1944 októberében Edennel együtt Moszkvába, ahol befejezte azt, amit Eden már májusban elkezdett: megállapodott Sztálinnal a délkelet-európai térség befolyási övezetekre való felosztásáról.

A „százalékos megegyezés” története jól ismert.⁴⁷ Sztálin és Churchill 1944. október 9-i találkozásán a brit miniszterelnök 50–50%-ot tüntetett fel Magyarország mellett, ám Sztálin nagy kék pipája a hírhedt papírszeletkén nem jelentette azt, hogy a kérdés végleges elrendezést nyert volna. Másnap Edenre és Molotovra várt az a feladat, hogy a százalékokat valamilyen jelentéssel töltsék meg, és egyúttal mindketten kihasználták a lehetőséget arra, hogy már-már vásári alkudozásra emlékeztető vitában próbáljanak több befolyást megszerezni egy-egy országban. A végeredmény Magyarország szempontjából kedvezőtlenebb lett, mint a Churchill–Sztálin megállapodás. Molotov rögtön a tárgyalás elején 75%-os befolyást követelt Magyarországon arra hivatkozva, hogy az ország „a Szovjetunióval határos, és a jövőben is az lesz”.⁴⁸ Eden ezt elfogadta, sőt másnap, amikor véglegesen rögzítették a százalékokat, már 20%-os befolyással is megelégedett Magyarországon. Engedékenységének oka főleg az volt, hogy elsősorban Anglia földközi-tengeri érdekeit próbálta védeni. Az Égei-tenger partjai mentén fekvő Trákia nyugati részét ekkor bolgár csapatok tartották megszállva, és a bolgár kormány nem titkolta a partvidékére vonatkozó területi igényeit sem, márpedig így veszélyes közelségbe került volna a tengerszorosokhoz is. Mivel ezek a lehetőségek alapvető brit

⁴⁵ NA CAB 66/53/36, részben idézi: Mezei, 2001. 35–36.

⁴⁶ Korom Mihály. *A magyar fegyverszünet 1945*. Budapest, Kossuth, 1987. 56–57.

⁴⁷ Winston S. Churchill: *A második világháború*. 2. kötet. Budapest, Európa, 1989. 476.; Vida István: Az 1944. októberi Sztálin–Churchill találkozós és Magyarország. *Történelmi Szemle* (29) 1986/1. sz. 149–164.; Albert Resis: The Churchill–Stalin Secret ‘Percentages’ Agreement on the Balkans, Moscow, October 1944. *The American Historical Review*. (83) 1978/2, 368–387.; Bán D. András: A „százalékegyezmény”. Európa megmentése vagy Kelet-Európa „elárulása”? *Európai utas*. 38. 2000. 38–42.

⁴⁸ NA PREM 3/434/4 C201953 10.

érdekeket veszélyeztettek, nem csoda, hogy Eden jóval nagyobb figyelmet fordított Bulgária sorsára, mint a térség többi államára.

A „százalékos megegyezés”-t általában úgy értelmezik, hogy Anglia azzal engedte át a Szovjetunióknak Görögország kivételével egész Délkelet-Európát Magyarországgal együtt. Pedig nem is volt hivatalos diplomáciai megállapodás. Nem rögzítették írásban, és később egyetlen más megállapodásban sem hivatkoztak rá – tipikus „gentlemen’s agreement” volt, melyet a felek nagyjából be is tartottak az elkövetkező hónapokban. Még Rooseveltt is, aki következetesen tiltakozott minden érdekszférára emlékeztető megoldás ellen, gyakorlatilag tudomásul vette a megegyezést.

Egy diplomáciai megállapodás jelentősége – legyen az írott dokumentum vagy szóbeli megegyezés – attól függ, hogy a felek betartják azt vagy sem. A „százalékos megegyezés” esetében azt láthatjuk, hogy mind Nagy-Britannia, mind a Szovjetunió a megegyezés szellemében tevékenykedett. Ennek leglátványosabb bizonyítéka az volt, hogy amikor a brit erők 1944 karácsonyán az angol hadsereg alakulatai véres összecsapások során kiszorította a kommunista vezetésű Nemzeti Felszabadítási Frontot Athénból, Sztálin nem tiltakozott. Cserébe Churchill sem emelte fel a szavát, amikor két hónappal később Andrej J. Visinszkij külügyminiszter-helyettes személyesen utazott Bukarestbe, hogy kikényszerítse Nicolae Rădescu lemondását, és új miniszterelnököt jelölt ki Petru Groza személyében.⁴⁹

Az 1990-es évek óta tanulmányok sora próbálja igazolni, hogy Nagy-Britannia és maga Churchill a „százalékos megegyezés”-sel és általában Kelet-Európa-politikájával nem feladta a térséget, hanem éppen ellenkezőleg, így próbált gátat vetni Sztálin törekvéseinek. A kérdés természetesen jóval bonyolultabb annál, hogy olyan – gyakran erős érzelmi töltettel rendelkező – szavakkal intézzük el, hogy Anglia „feladta”, „leírta”, „elárulta”, „odadobta” a térséget, vagy éppen „megmentette” ezeket az országokat, megpróbálva „gátat szabni” a szovjet expanciónak. Hangsúlyoznunk kell, hogy Churchill lépései nem mindig voltak teljesen összhangban a Foreign Office aktuális politikájával. Rögtönzései, váratlan és előkészítetlen megnyilvánulásai gyakran okoztak fejfájást az angol diplomatáknak és Eden külügyminiszternek. A „százalékos megegyezés” is homlokegyenest ellentétesnek tűnik mind a miniszterelnök korábbi megnyilvánulásaival, mind a Foreign Office által addig képviselt politikával. Azonban ha jobban megvizsgáljuk a kérdést láthatjuk, hogy a százalékos megegyezés logikusan beleillik Churchill felfogásába, aki – egy akkor már kissé divatjamúlt, 19. századi szemlélettel – azt vallotta, hogy a világbékét nagyhatalmi megállapodásokkal

⁴⁹ Bán, 2000. 41.; Resis, 1986. 387.

lehet biztosítani. Ráadásul meg volt győződve arról, hogy különleges tehetséggel rendelkezik abban, hogyan kell tárgyalni más nagyhatalmak vezetőivel. 1944 januárjában például megjegyezte: „Ha minden héten egyszer Sztálinnal vacsorázhatnék, nem lenne semmi probléma. Nagyon jól kijövünk egymással.”⁵⁰ Egy évvel később, a jaltai konferenciáról hazatérve pedig azt mondta néhány külügyminisztériumi tisztviselőnek: „Szegény Neville Chamberlain azt hitte, bízhat Hitlerben. Tévedett. De én nem hiszem, hogy tévednék Sztálinnal kapcsolatban.”⁵¹

Churchill valószínűleg nem gondolta, hogy a szovjet érdekszféra országai alig fél évtized múlva egy hatalmas politikai-gazdasági-katonai blokkba tagolódva egy új „szovjet birodalom” részeivé válnak. A brit miniszterelnök valóban azt remélte, hogy a megállapodással sikerül korlátozni a szovjet terjeszkedést, és Sztálin megelégszik majd azzal, hogy a Szovjetunióval határos országokban „baráti” kormányok alakulnak, de nem avatkozik be belpolitikájukba.

Közép- és Kelet-Európa a brit külpolitikában a jaltai konferencia után

A jaltai konferenciával kapcsolatban a mai napig él az a téves közhiedelem, mely szerint a nagyhatalmak Jaltában egyeztek meg Európa érdekszférákra osztásáról. Ez két szempontból sem állja meg a helyét. Egyrészt az „érdekszférák” vagy „befolyási övezetek” határai már jóval korábban körvonalazódtak, amint azt fentebb láthattuk. Másrészt pedig a nyugati nagyhatalmak éppen a jaltai nyilatkozatra hivatkozva próbálkoztak időről időre azzal, hogy megállítsák a Szovjetunió kelet-európai terjeszkedését. A „Nyilatkozat a Felszabadított Európáról” ugyanis kimondta, hogy a három nagyhatalom támogatni fogja Európa népeit abban „hogy a lakosság összes demokratikus elemeit széles körűen képviselő ideiglenes kormányhatalmat létesítsenek, amely köteles minél előbb szabad választások útján a nép akaratának megfelelő kormányt alakítani”.⁵² Bár a dokumentumon Sztálin aláírása is szerepelt, a szovjet vezető csak taktikai okokból fogadta el a nyilatkozatot, hiszen a szovjet megszállás alá került országokban nem szándékozott demokratikus választásokat tartani.

Anthony Eden külügyminiszter a jaltai nyilatkozatra hivatkozva tiltakozott Bukarestnél a Petru Groza-kormány megalakulásának körülményei miatt, és kijelentette, hogy az új román kormányt nem ismerik el reprezentatívnak. Churchill azonban még saját külügyminisztere

⁵⁰ Idézi Geoffrey Warner: *From ally to enemy: Britain's relations with the Soviet Union, 1941–1948*. In: Michael Dockrill and Brian McKercher eds.: *Diplomacy and World Power. Studies in British Foreign Policy, 1890–1950*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996. 223.

⁵¹ Dalton naplóbejegyzését idézi Yergin, 1990. 65. és Carlton, 1981. 247.

⁵² *Teherán, Jalta, Potsdam: Dokumentumgyűjtemény*. Budapest, Kossuth, 1969. 165.

tiltakozását is sokallta: „Nem szabad elfelejtenünk, hogy (a) Románia egy volt ellenséges állam, amely nagy károkat okozott Oroszországnak; (b) az Ön által jól ismert megfontolásokból elfogadtuk azt, hogy Oroszország egy különleges mértékű dominanciát élvezzen ebben a térségben; (c) Az orosz hadsereg déli szárnyának utánpótlási vonalai Románián keresztül vezetnek; (d) az Egyesült Államok diplomáciája gyenge.”⁵³ Ezek a szempontok Magyarországra is érvényesek voltak.

Az angol külpolitika 1945 tavaszától egyre látványosabban vonult vissza a térségből. 1945 márciusában Nagy-Britannia moszkvai nagykövete megállapította, hogy miután a Vörös Hadsereg megszállta a kelet- és délkelet-európai országokat, „a háború előtti társadalmi rendszerek teljes felbomlása és a megszálló Vörös Hadsereg kivételes lehetőséget biztosít, hogy akaratauk szerint alakítsák ezen országok belső fejlődését.” A nagykövet szerint Angliának ebbe nem sok beleszólása lehet, de hangsúlyozta, hogy a szovjet politika „olyan korlátozott célokat követ, amelyek közül egyik sem fenyeget közvetlenül életbe vágó brit érdekeket”.⁵⁴

Sir Orme Sargent szintén 1945. márciusi memorandumában még sötétebb képet festett a térség országairól. Reménytelennek ítélte azt, hogy ezekben az országokban a kimerült és elszegényedett lakosság fel tudna építeni egy olyan demokratikus rendszert, amilyenben még soha nem éltek. Romániáról és Bulgáriáról azt írta, hogy azok vagy már „határozottan kommunisták, vagy legalábbis jellegüket és politikájukat tekintve totalitáriusok”, és úgy látta, hogy Magyarország, Jugoszlávia és Lengyelország hasonló sorsra fog jutni. Sargent azt javasolta, hogy Anglia ne erőltesse tovább a jaltai elvek betartását, és ismerje el a balkáni kormányokat, tekintet nélkül azok jellegére. Sokkal fontosabb a Szovjetunióval való további együttműködést annál, hogy azt Anglia feláldozza olyan országok miatt, amelyekben nincsenek fontos érdekeltségei. Sargent szerint el kell ismerni, hogy Közép- és Kelet-Európa a Szovjetunió „biztonsági rendszerének alapvető része”.⁵⁵ Másfél hónappal később a Foreign Office Közép-Európa Osztályának új vezetője, Douglas F. Howard már azt javasolta, hogy ezt a tényt nyíltan közöljék is Moszkvával. „... nem látom, miképp tudnánk megakadályozni az oroszokat abban, hogy belátásuk szerint cselekedjenek Romániában, Bulgáriában és Magyarországon, s bizonyos fokig Jugoszláviában is, viszont minél hamarabb elismerjük a

⁵³ Carlton, 1981. 255.

⁵⁴ Ross, 1984. 196–197.; Mezei Géza szerk.: *Európa és a hidegháború a dokumentumok tükrében I. Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*. Budapest, Új Mandátum, 2001. 36–39.

⁵⁵ Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke: A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947.*

[Budapest]: Héttorony Könyvkiadó, [1994] 12.; Romsics Ignác: *A brit külpolitika és a „magyar kérdés”. 1914–1946. Századok.* (130) 1996/2. 320.

tényleges helyzetet és ezzel csökkentjük az angol-szovjet viszonyt mérgező gyanakvást, annál jobb” – indokolta álláspontját.⁵⁶

Végül az az álláspont körvonalazódott a Foreign Office-ban, hogy a Közép- és Kelet-Európai országokkal kapcsolatban arra törekednek, hogy minél hamarabb sor kerüljön a békeszerződések aláírására. Ahogy Eden kifejtette május 25-én Churchillnek írt összefoglalójában, ezzel talán elérhetik a Vörös Hadsereg kivonását és független kormányok megalakulását.⁵⁷

3. Magyar–angol kapcsolatok 1944–1947

A magyar fegyverszüneti egyezmény

1944 októberében, Churchill és Eden moszkvai látogatása idején szintén a szovjet fővárosban tartózkodott a Faragho Gábor vezette magyar fegyverszüneti küldöttség. Néhány nappal később lezajlott a sikertelen kiugrási kísérlet és a nyilas hatalomátvétel, ezért a fegyverszüneti tárgyalások megszakadtak, és hivatalosan csak decemberben kezdődtek újra, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány képviselői Moszkvába érkeztek. Időközben a Horthy által Moszkvába küldött delegáció tagjai, az átállt tábornokok (köztük Dálnoki Miklós Béla), valamint a Szovjetunióban tartózkodó magyar kommunisták csoportja (Gerő Ernő vezetésével) már december 6-án megbeszélést folytattak Molotovval a fegyverszüneti tárgyalások előkészítéséről.⁵⁸ Ekkorra már elkészült a szovjet fegyverszünet-tervezet, de – amint fentebb már említettük – az angol kormány is kidolgozott 1944 nyarára egy tervezetet.

A brit fegyverszünet-tervezetet 1944. augusztus 11-én tejesztették az amerikai és a szovjet kormánynak elé. A dokumentum azt javasolta, hogy a fegyverszüneti feltételek átadására csak azt követően kerülhessen sor, miután Magyarország visszavonult 1937. december 31-i határai mögé. Az angol tervezet 13 pontban sorolta fel a fegyverszüneti feltételeket. Ezek között szerepel a Németországgal és a többi ellenséggel való kapcsolatok megszakítása, a Magyarország területén lévő ellenséges erők lefegyverzése és internálása, valamint hadianyagaik átadása a szövetségesek részére. Az angol tervezet köteleznél Magyarországot az 1938 előtti határok mögé történő visszavonulásra. A tervezet szerint átvonulási jogot kell biztosítani a szövetséges csapatok számára, a magyar hadsereget le kell fegyverezni és

⁵⁶ Idézi: Romsics, 1996. 320–321.

⁵⁷ Fülöp, 1994. 12–13.

⁵⁸ Korom Mihály: *A magyar fegyverszünet 1945*. Kossuth, Budapest, 1987.. 78–81.; valamint Vida István: Orosz levéltári források az 1944 őszi moszkvai kormányalakítási tárgyalásokról, az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásáról és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megválasztásáról. In: Feitl István szerk.: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, 1944–1945*. Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, 1995. 52–109.

hadianyagát átadni. A szövetséges hadifoglyokat és állampolgárokat valamint a politikai vagy faji okokból üldözött személyeket szabadon kell bocsátani. A tervezet kötelezné Magyarországot a faji alapon álló törvények hatályon kívül helyezésére és a háborús bűnösök elleni fellépésre. Magyarországnak kártérítést kell fizetnie és el kell látnia a szövetséges erőket és misszióikat. Az országban Szövetséges Ellenőrző Bizottságot (SZEB) állítanak fel. Az angol dokumentum végül nem játszott szerepet a végleges fegyverszüneti egyezmény megfogalmazásában, mert az a szovjet tervezeten alapult.⁵⁹

Az 1944. december 22-én Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányt London nem ismerte el azonnal. A brit külügyi vezetésnek nem volt kétsége afelől, hogy a magyar kormány névsorát Moszkvában állították össze, ezért Eden jegyzékben érdeklődött Molotovtól arról, hogy „a) Mennyire hatékony hatalommal rendelkezik az Ideiglenes Kormány és milyen mértékben ismerik el hatalmát a felszabadított területeken? b) Helyre lehetett-e állítani a magyar polgári közigazgatást a felszabadított területeken, s ha igen, elismerik-e a helyi közigazgatási szervek az Ideiglenes Kormány hatalmát? c) Milyen mértékben képes az Ideiglenes Kormány helyreállítani a központi közigazgatást, vagyis helyre tudta-e állítani a különféle minisztériumokat?”⁶⁰ A szovjet választ a brit kormány kielégítőnek találta, és január 2-án elismerte az új magyar kormányt.

Időközben, 1944. december 27-én, a nagyhatalmak képviselői – Molotov szovjet külügyminiszter, William Averell Harriman, az Egyesült Államok moszkvai követe és John Balfour brit ügyvivő – megkezdték meg a magyar fegyverszüneti tervezet megtárgyalását. Összesen 11 alkalommal ültek össze, az utolsó tárgyalásokon részt vettek Jugoszlávia és Csehszlovákia képviselői, valamint a Gyöngyösi János által vezetett magyar fegyverszüneti delegáció.⁶¹ A tárgyalások során a brit fél viszonylag kevés módosító indítványt tett. A szovjet tervezet bevezetőjét angol javaslatra egészítették ki azzal, hogy a három nagyhatalom a „Magyarországgal háborús viszonyban levő Egyesült Nemzetek nevében” cselekszik. Ugyancsak angol javaslatra került be a tervezetbe az a kitétel, hogy a felállítandó SZEB kiadásait a magyar kormány köteles fedezni, valamint az, hogy a jóvátétel mértékét 1938-as árakon számolják.⁶² A legvitatottabb kérdés a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai és brit tagjainak jogköre volt. Molotov az olaszországi SZEB szovjet képviselőjének jogköréből indult ki, az angolszász képviselők azonban szélesebb körű mozgásszabadságot akartak.

⁵⁹ Korom, 1987. 56–57.

⁶⁰ Idézi Korom, 1987. 118.

⁶¹ Uo. 119.

⁶² Uo. 128–136.

Hosszas viták után a brit és az amerikai fél is elfogadta a szovjet javaslatot, de mindketten írásbeli fenntartásaikat fejezték ki.⁶³

A magyar küldöttség részvételével három tanácskozást tartottak, végül 1945. január 18-án Molotov – Harriman és Balfour jelenlétében – átadta a magyar delegációnak a fegyverszüneti feltételeket, melyet az Ideiglenes Nemzeti Kormány nevében Gyöngyösi János külügyminiszter, Vörös János és Balogh István írt alá.⁶⁴

A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság brit missziója és az angol politikai misszió

A fegyverszüneti egyezmény 18. pontja értelmében a fegyverszünet feltételeinek betartását a békeszerződés életbe lépéséig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ellenőrizte. A SZEK történetéről több forráskiadvány és feldolgozás is rendelkezésre áll, ezért itt csak azokat a kérdéseket tekintjük át, amelyek a magyar–angol viszony szempontjából nagyobb jelentőséggel bírtak.

A szakirodalom egyetért abban, hogy a magyarországi SZEK alapszabályának kidolgozásában igen nagy szerepe volt annak, hogy Olaszországban, illetve Romániában és Bulgáriában mekkora jogkörrel bírtak az egyes nagyhatalmak képviselői. Mivel az 1943-ban létrehozott olaszországi SZEK-ben a szovjet fél csak megfigyelői státust kapott, egyértelmű volt, hogy a kelet-európai országokban a nyugati hatalmak képviselői hasonlóan korlátozott jogkörrel rendelkezhetnek majd.⁶⁵ Az 1944 augusztusában Romániában, majd szeptemberben Bulgáriában megalakult Szövetséges Ellenőrző Bizottságok működési rendje precedensként szolgált az 1945 januárjában Magyarországon létrejött SZEK szabályzatához. A magyarországi SZEK-ben az angolszász tagok ugyanolyan jogkört kaptak, mint Szófiában és Bukarestben működő kollégáik. A magyar Bizottság esetében azonban megjelent egy új elem: a felek megállapodtak abban, hogy újraszabályozzák a tagok jogkörét, amint véget ért a Németország elleni háború. Természetesen a szabályzatok nem tükrözték teljes mértékben a valóságot: Olaszországban a SZEK 1945 elején átruházta az olasz kormányra a tényleges

⁶³ Uo. 141.

⁶⁴ Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, Kossuth, 1988. 20.

⁶⁵ Az olaszországi SZEK precedens-szerepének kérdését Cseh Gergő Bendegúz vizsgálja doktori disszertációjában: Cseh Gergő Bendegúz: *Amerikai és brit részvétel az olaszországi, romániai, bulgáriai és magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságok tevékenységében (1943–1947)*. PhD-disszertáció, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2009.

ellenőrzés hatáskörét.⁶⁶ Magyarországon, Romániában és Bulgáriában viszont a szovjet vezetés alatt álló bizottságok nyíltan beavatkoztak a belpolitikába.

A magyarországi Szövetséges Ellenőrző bizottság alapszabályát – a fegyverszüneti szerződéssel párhuzamosan – Moszkvában dolgozták ki. Amint fentebb említettük, a brit és az amerikai tárgyalófelek ekkor kifogásolták, hogy a nyugati delegációk csak alárendelt szerepet játszanak majd a szovjet félhez képest. A SZEB brit és amerikai tagjainak jogkörét az alapszabály 5. pontja rögzítette. Eszerint a nyugati képviselőknek jogukban áll tájékoztatást kérni a SZEB szovjet tagjaitól bármely olyan ügyben, amely a fegyverszünet végrehajtására vonatkozik; előterjesztéseket tehetnek kormányaik kérdéseiről; kézhez kaphatnak minden olyan dokumentumot, melyek kormányaikat érdekelhetik. A SZEB angol és amerikai tagjai vidékre utazhatnak, részt vehetnek a SZEB osztályvezetőinek tanácskozásain, és érintkezésbe léphetnek a magyar kormány szerveivel, de csak a Bizottság elnökén, alelnökén vagy a megfelelő osztály vezetőjén keresztül. Az angolszász hatalmaknak jogukban áll delegációik számát és összetételét meghatározni, a küldöttek kormányaikkal közvetlenül kapcsolatba léphetnek rejtjeltávirat vagy diplomáciai posta útján, rendszeresen fogadhatnak és küldhetnek diplomáciai futárokat. Ezenkívül meghatározhatják, hogy mekkora pénzüsszegre tartanak igényt a magyar kormánytól a személyzet fenntartásának költségeire, és ezeket a pénzüsszegeket a Bizottságon megkapják. Mindezek a rendelkezések a Németország elleni harcok befejeztéig voltak érvényesek.⁶⁷

A SZEB elnöke Kliment Jefremovics Vorosilov marsall lett. Kinevezése jelezte, hogy Moszkva nagy jelentőséget tulajdonít a SZEB-nek Magyarországon, hiszen Vorosilov az SZKP Politikai Bizottságának tagja volt, és Sztálin környezetéhez tartozott. (Romániában és Bulgáriában sokkal kevésbé prominens tábornokok álltak az ottani SZEB-ek élén.). A SZEB-ben az Egyesült Államokat William S. Key tábornok, az Egyesült Királyságot pedig Aubrey Pearce Edgcumbe tábornok képviselte. Mielőtt elfoglalta magyarországi állomáshelyét, a tábornok részletes utasításokat kapott John Balfour moszkvai angol ügyvivőtől. A direktíva kimondta, hogy bár a brit kormány nem ismeri a Szovjetunió szándékait, de mivel Magyarországon a Vörös Hadsereg a megszálló erő, és az ország szovjet hadszíntér, a szovjet kormánynak kell „döntő szerepet játszania a fegyverszünet érvényesítésében”. „Nemkívánatosnak tartjuk azonban azt – teszi hozzá a direktíva –, hogy Magyarország szovjet ellenőrzés alá kerüljön, és ellen kell állnia a szovjet hatóságok minden olyan törekvésének,

⁶⁶ Feitl István szerk.: *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947*. Budapest, Napvilág, 2003. 8–9.

⁶⁷ Uo. 380–381.

melyek célja a magyar szuverenitás és függetlenség szükségesnél nagyobb korlátozása.” A delegáció elsődleges feladata a fegyverszüneti feltételek érvényesítése, másodlagos feladata pedig a brit érdekek biztosítása lesz Magyarországon. Balfour arra utasította Edgcumbe-ot, hogy „a legszorosabban működjön együtt szovjet és amerikai kollégáival”, és felhívta figyelmét arra, hogy bár a fegyverszünet érvényesítésében a szovjet kormány játssza a főszerepet, „szó sem lehet arról, hogy lemondjon arról a jogáról, hogy egyenlő részt vállaljon a békés rendezésben és a háború utáni időszak minden, Magyarországot érintő kérdésében”. A direktíva felhívja a tábornok figyelmét arra, hogy a magyar kormány köteles kivonni csapatait és hivatalait a csehszlovák, jugoszláv és román területekről. „Ez természetesen nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy később a végleges békerendezésben változtatások történjenek a terület vagy a lakosság tekintetében.” Hozzáteszi azt is, hogy „Csehszlovákia és Jugoszlávia szövetségeseként Öfelsége Kormányának kötelessége, hogy megvédje a két ország területi és politikai érdekeit.”⁶⁸

A SZEB brit tagjai február 23-án érkeztek Debrecenbe. Érkezésüket nagy várakozással fogadta mind a helyi lakosság, mind a Debrecenben tartózkodó politikusok. Később a lelkesedés valamelyest megcsappant, miután a SZEB brit részlegét sorban keresték fel a magyar állampolgárok különböző kérelmeikkel, panaszaikkal, de az angolok nem foglalkoztak velük. „Jegyzőkönyvet sem vettek fel, mindenkinek azt mondták, hogy ők csak a jóvátétellel kapcsolatban végeznek ellenőrzést és addig maradnak, míg a kormány innen el nem költözik” – mondta egy debreceni lakos az érdeklődő újságírónak 1945 nyarán.⁶⁹

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. március 27-én tartotta első ülését Debrecenben, majd április folyamán a missziók Budapestre költöztek, a második ülésre azonban csak 1945. június 5-én került sor. Ezt követően havonta egy-két alkalommal találkoztak a missziók vezetői és 5–10 tagú delegációik az aktuális kérdések megvitatására. A jegyzőkönyvek⁷⁰ tanúsága szerint Edgcumbe tábornok viszonylag ritkán lépett fel kezdeményezőként az üléseken. Az 1945 augusztusáig lezajlott négy tanácskozáson az angol fél csupán két

⁶⁸ A direktíva különböző pontjait idézik: Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon (Visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében, 1945–1947)*. Budapest, Ikva, 1995. 32.; Mezei: *Befolyás vagy hegemonia?* 59–60.; és Figder Éva: *Brit diplomáciai törekvések Magyarországon, 1945–1947*. In: Frank Tibor szerk.: *Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről*. Budapest, Gondolat, 2004. 361–362. Angol nyelvű szövege fénymásolatban megtalálható a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (továbbiakban: PIL) gyűjteményében, PIL 508. f. 1/196. ö.e. (National Archives, London – továbbiakban: NA, Foreign Office – továbbiakban: FO 371/48487).

⁶⁹ Paál Jób – Radó Antal szerk.: *A debreceni feltámadás*. Debrecen, 1947. 268.

⁷⁰ Feitl, 2003.; és Cseh Gergő Bendegúz szerk.: *Documents on the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary 1945–1947*. Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 2000.

kérdésben tanúsított nagyobb aktivitást: a Magyarországon tartózkodó brit állampolgárok és az angol tulajdonban lévő magyarországi üzemek ügyében.

A potsdami konferencia lezárásaként 1945. augusztus 2-án kiadott közlemény 12. pontja rendelkezett „A romániai, a bulgáriai és a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság munkarendjének felülvizsgálásáról”.⁷¹ Az új alapszabályt a szovjet fél egyedül dolgozta ki, ami természetesen kiváltotta az amerikai és brit missziók tiltakozását. A nyugati hatalmak képviselői az új alapszabály értelmében elvileg némileg szélesebb jogkörrel rendelkeztek, például előzetes bejelentéssel szabadon utazhattak az országban. Talán ennél is fontosabb változás volt az, hogy a SZEK által a magyar kormánynak kiküldött, „elvi” kérdéseket érintő utasításokat ezután csak a nyugati képviselők előzetes egyetértésével adta ki a Bizottság szovjet vezetője. A SZEK-nek ezután tíznaponként kellett volna üléseznie, ami a valóságban a legritkább esetben teljesült. A brit és az amerikai missziók hatékony működését azonban továbbra is akadályozta két fontos tényező: az egyik az információktól való elzártság, a másik pedig az a változatlan előírás, mely szerint csak a szovjet elnökségen keresztül tarthatták a kapcsolatot a magyar kormánnyal, illetve annak szerveivel.⁷²

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság katonai osztálya mellett politikai osztályt is létrehoztak. Míg az előbbi a War Office, azaz a brit hadügyminisztérium, az utóbbi a Foreign Office alá tartozott. A brit politikai misszió vezetőjévé Alvary Douglas Frederick Gascoigne-t nevezték ki, aki a háború előtt titkárként szolgált a budapesti brit követségen, a háború idején Tangerben volt főkonzul (később pedig az Egyesült Királyság tokiói, majd moszkvai nagykövete lett).⁷³ A háború befejezéséig a politikai misszió inkább csak megfigyelő szerepe volt, mivel addig a katonai kérdések voltak előtérben. A diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéig a brit kormány ezen a misszió keresztül érintkezhetett a magyar kormánnyal.

A három nagyhatalom képviselőinek viszonyát meglehetősen bizalmatlanság jellemezte már az első hetektől fogva. Gascoigne egy márciusi jelentésében azt írta a Foreign Office-nak, hogy „az oroszok nagyon szívélyesen viselkednek Edgcumbe tábornokkal és tisztjeivel, és eléggé barátságosak velem és személyzetemmel, de aktívan nem segítenek, és az ember óhatatlanul azt érzi, hogy gyanakvással tekintenek szándékainkra”. Vorosilov marsall visszautasította Gascoigne két kérését is: nem engedélyezte, hogy a misszió néhány tagja

⁷¹ *Teherán*, 1969. 399.

⁷² Fejtől, 2003. 11.

⁷³ Gascoigne életrajzát összefoglalja Eva Haraszi-Taylor: *'Dear Joe' Sir Alvary Frederick Gascoigne, G. B. E. (1893–1970): A British Diplomat in Hungary after the Second World War. A Collection of Documents from the British Foreign Office.* Astra Press, Nottingham, 2005., illetve magyar nyelven: Haraszi-Taylor Éva: *Egy brit diplomata Magyarországon a második világháború után.* In: Tusor Péter szerk.: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv.* Budapest, ELTE BTK, 1998.

Budapestre utazzon és meglátogassa az ottani brit kolóniát, és nem bocsátott rendelkezésükre teherautót, hogy élelmiszert és más tartalékokat szállíthassanak a fővárosban élő angol állampolgárok számára.⁷⁴

Gascoigne a Foreign Office-nak küldött jelentéseiben rendszerint igen borúlátóan jellemezte a magyarországi helyzetet. 1945. május 30-án írt levelében például kifejtette, hogy az Ideiglenes Kormánynak kevés esélye van arra, hogy „bármit is megvalósítson a jaltai nyilatkozatból”, hiszen „az oroszok választották ki ennek a gyenge csapatnak a tagjait, akik feltehetőleg Moszkva pusztá bábjai lesznek, amíg hatalmon maradnak.”⁷⁵ 1945 augusztusáig Gascoigne ritkán vette fel a kapcsolatot a magyar hivatalos szervekkel, aminek legfontosabb oka természetesen az volt, hogy a fegyverszünet végrehajtásával kapcsolatos ügyek a SZEB katonai missziójára tartoztak. Az angol politikai misszió elsősorban a brit állampolgárok és azok tulajdonai érdekében lépett fel. Gascoigne Londonba küldött jelentéseiből érezhető, hogy a diplomata nem nagyon találta a helyét Budapesten. Azok, akikkel a háború előtti szolgálata idején kapcsolatban volt, nagyrészt már nem dolgoztak a Külügyminisztériumban, sőt sokan az országot is elhagyták már. Gascoigne alapvetően bizalmatlanul viszonyult az Ideiglenes Kormányhoz, és ezt nem is nagyon tudta titkolni a magyar politikusok és külügyi tisztviselők előtt. Egyik jelentésében Gyöngyösi János külügyminiszterrel kapcsolatban azt írta, hogy „nem barátságos sem Nagy-Britanniával, sem személyesen velem”.⁷⁶ Gyakran kioktató stílusával sokszor okozott csalódást magyar tárgyalópartnereinek.⁷⁷

Bevin külpolitikája

Még zajlott a potsdami konferencia, amikor a brit Munkáspárt – sokak számára váratlanul – elsöprő győzelmet aratott az angliai parlamenti választásokon. Churchillt Clement Attlee váltotta fel a miniszterelnöki székben, a külügyi tárcát pedig a régi szakszervezeti vezető és a háborús kabinet munkaügyi minisztere, Ernest Bevin kapta. A konferencia az angol belpolitikai változások ellenére zökkenőmentesen folytatódott. „Anglia álláspontja a konferencia ügyeit illetően semmit sem változott [...] amiatt, hogy Mr. Churchillt és Mr. Edent Mr. Attlee és Mr. Bevin váltotta fel – írta James F. Byrnes amerikai külügyminiszter. –

⁷⁴ Gascoigne levele Douglas Howardnak (Foreign Office, Southern Department) 1945. március 21. Közli: Haraszti-Taylor, 2005. 27–28.

⁷⁵ Idézi: Mezei: *Befolyás vagy hegemonia?* 63.

⁷⁶ M. E. Pelly szerk.: *Documents on British Policy Overseas*. Ser. 1. Vol. 6. *Eastern Europe August 1945–April 1946*. London, Her Majesty's Stationery Office, 1991. 26.

⁷⁷ Gascoigne viselkedéséhez lásd pl.: Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947: Oroszország és a Nyugat között*. Budapest, Európa–História, 1995. 90.

Anglia külpolitikájának ez a folytonossága nagy hatással volt rám.”⁷⁸ Az angol delegációban sem történt semmilyen változás, Attlee és Bevin, akik megfigyelőként eddig is részt vettek az üléseken, továbbra is azokat az anyagokat használták, amelyeket még Churchill számára készítették elő a szakértők.

Churchill külpolitikájának alapelveit néhány évvel később „három egymásba fonódó kör”-ként jellemezte, melynek alapja az angol-amerikai együttműködés („special relationship”), Nagy-Britannia és a kontinentális [Nyugat-]Európa kapcsolata, valamint a Nemzetközösség tagállamaival való szoros kötelékek. A kormányváltás ellenére várható volt, hogy e prioritások a munkáspárti kormány alatt is megmaradtak, annak ellenére, hogy nem voltak teljesen összhangban a Munkáspárt hagyományos külpolitikai elveivel. A Munkáspárt teoretikusai szerint a párt külpolitikája eredetileg a 19. századi radikalizmuson és a munkásosztály internacionalizmusán alapult. A radikális hagyomány egyrészt pacifista, másrészt humanista elveket jelentett, és Nagy-Britanniát a szabadságukért és a zsarnokság ellen küzdő elnyomott népek támogatójának tekintették. Ugyanakkor a Munkáspárt is osztozott a nemzetközi munkásmozgalom militarizmus- és imperializmusellenességében.⁷⁹ Elvileg tehát Bevinre hárult az a feladat, hogy a párt fél évszázada megfogalmazott – meglehetősen általános – külpolitikai alapelveit a második világháború után kialakult nemzetközi helyzetben a gyakorlatba tegye át. Valójában külpolitikáját kevésbé hatotta az ideológia; külpolitikáját rendszerint pragmatistaként és patriótaként jellemezték kortársai és az utókor történészei egyaránt. Mind párttársai, mind a konzervatívok elismerték, hogy elszántan védte Nagy-Britannia érdekeit – legalábbis azt, amit ő az ország érdekeinek vélt. Még Anthony Eden is azt nyilatkozta egy alkalommal: „Többször is egyetértettem volna vele a nyilvánosság előtt, ha nem vigyáztam volna arra, hogy lehetőleg minél ritkábban hozzam kínos helyzetbe.”⁸⁰

Akik nem ismerték Bevint és kérlelhetetlen kommunistaellenességét, azt várhatták volna, hogy egy baloldali párt prominens alakjaként jó kapcsolatokat ápol majd a Szovjetunióval. Érdekes, hogy Attlee szerint maga Bevin is azt mondta egyszer, hogy a szovjetek barátságosabban viszonyulnának egy brit munkáspárti kormányhoz, mint egy konzervatív kabinethez.⁸¹ Maga Sztálin azonban csalódottan fogadta az új külügyminiszter kinevezését, hiszen tisztában volt azzal, hogyan viszonyul Bevin a kommunistákhoz és a Szovjetunióhoz.

⁷⁸ James F. Byrnes: *Speaking Frankly*. London–Toronto, Heinemann, [1947]. 79.

⁷⁹ Elaine Windrich: *British Labour's Foreign Policy*. Stanford, Stanford University Press, 1952. 4.

⁸⁰ H. Haraszti Éva: British Foreign Policy and Eastern Europe under the Labour Government 1945–1951. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. (34) 1988/2–3. 279.

⁸¹ Barker, Elisabeth: *Britain in a Divided Europe 1945–1970*. London, Whidenfeld-Nicolson, 1971. 44.

Bevin külügyminiszterként 1945. augusztus 20-án tartotta első beszédét a brit parlament alsóházában. Részletesen kifejtette a brit külpolitika prioritásait, egyértelművé téve a hazai és a nemzetközi közvélemény számára, hogy a külügyek terén alapjában véve folytatja elődei, Churchill és Eden politikáját. Magyarországot egyetlen vonatkozásban említette: kijelentette, hogy a Bulgáriában, Romániában és Magyarországon alakult kormányok „véleményünk szerint nem képviselik a nép többségét, és az utóbbi idők fejleményei alapján az a benyomásunk, hogy az egyik fajta totalitarizmust egy másik fajta váltja fel.” Bevin szerint ez nem felel meg a demokrácia elvének, éppen ezért ezeket a kormányokat nem tartja alkalmasnak arra, hogy velük Anglia diplomáciai viszonyt létesítsen.⁸² Bár a bírálat nyilvánvalóan nem a három ország kormányának szólt, hanem a Szovjetunióknak. Bevin szavai szokatlanul keményen hangzottak, de azon túl, hogy bírálta a román, bolgár és magyar kormányok összetételét, nem látott lehetőséget arra, hogy az elismerés megtagadásán túl más lépéseket is tegyen. A brit kormány elé terjesztett emlékiratában a külügyminiszter beismerte: „nem bátorítottuk a jelenlegi kormányok ellenzékét ezekben az országokban, mivel nem vagyunk abban a helyzetben, hogy megvédjük őket ellenzékiségük következményeitől”.⁸³

Bevin augusztus 20-i beszédében Magyarországot egy kategóriába sorolta Bulgáriával és Romániával mint olyan országokat, amelyek kormánya nem képviseli a népet. Ezzel a brit közvélemény sem értett maradéktalanul egyet. A *The New Statesman and Nation* című folyóirat „Balkáni realitások” című cikkében bírálta is Bevin: „Amikor egy munkáspárti külügyminiszter egy öszpárti baloldali kormányt támad és azt »nem demokratikusnak« nevezi, ugyanakkor meg sem említi a földreformot, csodálkozhat-e azon, hogy Kelet-Európa azt gondolja, Angliát nem érdekli a magyar demokrácia?”⁸⁴ Bevin beszédének Magyarországon is nagy visszhangja volt, a pártok sajtójában több cikk is bírálta az angol külügyminisztert kijelentései miatt. Gascoigne több jelentést is küldött a Foreign Office-ba, amelyekben Bevin beszédének magyarországi fogadtatását elemezte. Szerinte a beszéd hatása igen pozitív volt, mert egyrészt figyelmeztetésül szolgált a baloldal számára, másrészt bátorítóan hatott a polgári erők számára. A reakciókból Gascoigne arra a következtetésre jutott, hogy a magyarok többsége inkább a nyugati orientáció híve, és azt várják, hogy Nagy-Britannia kifejezze érdeklődését Magyarország iránt.⁸⁵

Nemcsak a brit külügyminiszter beszéde, hanem az elkövetkező hónapok eseményei is azt igazolták, hogy Magyarország, valamint térség többi országa (elsősorban Románia és

⁸² *Hansard, House of Common Debates*, 20 August 1945, vol. 413. 291.

⁸³ Idézi Fülöp, 1994, 42.

⁸⁴ MOL XIX-J-1-a 72. doboz.

⁸⁵ Balogh, 1988, 52.

Bulgária) talán a korábbi időszakhoz képest is alárendeltebb szerepet kapott a brit külpolitikában. Bevin figyelme inkább Görögország és a Közel-Kelet felé fordult, mert úgy látta, hogy a Szovjetunió az ottani brit érdekeket veszélyezteti elsősorban. A Közép- és Kelet-Európai országokkal kapcsolatos, gyakran formálisnak tekinthető angol tiltakozásokat Moszkva sem vette komolyan.

1945 szeptemberében az angol-szovjet viszony igen hűvössé vált. A moszkvai brit nagykövet, Archibald Clark Kerr 1945. szeptember 6-i jelentésében felhívta a figyelmet arra, hogy az elmúlt hónapban a szovjetek külpolitikája védekező jellegű volt Európában, melyet Clark Kerr egyrészt az amerikai atombomba felrobbantására, másrészt a brit választási eredményekre vezet vissza. Úgy véli, hogy a Szovjetunió Európában már megtette a biztonsága érdekében hozott lépéseit, és az angol-szovjet kapcsolatok szempontjából a Közel- és a Közép-Kelet a két kritikus terület. Moszkva elismeri Nagy-Britannia szerepét Görögországban, ugyanakkor egyes kelet-európai fejlemények, így például Dimitrov visszatérése Bulgáriába azt jelzik, hogy a Balkánt nem engedi ki a kezéből.⁸⁶ Néhány héttel később Frank Roberts már nyugtalanítóbb jelekről számolt be: Petru Groza román miniszterelnök moszkvai látogatását az erősödő szovjet befolyás jeleként értékelte, aggasztónak tartotta a szovjet döntést arról, hogy továbbra is jelentős számú csapatokat tartanak Csehszlovákiában, és felhívta a figyelmet a szovjet sajtóban egyre gyakoribb angolelles hangvételű cikkekre. Roberts is hangsúlyozza, hogy a Szovjetuniót elsősorban biztonsága aggasztja: attól tart, hogy egy nagy nyugat-európai együttműködés, a Ruhr-vidék ipari kapacitására és az amerikai tőke támogatására alapozva, előbb-utóbb a Szovjetunió ellen fordulna. Az atombomba felrobbantása előtt még „hatalmas önbizalommal” rendelkező szovjet vezetés most attól fél, hogy a nyugati hatalmak összefognak ellene, és megfosztják attól a pozíciótól a háború utáni világban, amelyre háborús erőfeszítéseik miatt jogosultnak érzik magukat. Roberts szerint ez az oka annak, hogy Moszkva mindenáron igyekszik megvédeni alapvető érdekeit Kelet-Európában. A szovjet vezetés gyanakvása és a pillanatnyilag megrendült önbizalma veszélyes helyzetet teremtett. Ugyanakkor Roberts másokkal együtt úgy véli, a Szovjetunióknak most békére van szüksége. A brit diplomácia legfontosabb feladata pillanatnyilag a szovjet gyanakvás eloszlatása oly módon, hogy elismerik a Szovjetunió alapvető érdekeit, különösen a Balkánon. „Ezzel nem azt javaslom – írja Roberts –, hogy nem demokratikus fejleményeket elfogadjunk vagy azok felett szemet hunyjunk, de arra megvan a lehetőség ..., hogy kielégítő választ adunk az oroszoknak

⁸⁶ Pelly, 1991. 64–65., Clark Kerr 642. sz. távirata Bevinnek.

motivációinkat illetően, ami lehetővé teszi, hogy megerősítsük jelenlegi pozíciónkat Kelet-Európában. De ha ezt nem is sikerült elérnünk, az angol-szovjet kapcsolatok szempontjából jobb lenne, ha őszintén és kölcsönösen megegyeznénk az oroszokkal Európai érdekeltségeinkről”.⁸⁷ Nemcsak a Moszkvában szolgáló brit diplomaták, hanem a Foreign Office sok más tisztviselője is több alkalommal hangsúlyozta a szovjet gyanakvást és bizalmatlanságot a nyugati hatalmak szándékait illetően, valamint azt, hogy Moszkva rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít a biztonság ügyének.

Bevin 1945 szeptemberében találkozott először személyesen Molotovval Londonban. Szeptember 23-i megbeszélésükön hangzott el Bevin szájából az a sokszor idézett mondat, melyet gyakran úgy értelmeznek, hogy a Szovjetuniót a náci Németországhoz hasonlította. A jegyzőkönyv szövegét olvasva láthatjuk, hogy itt valóban inkább szerencsétlen fogalmazásról, mint szándékos támadásról van szó, és Bevin később helyesbítette is félreérthető szavait. Clark Kerr feljegyzése szerint a brit külügyminiszter azt mondta, „úgy tűnik számára, hogy Oroszországgal való viszonyunk az egész európai probléma kapcsán ugyanolyan helyzet felé sodródik, mint amilyenben Hitlerrel találtuk magunkat. (...) A külügyminiszter olyan helyzetet szeretne, amelyben a legkisebb helye sincs a gyanakvásnak a másik fél céljait illetően. Molotov úr igen helyesen mondta, hogy baráti szomszédokat és biztonságot akar Európa keleti felében.”⁸⁸ Molotov visszautasította, hogy a Szovjetuniót a náci Németországhoz hasonlítsák, és a beszélgetés során többször visszatért arra, hogy Hitler elkövette azt a hibát, hogy nem vette komolyan a Szovjetuniót, és a nyugati hatalmaknak nem szabad ugyanebbe a hibába esniük.

Nagy-Britannia politikája tehát alapvetően nem változott meg 1945 nyarán. A súlypontok ugyanazok maradtak, Közép- és Kelet-Európa, ezen belül pedig Magyarország pedig továbbra is sokadrangú szerepet játszott a brit külpolitikában. Ez különösen nagy csalódást okozott a magyar kormánynak, amely abban reménykedett, hogy London támogatja majd a magyar határmódosítási javaslatokat a békekonferencián.

A magyar béke-előkészítés és a párizsi békekonferencia

A háború utáni hónapokban a magyar diplomácia legfontosabb feladata a békekonferenciára való felkészülés volt. Bár az új külügyminiszternek, Gyöngyösi Jánosnak nem volt semmilyen külügyi tapasztalata, az újjászerveződő minisztérium, és különösen annak Békeelőkészítő Osztálya igyekezett minden tőle telhetőt megtenni annak érdekében,

⁸⁷ Uo. 117–118. Frank Roberts 67. sz. távirata Bevinnek, 1945. szeptember 28.

⁸⁸ NA FO 800/501.

hogy a kötendő békeszerződés minél kedvezőbb legyen Magyarország számára. A legfontosabb kérdés természetesen a határok kérdése volt, hiszen a fegyverszüneti egyezmény értelmében Magyarországot kötelezték arra, hogy átengedje szomszédainak az 1938 óta visszaszerzett területeket. A végső döntés azonban a békekonferencia kezében volt, és 1945–46-ban nem tűnt reménytelennek, hogy a trianoni határok néhány szakaszon módosulhatnak Magyarország javára.

A béke-előkészítésről és a párizsi békekonferenciáról, illetve annak előzményeiről több forrás és feldolgozás áll rendelkezésünkre: Kertész István, a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának vezetője két könyvet is írt a témáról, melyek közül memoárja magyarul is megjelent, ezenkívül az elmúlt két évtizedben két feldolgozás is született Fülöp Mihály és Romsics Ignác tollából.⁸⁹ Ebben az alfejezetben a korábbiakhoz hasonlóan ismét az angol álláspontra, valamint a Nagy-Britannia felé irányuló magyar törekvésekre helyezük a hangsúlyt.

A Külügyminiszterek Tanácsának értekezletei (1945. szeptember–1946. április)

A potsdami konferencián a nagyhatalmak képviselői abban állapodtak meg, hogy a békekonferenciát a Külügyminiszterek Tanácsa készíti majd elő. A Tanács először Londonban ült össze azzal a céllal, hogy megtárgyalja a volt csatlós országokkal kötendő békeszerződések legfontosabb kérdéseit.

A három külügyminiszter Magyarország vonatkozásában a szovjet békeszerződés-tervezetet fogadta el tárgyalási alapnak, amely a (szintén Moszkvában készült) fegyverszüneti egyezményen alapult. A Szovjetunió szeptember 12-én terjesztette elő a tervezetet, amelyre az angol külügyminiszter 18-án jelentette be ellenjavaslatát. Az angolok egyetértettek azzal, hogy a békeszerződés alapja a fegyverszüneti egyezmény legyen. Magyarország haderejének létszámát és jellegét a békeszerződésben kívánták szabályozni, korlátozni akarták a hadianyaggyártást, és a katonai cikkelyek betartásának ellenőrzésére egy szövetséges katonai felügyelő szervezetet létrehozását javasolták a SZEB feloszlása után. Az angolok feltételezték, hogy a békeszerződés megkötése után az összes szövetséges (vagyis szovjet) csapatot kivonják Magyarországról, kivéve az ausztriai szovjet zóna utánpótlását biztosító

⁸⁹ Kertész, 1995.; Stephen D. Kertész: *Diplomacy in a Whirlpool: Hungary between Nazi Germany and Soviet Russia*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, [1953]; Stephen D. Kertész: *The Last European Peace Conference, Paris 1946: Conflict of Values*. Lanham–New York–London, University Press of America, 1985.; Fülöp, 1994.; Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2006.; valamint *Foreign Relations of the United States. Paris Peace Conference: Documents* [továbbiakban: FRUS], 1946. Vol. 2. Washington D.C., United States Government Printing Office, 1970.

egységeket. A román-magyar határ kérdésében véleményük az volt, hogy a kérdés nem dönthető el csupán Románia háborús teljesítménye alapján, és „önmagában véve igazságos” román-magyar határt kell meghatározni. Gazdasági és pénzügyi kérdésekben a brit javaslat az olasz békeszerződés-tervezetet tekintette alapnak, és megfontolandónak tartották a Szovjetunió javaslatát Magyarország felvételéről az Egyesült Nemzetek Szervezetébe.⁹⁰

A Külügyminiszterek Tanácsának londoni értekezletén csupán egyetlen ülésen foglalkoztak Magyarországgal: 1945. szeptember 20-án a nagyhatalmak külügyminiszterei az erdélyi kérdést tárgyalták meg a román békeszerződés-tervezet kapcsán. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok a magyar-román határt vissza akarták állítani az 1938-as állapotoknak megfelelően, kivéve Erdélyt, „amely egészének, vagy nagyobb részének Romániához való tartozásáról a két érintett állam követeléseinek tanulmányozása után kívántak dönteni”.⁹¹ Molotov a trianoni határ visszaállítását akarta, mire Bevin a fegyverszüneti egyezmény 19. pontjára utalt, amely szerint „Erdélyt (vagy annak nagyobb részét) vissza kell adni Romániának, feltéve, ha ezt a békeszerződés is megerősíti”. Molotov azzal érvelt a trianoni határ visszaállítása mellett, hogy a nyugati nagyhatalmak 1920-ban elfogadták a trianoni szerződést, amelyet később Hitler változtatott meg. Most a nagyhatalmaknak kötelességük Hitler döntését megváltoztatni és újra megerősíteni az 1920-as döntéseket.⁹² Byrnes amerikai külügyminiszter azt javasolta, hogy egy határ menti, magyarlakta területsávot (3000 négyzetmérföldet, azaz kb. 7800 km²-t) adjanak vissza Magyarországnak. Molotov nem utasította el a javaslatot. Bevin „igazságos és méltányos határ” megállapítását kívánta, de nem fejtette ki részletesen, mit ért ez alatt.⁹³

A londoni értekezleten nem született megegyezés a román-magyar határról. A határkérdést háttérbe szorította a romániai belpolitikai válság, a nagyhatalmak a román kormány összetételén és annak elismerésén vitatkoztak. A további üléseken Magyarország már nem került szóba. Október 2-ára a Külügyminiszterek Tanácsának londoni értekezlete zátonyra futott a román és bolgár kormányok elismeréséről folyó viták miatt, így a tanács feloszlott anélkül, hogy egyetlen békeszerződést is kidolgoztak volna, a magyar békeszerződés-tervezetet meg sem vitatták. Magyarország szempontjából a londoni értekezletnek az lett az igen hátrányos következménye, hogy később – ahogy Fülöp Mihály megfogalmazta – „a magyar békeszerződés-tervezet megszövegezésekor *mutatis mutandis* azokat az irányelveket vették alapul, amelyekben a három nagyhatalom 1945 szeptemberében

⁹⁰ Fülöp, 1994. 47.

⁹¹ Az ülés jegyzőkönyvét idézi Fülöp, 1994. 51.

⁹² Uo. 52.

⁹³ Uo. 52-53.

Romániára és Bulgáriára nézve már megállapodott, holott Magyarország diplomáciai elismerése – és az 1945. november 4-i választások – a magyar ügyet elválasztották a román, illetve a bolgár kormány elismerésének kérdésétől”.⁹⁴ A londoni külügyminiszteri értekezlet legfontosabb tanulsága az volt, hogy a békeszerződések megfogalmazásánál nem az adott országnak a háborúban tanúsított magatartását, hanem a nagyhatalmak biztonsági, politikai és gazdasági érdekeit vették figyelembe. Bevin elismerte a Szovjetunióknak ilyen jellegű érdekeit Közép- és Délkelet-Európában, egyelőre azonban csatlakozott az Egyesült Államokhoz, és a román, illetve a bolgár kormányok elismerésének megtagadásával próbálták hátráltatni a Szovjetunió politikai terjeszkedését.⁹⁵

1945 decemberére a Foreign Office belátta, hogy kudarcot vallott az az amerikaiak által kezdeményezett és immár fél éve az angolok által is folytatott politika, miszerint addig nem ismerik el a román és bolgár kormányokat, amíg azokat át nem alakítják. A brit külpolitika visszatért ahhoz az 1945 tavaszán megfogalmazott elvhez, hogy mielőbb békét kell kötni a volt ellenséges államokkal. Ezzel azt remélték elérni, hogy a békekötések után Szovjetunió kivonja csapatait Közép-és Délkelet-Európa országaiból. Az 1945 decemberében tartott moszkvai külügyminiszteri értekezleten a három nagyhatalom megegyezett a békekonferencia rendjéről, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia pedig kilátásba helyezte a román és a bolgár kormány elismerését, amennyiben azokat kibővítik néhány ellenzéki taggal, azonkívül ígéretet tesznek szabad és demokratikus választások megtartására. Ezzel elhárult az utolsó akadály is a békekonferencia megszervezése előtt.⁹⁶

1946. január 18-a és április 20-a között az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió külügyminiszter-helyettesei Londonban tárgyalták meg a három nagyhatalom közösen betervezendő békeszerződés-tervezeteit. A szovjet küldöttség március 27-én terjesztette elő a magyar békeszerződés-tervezetet, amely szó szerint megegyezett a román tervezettel. A magyar, a román és bolgár tervezeteket április 8–18. között párhuzamosan vitatták meg. Kizárólag Magyarországra vonatkozó vitára csak a jóvátétellel kapcsolatban került sor. A külügyminiszter-helyettesi értekezlet végére elkészült a nagyhatalmak közös békeszerződés-tervezete, amelyben még több nyitott kérdés szerepelt. Ez a tervezet került később a Külügyminiszterek Tanácsa párizsi értekezlete elé.⁹⁷

⁹⁴ Uo. 57.

⁹⁵ Uo. 57

⁹⁶ Uo. 64–66.

⁹⁷ Uo. 66–67.

A magyar béke-előkészítés

A magyar külügyi vezetés tisztában volt ugyan azzal, hogy a vesztes országoknak nem lesz sok beleszólásuk a békeszerződések megszővegezésébe, mégsem mondtak le arról, hogy a magyar békecélokat megismertessék a nagyhatalmakkal, és megpróbáljanak minél kedvezőbb békefeltételeket elérni. E cél érdekében már 1945. május végén megalakult a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztálya Kertész István vezetésével, aki már 1942 és 1944 között is meg volt bízva hasonló feladattal.⁹⁸ Július közepére elkészült egy dokumentum „Feljegyzés a háború utáni nemzetközi tárgyalások előkészítéséről, de különösen a területi kérdésekben irányadó szempontokról” címmel, amely a szövetséges nagyhatalmak háború alatt és azután tett állásfoglalásaiból, valamint a fegyverszüneti egyezményből indult ki. A dokumentum tárgyilagosan elemezte a Magyarország és szomszédai közötti területi problémákat, és megoldásként a nemzeti önrendelkezési elvet hangsúlyozta.⁹⁹ A további munkát hátráltatta az, hogy a kormánynak nem voltak határozott békecéljai, mivel a pártok sem foglalták meg elképzeléseiket. Ez egyértelműen kiderült a koalíciós pártok 1945. szeptember 19-i értekezletén, amikor a pártok képviselői csupán olyan általános kérdésekben tudtak megállapodni, hogy Jugoszlávia felé nem lépnek fel területi igényekkel, a csehszlovák és a román határ tekintetében azonban „etnikai alapon javításokat kérünk.”¹⁰⁰ Ezért a Külügyminisztérium konkrét tervek helyett sokáig csak általánosságokat tudott a nagyhatalmakkal közölni. Az első jegyzéket, amely a dunai népek együttműködéséről szólt, 1945. augusztus 14-én juttatták el a nagyhatalmak képviselőihez, de erre a nyugati hatalmak nem is válaszoltak.¹⁰¹ Ezt követően több jegyzékben a trianoni döntés következményeit tárták a szövetséges hatalmak elé. Más jegyzékekben Magyarország második világháborús szerepéről, a magyar nép náciellenes tevékenységeiről tájékoztatták a nagyhatalmakat.¹⁰² A magyar külügyminiszter 1946. február 1-i jegyzékében a háború befejezése óta tett intézkedéseket sorolta fel, a háborús bűnösök elítélését, a földosztást, a demokratikus választásokat, a köztársaság kikiáltását stb., konkrétumokat azonban ez a jegyzék sem tartalmazott.¹⁰³

A magyarországi politikai pártok közül elsőként a kisgazdapárt fogalmazta meg nyilvánosan békecéljait. A *Kis Újságban* 1945. december 2-án jelent meg Dessewffy Gyula

⁹⁸ Kertész, 1995. 137., 144.

⁹⁹ Balogh Sándor: Béketerületek 1946-ban Magyarországon 2. *Politikai főiskola közleményei*. 1982. 1–2. sz. 129.

¹⁰⁰ Horváth Julianna et al. szerk.: *Pártközi értekezletek, 1944–1948: politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció*. Budapest, Napvilág, 2003. 36–37.

¹⁰¹ Kertész, 1995. 159.

¹⁰² Uo. 168.

¹⁰³ Balogh, 1982. 130.

gróf cikke „A békekötés előkészítése” címmel. Véleménye szerint – amely nagyrészt egybevágott a kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt többségének véleményével – a trianoni határ mentén húzódó magyarlakta területek esetén az etnikai határ elvét kell követni, a határoktól távolabb, de egy tömbben élő magyar kisebbség számára pedig autonómiát kellene biztosítani. A népcserre tekintetében megjegyezte, hogy az erőszakos áttelepítéseket összeférhetetlennek tartja az emberi jogokkal.¹⁰⁴ A kisgazdapárt békecéljaira Révai József „Nemzetrontó sovinizmus” című cikkével felelt a *Szabad Nép* karácsonyi számába, melyben határozottan elutasította a határmódosítást, és a nemzetiségi problémákra a kisebbségvédelemben látta a megoldást. Az ezután kibontakozó sajtóvitába a szociáldemokrata párt is bekapcsolódott: Horváth Zoltánnak a *Népszavában* 1946 januárjában megjelent cikke főbb vonalaiban egyetértett a kommunisták álláspontjával, de írásának hangneme nem annyira konfrontatív, mint Révaié.¹⁰⁵

1946 tavaszára körvonalazódott a kisgazdapárt békeelőkészítő programja. Céljaik között szerepelt a nemzetiségi és az etnikai elv lehetőség szerinti összhangba hozatala, az államok és népek közötti ellentétek levezetése és az érdekelt országok gazdasági együttműködése. A határok kérdésében Romániával és Csehszlovákiával szemben fogalmaztak meg területi igényeket. Erdély kérdésében két változatot dolgoztak ki, s amellet Erdély kantonális állammá kívánták szervezni. Csehszlovákiával kapcsolatban a lakosságcsere után határkiigazítást képzeltek el, hogy Csehszlovákia nemzeti állammá válhasson.¹⁰⁶

A koalíciós pártok 1946. március 6-i értekezletén Gyöngyösi külügyminiszter bemutatta a Külügyminisztérium jegyzéktervezetét, amelyben a nagyhatalmak elé kívánta tární a magyar álláspontot a területi kérdésekkel kapcsolatban. A kisgazdapárt nevében felszólaló Auer Pál a határmódosítás felvetését javasolta ott, ahol a trianoni határ mentén szintiszta magyar népesség él. A szociáldemokrata Böhm Vilmos óvatosabban („nem szerencsés megfogalmazásra” és a Szovjetunióval való előzetes puhatolózás szükségességére utalva), a kommunista Kiss Károly és Kovács István viszont hevesen visszautasították a határmódosítás felvetését, mondván: „utolsó csatlós maradtunk, nem követelözhetünk.”¹⁰⁷

A Szociáldemokrata Párt már 1945 nyarán körvonalazta a békerendezéssel kapcsolatos álláspontját, ez azonban még az általánosságok szintjén maradt, kiemelve, hogy a konferencián arra kellene helyezni a hangsúlyt, hogy az elmúlt 25 év fejlődése Trianonra

¹⁰⁴ Romsics, 2006. 138–139.

¹⁰⁵ Uo. 140–141.; és Balogh Sándor: Béketörekvések 1946-ban Magyarországon 1. *Politikai főiskola közleményei*. 1981/4. 82–84.

¹⁰⁶ Uo. 88.

¹⁰⁷ Horváth, 2003. 206.

vezethető vissza.¹⁰⁸ A párt konkrét békeelőkészítő programját Szalai Sándor fogalmazta meg 1946 márciusában. Megállapította, hogy a nagyhatalmak nem fogják meghallgatni a vesztes országokat, hanem egymás között tárgyalják majd meg a békeszerződés-tervezeteket. Szalai Csehszlovákiával szemben nem látott semmi esélyt a határmódosításra, és a magyar-román határ esetében is pesszimista volt. A program hangsúlyozta a dunai országok együttműködését, a magyar demokrácia fejlődésének biztosítását, és hitet tett a népcsoportok erőszakos áttelepítése ellen.¹⁰⁹

A többi párt nem fogalmazta meg békeelképzeléseit. Elkészült viszont egy nem hivatalos munka *A magyar nép javaslatait és alapelvei a békeszerződést illetően* címmel Teleki Géza gróf vezetésével, amelyet el is küldtek a nagyobb nyugati könyvtárakba.¹¹⁰ A pártok állásfoglalásának hiánya hátráltatta ugyan a diplomáciai béke-előkészítést, a Külügyminisztériumban azonban folyt a munka, a különböző lehetőségek figyelembe vételével több változatot dolgoztak ki a határ- és egyéb kérdések megoldására.

A Külügyminiszterek Tanácsának első párizsi ülészaka

Az 1945. decemberi moszkvai külügyminiszteri értekezlet határozata alapján 1946. május 1-ig össze kellett volna hívni a párizsi békekonferenciát. A békeszerződések előkészítése azonban olyan lassan haladt, hogy 1946 áprilisában ismét összeült a Külügyminiszterek Tanácsa, hogy folytassák a tervezetek megvitatását.

Magyarországon nagy várakozás előzte meg a Külügyminiszterek Tanácsának újabb ülészakaát. Bede István, a magyar kormány londoni képviselője rendszeresen tájékoztatta a magyar Külügyminisztériumot a Foreign Office-ból szerzett értesüléseiről. Még a párizsi ülészaka megkezdése előtt azt közölte Budapesttel, hogy az angolszász hatalmak minden jel szerint egyre komolyabban törekednek arra, hogy a volt csatlósokkal mielőbb békét kössenek. Miután tudomást szereztek Magyarország Romániával szembeni területi igényeiről, a magyar követet behívták a Foreign Office-ba és részletesen elmagyaráztatták vele a magyar igényeket. Bede szerint „láthatóan [...] meglepte [őket] követeléseink mérsékelt volta”. A magyar követet kikérdezték a Csehszlovákiával szembeni követelésekről és Magyarország gazdasági kötelezettségeiről is, de az angol álláspontról nem tájékoztatták.¹¹¹

Bede István egyik táviratában felsorolja a Foreign Office által kidolgozott különböző terveket a magyar-román határkérdés rendezésére: „[Az] első terv autonóm Erdély volt,

¹⁰⁸ Uo. 115. 6. sz. lábjegyzet.

¹⁰⁹ Balogh, 1981, 90–91.

¹¹⁰ Kertész, 1995. 152.

¹¹¹ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede István követ 33. sz. rejtjeltávirata, 1946. április 19.

csekély határkiigazításokkal Magyarország javára. [A] második a bécsi döntés fenntartása területi engedményekkel Románia javára. [A] harmadik terv [a] kérdéses részben néprajzi alapon állva, nagyjából egyenlő számú nemzetiséget hagyna mindkét országnál, [a] Királyhágón át futó magyar határon egy déli határvonalat javasolt. [A] negyedik tervre az előbbiek szerint elcsatolandó románok számának csökkentése miatt került volna sor és ez körülbelül megfelelt volna [a] jelenlegi magyar álláspontnak.” Az utolsó tervet a Foreign Office nem dolgozta ki, mert úgy döntöttek, hogy nem vállalnak kezdeményező szerepet a magyar-román határvitában.¹¹²

Bede meglátása szerint Magyarország szempontjából az lesz a legnagyobb probléma a Külügyminiszterek Tanácsának ülésein, hogy egyik nagyhatalom sem hajlandó vállalni a kezdeményező szerepét, így Anglia sem. Ezért azt javasolja, hogy a magyar kormány mindhárom nagyhatalomnak adjon át egy azonos szövegű emlékiratot a magyar álláspontról azzal a kéréssel, hogy az abban foglaltakat vegyék fel a béketárgyalás napirendjére.¹¹³

A Külügyminiszterek Tanácsának párizsi értekezlete idején Bede István gyakori látogató volt a Foreign Office-ban. Jelentései meglehetősen biztató képet adtak az angol külpolitika Magyarországgal kapcsolatos álláspontjáról. 1946. április 27-i rejtjeltávirataiban Bede leírja egy beszélgetését a Foreign Office egyik „vezető szerepet betöltő” személyiségével, aki szerint Magyarország követeléseinek van létjogosultságuk, és arra is nagy az esély, hogy azokat a nagyhatalmak külügyminiszterei kedvezően fogják elbírálni. „Romániával szemben támasztandó területi igényeinknek, amennyiben józan lehetőségeken nem mennek túl, biztos kilátásunk van [a] sikerre” – jelenti Bede. Sőt, brit beszélgetőpartnere hozzátette, hogy „Csehszlovákiával szemben is indokoltnak látnának bizonyos határkiigazításokat javunkra”. Annak ellenére, hogy Anglia München miatt tulajdonképpen jóvátétellel tartozik Csehszlovákiának, a Foreign Office tisztviselője szerint csak a határkiigazítással lehet tartós békét teremteni a térségben. Természetesen ilyen lépést Anglia nem hajlandó kezdeményezni, a határkérdés megoldását csakis közvetlen tárgyalások útján tartják lehetségesnek. Romániával kapcsolatosan a Foreign Office képviselője szintén közvetlen tárgyalásokat javasolt, de azok nélkül is kedvezőnek látta Magyarország helyzetét. Azt ajánlotta, hogy a magyar kormány forduljon egyidejűleg mindhárom nagyhatalomhoz, és ismertesse velük Romániával szembeni területi igényeit. Távirata végén Bede hangsúlyozza, hogy a fentiek nem tekinthetők hivatalos állásfoglalásnak, „hanem kizárólag baráti sugalmazásnak”.¹¹⁴

¹¹² MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 50. sz. rejtjeltávirata, 1946. május 3.

¹¹³ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 36. sz. rejtjeltávirata, 1946. április 24.

¹¹⁴ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 43. és 44. sz. rejtjeltáviratai, 1946. április 27.

1946. április 30-án Kertész István jegyzéket adott át a budapesti angol ügyvivőnek Magyarország Romániával szembeni területi igényeiről. Carse-Mitchell azzal fogadta őt, hogy a jegyzék elkésett, mert már folyik a külügyminiszterek értekezlete, legalább egy hónappal előbb kellett volna átadni. A jegyzék tartalmára úgy reagált, hogy „álláspontunk teljesen világos, de nem hiszi, hogy az angol kormány területi változás iránti kérelmeinket támogatná”. Kertész azon kérdésére, hogy mit tenne a brit kormány, ha Csehszlovákia egyszerűen kiüzné az ott lakó magyarságot, Carse-Mitchell nem tudott érdemi választ adni. Kertész megjegyezte, hogy „egész beszélgetésünk alatt látszott, hogy fogalma sincs az itteni problémákról, és az angol kormány felfogását illetően sincs kellően tájékoztatva”.¹¹⁵

Bede közben sorra küldte mérsékelt bizakodó hangvételű jelentéseit Budapestre. Május 2-án arról tájékoztatta a Külügyminisztériumot, hogy az angol kormány béketerve a magyar-román határ rendezésére nem tartalmaz konkrét javaslatot. Az angolok hajlanának a trianoni határ kiigazítására Magyarország javára, de semmiképpen sem vállalják a kezdeményezést ebben a kérdésben.¹¹⁶ A magyar követ másnap William Haytert, a Foreign Office délkelet-európai osztályának vezetőjét tájékoztatta a sikertelen magyar-román közvetlen tárgyalásokról és a nagyhatalmak budapesti képviselőinek átnyújtott jegyzékekről, a jegyzék pontos szövegét azonban nem tudta átadni neki. Az osztályvezető azt felelte Bedének, hogy a Budapesten átnyújtott emlékiratot a Párizsban üléselő külügyminiszter-helyettesek tanácsa fogja megtárgyalni. A magyar követ szerint ezen a fórumon sem várható kezdeményezés az angolok részéről.¹¹⁷ Másnap Bede ismét felkereste Haytert és a beszélgetés során az benyomás alakult ki benne, hogy a „Foreign Office Romániával szemben támasztott követelésünket területi vonatkozásban úgy látszik, nem tartja túlzottnak, viszont láthatóan gondolkodásba ejti őket azon tény, hogy [a] határkiigazítás következtében jóval több román kerülne vissza Magyarországhoz, mint magyar. Az az érvünk, hogy Romániában még mindig több magyar marad, mint Magyarországon román, magában véve mint fő érv [a] külügyi hivatalban nem számíthat támogatásra. Érvünket [...] feltétlenül további szempontra kell felépíteni, mert [a] kisebbségi arányszám egyensúlyba hozatala túlzott jellegű érv, amely nem támasztja alá területi igényeinket”.¹¹⁸

A Külügyminiszterek Tanácsa párizsi értekezletének első ülészakán (1946. április 25–május 16.) először az osztrák kérdést vitatták meg, amely során a legnagyobb vita a trieszti kérdés kapcsán alakult ki. Május 7-én délelőtt került sor a román békeszerződés

¹¹⁵ MOL XIX-J-1-k 8. doboz, Kertész István napi jelentése, 1946. április 30.

¹¹⁶ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 49. sz. rejtjeltávirata, 1946. május 2.

¹¹⁷ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 51. sz. rejtjeltávirata, 1946. május 3.

¹¹⁸ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 54. sz. rejtjeltávirata, 1946. május 4.

megtárgyalására. Byrnes visszavonta azt az amerikai javaslatot, miszerint a magyar-román határkérdést kétoldalú tárgyalásokon kell eldönteni. Az amerikai álláspont azért változott meg a kérdéssel kapcsolatban, mert tudomásuk volt a Sebestyén Pál sikertelen bukaresti tárgyalásairól¹¹⁹, azonkívül úgy ítélték meg, hogy a Szovjetunió nem lesz hajlandó beleegyezni a határmódosításba. Molotov pedig azt a szovjet javaslatot vonta vissza, amely külön említette Erdély egészének Romániához való csatolását, mivel a békeszerződés szövege amúgy is tartalmazta a trianoni határok visszaállítását. A három nagyhatalom tehát megegyezett abban, hogy a magyar-román határ az 1938. január 1-i állapotoknak megfelelően állítják vissza.¹²⁰ A jegyzőkönyv tanúsága szerint Bevin egyáltalán nem szólalt fel a kérdésben, és egyetértett a döntéssel.¹²¹

Ugyanezen a napon délután került sor a bolgár békeszerződés megvitatására. Az ülésen Bevin felvetette a szovjet csapatok kivonását Bulgáriából, ám erre Molotov nem volt hajlandó. Arra hivatkozott, hogy a Vörös Hadsereg bulgáriai jelenlétére szükség van az ausztriai szovjet megszállási zóna utánpótlásának biztosítása miatt. Erre Bevin azt javasolta, hogy kezdjék meg az osztrák békeszerződés megvitatását, de Molotov ezt is visszautasította. A Vörös Hadsereg kivonását Molotov csak akkor tartotta lehetségesnek, ha az angolok is visszavonják Olaszországból.¹²²

Az ülés napirendjén szerepelt ugyan a magyar békeszerződés-tervezet, de a román és bolgár tervezetek tárgyalása során a három fél már több kérdésben megegyezett (magyar-román határ, Vörös Hadsereg jelenléte a három országban). Így most csak két kérdést vitattak meg: a magyar-csehszlovák határ és a jóvátétel kérdését. A három külügyminiszter elfogadta az amerikai indítványt, amely szerint a bécsi döntéseket semmisnek és meg nem történtnek nyilvánították, és visszaállították az 1938. január 1-i határokat. A magyar-csehszlovák határ kérdésében a külügyminiszterek úgy határoztak, hogy a végleges döntés előtt meghallgatják Magyarország és Csehszlovákia képviselőit is.¹²³ A jóvátétellel kapcsolatosan a Szovjetunió azt a javaslatot terjesztette be, hogy a kifizetés határidejét emeljék fel 6 évről 8 évre, amiről már megállapodtak a magyar kormányval is. Bevin szerint a békeszerződésnek nem kellene tartalmaznia a jóvátételt, és hibának tartotta azt is, hogy a fegyverszüneti egyezménybe bekerült. Az angol külügyminiszter kijelentette, hogy „a magyaroknak joguk van tisztességesen élni” és „Nagy-Britannia érdekelt Magyarország gazdasági talpra állásában”.

¹¹⁹ Lásd: Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió. I–II. *Világtörténet*. 1987/3. 141–177., 1988/2. 74–113.

¹²⁰ Fülöp, 1994. 115.

¹²¹ FRUS, 1946. Vol. 2. 259–260.

¹²² Fülöp, 1994. 116.

¹²³ Uo. 117.

Molotov azonban nem egyezett bele a jóvátétel eltörlésébe vagy akár csökkentésébe, így végül a szovjet javaslat került bele a békeszerződés-tervezetbe.¹²⁴

1946. május 7-én tehát a három nagyhatalom külügyminiszterei megállapodtak a magyar békeszerződéssel kapcsolatos területi és politikai kérdésekben. A katonai és gazdasági kérdésekről még folytak a viták a szakértői bizottságokban. A szövetséges nagyhatalmak egyelőre nem tudtak megegyezni a háborús bűnösök felelősségre vonásáról, a Duna nemzetközi ellenőrzéséről és a szövetséges hatalmakkal szemben fennálló magyar követelések sorsáról. Természetesen nem csak a magyar békeszerződéssel kapcsolatban maradtak függő kérdések, ezért a külügyminiszterek úgy döntöttek, hogy a tanács üléseit június 15-ig elnapolják.¹²⁵

A Külügyminiszterek Tanácsának május 7-i döntése a magyar-román határról érthetően nagy csalódást jelentett a magyar kormány számára. Magyarországon tisztában voltak azzal, hogy a döntés Szovjetunió nyomására született, de továbbra is reménykedtek abban, hogy a nyugati nagyhatalmak segítségével a békekonferencián sikerül majd elérni a határmódosítást. Erre Bede István is látott valami esélyt, aki május 17-én azt jelentette, hogy az erdélyi határral kapcsolatos döntés a „konferencia során született meg és nem áll összhangban [a] külügyminiszter-helyettesek tanácsában kialakult állásponttal”. A londoni magyar követ azt javasolta, hogy az erdélyi kérdést továbbra is tartsák napirenden, a nagyhatalmakkal pedig egyidejűleg adjanak át teljesen megegyező szövegű jegyzékeket, amelyekben részletesen ismertetnék a magyar igényeket. Bede szerint Magyarország továbbra sem várhat Angliától kezdeményező szerepet, de egy amerikai javaslatot a magyar-román határ módosítására London is támogatna.¹²⁶

Ugyanezen a napon fogadta Gyöngyösi Gascoigne-t, aki búcsúlátogatást tett a magyar külügyminiszternél. Gyöngyösi arra kérte őt, hogy „hasson oda az angol kormány, hogy a döntéstől függetlenül a román-magyar határkérdés a békeértekezleten újból elővételtesék és a magyar kormánynak módja legyen a maga álláspontját kifejteni, s azt az értekezlet komoly mérlegelés alá vonja”.¹²⁷ Azt azonban Budapesten is látták, hogy erre nincs sok remény. Párizsban az amerikai delegáció egyik tagja közölte Kertész Istvánnal és Auer Pállal, hogy az Egyesült Államok nem fogja újból felvetni a határkérdést, és azt javasolta, hogy Magyarország mérsékeltebb igényeket jelentsen be és mondjon le a nemzetiségek egyensúlyba hozásának céljáról. Ezek után a magyar kormány jegyzékeiben nem a

¹²⁴ Uo. 117.

¹²⁵ Uo. 117-118.

¹²⁶ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 59. sz. rejteltávirata, 1946. május 17.

¹²⁷ Idézi Fülöp, 1994. 121.

határkiigazításra, hanem a kisebbségvédelemre helyezte a hangsúlyt, és arra törekedett, hogy a békeszerződésekbe kisebbségvédelmi rendelkezéseket is beiktassanak.¹²⁸

A Foreign Office-ban komolyan fontolgatták azt, hogy támogatják a kisebbségvédelmi intézkedésekre vonatkozó magyar kérést. Annál is inkább, mivel Budapestről olyan híreket kaptak, hogy a kisközpártiak változtatnak a kommunistákkal szembeni eddig engedékeny politikájukon.¹²⁹ Londonban tisztában voltak azzal, milyen nagy jelentőséggel bírt az erdélyi kérdés a magyar belpolitikai helyzettel kapcsolatban. A határkiigazítás erőltetését a szovjet ellenállás miatt fölöslegesnek tartották, de egy ideig fontolgatták azt a magyar javaslatot, hogy kisebbségvédelmi cikkelyek iktassanak be a román békeszerződésbe, mert az „megadná a magyar kisközpártiak számára azt a szükséges erőt, amely képessé tenné őket, hogy maguk mögé állítsák a magyar nép tömegeit és ellenálljanak a szélsőbal nyomásának”.¹³⁰

A magyar kérdéssel kapcsolatos brit álláspontot Bevin levélben ismertette Byrnes-szel. Az angol külügyminiszter a határkérdést lezártak tekintette, ugyanakkor módosította azt a korábbi brit álláspontot, hogy a békeszerződések ne tartalmazzanak kisebbségvédelmi intézkedéseket. Azt javasolta amerikai kollégájának, hogy a következő cikkelyt vegyék fel a szerződés-tervezetbe: „A román kormány kötelezi magát arra, hogy megerősíti azon személyek román állampolgárságát és teljes polgári jogait, akik ezt birtokolják, illetve biztosítja az állampolgárságot valamint a teljes polgári jogokat mindazon személyeknek, akik a bécsi döntés hatálya alatt álló területen élnek, és akik a jelenlegi szerződés életbelépése után ott maradnak.” A csehszlovák békeszerződéssel kapcsolatban Bevin nem tartott szükségesnek hasonló rendelkezést. Az amerikai külügyminisztérium, bár nem tartotta hatékonynak a módszert, mégis beleegyezett abba, hogy a román békeszerződésbe felvegyék a kisebbségvédelmi cikkelyt, mert az „némi bátorítást nyújthat a kisközpártiaknak”. Ugyanakkor mindkét külügyminiszter azon az állásponton volt, hogy ezt nem közlik a nyugatra látogató magyar kormánydelegációval, nehogy hamis reményeket ébresszenek bennük.¹³¹

A németek kitelepítése és a csehszlovák-magyar lakosságcsere

A potsdami értekezlet egyik határozata alapján a három nagyhatalom kötelezte Magyarországot a német nemzetiségű lakosság kitelepítésére. Mivel a magyarországi svábokat nagyrészt Németország amerikai megszállási zónájába telepítették, Anglia nem foglalkozott sokat az ügygel, bár figyelemmel kísérte az eseményeket.

¹²⁸ Uo. 122.

¹²⁹ Uo. 126.

¹³⁰ Idézi Stanley Martin Max: *The Anglo-American Response to the Sovietization of Hungary, 1945–1948*. 88.

¹³¹ Fülöp, 1994. 127.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság napirendjére először az 1945. július 17-i ülésen került fel a németek kitelepítésének kérdése. Vorosilov marsall felolvasta a magyar kormány jegyzékét, amely szerint a magyarországi félmillió német kisebbségből kétszázezer fő kitelepítését tartják szükségesnek. A marsall támogatta a magyarok kérését, Key és Edgcumbe tábornokok pedig közölték, hogy tájékoztatják kormányukat az ügyről.¹³² A november 28-i ülésen Vorosilov közölte az angolszász hatalmak képviselőivel, hogy a németországi Szövetséges Ellenőrző Tanácstól kapott egy dokumentumot, mely szerint maximálisan 500 000 svábot deportálnak majd Magyarországról, akiket mindannyian Németország amerikai zónájába szállítanak. Időközben a magyar kormány azt közölte a SZEB-bel, hogy mintegy 350 000 svábot telepítenének ki. (A kutatás nem igazolja Vorosilov adatát, a hivatalos magyar dokumentumok ennél mindig alacsonyabb létszámot jeleztek.)¹³³ Edgcumbe tábornoknak egyik ülésen sem volt különösebb érdemi hozzászólása az ügyben. A december 10-i ülésen már részletesebben tárgyalták a kitelepítések ügyét, ekkor Edgcumbe rámutatott arra, hogy a „rendben és humánus” módon való kitelepítés a téli időszakban és a magyar gazdaság jelenlegi állapotában nem lesz könnyen megvalósítható.¹³⁴ A brit tábornok a későbbi üléseken is több alkalommal hangsúlyozta a humanitárius szempontokat, illetve információkat kért a kitelepítendőek pontos létszámáról.

A kitelepítendő németek létszáma körüli bizonytalanság és a nagyhatalmak – különösen az Egyesült Államok – ellentmondó követelései miatt 1945. december 1-jén Gyöngyösi jegyzékben ismertette a nagyhatalmakkal a magyarországi németek pontos számát, azok viselkedését a háború alatt, és részletes adatokkal szolgált a Volksbund-, illetve SS-tagok számáról. A magyar külügyminiszter leszögezte, hogy „a demokratikus Magyarország kormánya [...] kijelenti, hogy meggyőződésével ellenkezik magyar állampolgároknak pusztán etnikai okokból történő kitelepítése.”¹³⁵ December 15-én Gyöngyösi szóbeli jegyzékben fordult mindhárom hatalom képviselőihez, így Nagy-Britanniához is. Közölte, hogy a magyar kormány nem szándékozik nemzetiségi alapon bárkit is kitelepíteni, csak azokat, akik a Volksbund vagy az SS tagjai voltak, illetve háborús bűnöket követtek el. Gyöngyösi arról kért tájékoztatást, milyen alapon követelik a nagyhatalmak félmilliónyi magyarországi német kitelepítését.¹³⁶ A magyar külügyminiszter kérdéseire nem érkezett konkrét válasz. 1945. december 29-én megjelent a magyar kormány 12.330/1945. sz. rendelete, amely kimondta,

¹³² Feitl, 2003. 54–55.

¹³³ Uo. 111–112.

¹³⁴ Uo. 116.

¹³⁵ Kertész, 1953. 248.

¹³⁶ Uo. 248–249.

hogy „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.”¹³⁷

Annak ellenére, hogy a németek kitelepítése hivatalos szinten alig került szóba, a budapesti politikai misszió rendszeresen beszámolt a fejleményekről a Foreign Office-nak. A sajtó is érdeklődést tanúsított, 1946 februárjában a Reuters budapesti tudósítója részletesen beszámolt a németek kitelepítéséről.¹³⁸ A kérdés a londoni parlamentben is több alkalommal szóba került: már 1945 októberében több képviselő felhívta a figyelmet a több milliányi német menekült sorsára Európa keleti felében. 1946. január 30-án George Bell chichesteri püspök felszólalt a Lordok Házában a Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról kitelepítendő németek ügyében. Becslése szerint e három országból összesen 14 millió németet kell kitelepíteni a potsdami határozat értelmében, bár közülük sokan már a háború végén elmenekültek otthonukból. Felhívta a figyelmet arra, hogy a lengyelországi és csehszlovákiai németek sokszor embertelen bánásmódban részesülnek. A kormány nevében Lord William Jowitt lordkancellár válaszolt, aki megerősítette a püspök által idézett számadatokat. Magyarországgal kapcsolatban közölte, hogy a tervezett félmilliónál valószínűleg kevesebb németet telepítenek majd ki. Az első kitelepítettek elindításakor brit tisztek is jelen voltak, akik szerint minden rendezetten és humánusan zajlott. Általában Magyarországon kedvezőbbnek értékelte a németekkel szembeni bánásmódot, mint a másik két országban, különösen Lengyelországban.¹³⁹

A brit kormány jobban érintve érezte magát a csehszlovák-magyar vitákban, hiszen Anglia hagyományosan Csehszlovákia egyik legfontosabb támogatója volt. A második világháború után a csehszlovák politikusok célja egy olyan nemzetállam létrehozása volt, amelyben gyakorlatilag nincsenek nemzeti kisebbségek, s ezért a német kisebbség nagyhatalmi döntésen alapuló kitelepítése mellett a magyar lakosságtól is igyekeztek megszabadulni. A Szlovákiában élő magyarság elszlovákosítására („reszlovakizációjára”) és eltávolítására különböző tervek születtek, ezek egyike volt a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény. Az 1946 februárjában megkötött egyezmény alapján mintegy 76.000 magyart köteleztek az áttelepülésre, cserébe a 60.000-nyi magyarországi szlovákért,

¹³⁷ Romsics Ignác szerk.: *Magyar történelmi szöveggyűjtemény, 1914–1999*. I. kötet. Budapest, Osiris, 2000. 453.

¹³⁸ MOL XIX-A-1-n 4. doboz, 200/Z, 1946. február 9.

¹³⁹ *Hansard. House of Lords Debates*. 30 January 1946, vol. 139. 68–86.

akik önként költöztek Csehszlovákiába.¹⁴⁰ A csehszlovák kormány azonban még több magyar nemzetiségű személyt el kívánt távolítani az országból, ezért a nagyhatalmaknál több ízben felvetették kétszázezernyi magyar egyoldalú kiutasításának tervét. Kertész István adatai szerint a csehszlovák kormány szándékai miatt és az állandósult magyarellenes akciók ellen tiltakozva a magyar Külügyminisztérium 1945 áprilisa és 1946 júliusa között 184 jegyzéket küldött a SZEB-hez.¹⁴¹

1945. december 3. és 6. között Gyöngyösi János külügyminiszter és Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár a lakosságcsereéről tárgyaltak Prágában. A tárgyalásokról a magyar Külügyminisztérium jegyzékben tájékoztatta a nagyhatalmak képviselőit. A jegyzékben ismertették a magyar álláspontot a lakosságcsere kérdésében és visszautasították az összes csehszlovákiai magyar kitelepítésének tervét. Kijelentették, hogy ha Csehszlovákia nem hajlandó megadni a kisebbségi jogokat az országukban maradt magyarok számára és ragaszkodnak az összes magyar áttelepítéséhez, akkor Magyarország a megfelelő területet is követeli. Tájékoztatták a nagyhatalmakat a csehszlovák kormány magyarellenes intézkedéseiről és javasolták egy nemzetközi bizottság felállítását, amelyben a három nagyhatalom is részt venne.¹⁴² A nemzetközi bizottságra vonatkozó javaslatra a szovjetek nem is válaszoltak, Washingtonból és Londonból pedig elutasító válasz érkezett. Az 1946. március 19-én kelt angol válaszjegyzék azt írta, hogy „Őfelsége Kormánya nem szándékozik részt venni bármiféle nemzetközi bizottságban, melynek az a célja, hogy megvizsgálja a csehszlovákiai magyar kisebbség problémáit vagy felülvizsgáljon bármiféle csehszlovák-magyar lakosságcsere a Magyar Kormány javaslatai alapján. Őfelsége Kormányának az a véleménye, hogy ezt a kérdést bilaterális alapon kell elrendezni a két érdekelt kormány között. Továbbá, [a brit kormány] nem szándékozik megkísérelni Csehszlovákiát arra rábírn, hogy az bármiféle határmódosításba beleegyezzen Magyarország javára, bár nem tagadná meg bármilyen változás elismerését, amelyben a két érdekelt ország szabadon megegyezik.”¹⁴³

A magyar külügyi vezetés más módon is igyekezett felhívni az angol hivatalos körök figyelmét a csehszlovákiai magyarok sorsára. 1945 őszén Magyarországon járt John Haire, az angol parlament alsóházának munkáspárti képviselője. A Külügyminisztérium képviselői elvitték őt Esztergomba, ahol Szlovákiából elüldözött magyarokkal beszélgetett, köztük a

¹⁴⁰ Az egyezmény részletét idézi: Romsics, 2000. 458–460.

¹⁴¹ Kertész, 1995. 237.

¹⁴² MOL XIX-J-1-k 8. doboz, a Külügyminisztérium 133/res/Be. sz. jegyzéke, 1945. december 11.

¹⁴³ Kertész, 1995. 239.

lévai kommunista párt volt titkárával, aki részletesen informálta őt a szlovákiai magyarok elleni intézkedésekről.¹⁴⁴

1946. április 3-án a csehszlovák kormány képviselője három jegyzéket nyújtott át Londonban, amelyek a pozsonyi hídfőre, kétszázötvenezer csehszlovákiai magyar „reszlovakizálására”, további kétszázézer magyar kitelepítésére és Magyarországgal szembeni gazdasági követelésekről szóltak. Egy héttel később egy emlékiratban felsorolták a csehszlovák kormány további követeléseit Magyarországgal szemben. A Foreign Office szakértői a csehszlovák kérések nagy részét túlzónak és indokolatlannak tartották. A csehszlovák kormánynak adott válasz azt javasolta, hogy a pozsonyi hídfőért cserébe egy másik területen módosítsák a határt Magyarország javára. Az angol kormány, amely nem óhajtotta feléleszteni az 1918 után keletkezett kisebbségi szerződések rendszerét, szabad kezet adott a csehszlovák kormánynak a „reszlovakizációban”, csupán reményét fejezte arra nézve, hogy Csehszlovákia nem fogja megsérteni az ENSZ alapokmányának elveit az emberi és szabadságjogokról. A négyszázézer főnyi magyarság kitelepítésének kérdésében kétoldalú tárgyalásokat javasoltak.¹⁴⁵ A brit külpolitika a továbbiakban is ezen elvek alapján állt hozzá a csehszlovák-magyar kérdéshez a békeszerződések előkészítése és tárgyalása során.

Az angol parlament és Magyarország

Az 1946. év során a londoni parlamentben viszonylag gyakran szóba került Magyarország. Több alsóházi képviselő, illetve a Lordok Házának egyes tagjai kérdéseket, interpellációkat intéztek a kormány tagjaihoz, és felszólaltak a külügyi viták során. 1945. március 21-én Henry Burton ezredes azt kérdezte a külügyminisztertől, hogy Erdélynek mely része került vissza Magyarországtól Romániához, és beleegyeztek-e ebbe a jaltai konferencia résztvevői. A kormány nevében Richard Law államminiszter válaszolt, kifejtve, hogy az 1944 szeptemberében aláírt román fegyverszüneti szerződés értelmében a szövetséges hatalmak semmisnek nyilvánították a második bécsi döntést, így Észak-Erdély visszakerült a román közigazgatás fennhatósága alá. Law hangsúlyozta, hogy ez ideiglenes intézkedés, melyet később majd a békeszerződés erősít meg.¹⁴⁶ 1945 második felében és 1946 tavaszán Magyarországot elsősorban a németek kitelepítése kapcsán említették több alkalommal is mind az alsóház, mind a Lordok Háza képviselői.

¹⁴⁴ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Sebestyén Pál feljegyzése, 1945. október 9.

¹⁴⁵ Fülöp, 1994. 90–94.

¹⁴⁶ *Hansard, House of Common Debates*. 21 March 1945, vol. 409. 786.

1946. április 23–május 8. között nyolctagú parlamenti küldöttség látogatott Budapestre, hogy tájékozódjanak a magyarországi helyzetről. A delegációban egyaránt voltak munkáspárti és konzervatív képviselők is. A küldöttség hosszú jelentést készített magyarországi tapasztalatairól, melyet néhány héttel később a londoni parlamenti képviselők is elolvashattak.¹⁴⁷ A jelentés rendkívül érdekes összefoglalót nyújt a magyarországi helyzetről. Bár a Foreign Office munkatársainak bizonyára nem sok újat mondott, az angol parlament tagjai részletesen megismerhették a magyarországi helyzetet, az ország legfontosabb problémáit. Éppen ezért szükségesnek látjuk viszonylag hosszan ismertetni a jelentés tartalmát, hiszen jellegénél fogva komolyabb hatása lehetett a brit politizáló közvéleményre, mint egy-egy titkos Foreign Office-dokumentumnak.

A delegáció tagjai találkoztak Tildy Zoltán köztársasági elnökkel, Nagy Ferenc miniszterelnökkel, a kormány és a Nemzetgyűlés több tagjával, a politikai pártok vezetőivel, valamint Vlagyimir Petrovics Szviridov tábornokkal, a SZEB elnökhelyettesével, aki Vorosilovot helyettesítette az után, hogy a marsall 1946 februárjában visszatért Moszkvába. Megbeszéléseket folytattak „az ország gazdasági, pénzügyi, szakszervezeti, egyházi és kulturális életének vezetőivel éppúgy, mint ahogy az egyszerű emberekkel”. A jelentés részletesen leírja a háború okozta mérhetetlen pusztításokat. Statisztikai adatokkal érzékeltetik az országot és annak gazdaságát ért károkat, és rávilágítanak arra, hogy a pénzügyi nehézségek és a hadifogságban lévő mintegy 350 000 személy hiánya miatt az ország újjáépítése külső segítség nélkül sokáig elhúzódhat. „Sokan állítják azt is – jegyzi meg a jelentés –, hogy a Vörös Hadsereg haszonállatokat és berendezéseket vitt el a harcok során és azt követően.”

A magyarországi politikai helyzetről a brit delegáció elégedetten nyilatkozik: „Meg vagyunk győződve arról, hogy Magyarországon egy új demokrácia alapjait vetették meg, amely – ha bátorítással és megértéssel viszonyulnak hozzá, hogy úrrá lehessen jelenlegi nehézségein és elkerülhetetlen »növekedése fájdalmain« – végül bekerülhet a nyugati típusú parlamentáris rendszerek sorába. Minden bizonnyal ez a vágya minden magyarnak szinte kivétel nélkül.” A jelentés a koalíciós kormány politikáját „baloldali haladó politikaként” jellemzi, amely belpolitikai célja a széleskörű szocializáció, külpolitikában pedig barátságos viszony és szoros együttműködés kialakítására törekszik a szomszéd államokkal. Nagy

¹⁴⁷ A jelentés megtalálható a Magyar Országos Levéltárban a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának iratai között (*British All-Party Parliamentary Delegation. Unanimous Report on Hungary*. MOL XIX-J-1-a 72. doboz), illetve H. Haraszti Éva 2000-ben publikálta kétkötetes angol nyelvű munkájának dokumentumgyűjteményében (Éva Haraszti-Taylor: *Britain and Hungary in the Post-War Years, 1945–51. A Parallel History in Narrative and Documents*. É. Haraszti Taylor – Astra Press, 2000.).

Ferencet olyan politikusnak írják le, aki jelentős képességekkel és ügyességgel vezeti a koalíciót. A kommunista párról megállapítják, hogy határozottan szovjetbarát vonalat követ, és ők a „legerélyesebbek és lehangosabbak a szerintük antidemokratikus tendenciák elítélésében”. Megjegyzik róluk azt is, hogy a múltban elidegenítették maguktól a közvéleményt azzal, hogy „oroszbabak voltak az oroszoknál”, de most már tekintettel vannak a nemzeti érzelmekre is. Rákosi Mátyást ügyes és tapasztalt politikusként jellemzik, aki kulcsszerepet játszik Magyarország politikai életében. A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt szoros együttműködése is feltűnt az angol delegációnak, de a pártfúziót nem tartják valószínűnek. Rámutatnak arra, hogy a magyarországi Szociáldemokrata Párt az angol Munkáspárt hazai megfelelőjének tartja magát.

Ahhoz képest, hogy Magyarország vesztes ország, és szovjet csapatok tartják megszállva, a politikai szabadság nemcsak a kormányban és a parlamentben érvényesül, hanem „a sajtóban, a rádióban és a mindennapi beszélgetésekben is” – állapítja meg a jelentés. A brit képviselők úgy látták, hogy a megszálló hadsereg nem avatkozik be sem az ország mindennapi életének irányításába, sem pedig a hosszú távú politikájába, feltéve, hogy az nem barátságatlan a Szovjetunióval. A magyar Nemzetgyűlés működését is kielégítőnek tartják, de megjegyzik, hogy „közelebb állna a mi felfogásunkhoz a parlamenti demokráciáról, ha rendszeresen ülésezne, ha időt adna a teljes és független vitához, és ha lehetősége lenne a törvényalkotás felülvizsgálására”. A sajtó kapcsán megállapítják, hogy bár nincs cenzúra, az újságokat megjelenés után ellenőrzik, és néha sor kerül lapok időleges betiltására, de ezt természetesnek tartják egy megszállt országban. A rádiót többpárti testület felügyeli, élén kigazda elnökkel. „Változatos és politikailag kiegyensúlyozott műsort sugároznak minden nap.”

Az angol képviselők a politikai rendőrség létezését szükségszerűnek tartják egy olyan országban, ahol „a háború előtt és alatt jelentős együttműködés folyt a nácikkal, és a nemzetbiztonság bizonyára még mindig indokolja a politikai gyanúsítottak előzetes letartóztatását.” Megértik a nehézségeket is, amelyeket a kevés képzett bíró és az újonnan toborzott rendőrség okoz, de megjegyzik, hogy az utóbbiak körében aránytalanul magas a kommunista párttagok száma. A politikai rendőrséget érő támadásokat az angol képviselők szerint úgy lehetne megelőzni, ha a politikai rendőrség valóban csak a fasiszta tevékenységet kivizsgálásával foglalkozna. Mindazonáltal a delegáció megállapítja, hogy „nagy mértékben eltúlozzák a politikai rendőrség jelenlegi működését és módszereit. A múltban történt túlkapásokat nagyrészt orvosolták, de azok emléke és az általuk keltett bizonytalanságérzet megmaradt.”

A politikai helyzet értékelése után a jelentés áttér az ország gazdaságának leírására. A legfőbb problémát a jótételti szállításokban, a nyersanyag- és élelmiszerhiányban, valamint az ezek miatt meglódult inflációban látják. A jelentés érthetőnek tartja, hogy Magyarország külkereskedelmi kapcsolatai között a Szovjetunió a legfontosabb. Az 1945 augusztusában megkötött gazdasági egyezmények „a magyar gazdasági rendszert nagymértékben a szovjethez kötik, de továbbra is fennáll a lehetőség Magyarország számára, hogy más országokkal is kereskedjen”. A éppen ezért képviselők sürgetik a kereskedelmi kapcsolatok felújítását Nagy-Britannia és Magyarország között.

A szakszervezetekről megállapítják, hogy tagjaik megoszlanak a két munkáspárt között. Az angol delegáció részt vett a május elsejei felvonuláson, ahol a hírekkel ellentétben nem látták jelét annak, hogy a munkásokat kényszerítették volna az ünneplésre. (Érdekes, hogy a szakszervezetről nem a jelentés politikai, hanem gazdasági részében írnak.)

A mezőgazdaság helyzetét meghatározta a nemrég végrehajtott földreform. Az angol képviselők csak akkor tartják lehetségesnek az ország mezőgazdaságának helyreállítását, ha a szétosztott földek új tulajdonosai valamilyen módon együttműködnek. „A magyar paraszt [...] nem kollektivistá”, állapítja meg a jelentés, és úgy látják, hogy a magyar kormány ezt a tényt tudomásul is veszi. A jelentés részletesen leírja a mezőgazdaság nehéz helyzete miatt kialakult élelmiszerhiányt Budapesten és a nagyvárosokban.

„Magyarország jövője [...] a számára adandó békefeltételeken alapul. Egy újabb Trianon esetén Magyarország talpra állása sokáig elhúzódna. Bár a magyar kormány nem revizionista vagy sovinizta, mégis külpolitikai céljai között gondot kell fordítania a nagyszámú magyar nemzetiségre, akik Magyarország határain kívül élnek” – állapítja meg a jelentés az ország külügyi helyzetéről szóló fejezetben, majd vázolja az erdélyi és szlovákiai magyarság sorsát. Hosszú távon Magyarország és szomszédainak boldogulását csak föderációs keretek között tudják elképzelni. Rövidtávú megoldásként elfogadják a kisebbségek arányának kiegyenlítését, „így Erdélyt úgy oszthatnák fel, hogy ugyanannyi román kerüljön Magyarországra, mint amennyi magyar Romániába, hasonló megoldással a szlovákiai kérdésre. Egy ilyen rendezés elősegítheti a kisebbségi jogok kölcsönös elismerését.”

A megszálló szovjet hadsereggel kapcsolatban hallott „szóbeszédet” az angol küldöttség nem találta megalapozottnak, szerintük „a panaszolt incidensek inkább a múltra voltak jellemzők”. Úgy látják, hogy a lakosság és a megszálló hadsereg viszonya területenként változó, de a szovjetek általában nem szólnak bele a magyar hatóságok munkájába.

A közvetlen angol–magyar kapcsolatok a SZEB angol tagján, Edgcumbe tábornokon és a budapesti brit politikai misszió vezetőjén, Gascoigne követen keresztül folytak. A parlamenti

delegáció szerint Edgcumbe tábornok szívélyes viszonyt épített ki szovjet és amerikai kollégáival, a politikai misszió azonban „azt a benyomást tette ránk, hogy nincs tudatában a politikai helyzet realitásainak”. (Mire a jelentés a londoni alsóház elé került, Gascoigne-t Alexander Helm váltotta fel a budapesti misszió élén.) Bírálják a missziót azért, mert „nem használta ki a lehetőséget arra, hogy befolyásolják és segítsék az új magyar demokrácia kiépítését. Az volt a benyomásunk, hogy a misszió egyes tagjai elmulasztottak barátságos személyes kapcsolatokat kiépíteni az új magyarországi politikai erők vezetőivel.” Ez azt eredményezte, hogy Anglia elvesztette a háború befejezésekor még meglévő presztízsét, és a magyarok úgy érzik, hogy Angliát nem érdekli Magyarország sorsa. A BBC viszont továbbra is népszerű a magyarok körében, és a delegáció szerint ezt ki kellene használni úgy, hogy Anglia bemutatása mellett az új magyar demokráciát is méltatni kell adásaiban. 1946 elején a British Council újra elkezdte magyarországi működését, és nagy népszerűségnek örvend a magyar értelmiség körében.

A jelentés a nyolctagú delegáció tagjai által egyhangúlag elfogadott dokumentum volt, így nem tükrözte teljes mértékben az egyes tagok véleményét. Néhány hét múlva azonban több képviselő is hangot adhatott saját nézeteinek a londoni parlamentben. 1946 júniusának első napjaiban az alsóházban több alkalommal is szóba került Magyarország. Június 3-án éles vita bontakozott ki a Külügyminiszterek Tanácsa május 7-i döntéséről. Sir Waldron Smithers konzervatív párti képviselő azt a kérdést intézte a külügyminiszterhez, miért fogadta el azt a döntést, hogy egész Erdély visszakerüljön Romániához, holott ez ellenkezik a brit külpolitika 1940 szeptemberében és 1945 januárjában megfogalmazott álláspontjával. A Foreign Office nevében Hector McNeil válaszolt, aki kijelentette: „A Külügyminiszterek Tanácsának az elmúlt év szeptemberében tartott londoni, illetve a közelmúltban tartott párizsi értekezletén az ügyet részletesen megtárgyalták, és az a döntés született, hogy nem avatkozunk be két volt ellenséges országnak ezen vitájába azon túl, hogy érvénytelenítjük a náci Németország által hozott 1940. augusztusi döntést.” Smithers ezt követő kérdése, melyben a felől érdeklődött, hogy vajon „ez Őfelsége Kormánya Oroszországot kiengesztelő politikájának legújabb fejleménye volt?” megválaszolatlan maradt.¹⁴⁸ Ezt követően más képviselők is kérdésekkel kezdték ostromolni McNeilt. John Haire munkáspárti képviselő azt kérdezte, igazságosnak tartja-e azt, hogy Romániába másfél milliónyi magyar kisebbség került, míg Magyarországon csak negyvenezer román marad, illetve hajlandó-e a brit külügyi vezetés mindkét féllel találkozni és meghallgatni őket mielőtt a párizsi konferencia véglegesíti a döntést. Sir Arthur

¹⁴⁸ *Hansard. House of Commons Debates.* 3 June 1946, vol. 423. 1617.

Salter képviselő arra kérdezett rá, hogy az Erdélyben maradt másfél milliónyi magyarságot védi-e majd a kisebbségi egyezmény. McNeil nem tudott kérdésére válaszolni, de megígérte, hogy utána néz.

Ekkor Douglas Lloyd Savory professzor (Ulsteri Unionista Párt) szólt bele a vitába: „Tudatában van-e tisztelt képviselőtársam annak, hogy olyan területeket javasolnak átadni, amelyeket szinte kizárólag magyarok laknak, és újragondolnák-e ezt a kérdést, hogy valóban *bona fide* magyarok ne kerüljenek idegen igazgatás alá?” Kérdésére John Mack munkáspárti képviselő válaszolt, aki közölte Savoryvel, hogy a román kormány teljes egyenlőséget garantált az erdélyi magyar kisebbségnek, akik személyesen közölték vele megelégedésüket a döntéssel kapcsolatban. Ekkor ismét Haire szólt bele a szópárbajba és utalt arra, hogy a párizsi döntés legjobban Romániát lepte meg, amely arra számított, hogy Erdélyt úgy osztják ketté, hogy mindkét oldalon egyenlő számú kisebbség maradjon.¹⁴⁹

Ez a rövid vita semmi eredménnyel nem járt. Néhány magyarbarát képviselő felháborodása a május 7-e döntésen nem változtathatta meg a nagyhatalmak döntését. Smithers megjegyzése arról, hogy az angol kormány célja a Szovjetunió megbékítése volt, nem volt alaptalan. Pedig másnap, 1946. június 4-én Bevin nem éppen hízelgő kijelentéseket tett a szovjet külpolitikáról.

A brit külügyminiszter hosszú beszédben fejtette ki Nagy-Britannia külpolitikájának irányvonalait, a közelmúltban tett lépéseit és a jövőre vonatkozó terveit. Beszédét a szovjet külpolitika elemzésével kezdte. Bevin szerint a nagyhatalmak célja most a totális béke megalkotása kell hogy legyen. Ennek érdekében a nagyhatalmaknak meg kell érteniük egymást, bármily különböző is a nyugati és a szláv gondolkodás. „Az egyetlen dolog, ami megakadályozhatja a kölcsönös megértést az, ha bármelyikünk kizárólagos hatalmi politikára törekszik [...]. Az összes ország biztonsága nem áldozható fel amiatt, hogy minden egyes ország a saját biztonságára koncentrál [...]. [A Szovjetunió] felfogása egyes kormányokról az, hogy az vagy fasiszta, vagy kripto-fasiszta, vagy valami hasonló. Ez ahhoz a gondolathoz vezet, hogy Oroszország biztonsága csak akkor tartható fenn, ha a világ minden országa átveszi a szovjet rendszert. Azt hiszem [...] ez a béke legnagyobb akadály.”¹⁵⁰

A szovjet politika általános kritikája után Bevin végigvette a legfontosabb nemzetközi kérdéseket. Ezek között Magyarországot a dunai kérdés érintette közvetlenül. A brit külügyminiszter visszautasította Molotov vádjait, aki szerint Nagy-Britannia diktálni akar a Duna völgyében. Bevin szerint az, hogy Anglia vissza akarja állítani a háború előtti pozícióit

¹⁴⁹ Uo. 1618.

¹⁵⁰ *Hansard. House of Commons Debates*, 4 June 1946. vol. 423. 1827.

a Duna völgyében nem veszélyezteti a dunai államokat, „akiknek ugyanúgy érdekükben áll a kereskedelem és a hajózás helyreállítása ezen a nagy európai vízi úton.” Nem Anglia törekszik kizárólagos jogokra a dunai államokban, hanem a Szovjetunió, amely Romániával és Magyarországgal is szoros hajózási együttműködést kötött.¹⁵¹

A közép- és kelet-európai államokkal történő kapcsolatfelvételtől Bevin a következőket mondta: „Igen sok szó esik mostanában a »függönyről«. Be kell vallanom, hogy képviselőink útjában rengeteg akadály áll. E Házból és saját pártomból érkező küldöttségek jelentéseket küldenek nekem azt tanácsolva, hogy kereskedelmi kapcsolatokat kellene alakítanunk. Úgy tűnik, hogy nincsenek tudatában annak a ténynek, hogy állandóan ezt próbáljuk megvalósítani. Megpróbáltuk Románia esetében, megpróbáltuk Magyarország esetében; megpróbáltuk mindezekkel az országokkal, de mindenhol csak akadályokba ütköztünk.”¹⁵²

A külügyminiszter beszédét követően több képviselő is hozzászólt a külügyi vitához. George Wadsworth liberális párti képviselő, aki tagja volt az áprilisban Budapestre látogató delegációnak, Magyarországról beszélt. Először megállapította, hogy Nagy-Britannia igen nagy presztízzsel rendelkezik Magyarországon, és ezért nem okozhat neki csalódást a béketárgyalásokon. Wadsworth szerint Magyarországnak és a többi dunai államnak is három fontos problémával kell szembenézniük, amelyek megoldatlansága újabb háborúhoz vezethet. Ezek a problémák: a függetlenségük visszanyerése, a kisebbségi kérdés és a gazdasági helyzet. A képviselő Magyarország helyzetét nem látja olyan biztatónak, mint azt a fent idézett jelentés leírja. „Azt láttam, hogy abszolút terror árnyékolja be egész Magyarországot, nem csak Budapesten, hanem vidéken is. Az oroszok csak magukat hibáztathatják azért, hogy a magyar nép így viszonyul hozzájuk. Az oroszok fegyelmezetten viselkednek, hatásuk mégis érezhető a kommunista párton keresztül.” Csak akkor tartja lehetségesnek az együttműködést Nagy-Britannia és a Szovjetunió között, ha a szovjetek megváltoztatják a közép-és kelet-európai államokhoz való viszonyukat. A kisebbségi kérdéstről szólva megértette azt, hogy a külügyminiszternek nehéz dolga van, mikor határokat próbál meghúzni Európának ebben a részében. Általában a nemzetiségi, de főleg a gazdasági nehézségek megoldására a dunai államok föderációját javasolja.¹⁵³

Wadsworth után John Haire szólalt fel, aki a magyar érdekek legfontosabb szószólója volt a brit parlamentben. Hosszú beszédében részletes képet adott Magyarországról, ezúttal személyes véleményét adva elő. Örömmel nyugtázta, hogy a külügyminiszter részletesebben

¹⁵¹ Uo. 1831–1832.

¹⁵² Uo. 1836.

¹⁵³ Uo. 1896–1897.

foglalkozott a dunai államokkal, mert véleménye szerint Anglia túl sokáig elhanyagolta ezt a területet. Miután részletesen taglalta a háború okozta pusztításokat, az infláció és az élelmiszerhiány okozta nehézségeket, Haire idézte az egyik leggyakrabban elhangzó kérdést Magyarországgal kapcsolatban: demokratikus-e a magyar kormány. „Tisztelt buckrose-i képviselőtársam [Wadsworth] az imént [...] arra célzott, hogy a kommunista párt túlzott nyomást fejt ki, és hogy tulajdonképpen az orosz elméletet valósítják meg gyakorlatban Magyarországon. Nem értek egyet azzal, hogy a kommunista párt akkora nyomást fejt ki, mint amekkora elhangzott, és azzal sem, hogy egy kommunista puccsal meg akarják ragadni a hatalmat Magyarországon. Ennek semmi jele nincs; a kormány négy kommunista tagja szoros együttműködésben dolgozik a többi kormánytaggal, vezetőjük pedig kellemes benyomást tett ránk, és igen dinamikus egyéniség.”

Haire kijelentette, hogy meg van elégedve a Magyarországon tapasztalt politikai szabadsággal. Véleménye szerint a cenzúra jellege és mértéke nem haladja meg a háború alatt alkalmazott angol gyakorlatot. Tapasztalatai alapján Haire arra a következtetésre jutott, hogy „jelenleg Magyarország politikailag nem áll Oroszország irányítása alatt. Szabadságot élvez a mindennapi politikai ügyeiben, és valójában hosszú távon sem kerül majd a megszálló erő irányítása alá, amennyiben barátságos viszonyt teremt a Szovjetunióval.” Haire nem értett egyet Wadsworth-szel, aki szerint Magyarországon a Vörös Hadsereg terrorja tapasztalható. Haire megfigyelései alapján azt állította, hogy a Vörös Hadsereg 1945 ősze és 1946 tavasza között körülbelül a felére (kb. félmillió főre) csökkentette csapatainak létszámát Magyarországon. Az esetlegesen előforduló incidensek Haire szerint főleg a mültra voltak jellemzők, és nem jelentik azt, hogy az országot a szovjet hadsereg terrorizálná.

Beszéde befejező részében Haire a Magyarországgal kötendő békeszerződéssel foglalkozott. Ismét felháborodásának adott hangot amiatt, hogy a Külügyminiszterek Tanácsa Romániának juttatta egész Erdélyt. A képviselő Churchill 1940. szeptember 5-i beszédét idézte, amikor is az akkori miniszterelnök azt mondta: „Sohasem tetszett nekem az a mód, ahogy Magyarországgal bántak az előző háború után”, majd a bécsi döntésre utalva hozzátette: „Nem javasoljuk semmiféle területi változás elismerését, ami a háború folyamán történik, hacsak azok nem az érdekelt felek beleegyezésével és szabad akaratából történnek.” Haire feltette a kérdést, hogy a most hozott párizsi döntés vajon „az érdekelt felek beleegyezésével és szabad akaratából” történt-e. Haire szerint a most hozott döntés, és a mód, ahogy azt meghozták nem vezet majd tartós békéhez.

Haire szerint a Wadsworth által javasolt föderációs terv nagy nehézségekbe ütközne. Ő Erdély kettéosztásában látta a megoldást, olyan módon, hogy egyenlő számú kisebbség

kerülne mindkét oldalra. A csehszlovákiai magyarság tervezett kitelepítésére utalva azt a következtetést vonta le, hogy ezeket a kisebbségi problémákat nem szabad az érintett országokra hagyni, hanem az Egyesült Nemzetek Szervezetének kell megoldania, csak így lehetséges a béke és a haladás megteremtése a dunai országokban.¹⁵⁴

Másnap, 1946. június 5-én Winston Churchill szólalt fel a külügyi vitában, aki a békeszerződések mielőbbi megalkotását, majd a rá olyannyira jellemző patetikus stílusban hozzátette: „Nem tudjuk akarunkat ráerőltetni szövetségeseinkre, de legalább ki tudjuk jelenteni meggyőződésünket. Mondjuk hát ki félelem nélkül. Hadd éljen Németország! Hadd legyen szabad Ausztria és Magyarország! Hadd kapja vissza Olaszország a helyét az európai rendszerben! Hadd emelkedjen fel Európa újra dicsőségesen, és erejével és egységével biztosítsa a világ békéjét!”¹⁵⁵

Nem fordult elő túl gyakran a londoni parlamentben, hogy ilyen hosszú és heves viták hangozzanak el egy „kelet-európai” országgal kapcsolatban. Anglia hagyományos szövetségesei a térségben, Lengyelország és Csehszlovákia természetesen megkülönböztetett figyelemben részesültek, és stratégiai okokból Bulgária is szóba került időnként. A fent idézett vita azonban azt jelezte, hogy jelen volt a brit parlamentben egy csoport, amely igyekezett Magyarországra irányítani az angol közvélemény figyelmét. Elsősorban a legégetőbb problémákra koncentráltak: a magyar-román határ kérdésére és a csehszlovákiai magyarok sorsára. Ezenkívül több képviselő kiemelte, hogy Magyarországon – minden hiányossága és a szovjet megszállás ellenére – demokratikus rendszer van kialakulóban, amely ugyan sok „gyermekbetegségtől” szenved, de jóval demokratikusabb, mint például Románia vagy Bulgária politikai berendezkedése. A három nagyhatalom döntésén nem változtatható ugyan néhány brit képviselő felháborodása, szerepük mégsem volt teljesen elhanyagolható. Egyrészt reményt adtak a magyar kormánynak és a kisgazdapártnak, másrészt a magyar kérdés napirenden tartásával Magyarország sokkal nagyobb figyelemben részesült, mint a térség sok más országa.

Magyar kormánydelegáció Londonban

1946 áprilisában magyar kormánydelegáció látogatott Moszkvába. A látogatás célja az volt, hogy megpróbálják elérni a Szovjetunió támogatását a békekonferencián, vagy legalábbis kipuhatolják a szovjet álláspontot. A moszkvai utat Nagy Ferencék sikerként

¹⁵⁴ Uo. 1899–1909.

¹⁵⁵ *Hansard House of Commons Debates*, 5 June 1946. Vol. 423. 2032–2033.

értékelték, mert úgy látták, Sztálin és Molotov hajlik a magyar igények támogatására.¹⁵⁶ A moszkvai út után felmerült az a terv, hogy a magyar kormány tagjainak a nyugati nagyhatalmaknál is látogatást kellene tenniük. Nagy Ferenc miniszterelnököt rögtön hazaérkezése után felkeresték az Egyesült Államok és Anglia képviselői, hogy tájékozódjanak a moszkvai látogatásról. Gascoigne brit politikai megbízott meg is kérdezte a miniszterelnöktől, hogy nem szándékozik-e hasonló látogatást tenni a nyugati nagyhatalmaknál is. Nagy Ferenc már régóta tervezett egy nyugati utat, a magyar közvélemény is sürgette, hogy a kormány az angolszász hatalmakkal is vegye fel a kapcsolatot. A nyugati utat még időszerűbbé tette a Külügyminiszterek Tanácsa május 7-i döntése Erdéllyel kapcsolatban. A kormányon belül a kisgazda miniszterek lelkesen, a kommunisták „fanyalogva és kedvetlenül” helyeselték az ötletet, a szociáldemokraták viszont határozottan elleneztek, Nagy Ferenc szerint valószínűleg azért, mert Bede István londoni követ, aki a tagja volt, nem fűzött sok reményt az utazáshoz.¹⁵⁷

Az Egyesült Államok budapesti követe azt közölte a magyar kormánnyal, hogy szívesen fogadják a delegációt, Nagy-Britannia képviselője azonban nem volt ennyire lelkes. Nagy Ferenc visszaemlékezéseiben a következőket írja: „Gascoigne követ arról tájékoztatott, hogy az angol kormány nem tekinti ugyan vendégének a kormányküldöttséget, de hajlandó a magyar állam vezetőit Londonban fogadni. Csupán azt nem tudja garantálni, hogy Bevin külügyminiszter úrral találkozhatunk, miután ő akkor már az újból kezdődő párizsi konferenciára utazik.”¹⁵⁸

Nagy Ferenc visszaemlékezései szerint a delegációt úgy próbálták összeállítani, hogy a koalíció összetételének is megfeleljen és a külügyi szempontokat is figyelembe vegyék. A miniszterelnökön kívül a küldöttség tagja lett Gyöngyösi János külügyminiszter, Rákosi Mátyás és Ries István igazságügyminiszter. A gazdasági szakértő Rácz Jenő, későbbi pénzügyminiszter volt. Nagy Ferenc személy titkárként magával vitte Ferenc fiát is.

Londonban május végén kezdtek el komolyabban foglalkozni a magyar kormánydelegáció látogatásának előkészítésével. Május végén Sir Maurice Peterson, a moszkvai brit nagykövetség munkatársa arról tájékoztatta a Foreign Office-t, hogy a Moszkvába látogató magyar delegáció kivételes fogadtatásban részesült, a szovjet kormány vendégházában szálltak meg, és a szovjet vezetők – Sztálin és Molotov – jelentős időt szenteltek nekik.

¹⁵⁶ Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. Budapest, Európa–História, 1990. 272–285.; Vida István: Két fontos dokumentum a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. áprilisi moszkvai látogatásáról. *Külügyi szemle*. 2002/3. 149–167.

¹⁵⁷ Nagy, 1990. 295–296.

¹⁵⁸ Uo. 296.

Peterson úgy vélte, hogy ha túl szembetűnő lesz a különbség a magyarok moszkvai és londoni fogadtatása között, azzal több kárt okoznának, mint amennyi hasznot.¹⁵⁹ Carse-Mitchell budapesti brit ügyvivő számos táviratban jelezte Londonnak, hogy a magyarok, elsősorban Nagy Ferenc miniszterelnök és Gyöngyösi külügyminiszter, igen sokat várnak a londoni látogatástól. Ennek hatására a Foreign Office-ban többen is felvetették, hogy érdemes lenne egyes magyar igényeket támogatni (ha nem is a határmódosítást, legalább kisebbségvédelmi intézkedéseket a szomszéd országokban), így támogatva a kiscgazdapártiakat a növekvő kommunista nyomás elleni küzdelmükben. „Nem származik előnyünk abból – írja például Williams – ha a kommunistáknak sikerül aláásniuk a kiscgazdák parlamenti többségét, és létrehozniuk egyfajta kommunista diktatúrát.”¹⁶⁰

Május végére az az álláspont alakult ki a Foreign Office-ban, hogy a kormányküldöttség londoni látogatásával megpróbálják erősíteni a kiscgazdapárti kormány pozícióit Magyarországon. Ugyanakkor leszögezték, hogy a tervezett békeszerződésben nem figyelembe venni a magyar területi igényeket, „az erdélyi és a csehszlovák határ revízióját, mivel ezek a kérdések már le vannak zárva”.¹⁶¹ A békeszerződésben továbbra sem kívánnak kisebbségvédelmi cikkelyeket elhelyezni, ugyanakkor javasolni fogják a másik két nagyhatalomnak, hogy a békeszerződések tartalmazzák az emberi jogok védelmének kötelezettségét. Egy a tárgyalásokhoz készített anyag szerint a magyar miniszterelnök figyelmét fel kell hívni arra, hogy a határookra vonatkozó döntést „hosszú megfontolás után hozta a Külügyminiszterek Tanácsa, és mivel az oroszok hajthatatlanok ebben a kérdésben, nincs értelme ismét felvetnie e kérdést.” Kétoldalú tárgyalásokat kell javasolni Romániával a határmódosítás kérdésében. A szlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítése ügyében a brit kormány nem támogatja Csehszlovákiát, de ebben a kérdésben is a két érintett kormánynak kell megegyeznie. A dokumentum részletesen kifejti az angol álláspontot az összes olyan kérdésben, amely a tárgyalásokon szóba kerülhet: nyugatra hurcolt magyar javak, a magyarországi brit tulajdon ügyében stb.¹⁶²

Bede István londoni követ rejtjeltáviratai valóban azt tanúsítják, hogy Londonban nem nagy örömmel fogadták a magyar kormánydelegáció angliai látogatásának tervét. Bede követ június első napjaiban Budapesten tartózkodott, ahol a külügyminisztert megpróbálta lebeszélni az angliai útról, mivel azt fölöslegesnek tartotta. Ekkor úgy tűnt, hogy érvei

¹⁵⁹ NA FO 371/59024, Sir Maurice Peterson 1876. sz. távirata, 1946. május 27.

¹⁶⁰ Uo., M.S. Williams feljegyzése, 1946. május 31.

¹⁶¹ Uo., FO 5640. sz. távirata washingtoni nagykövetségnek, 1946. június 7.

¹⁶² Uo., „Visit of the Hungarian Government Delegation” c. dokumentum (R 9158/1266/21), 1946. június 19.

hatottak és a kormány elhalasztja az utazást.¹⁶³ Június 3-án Carse-Mitchell budapesti ügyvivő arról tájékoztatta a Foreign Office-t, hogy a Magyarországon tartózkodó Bede közölte vele, a kormány elhalasztja a londoni utat, amíg a koalíciós válság nem rendeződik, illetve a londoni látogatás kellően elő lesz készítve.¹⁶⁴ Június 9-én Bede meglepve értesült arról magánjellegű telefonbeszélgetésekből és a párizsi rádió híreiből, hogy a magyar kormánydelegáció már Párizsban van, útban Washington felé. Ezek után napokig nem kapott tájékoztatást Budapestről. Június 12-én behívták a Foreign Office-ba, ahol Christopher Warner helyettes külügyi államtitkár, Hayter, a délkelet-európai osztály vezetője és Alexander Helm, a Budapestre kinevezett új politikai megbízott a magyar belpolitikai helyzetről és kormányküldöttség útjáról érdeklődtek. A követ helyzete egyik távirata szerint „igen kényes” volt, mivel semmilyen információval nem rendelkezett, de azért megpróbálta megmagyarázni a „kormánydelegáció hirtelen és előkészítetlen” utazását és próbálta enyhíteni „a láthatóan kedvezőtlen visszhatást és érezhető kedvetlenséget, amelyet az utazás körülményei itt kiváltottak”.¹⁶⁵ Közölték vele, hogy a brit kormány a magyar delegációt nem fogadhatja vendégként, de lehetőséget kapnak arra, hogy illetékes helyeken előadják kéréseiket.¹⁶⁶

Június 17-én Bede követ ismét kétségbeesett táviratot küldött a Külügyminisztériumba: „Kormánydelegáció Londonba érkezésének időpontjáról, látogatás időtartamáról és tervezett tárgyalásairól mindeddig semmiféle értesülés sem nincs. Hasonló a helyzet [a] Foreign Office-ban is.”¹⁶⁷ Tájékozatlansága ellenére elkezdte a delegáció londoni programjának megszervezését.

A delegáció zsúfolt programja június 21-én délelőtt kezdődött. Először a magyar kormányküldöttség Philip J. Noël-Baker külügyi államtitkárral tárgyalt. A megbeszélésen jelen volt William Hayter, a Foreign Office délkelet-európai osztályának vezetője is. Először Nagy Ferenc ismertette a magyar békecélokat, de ahogy emlékirataiban írja, az angol politikus „nem sok jóval biztatott bennünket”. A magyar miniszterelnök megemlítette, hogy a május 7-i párizsi döntés nagy visszhangot váltott ki Magyarországon, mire Noël-Baker cáfolta azt „a magyarországi híresztelést”, mely szerint Erdélyt az angolok nyomására adták vissza Romániának, mivel Angliának fontos érdekeltségei vannak a romániai olajvállalatoknál. A brit államtitkár szerint a Szovjetunió határozott álláspontja miatt döntött így a Külügyminiszterek Tanácsa. (Ahogy azt korábban ismertettük, a jegyzőkönyvek tanúsága

¹⁶³ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 35/pol. 1946. sz. jelentése, 1946. június 25.

¹⁶⁴ NA FO 371/59024, Carse-Mitchell 619. sz. távirata a Foreign Office-nak, 1946. június 3.

¹⁶⁵ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 67. és 68. sz. rejtjeltáviratai, 1946. június 12.

¹⁶⁶ Uo., Bede 35/pol. 1946. sz. jelentése, 1946. június 25.

¹⁶⁷ Uo., Bede 69. sz. rejtjeltávirata

szerint valójában Byrnes amerikai külügyminiszter kezdeményezésére döntött így a Tanács, bár az is igaz, hogy a Szovjetunió valóban Romániának kívánta visszajuttatni Erdélyt. Bevin nem tiltakozott, sőt, nem is szólalt fel az ügyben.) Noël-Baker azt ajánlotta a magyar küldöttségnek, hogy keressék fel Bevin külügyminisztert Párizsban, de nem sok reményt látott arra, hogy az erdélyi kérdést újratárgyalják. Azt javasolta, hogy a két ország egymással intézze el vitás kérdéseit, és azt majd az angol kormány támogatni fogja. Ezután Nagy Ferenc arra kérte Noël-Bakert, hogy a nagyhatalmak egyidejűleg szólítsák fel Magyarországot és Romániát a kétoldalú tárgyalások megkezdésére, mert Románia mindig kitér a magyar kezdeményezések elől. Felvetette a székely autonómia kérdését is. A külügyi államtitkár kifejezte reményét, hogy a kisebbségek helyzete javulni fog az Egyesült Nemzetek alapokmányának szellemében, amely jóval hatékonyabb lesz, mint a Népszövetség kisebbségi rendelkezései voltak.¹⁶⁸

Ezután Noël-Baker a csehszlovák-magyar lakosságcsereéről érdeklődött, amire Gyöngyösi aggodalmát fejezte ki a lakosságcsere után Csehszlovákiában maradó 600 000 magyar sorsa iránt, akiket az elszlovákosítás fenyeget. Nagy Ferenc közölte azt a magyar álláspontot, mely szerint Magyarország hajlandó befogadni a csehszlovákiai magyarokat, amennyiben azok a földjüket is hozzák. Noël-Baker elismerte, hogy „München után nincsenek abban a helyzetben, hogy a cseheket kioktassák: ne változtassák országukat nemzeti állammá”.¹⁶⁹ Az angol államtitkár ismét kétoldalú tárgyalásokat javasolt, és kijelentette, hogy „a brit kormány a maga részéről helyteleníti az erőszakos áttelepítésnek a csehek által követett és a továbbiakra nézve is kilátásba helyezett módját”. Nagy Ferenc visszaemlékezése szerint a csehszlovákiai magyar kisebbség egyenjogúságának kérdésében Noël-Bakernek volt „egy nagyon udvarias, de éles megjegyzése: »Nem találják kissé különösnek miniszterelnök úrék, hogy legyőzött ország részére kívánnak támogatást egy győztes hatalom rovására? «” A magyar politikus válasza, miszerint kétséges, hogy Szlovákia győztes országnak tekinthető, nem győzte meg Noël-Bakert, és az az ellenvetés sem, hogy ebben a kérdésben nem győztes és legyőzött országok megítéléséről, hanem emberi jogokról van szó.¹⁷⁰ Végül az államtitkár kilátásba helyezte a nyugatra hurcolt magyar javak visszaszolgáltatását, „amennyiben azok magyar eredete bizonyítható.” Az egy órás beszélgetés Bede követ jelentése szerint szívélyes

¹⁶⁸ A beszélgetésről beszámol MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 40/pol. 1946. sz. jelentése, 1946. június 27.; NA PREM 8/237, Foreign Office feljegyzés Attlee miniszterelnök számára, 1946. június 21.; Nagy, 1990. 310.; lásd még: Fülöp, 1994. 128–129.

¹⁶⁹ Fülöp, 1994. 129.; NA PREM 8/237, Foreign Office feljegyzés Attlee miniszterelnök számára, 1946. június 21.

¹⁷⁰ Nagy, 1990. 310.

hangulatban zajlott le. Nagy Ferenc emlékirataiban azt a mérleget vonta le, hogy „nem jutottunk sokra ezen a tárgyaláson”.¹⁷¹

A Noël-Bakerrel történt megbeszélés után a magyar kormánydelegáció Konkinnal, a londoni szovjet nagykövet helyettesével és René Massigli francia nagykövettel találkozott. Délben a Magyarországon járt brit képviselők adtak ebédet az alsóházban a magyar delegáció tiszteletére, ahol több miniszter és pártvezető is jelen volt. A magyar miniszterelnököt a Magyarországon járt Haire munkáspárti és Linstead konzervatív párti képviselők köszöntötték, a király nevében pedig Morrison miniszterelnök-helyettes üdvözölte Nagy Ferencéket.¹⁷²

Délután Attlee miniszterelnök fogadta a magyar kormánydelegációt. Nagy Ferenc ugyanazokat a kéréseket adta elő, mint amelyeket délelőtt Noël-Bakerrel megtárgyaltak. Attlee válaszai semmi újat nem tartalmaztak, ő is reménytelennek mondta az erdélyi kérdés újbóli felvetését, és közvetlen tárgyalásokat javasolt Magyarország és szomszédai között. Fontosnak tartotta a dunai államok gazdasági integrációját. Nagy Ferencék csak a nyugatra hurcolt magyar javak ügyében kaptak pozitív választ, azzal az ironikus kérdéssel megtoldva, hogy „szándékozunk-e Kelet felé is bizottságot küldeni hasonló megbízatással, sőt talán Dél felé is elkelve egy hasonló bizottság”. Miután az angol miniszterelnök „igen barátságtalan hangnemben” válaszolt a magyar delegáció kérdéseire, kifejtette nézeteit a demokráciáról is. Egy igazi demokráciában nélkülözhetetlen a parlamenti ellenzék jelenléte – közölte Nagy Ferencékkel, majd hozzátette, hogy ha Magyarország támogatást kér a határain túl élő kisebbségek számára, akkor ezeket a jogokat meg kell adni az országon belül létező politikai ellenzék számára is. Nagy Ferenc válasza után véget ért a magyar küldöttség számára kétségkívül kényelmetlen beszélgetés, amelyet az angol miniszterelnök „kioktató stílusban, fölényeskedve és valóban barátságtalan hangnemben folytatott”.¹⁷³

Az Attleével folytatott beszélgetés után a magyar kormányküldöttség a Foreign Office-ban külügyi tisztviselőkkel tárgyalt. A megbeszélésen jelen volt Sir Orme Sargent külügyminiszter-helyettes, Christopher Warner helyettes államtitkár, Alexander K. Helm követ, a Budapestre kinevezett brit politikai megbízott és Hayter, a délkelet-európai osztály vezetője. Nagy Ferenc itt is az Erdély ügyében hozott párizsi döntés veszélyes következményeiről tájékoztatta a Foreign Office vezetőit, és kérte, hogy vizsgálják felül ezt a döntést. Sargent, akárcsak Noël-Baker és Attlee, közvetlen tárgyalásokat javasolt, mire

¹⁷¹ Uo. 310.

¹⁷² MOL XIX-J-1-a 71. doboz, Bede 35/pol. 1946. sz. jelentése, 1946. június 25.

¹⁷³ Uo., Bede 41/pol. 1946. sz. jelentése, 1946. június 27., NA 371/59025, feljegyzés az Attleével és Sir Orme Sargenttel folytatott megbeszélésről, 1946. június 21.

Gyöngyösi itt is azt válaszolta, hogy a szomszédok erre nem hajlandók. Mikor a magyar külügyminiszter megemlítette a „lakossággal terület is jár”-elvet, a brit külügyminiszter-helyettes Noël-Bakerhez hasonlóan csodálkozását fejezte ki, hogy egy legyőzött ország területi igényekkel lép fel egy győztes hatalommal szemben. Gyöngyösi hiába mutatott rá Szlovákia háború alatti szereplésére, érveire Sargent azzal válaszolt, hogy „Csehszlovákiában ma is olyan kormány van hatalmon, amely a háború egész folyamán az Egyesült Nemzetek oldalán állott”. Az erdélyi kérdéssel kapcsolatban a külügyminiszter-helyettes meglehetősen homályosan fogalmazott: ebben az esetben „hasonló megfontolás nem forog fenn, viszont más figyelembe veendő körülmények vannak, melyek megnehezítik azt, hogy két volt csatlós között nagyobb körültekintéssel tegyenek igazságot.”¹⁷⁴

A Foreign Office-ban is egyedül a nyugatra hurcolt magyar javak kérdésében kapott a delegáció megnyugtató választ. Sargent kifogásolta, hogy a magyar kormány brit tulajdonban lévő javakat igénybe vesz a jóvátétel teljesítésére, „majd mosolyogva hozzáfűzte, hogy ez a kérdés lesz sajnos az első, amellyel a Budapestre kinevezett új brit politikai megbízott a magyar külügyminisztert fel fogja keresni.” Bede követ jelentése szerint a mintegy egy óras beszélgetés „meglehetősen kimért légkörben folyt le”, ahogy az Sargent utolsó megjegyzése is mutatja.¹⁷⁵ Ennek ellenére a Foreign Office-ból Bevinnek küldött táviratban az szerepel, hogy az angol tárgyalópartnerekre jó benyomást tettek a magyar miniszterek, különösen a miniszterelnök és Ries igazságügyminiszter.¹⁷⁶

A Foreign Office-ban tett látogatás után Nagy Ferenc a *The Times* diplomáciai tudósítóját fogadta, majd a BBC vezérigazgatójánál teázott. Azt követően az angliai magyarok egyesületeinek vendége volt, este pedig a brit kormány fogadást adott a magyar delegáció tiszteletére, ahol Noël-Baker volt a házigazda.¹⁷⁷

Másnap, június 22-én a magyar kormányküldöttség először Harrimannél, az Egyesült Államok moszkvai nagyköveténél tett látogatást. Azt követően Hilary Marquand külkereskedelmi államtitkárral tárgyaltak. A megbeszélésen több angol külkereskedelmi szakértő is részt vett. A magyar delegáció röviden ismertette a magyar gazdaság helyzetét, és hangsúlyozták a brit-magyar áruszállítások megindításának fontosságát a magyarországi stabilizáció szempontjából. A tárgyalás során megállapították, hogy a magyar–angol fizetési egyezmény végleges megszövegezése már megtörtént, és annak aláírásakor hatályon kívül kerülnek az „Ellenséggel történő kereskedés” című törvény korlátozásai. A brit pénzügyi

¹⁷⁴ MOL XIX-J-1-a 71. doboz, Bede 42/pol. 1946. sz. jelentése, 1946. június 29.

¹⁷⁵ Uo.

¹⁷⁶ NA FO 371/59025, Foreign Office 386. sz. távirata Bevinnek Párizsba, 1946. június 22.

¹⁷⁷ MOL XIX-J-1-a 71. doboz, Bede 35/pol. 1946. sz. jelentése, 1946. június 25.

vezetők közölték, hogy a magyar-brit áruforgalom megindításával kapcsolatban az angol kormány nem kíván megállapodást kötni, a kivitel és a behozatal is csak eseti engedélyek alapján történhet. A magyar ellenvetésekre azt válaszolták, hogy „Nagy-Britannia más országokkal sem létesített kölcsönös szállítási kereteket előre megállapító egyezményeket és ennek lehetőségét Magyarország esetében sem látják fennforogni”. A magyar delegáció azt kérte, hogy tegyék lehetővé áruk hitelbe történő szállítását. Az államkincstár jelen levő képviselője ezt nem tartotta lehetségesnek, Marquand szerint is csak később, az áruforgalom beindulása után lehet erről szó, és akkor is csak egyes áruk esetében. Felvetették az Angliában zárolt, mintegy egymillió font értékű követelések ügyét is, mire az angolok azt ígérték, hogy megvizsgálják a kérdést. Itt is szóba került az elhurcolt magyar javak visszaszolgáltatásának ügye.¹⁷⁸

A Kereskedelmi Minisztériumban tett látogatás után Bede követ fogadást rendezett a sajtó részvételével, azután Noël-Baker adott ebédet a magyar delegáció tiszteletére, és ezzel véget is ért a magyar kormánydelegáció zsúfolt londoni programja, este továbbutaztak Párizsba.

Június 25-én Bevin külügyminiszter Párizsban fogadta a magyar kormánydelegációt. Nagy Ferenc, miután köszönetét fejezte ki azért, hogy Bevin meghallgatja őket, rögtön az erdélyi kérdésre tért rá. Kifejtette a május 7-i döntés katasztrofális hatását, mivel Magyarország a jelenlegi gazdasági helyzetben „nem tudná elviselni gazdaságilag a 19-es határokat”. A miniszterelnök elmondta Bevinnek, hogy a magyar kormány azt remélte, a döntésnél jobban figyelembe veszik az etnikai elvet. Nagy Ferenc ezután a csehszlovákiai helyzetet ismertette, és felhívta a brit külügyminiszter figyelmét annak a politikának a veszélyeire, amelyet a csehszlovák kormány folytat a szlovákiai magyar kisebbséggel szemben, megfosztva őket „legelembb polgári jogaiktól”. Ezért a magyar kormány azt kéri, a békeszerződésben mondják ki, hogy Csehszlovákia köteles a magyar kisebbség számára jogvédelmet biztosítani. A miniszterelnök csalódottan jegyezte meg: „A nagyhatalmak vezetőinek kijelentései az elmúlt évek során többször ébresztették bennünk azt a reményt, hogy létrejövő békeszerződés nem lesz a bosszúállás eszköze, hanem a nagyhatalmak valóban igazságot akarnak szolgáltatni”. Kérte a brit külügyminisztert, hogy a nagyhatalmak döntéseiket az Atlanti Charta szellemében hozzák meg.

Bevin azt válaszolta Nagy Ferencnek, hogy ő eredetileg helyeselte azt az amerikai javaslatot, amely alapján a trianoni határt Magyarország javára módosították volna. Végül azért döntöttek a határ változatlanul hagyása mellett, mert úgy gondolták „nem lehet Európa

¹⁷⁸ Uo., a londoni kereskedelmi attasé 170/Ker/1946. sz. jelentése, 1946. június 24.

eme részében olyan határokat vonni, amelyek egyformán kielégítenek mindenkit, de igyekszünk arra, hogy ne hozzunk túl merev határokat”. A romániai választások után Bevin lehetségesnek tartott közvetlen tárgyalásokat a két ország között, amelyek mindkét fél részére kielégítő megoldáshoz vezethetnek. A csehszlovák kérdéssel kapcsolatban az angol külügyminiszter azt mondta, hogy az egész szlovákiai magyarság kitelepítése gazdaságilag kivitelezhetetlen. Az angol kormány nem tartja célravezetőnek azt, hogy a békeszerződés szövegébe belefoglalják a kisebbségvédelmi intézkedéseket, mivel azok amúgy is tartalmazni fogják az egyetemes emberi jogokról szóló deklarációt. Így a nemzetiségi probléma nem két ország ügye lesz, a kisebbségi jogokat az Egyesült Nemzetek Szervezete fogja biztosítani.¹⁷⁹

A gazdasági kérdésekről szólva Bevin kifejtette két gyakran említett tervét a kelet-európai vámunióról, illetve a szabad dunai hajózásról. „Higgyék el – mondta –, fontosabb lesz a jövőben a gazdasági helyzet alakulása, mint a határok kérdése.”¹⁸⁰ A brit külügyminiszter szerint most arra kell törekedni, hogy minél hamarabb meghozzák a békeszerződéseket, ugyanakkor nem szándékoznak túl merev döntéseket hozni, hogy később is mód legyen „minden népet kielégítő, méltányos megoldásokat találni”. A beszélgetés végén Nagy Ferenc még egyszer megkérte Bevin, hogy a négy nagyhatalom tárgyalja újra az erdélyi határ kérdését. Ha pedig erre nem volna mód, akkor vegyék bele a magyar és a román békeszerződésekbe azt a kitétel, hogy a „a most megállapított magyar-román határ nem jelentene végleges rendezést, hanem a kérdést egy előre megállapított idő elteltével valamilyen nemzetközi fórum vizsgálná meg”. Bevin megígérte, hogy megfontolja a kérdést. Ezzel véget ért a körülbelül egy órás beszélgetés, amely Bede követ szerint „szívélyes légkörben folyt”.¹⁸¹

A kormányküldöttség látogatását nagy figyelemmel kísérte az angol sajtó. Bede István londoni követ igen sokat tett azért, hogy a brit sajtót tájékoztassa a magyarországi helyzetről és a delegáció céljairól. Két nagyobb sajtófogadást rendezett, és megszervezett egy találkozót a magyar miniszterelnök és a *The Times* délkelet-európai külügyi szerkesztője között.¹⁸² A *The Times* június 20-i száma vezércikkében foglalkozott a magyar politikusok látogatásával, „olyan eseménynek minősítik, mely új fejezetet nyit a kontinenssel való normális kapcsolatok újrafelvételében.” A vezércikk utal a Külügyminiszterek Tanácsa május 7-i döntésére, amely „a magyarok számára igen súlyos csapás volt”. A cikk szerint az angol kormány azért nem

¹⁷⁹ A beszélgetésről beszámol: Nagy, 1990. 312.; MOL XIX-J-1-k 8. doboz, Erős követségi tanácsos feljegyzése, 1946. június 25.; MOL XIX-J-1-a 71. doboz, Bede István követ 44/pol. 1946. sz. jelentése, 1946. június 28.

¹⁸⁰ Nagy, 1990. 312.

¹⁸¹ MOL XIX-J-1-a 71. doboz, Bede 44/pol. 1946. sz. jelentése, 1946. június 28.

¹⁸² Uo., Bede 36/pol. 1946. sz. jelentése, 1946. június 26.

volt hajlandó kezdeményező szerepet vállalni ebben az ügyben Magyarország támogatására, mert örültek, hogy a négy nagyhatalomnak végre sikerült valamiben megállapodnia. A *The Times* részletesen foglalkozik a magyarországi inflációval, amelynek fő okát a jótétel nagy összegében látják. Az infláció növekedésében szerepet játszanak a szovjet-magyar kereskedelmi egyezmény bizonyos hatásai is. Az egyezménnyel kapcsolatban a cikk írója megjegyzi, hogy annak kizárólagos jellege miatt az angol kormány tiltakozott is. A magyar gazdaság helyreállítását azonban a nyugati hatalmak nem tudják pénzügyileg támogatni. Jelenleg Anglia a magyar gazdaságot csak a közvetlen áruforgalomnak „a lehetőségekhez képest” történő kiépítésével tudja segíteni.¹⁸³

Bede István londoni követ részletes jelentésben értékelte a kormányküldöttség angliai útját. Megállapította, hogy Londonban nem fogadták örömmel a látogatás ötletét. Úgy gondolták, a magyar kormány ezzel az úttal csak a hazai közvéleménynek akarta bizonyítani, hogy mindent megtesz azért, hogy „a nyugati nagyhatalmakat is, jelen esetben Nagy-Britanniát, Magyarország sorsában közvetlenül érdekeltté, illetve felelőssé” tegye. A brit kormány viszont külpolitikai és gazdasági gondjai közepette nem kíván új kötelezettségeket vállalni, ami „új súrlódási felület lehetőségét” jelentheti. A brit kormány a jelenlegi, háború és békekötés közötti állapotot átmenetinek tartja, „éppen ezért kellemetlenül érinti, valahányszor akár pozitív, akár negatív magatartással, állást kell foglalnia ebben az átmeneti időszakban és pedig olyan kérdésekben, melyeknek angol szempontból való fontossága még nem nyert világos tisztázást”. A Londonba látogató magyar politikusok ilyen kényelmetlen állásfoglalásra próbálták kényszeríteni a brit kormányt. Mindezek ellenére London, ha nem is vendégként, de fogadta a magyar kormánydelegációt. Bede szerint ezzel egyrészt el akarták kerülni azokat a vádakot, miszerint még a meghallgatást is megtagadnák egy nehéz helyzetben lévő országtól. Másrészt pedig a hiúság is közrejátszhatott, hiszen a másik két nagyhatalom már fogadta a magyar kormányférfiakat, s ezért az angliai látogatás elmaradása csorbította volna a brit birodalom tekintélyét.¹⁸⁴

Bede a látogatás kétségtelen pozitívumaként értékeli azt a tényt, hogy a brit mértékadó körök figyelme Magyarország felé fordult, a sajtón keresztül pedig a közvélemény is sokat megtudott az országról és problémáiról. Kedvező megítélést váltott ki az angolokból az, hogy a magyar politikusok pártállásuktól függetlenül egységesen léptek fel. A londoni út kétségtelen negatívuma volt az, hogy Magyarország továbbra sem várhat kezdeményező szerepet Nagy-Britanniától a nemzetközi tárgyalásokon. Továbbra is fennállnak „bizonyos

¹⁸³ *The Times*-cikk fordítása (MOL XIX-J-1-k 8. doboz)

¹⁸⁴ MOL XIX-J-1-a 71. doboz, Bede 45/pol. 1946. sz. jelentése, 1946. június 28.

elvi fenntartások” az angol kormány részéről „a magyar demokrácia mai formájával szemben”.¹⁸⁵

Bede István az alábbi következtetéseket vonja le a magyar kormánydelegáció londoni útjának tapasztalatai alapján: Először is Magyarországnak tudomásul kell vennie a Külügyminiszterek Tanácsa május 7-i döntését a magyar-román határral kapcsolatban. Ez a döntés a Szovjetunió határozott nyomására született, és a brit kormány nem hajlandó ezt a kérdést újra felvetni. Bede úgy látja, hogy a magyar sajtó és nyilvánosság előtt „minden további vitatkozás vagy célzás” fölösleges, és ezért a továbbiakban kerülendő. Másodsor, a hazai közvélemény előtt ki kell emelni a látogatás tájékoztató jellegét és azt, hogy az útnak nem voltak konkrét politikai céljai. Mivel a nagyhatalmak állandóan sürgetik a kétoldalú tárgyalásokat Magyarország és szomszédai között, a magyar kormánynak ki kellene eszközölnie a nagyhatalmaknál, hogy gyakoroljanak nyomást a szomszéd országokra a tárgyalások megindítása érdekében. Törekedni kell arra is, hogy a nagyhatalmak döntései ne legyenek végleges jellegűek, hogy a későbbiekben felül lehessen vizsgálni azokat. Ki kell használni Bevin erre vonatkozó ígérését, és a békeszerződések szövegében meg kell jelölni a határidőket és az újratárgyalás módozatait.

Bede szerint kilátástalan és éppen ezért fölösleges erőltetni a kisebbségvédelmi intézkedések beiktatását a békeszerződések szövegébe. A határokkal kapcsolatban Bede azt javasolja, hogy „halkabb tálalásban, lehetőleg a nyilvánosság bevonása nélkül, konkrétebb fogalmazásban ki kell tartanunk a három fővárosban tett látogatás során is kifejtett területi kívánságaink mellett, nemcsak történelmi felelősségünk, de a jövőben esetleg adódó lehetőségek (pld. kétoldalú tárgyalások) kihasználása végett a jogfenntartás szempontjából is”. Erdély esetében továbbra is az etnikai elvet kell hangsúlyozni, ami a trieszti kérdés eldöntésénél is szerepet játszott. A nagyhatalmak elé kell tárni a különböző önkormányzati elgondolásokat is, és lehetőséget kell adni az erdélyi magyarság vezetőinek, hogy személyesen kifejezhessék véleményüket a nagyhatalmak előtt.¹⁸⁶

A miniszterelnök beszámolója a kormánydelegáció nyugati útjáról egy hónappal hazaérkezésük után hangzott el a Nemzetgyűlésben. Nagy Ferenc beszédében azt mondta, hogy a washingtoni és a londoni látogatás célja az volt, hogy rávilágítsanak a magyar gazdasági helyzet nehézségeire, és elérjék a nyugatra hurcolt magyar javak visszajuttatását. Ezen kívül a fiatal magyar demokrácia számára igen fontos külpolitikai siker volt, hogy még a békeszerződés megkötése előtt mindhárom nagyhatalommal közvetlen kapcsolatba léphettek.

¹⁸⁵ Uo.

¹⁸⁶ Uo.

Nagy Ferenc utalt az angol sajtóvisszhangra, a *The Times* Magyarországgal foglalkozó cikkeire. Az Attleével és Noël-Bakerrel folytatott tárgyalásokat úgy értékelte, hogy tapasztalatai szerint „a két ország közötti jó barátság elmélyülésének nincsen akadályja. De meg kell állapítanunk, hogy az angol politika átérzi annak a szövetségi rendszernek a kötelezettségeit, amely a háború előtt alakult ki Anglia és az egyes európai népek között”. A delegáció tagjai azzal az érzéssel jöttek haza Londonból és Párizsból, hogy a négy nagyhatalom május 7-i döntése nem tekinthető teljesen véglegesnek. A miniszterelnök ezt a feltevést Bevin szavaival indokolta, aki arra utalt, hogy igyekeztek nem túl merev határozatokat hozni. Nagy Ferenc sajnálattal közölte, hogy a Külügyminiszterek Tanácsa nem foglalkozott a magyar beadvánnyal, amelyben az erdélyi kérdés újratárgyalását kérték.¹⁸⁷

A miniszterelnök elmondta benyomásait arról is, hogyan viszonyulnak a nyugati hatalmak a magyar belpolitikai helyzetéhez. Meglátása szerint az angolszász hatalmak elismerik a Szovjetunió kezdeményező szerepét azokban az országokban, amelyeket ő szabadított fel, „így nem bizonyultak helytállóknak azok a vélemények, amelyek azt tételezték fel, hogy a Szovjetunió és a nyugati nagyhatalmaknak esetleges nézeteltéréséből előny származhatnék a magyarságra”. Nagy Ferenc azt tartotta a nyugati út legfontosabb eredményének, hogy sikerült a nagyhatalmakkal megismertetni a magyarországi viszonyokat, a „magyar kérdést”. Majd hozzátette: „Segített a nyugati út abban is, hogy a magyar politikai élet és a magyar közvélemény leszámolhat illúzióival és ezentúl reálisabban láthatja az ország külpolitikai helyzetét.” A miniszterelnök azt is megállapította, hogy nyugaton értékeli Magyarországnak az újjáépítésben elért eredményeit, és tekintélye van a magyarországi demokráciának is. Ez azért örvendetes jelenség, mert így érdemesnek tarthatják később Magyarországot arra, hogy hiteleket nyújtsanak neki. Ennek első lépése az, hogy visszaadják a nyugatra hurcolt magyar javakat, ami nagy segítséget jelent a pénzügyi szanalásban.¹⁸⁸

Nagy Ferenc miniszterelnök beszámolójában gyakorlatilag elismerte, hogy a kormánydelegáció nyugati útja eredménytelen volt. Sem Washingtonban, sem Londonban nem kaptak biztató választ azokra a kéréseikre, amelyekben a magyar békecélok támogatását kérték. Egyedül a nyugatra hurcolt magyar javak ügyében sikerült valamit elérniük. Különösen Londonban érte sok csalódás a magyar delegációt. A magyar kormány azt a következtetést vonhatta le, hogy Anglia segítségére egyáltalán nem számíthat a béketárgyalások során, mert London nem hajlandó semmiféle kezdeményező lépést tenni Magyarország érdekében. Gazdasági segítséget sem várhatnak Nagy-Britanniától, mivel a

¹⁸⁷ *Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója*. Hiteles kiadás. Budapest, Athenaeum, 1946. II. köt. 159–464.

¹⁸⁸ Uo. 465–469.

szigetország maga is nehéz helyzetben van. A brit vezetők ugyanakkor azt is világosan éreztették Nagy Ferencékkel, hogy nincsenek megelégedve a magyarországi demokráciával. A párizsi békekonferencia előestéjén tehát úgy tűnt, hogy Magyarország nem reménykedhet Anglia támogatásában.

A békekonferencia

A Külügyminiszterek Tanácsának második párizsi ülészaka

1946. június 15-én ismét összeültek a három nagyhatalom külügyminiszterei Párizsban, hogy folytassák a békeszerződés-tervezetek kidolgozását. Még az ülés megkezdése előtt, június 4-én, a párizsi magyar követség a tanács elé terjesztette a tíz legfontosabb magyar békeelőkészítő jegyzéket, amelyeket 1945 augusztusa és 1946 májusa között adtak át a nagyhatalmak budapesti képviselőinek. Egy kísérő jegyzékben azt kérték a külügyminiszterektől, hogy két kérdésben tegyék lehetővé a magyar békedelegáció meghallgatását: a csehszlovákiai magyarok üldözése és a magyar-román határra vonatkozó május 7-i döntés tárgyában.¹⁸⁹

A korábban meghatározott tárgyalási sorrend miatt Magyarországról ismét csak a román és a bolgár tervezetekkel kapcsolatban esett szó, június 27-én pedig a Tanács megállapította, hogy a magyar kérdést lezárhatják, mivel már a békeszerződés összes cikkelyében megállapodtak. A gazdasági szakértők július 5-én tettek jelentést a magyar békeszerződés-tervezet gazdasági rendelkezéseiről. A magyar kormány már korábban eljuttatott egy jegyzéket a nagyhatalmakhoz, amelyben kérte többek között a jóvátétel csökkentését, a Duna nemzetközi jellegének fenntartását, a „nyitott kapuk elvé”-nek alkalmazását, valamint a magyarországi német tulajdon fogalmának pontos meghatározását. A jegyzék emellett gazdasági érveket sorolt fel a Romániával szembeni területi igények alátámasztására. A Külügyminiszterek Tanácsa ezeket az igényeket egyáltalán nem vette figyelembe, a magyar békeszerződés-tervezet gazdasági cikkelyeit az olasz és a román tervezetek alapján fogalmazták meg.¹⁹⁰

Anglia álláspontja a magyar békeszerződés vitájában a párizsi konferencián

A párizsi békekonferencia 1946. július 29-én ült össze. A három nagyhatalom képviselői első beszédeikben a konferencia céljait fogalmazták meg. Byrnes amerikai külügyminiszter arra hívta fel a figyelmet, hogy valódi békét kell teremteni, nem pedig a bosszúállás békéjét.

¹⁸⁹ Kertész, 1995. 305–306.

¹⁹⁰ Fülöp, 1994. 134–136.

A béke érdekében fontosnak tartotta a győztes hatalmak közötti nézeteltérések kiküszöbölését. Byrnes szerint a szövetséges megszálló hadseregeknek minél hamarabb ki kell vonulniuk a volt ellenséges országokból. Bevin angol külügyminiszter helyett Attlee miniszterelnök tartott beszédet, aki hangsúlyozta, hogy a konferencián nem a főbűnösökről ítélnék, hanem azok csatlósairól, akik a háború végén sorra átálltak a szövetségesek mellé. A konferencia fő feladatának azt tekintette, hogy megalapozzák az európai államok baráti együttműködését. Az angol miniszterelnök felszólította az Egyesült Nemzeteket az összefogásra, hogy „a totalitárius, nacionalista, militarista agresszió szelleme ne támadhasson fel”. Molotov szovjet külügyminiszter igazságos, szilárd és tartós európai béke megteremtését tűzte ki célul a békekonferencia elé. Molotov hangsúlyozta a Németországhoz csatlakozó és agressziót elkövető államok felelősségét, és azok megbüntetésére szólított fel. Bejelentette, hogy a Szovjetunió figyelembe veszi a volt csatlós országokban a háború befejezése óta végbement demokratikus változásokat, ezért mérsékli a fegyverszünet gazdasági feltételeit. A szovjet külügyminiszter is hangsúlyozta a nagyhatalmak egyetértésének fontosságát, és visszautasította azt a törekvést, hogy egyes nagyhatalmak megpróbálják akaratukat egymásra kényszeríteni.¹⁹¹ A protokolláris jellegű nyitóbeszédéből természetesen nem vonhatók le messzemenő következtetések, azt azonban megállapíthatjuk, hogy a három nagyhatalom képviselőinek beszéde rávilágított a köztük fennálló ellentétekre, a békekonferencia céljáról vallott ellentétes elképzeléseikre.

A magyar kormány 1946. augusztus 6-án vitatta meg a békeszerződés-tervezetet.¹⁹² A minisztertanácsi ülésen Gyöngyösi ismertette a tervezet legfontosabb pontjait. „[A]z egyik megfontolandó szempont az, hogy vajon Romániával szemben a 22 000 négyzetkilométeres javaslatot helyezzük-e előtérbe, holott tudjuk, hogy ezt egyetlen nagyhatalom sem fogja támogatni, másfelől a néprajzi elveknek sem felel meg, vagy pedig inkább a kisebbségvédelemre helyezzük a hangsúlyt” – jelentette ki a külügyminiszter.¹⁹³ Egyes kiscgazda miniszterek továbbra is a nagyobb határkiigazítás mellett foglaltak állást, de Gyöngyösi többször is utalt annak irreális voltára. Rákosi is amellett érvelt, hogy a területi követelések helyett a kisebbségvédelemre kell áthelyezni a hangsúlyt. Ugyanakkor Gyöngyösi jelezte, hogy Csehszlovákia, amely nem ír alá békeszerződést, nem hajlandó kisebbségvédelmi intézkedéseket bevezetni, sőt igyekszik megszabadulni nemzeti kisebbségeitől. A minisztertanácsi ülés másik fontos témája a jóvátétel kérdése volt:

¹⁹¹ Uo. 143.

¹⁹² Szücs László: *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei B. kötet 1946. július 26. - 1946. november 15.* Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2003. 1098–1115.

¹⁹³ Uo. 1101.

mindegyik résztvevő egyetértett abban, hogy a tervezetben kirótt kötelezettségeket Magyarország képtelen teljesíteni, és törekedni kell azok csökkentésére.

A Párizsba induló magyar békedelegációt Gyöngyösi János külügyminiszter vezette, helyettese Gerő Ernő lett, a delegáció főtitkára pedig Kertész István. A politikai delegációban részt vett Auer Pál párizsi magyar követ, Szegedy-Maszák Aladár washingtoni követ, Szekfü Gyula moszkvai követ, valamint Sebestyén Pál, Faragó László gazdasági főmegbízott és Szemes István ezredes. Bede István londoni magyar követ kétszer is ellátogatott Párizsba, hogy segítse a delegáció munkáját.¹⁹⁴

A párizsi békekonferencia plenáris ülésén a legyőzött államok csak egy alkalommal fejthették ki álláspontjukat, a bizottságokban pedig csak akkor hallgatták meg őket, ha valamelyik nagyhatalom ezt külön kérte. 1946. augusztus 14-én került sor Gyöngyösi István külügyminiszter beszédére a plenáris ülésen. A külügyminiszter – ahogy a sajtóhírek megfogalmazták „szomorú és halk” beszédében¹⁹⁵ – kérte, hogy a békekonferencia méltányolja a demokratikus Magyarország érdekeit. A magyar külügyminiszter kiemelte a határokon túl élő magyar kisebbség jogainak biztosítását, amelyre a kisebbségi szerződések rendszerét jó megoldásnak tartotta. A magyar-román határral kapcsolatban előterjesztette azt a magyar javaslatot, amely 22 000 km² Magyarországhoz csatolásával kiegyensúlyozná a két országban élő idegen nemzetiségű lakosok számát, és az idegen uralom alatt maradó nemzetiségeknek széleskörű autonómiát nyújtana. Arra kérte a konferenciát, hogy szólítsák fel Romániát a kétoldalú tárgyalások megkezdésére. Gyöngyösi tiltakozott a csehszlovákiai magyarság üldözése és jogfosztása ellen, valamint amiatt, hogy a csehszlovák kormány további kétszázézer magyar kiűzését tervezi. Kijelentette, hogy ebben az esetben a magyar kormány ragaszkodik ahhoz, hogy a kétszázézer magyarral együtt azok földjét is adják át Magyarországnak. Kérte a békekonferenciától egy szakértői bizottság kiküldését a kérdés megvizsgálására. A fegyverszüneti egyezményben meghatározott jóvátétel teljesítésére ígéretet tett, de kijelentette, hogy a további gazdasági kötelezettségeket Magyarország nem tudja vállalni.¹⁹⁶ Gyöngyösi beszédére a nagyhatalmak nem reagáltak.

A bizottsági viták során Magyarországgal kapcsolatban a csehszlovákok transzfer-kérélmé és a gazdasági kérdések kerültek a viták középpontjába. A kétszázézer magyar Csehszlovákiából való egyoldalú kitelepítésének tervét a Szovjetunió egyértelműen támogatta, és Nagy-Britannia sem szólalt fel ellene. Ugyanakkor Bevin viszont a brit

¹⁹⁴ Fülöp, 1994. 150.

¹⁹⁵ „Loser Claims his Winnings.” *The Economist*. 1946. augusztus 24. 288.

¹⁹⁶ Fülöp, 1994. 151–152.

delegáció ülésén kijelentette, hogy nem nagyon ért egyet a csehszlovák állásponttal. „Csehszlovákia és Magyarország egyaránt hibáztatható e kisebbségi kérdések miatt, és nem látja okát annak, miért kellene interveniálnunk bármelyik fél oldalán” – tette hozzá.¹⁹⁷

A magyar politikai és területi bizottság első ülését 1946. augusztus 7-én tartották, melynek során azt a döntést hozták, hogy felszólítják a magyar delegációt, hogy 24 órán belül írásban terjessze be észrevételeit a békeszerződés-tervezettel kapcsolatban. Időközben a román, a jugoszláv és a csehszlovák küldöttségek is benyújtották a nagyhatalmakhoz Magyarországgal szembeni követeléseiket.¹⁹⁸

Vita a magyar-román határról

1946 augusztusában a Foreign Office-ban nem sok reményt láttak arra, hogy a békekonferencia Magyarország javára döntsön az erdélyi határ kérdésében, és a közvetlen tárgyalások kérdésében sem voltak optimisták. Nagy Ferenc augusztus 16-án Helm angol politikai megbízottal beszélgetett, s a miniszterelnök ekkor már csak azt a reményét fejezte ki, hogy 3–4000 km² határ menti magyarlakta területet sikerül visszacsatolni. Augusztus végére Londonban már erre sem láttak lehetőséget, a Foreign Office kutatórészlegének egyik munkatársa szerint a Szovjetunió nem lesz hajlandó a legminimálisabb magyar területi követelést sem támogatni, Románia pedig biztosan visszautasít minden területi igényt.¹⁹⁹ Az angol sajtót is foglalkoztatta a kérdés, Bede István londoni követ elküldte Budapestre a *Manchester Guardian* augusztus 20-i vezércikkét, amely autonóm Erdély nemzetközi garanciával történő megalakítását javasolta egyetlen ésszerű megoldásként a rendezésre.²⁰⁰

Augusztus 31-én a párizsi békekonferencia brit delegációja megbeszélést tartott Bevin elnökletével a legfontosabb aktuális kérdésekről. Erdéllyel kapcsolatban Bevin megjegyezte, hogy „a Külügyminiszterek Tanácsa támogatta Mr. Byrnes javaslatát egy kis mértékű határmódosításra Magyarország javára, de mivel Mr. Byrnes végül nem terjesztette elő javaslatát, [a brit külügyminiszternek] el kellett fogadnia a jelenleg elfogadott cikkelyt a magyar és a román békeszerződésekben, amelyek visszaállítják a trianoni határokat.”²⁰¹ Bevin tehát közvetve Byrnesre hárította a felelősséget, és elismerte, hogy ebben a kérdésben az Egyesült Államoktól vártak kezdeményezést, de mivel ez elmaradt, Anglia nem kívánja felvetni a határmódosítást a konferencián.

¹⁹⁷ PIL 508. f. 1/192. ö.e. (NA FO 371/57346.33343), a brit delegáció 18. ülésének jegyzőkönyve, 1946. augusztus 15.

¹⁹⁸ Fülöp, 1994. 157.

¹⁹⁹ Uo. 160.

²⁰⁰ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 85. sz. rejtjeltávirata, 1946. augusztus 21.

²⁰¹ PIL 508. f. 1/193. ö.e. (NA FO 371/57355 XC/A 034039), a brit delegáció 32. ülésének jegyzőkönyve, 1946. augusztus 31.

Augusztus végére a magyar békedelegáció belátta, hogy 22 000 km² nagyságú terület visszacsatolását reménytelen lenne erőltetni, és ezután egyrészt a kisebbségvédelmi rendelkezésekre, másrészt a minimális magyar területi igényt jelentő 3–4000 km² követelésére koncentráltak. Ezeket először Auer Pál fejtette ki a magyar és a román bizottságok közös ülésén augusztus 31-én. Hayter, a Foreign Office délkelet-európai osztályának vezetője Bede követtel folytatott beszélgetése során azt mondta a magyar követnek, hogy lehetőséget lát „román viszonylatban redukált magyar területi igények teljesítésére [...] feltéve, hogy Oroszország hajlandó [a] román kormányt engedékenységre bírni”. Hozzátette, hogy az „angol kormány [a] május 7-i egyhangú döntés megváltoztatására [a] kezdeményezést nem vállalhatja, de megítélése szerint szívesen venne önként javasolt módosítást”.²⁰² Christopher Warner, a Foreign Office államtitkár-helyettese elképzelhetőnek tartotta azt, hogy a békeszerződés tartalmazza a magyar-román határ módosításának lehetőségét, de csakis akkor, ha erről sikerül meggyőzni a Szovjetuniót, amire azonban nem sok esélyt látott.²⁰³

A magyar delegáció azt is igyekezett elérni, hogy a békeszerződésekbe részletes, garanciákat is tartalmazó kisebbségvédelmi cikkelyeket is beiktassanak. Ezt a kezdeményezésüket azonban csak az ausztrál küldöttség támogatta, így végül a magyar (és a román) békeszerződésbe végül a következő – meglehetősen általánosan megfogalmazott – angol javaslat került: „Magyarország továbbá kötelezi magát arra, hogy a Magyarországon életben lévő jogszabályok sem tartalmukban, sem alkalmazásuk során a magyar állampolgárságú személyek között azoknak faja, neme vagy vallása alapján nem fognak különbséget tenni, sem semmiféle megkülönböztetést maguk után vonni, akár az érdekeltnek személye, javai, üzleti tevékenysége, foglalkozásbeli vagy pénzügyi érdekei, személyállapota, politikai vagy polgári jogai tekintetében, akár pedig bármely egyéb tekintetben.”²⁰⁴ A békeszerződés 2. cikkelyének ilyen értelmű kiegészítését először Lord Samuel Hood vetette fel a magyar politikai és területi bizottság szeptember 11-i ülésén.²⁰⁵

Vita a pozsonyi hídfőről és a csehszlovákiai magyarok sorsáról

A csehszlovák követelések között a két legfontosabb a pozsonyi hídfő és a magyarok egyoldalú kitelepítése (transzfer) volt. A Pozsony melletti öt falu Csehszlovákiához csatolását a Foreign Office kezdetben csak akkor tartotta elfogadhatónak, ha egy másik területen Magyarország hasonló nagyságú területet kap, és úgy ítélték meg, hogy Csehszlovákia

²⁰² MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 88. sz. rejtjeltávirata, 1946. szeptember 3.

²⁰³ Uo., Bede 89. sz. rejtjeltávirata, 1946. szeptember 4.

²⁰⁴ Fülöp, 1994. 164.

²⁰⁵ PIL 508. f. 1/193. ö.e. (NA FO 371/57360.34353), a bizottság 10. ülésének jegyzőkönyve.

hajlandó lenne egy ilyen jellegű területcserére. 1946. augusztus 13-án a brit és az amerikai delegációk megtárgyalták a „balkáni” államokkal kötendő békeszerződések legfontosabb kérdéseit. Az ülésen Lord Hood arról tájékoztatta amerikai kollégáit, hogy bizonyos jelek arra mutatnak, „a csehek fontolgatják Dél-Szlovákia egy részének átadását, hogy ezzel biztosítsák a pozsonyi hídfőt”. Mivel a Magyarországnak esetleg átadandó területen százezer főnyi lakosság él, a pozsonyi hídfő öt falvában pedig csak jóval kevesebb, Budapest talán beleegyezne a többi szlovákiai magyar áttelepítésébe. Mind a brit, mind az angol delegáció örömmel fogadna egy ilyen jellegű rendezést.²⁰⁶

Szeptember 3-án Hayter, a Foreign Office délkelet-európai osztályának vezetője hasonló tartalmú híreket közölt Bede Istvánnal: „Csehszlovákia öt község elcsatolására irányuló kívánságukat, értesülései szerint, azért vetették fel, hogy a szlovák közvélemény előtt elfogadhatóvá tegyék [a] Csallóköz tisztán magyar területnek Magyarország részére szándékolt átengedését. Hayter ismételten hangsúlyozta, hogy [a] csehszlovákok feltétlenül nagy területet volnának hajlandók visszaadni, mint amit tőlünk kívánnak, azt ajánlja azonban, kívánságaink fogalmazásában legyünk óvatosak, nehogy túlzott követeléssel Prágát elriasszuk ennek az útnak követésétől, amelyre habozva rálépni szándékoznak”.²⁰⁷ A Foreign Office értesülései ellenére a békekonferencia bizottságainak és albizottságainak jegyzőkönyvei szerint a csehszlovákok nem sok hajlandóságot mutattak ilyen jellegű kompenzációra. A brit diplomaták eleinte határozottan, később egyre bizonytalanabban hangsúlyozták azt, hogy a kérdés megoldása érdekében Csehszlovákiának is „kisebb áldozatot” kellene vállalnia.²⁰⁸

A brit delegáció 1946. szeptember 7-i ülésén Jebb hangsúlyozta, hogy a csehszlovák-magyar kérdésben csak akkor lehetséges előrelépni, ha a nagyhatalmak is egyetértenek, Andrej Visinszkij hozzáállása miatt azonban nem tartotta valószínűnek a megegyezést. Bevin pedig kijelentette, hogy a Magyarországgal foglalkozó bizottság ülésén az angol félnek elleneznie kellene a pozsonyi hídfő átadását, amennyiben a csehszlovák-magyar kérdés egyéb szempontjai nem rendeződnek Anglia számára kielégítő módon.²⁰⁹

1946 szeptemberében Magyarországra látogatott John Haire munkáspárti képviselő, aki a magyar ügy legjelentősebb támogatója volt a londoni parlamentben. Vértes Istvánnal, a Külügyminisztérium egyik munkatársával megvitatták a csehszlovák-magyar kérdést. Haire kifejtette Vértesnek, hogy szerinte nem elég meggyőző az a magyar érvelés, hogy az ország

²⁰⁶ PIL 508. f. 1/192. ö.e. (NA FO 371/57347.33343).

²⁰⁷ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Bede 88. sz. rejtjeltávirata 1946. szeptember 3.

²⁰⁸ PIL 508. f. 1/193. ö.e. (NA FO 371/57357.34353). A békekonferencia 5. ülésének jegyzőkönyve. Gladwyn Jebb hozzászólása, 1946. szeptember 6.

²⁰⁹ PIL 508. f. 1/193. ö.e. (NA FO 371/57358.34353). A brit delegáció 38. ülésének jegyzőkönyve, 1946. szeptember 7.

gazdasági helyzete miatt képtelen befogadni kétszázezer szlovákiai magyart. Úgy látta, hogy a békekonferencia számára elfogadható lehet a csehszlovákok azon érve, miszerint Magyarország háborús emberveszteségei és a németek kitelepítése miatt felszabadult helyre lehet telepíteni a szlovákiai magyarokat. „Haire meg van győződve arról – írja Vértes –, hogy Csehszlovákia a legkisebb mértékben sem törődik az áttelepítés és egyéb követeléseinek várható magyarországi belső kihatásaival, és a magyar demokrácia jövője nemcsak hogy nem érdekli, hanem nem tekinti érdekében állónak a magyar demokrácia megszilárdulását”. A brit képviselő szerint Párizsban fölösleges a magyar küldöttségnek gazdasági és statisztikai érveket felhozni, legfeljebb a népek önrendelkezési jogának elvére érdemes hivatkozni. A magyar diplomata idézi Haire lesújtó véleményét a békekonferenciáról, aki az egészet „dirty bargaining”-nek, azaz „piszkos alkudozás”-nak nevezte. Haire a magyar külügyi vezetést is bírálta, mert szerinte nem tettek meg mindent azért, hogy Bevint megnyerjék a magyar ügy számára. A londoni magyar követségről sem volt jó véleménnyel, mert az nem propagálja elég intenzíven a magyar békecélokat, ellentétben például a román követséggel, amely komoly erőfeszítéseket tesz arra, hogy az angol közvéleményt maga mellé állítsa.²¹⁰ Haire véleménye természetesen nem tükrözte a Foreign Office álláspontját, tanácsai azonban mindenképpen megszívelendők voltak a magyar békeelőkészítők számára.

A párizsi konferencián a csehszlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítésének terve hosszas vitákhoz vezetett a magyar politikai és területi bizottságban. A bizottság szeptember 23-i ülésén Lord Hood, Nagy-Britannia képviselője felszólalásában károsnak tartotta azt, hogy a békeszerződésbe belevegyék az erőszakos kitelepítés elvét, még akkor is, ha a kitelepítés során Csehszlovákia figyelembe venné az emberiség elveit. A brit képviselő szerint egy ekkora horderejű kérdést nem lehet egyoldalú döntéssel elintézni, hanem csakis a két állam megegyezésével.²¹¹ A magyar politikai és területi bizottságon belül külön albizottságot hoztak létre a magyar-csehszlovák területi kérdések megtárgyalására, melyben az ausztrál, az új-zélandi, a kanadai, az ukrán és a csehszlovák delegátus vett részt.²¹² Az ukrán és a csehszlovák tagok természetesen Pozsony érdekei mellett álltak, ki brit nemzetközösség államainak képviselői azonban időnként meglepő határozottsággal álltak a magyarok pártjára. A fentebb említett brit–amerikai ülésen az amerikaiak meg is jegyezték, hogy a domíniumok igen élénken érdeklődnek a határ- és kisebbségi kérdések iránt, de hozzáállásukat e

²¹⁰ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, Vértes István feljegyzése, 1946. szeptember 22.

²¹¹ Baranyai, Zoltán szerk.: *Hungary and the Conference of Paris. Vol. IV.: Hungary at the Conference of Paris. Papers and documents relating to the Czechoslovak draft amendment concerning the transfer of 200.000 Hungarians from Czechoslovakia to Hungary.* [Planned by] Stephen Kertész, Budapest, Hungarian Ministry for Foreign Affairs, 1947. 85.

²¹² Fülöp, 1994. 171.

problémákhoz inkább elvi szempontok határozzák meg, nem pedig a körülmények részletes ismerete.²¹³

1946 szeptemberének utolsó harmadában már csak két kérdés maradt, amelyben nem tudtak megegyezni a nagyhatalmak: az olasz békeszerződés-tervezet és a csehszlovák javaslatok a pozsonyi hídfőre illetve a transzferre vonatkozóan. A külügyminiszter-helyettesek szeptember 22-i találkozásán Gladwyn Jebb (Nagy-Britannia) azt javasolta, hogy utasítsák vissza a csehszlovákok transzfer-javaslatát, de végül a három nagyhatalom képviselője úgy döntött, hogy megpróbálják rábírní a két felet a megegyezésére.²¹⁴ Ennek érdekében a Foreign Office tisztviselői felkeresték a csehszlovák és a magyar delegáció tagjait, hogy kikérjék álláspontjukat. Lord Hood Kertész Istvánnal beszélgetett a csehszlovák transzfer-javaslatról. Arra a kérdésére, hogy mit tenne a magyar delegáció a javaslat elfogadása esetén Kertész azt felelte, hogy ő személy szerint hazautazna, mert nem látná értelmét annak, hogy ebben az esetben továbbra is Párizsban maradjon. Azt is hozzátette, hogy a csehszlovák javaslat elfogadása a magyar kormány bukását vonná maga után.²¹⁵

A magyar-csehszlovák kérdéssel foglalkozó albizottságba delegált ausztrál, kanadai és új-zélandi küldöttek szeptember 28-án egyeztették álláspontjukat a csehszlovák javaslatokról. Gladwyn Jebb angol külügyminiszter-helyettes sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy az albizottság elfogadta Csehszlovákia javaslatát a pozsonyi hídfő ügyében, mert azt szerette volna „alkuellentétként” felhasználni a transzfer ügyében. James Marjoribanks, a magyar békeszerződés kidolgozásáért felelős angol diplomata azt remélte, hogy sikerül a két érdekelt félnek megegyezni a kérdésben, még ha azt a párizsi értekezlet nem is hagyja jóvá. Marjoribanks szerint nagy az esély arra, hogy a csehszlovákoknak sikerül elérni céljaikat a konferencián. Harold Alexander tábornok, az angol küldöttség vezetője szerint az angol közvélemény nem fogadná el ilyen nagyszámú magyar, köztük sok protestáns, erőszakos kitelepítését. A brit nemzetközösségi delegátusok többsége ellenezte az erőszakos áttelepítést. Végül Marjoribanks javaslatát fogadták el, amely szerint a kitelepítést szigorú feltételeknek vetnék alá, kikötnék a két kormány megegyezését, és kölcsönös határkiigazításra köteleznék a két országot.²¹⁶

Ugyancsak szeptember 28-án Marjoribanks felkereste a magyar békedelegációt, és segítségükkel kidolgozott egy tervet a magyar-csehszlovák területi rendezésre, amelyet

²¹³ PIL 508. f. 1/192. ö.e. (NA FO 371/57347.33343). Feljegyzés a brit és az amerikai delegációk megbeszéléséről, 1946. augusztus 13.

²¹⁴ Fülöp, 1994. 178.

²¹⁵ Uo.. 171.; Kertész, 1995. 356–357.

²¹⁶ Fülöp, 1994. 180–181.

másnap elküldött a két külügyminiszternek. Eszerint Csehszlovákia megkapná a Rozsnyótól és Kassától délre fekvő területet (510 km², 20 000 lakos, többségében szlovák), Magyarország pedig a Garamtól keletre, a Fülel-Rimaszombat vonaltól délre fekvő területet és a Bodroglóköz (1130 km², 78 000 lakos, többségében magyar). A területcsere mellett Csehszlovákiából kétszázezer magyart áttelepítenének Magyarországra.²¹⁷

Szeptember 29-én a magyar és a csehszlovák békedelegáció közvetlen tárgyalásokon próbált megegyezni a transferről illetve a határmódosításokról, de a tárgyalás nem vezetett eredményre. A magyar fél határozottan visszautasította az egyoldalú kényszerű kitelepítést, a csehszlovák fél pedig a Magyarország javára történő határkiigazítástól zárkózott el. Így a kérdésben a magyar politikai és területi bizottság döntött. Október 6-i ülésén a bizottság elfogadta a pozsonyi hídfő Csehszlovákiához csatolását, de a követelt öt helyett csak három falu átadásához járult hozzá. A transzfer ügyében kétoldalú tárgyalásokat javasoltak, azzal a kitételrel, hogy sikertelen tárgyalások esetén Csehszlovákiának joga lesz a kérdést hat hónap után a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjeszteni.²¹⁸

Fülöp Mihály *A befejezetlen béke* című munkájában megállapítja, hogy a csehszlovák transzfer-javaslat az amerikai ellenálláson bukott meg. Az Egyesült Államok belátta, hogy hibát követett el akkor, amikor Potsdamban elfogadta a németiség mint etnikai csoport kollektív felelősségének elvét, s így módot adott félmillió magyarországi német kitelepítésére. Amerika nem akart több németet a megszállási zónájába befogadni, ezért a magyarországi kitelepítéseket 1946 nyarától szüneteltették, majd egyre szigorúbb feltételekhez kötötték. Azzal, hogy Washingtonban elvetették a kollektív felelősség elvét, lehetőséget adtak a magyar delegációnak arra, hogy ők is hasonló alapon utasítsák vissza az egyoldalú kényszerkitelepítést. Azt is belátta az amerikai kormány, hogy a csehszlovák transzfer-javaslat elfogadása óhatatlanul a magyar kormány bukásához vezetne, és tisztában voltak azzal, hogy Nagy Ferencék bukása a magyarországi demokratikus rendszer összeomlását és a baloldal hatalomra kerülését jelentené.²¹⁹ Bár vitathatatlan, hogy az amerikai álláspont többet nyomott a latban, mint a Foreign Office véleménye, valójában Nagy-Britannia is hasonló okokból ellenezte az egyoldalú kitelepítést. A brit delegáció szeptember 27-i ülésén Gladwyn Jebb rávilágított arra, hogy a kétszázezer csehszlovákiai magyar kitelepítése azt vonná maga

²¹⁷ Uo. 181–182.

²¹⁸ Uo. 184.

²¹⁹ Uo. 185.

után, hogy Magyarországról hasonló létszámú németet telepítenek ki Németország brit megszállási övezetébe.²²⁰

Vita Magyarország gazdasági kötelezettségeiről

A magyar békeszerződés-tervezet gazdasági fejezeteibe – hasonlóan a többi fejezethez – ugyanazok a cikkelyek kerültek, mint a román és a bolgár tervezetekbe. A magyar békedelegáció 1946 augusztusában két jegyzékben tájékoztatta a bizottságot Magyarország gazdasági helyzetéről, és módosító indítványokat terjesztett elő a békeszerződés-tervezet gazdasági cikkelyeihez. A bizottság azonban a jegyzékeket nem vette figyelembe, és nem adott lehetőséget a magyar delegáció számára, hogy szóban kifejtse véleményét.²²¹

A gazdasági kérdésekre vonatkozóan békekonferencián összesen 45 módosító indítványt nyújtottak be a delegációk, a legtöbbet az Egyesült Államok és Nagy-Britannia (17., ill. 12).²²² Anglia javaslatára a balkáni gazdasági bizottság megszavazta azt a rendelkezést, hogy Magyarország köteles a faji származása vagy vallása miatt üldözött személyek tulajdonát helyreállítani vagy őket kártalanítani. Magyarországot kötelezték arra is, hogy mondjon le Németországgal szemben fennálló követeléseiről. Nagy-Britannia bár elő kívánta segíteni Magyarország gazdaságának újjáépítését, mégis a javaslat mellett szavazott, az olasz precedensre hivatkozva. A konferencia résztvevői továbbra sem tudtak megegyezni a jóvátétel, a kártérítés és a legnagyobb kedvezmény elvéről, így ennek megtárgyalását a Külügyminiszterek Tanácsának New York-i ülészakára hagyták.²²³

1946. október 8-án Gyöngyösi nyilatkozatot intézett a konferencia elnökéhez és a delegációvezetőkhez, amelyben kijelentette, hogy Magyarország jelenlegi gazdasági helyzetében képtelen teljesíteni a békeszerződés-tervezet által kirótt terheket.²²⁴

* * *

1946. október 12-én a párizsi értekezlet résztvevői plenáris ülésen szavaztak a magyar békeszerződés-tervezetre vonatkozó ajánlásokról, amelyeket majd a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjesztenek. Az ülésen a magyar-csehszlovák rendezésről és a jóvátételről folytak viták. Csehszlovákia ragaszkodott a magyar nemzetiségek egyoldalú kitelepítéséhez.

²²⁰ PIL 508. f. 1/193. ö.e. (NA FO 371/57369.34724), a brit delegáció 56. ülésének jegyzőkönyve.

²²¹ Fülöp, 1994. 190.

²²² PIL 508. f. 1/193. ö.e. (NA FO 371/57387.035795), Economic Commission for the Balkans and Finland, Annexes to the report of the Commission on the Draft PT with Hungary, 1946. október 11.

²²³ Fülöp, 1994. 189.

²²⁴ Uo. 190.

Walter Bedell Smith, az Egyesült Államok moszkvai nagykövete a kétoldalú megegyezést és az önkéntes áttelepülést szorgalmazta. Alexander angol küldött kijelentette, hogy ha a felek nem tudnak hat hónapon belül megegyezni, akkor a nagyhatalmak segítenek eldönteni a kérdést. A jóvátétellel kapcsolatban a Szovjetunió és az Egyesült Államok küldöttei között folyt vita, mert amerikai küldött 300 millióról 200 millió dollárra akarta csökkenteni a jóvátétel mértékét. Alexander kilátásba helyezte az angol–magyar kereskedelmi kapcsolatok felújítását.²²⁵

A párizsi békeértekezlet plenáris ülésén a következő javaslatokat fogadták el: kétharmados többséggel elfogadták Csehszlovákia javaslatait a preambulum módosítására, a pozsonyi hídfőre, a revizionista propaganda tiltására, a szlovákiai magyarok kérdésének kétoldalú rendezésére, a csehszlovák szellemi örökségre, a bécsi döntés következményeire, a restitúcióra és a vasúti átmenő forgalom díjtételére vonatkozóan. Az angol javaslatok közül kétharmados szavazattöbbséget kapott az emberi jogok védelmére és az üldözöttek kártérítésére vonatkozó javaslatok. Szintén kétharmados többséggel fogadták el Románia javaslatát az észak-erdélyi ENSZ javak helyreállításáról, Anglia, az Egyesült Államok és Franciaország közös javaslatait a külföldi magyar javak elkobzásának lehetőségéről és a Németországgal szembeni követelések lemondatásáról, valamint Franciaország javaslatát a dunai kérdés rendezésére.²²⁶ A kétharmados többséggel elfogadott javaslatok kerültek a Külügyminiszterek Tanácsa elé, mint a békekonferencia ajánlásai.

A párizsi békekonferencia tehát igen sok kérdésben súlyosbította a Magyarország számára készülő békeszerződés-tervezet feltételeit. Csalódnniuk kellett azoknak, akik azzal számoltak, hogy Párizsban sikerül méltányosabb feltételeket elérni. Az is világossá vált, hogy Nagy-Britannia egyáltalán nem vállal kezdeményező szerepet a Magyarország számára kedvezőbb békefeltételek megfogalmazásában. A békeszerződés-tervezet azonban még mindig nem volt végleges, a döntés ismét a három nagyhatalom elé került a Külügyminiszterek Tanácsának következő, New York-i ülészakán.

A békekonferencia után Helm brit politikai megbízott felkereste Budapesten Gyöngyösi külügyminisztert és közölte, hogy Anglia 200000 font értékű szerszámgépet küld Magyarországra ajándékba, azonkívül kilátásba helyezte az angol–magyar árucseré megindítását is. Helm kijelentette, hogy a béketárgyalásokon azért nem támogathatták a magyar jóvátétel csökkentésére vonatkozó javaslatot, mert kötötte őket a Külügyminiszterek

²²⁵ Uo. 191–192.

²²⁶ Uo. 192.

Tanácsában már elfogadott határozat, de Nagy-Britannia igyekezni fog segíteni Magyarország gazdaságának talpra állításában.²²⁷

Utolsó módosítások a magyar békeszerződés-tervezeten. A Külügyminiszterek Tanácsának New York-i ülészaka

A három nagyhatalom külügyminiszterei 1946. november 4. és december 12. között New Yorkban tárgyalták meg a párizsi békeértekezlet ajánlásait. A magyar diplomácia számára most adódott az utolsó lehetőség, hogy megpróbálja a nagyhatalmakat kedvezőbb döntések meghozatalára rábírni. A kilátások nem voltak túl biztatók. A magyar Külügyminisztérium több úton igyekezett megismerni a hivatalos brit álláspontot. November első napjaiban Budapesten több magyar diplomata is tárgyalt Sir Phillip Nichols prágai brit nagykövettel és Barkerrel, a prágai angol nagykövetség szlovákiai referensével. Mindkét angol diplomata meglehetősen elfogult véleményének adott hangot a magyar-csehszlovák vitával kapcsolatban, teljes mértékben azonosultak a csehszlovák állásponttal a transzfer és a határkiigazítás kérdésében. Barker Kertész Istvánnal beszélgetve elismerte a trianoni szerződés igazságtalanságát, de kijelentette, hogy „a jelenlegi helyzet nem alkalmas annak revíziójára. Ahhoz nem fér kétség, hogy a csehszlovák kormány nem járulna hozzá jelentősebb magyarlakta területek átadásához, mert ezt nem tartja összeegyeztethetőnek győztes állam mivoltával. [...] Hasonlóképpen nem hajlandók a csehszlovákok kisebbségi jogokat adni, még kulturális téren sem. Ily módon az egyetlen komoly megoldásként a magyarok kitelepítése kínálkozik” – vonta le a következtetést az angol diplomata.²²⁸ Kertész István és Vájlok Sándor, a magyar Külügyminisztérium Csehszlovákia-szakértője elmondták Barkernek, hogy Magyarország nem tudná befogadni a kétszázzezernyi szlovákiai magyart, és úgy látták, hogy a brit diplomata megérti érveiket.²²⁹ Meggyőzni természetesen nem tudták őt, bár több kérdésben igazat adott a magyar diplomatáknak. Barker egyébként bírálta Nagy-Britannia küldöttségét a párizsi békekonferencián, amiért az nem támogatta a csehszlovák transzfer-javaslatot.²³⁰ Hasonló beszélgetésen vett részt Bolgár Elek Nichols prágai angol követtel, aki szintén egyértelműen a csehszlovák javaslatokat támogatta. Bolgár azt a következtetést vonta le, hogy „a beszélgetés nem járhatott más eredménnyel, mint a magunk részéről annak tudomásulvételével, hogy Anglia diplomáciai apparátusának igénybevételével támogatja a cseh követeléseket”.²³¹ A prágai angol diplomatákkal folytatott beszélgetések is

²²⁷ MOL XIX-J-1-k 8. doboz, Gyöngyösi János feljegyzése, 1946. október 24.

²²⁸ Uo., Kertész István feljegyzése, 1946. november 12.

²²⁹ Uo., Kertész István és Vájlok Sándor feljegyzései, 1946. november 12., 4.

²³⁰ Uo., Kertész István feljegyzése 1946. november 12.

²³¹ Uo., Bolgár Elek feljegyzése, 1946. november 11.

azt mutatták a magyar Külügyminisztérium számára, hogy Angliától továbbra sem várhatnak nagy támogatást a békeszerződés tárgyalása során a csehszlovák-magyar kérdésekben.

A magyar békeszerződés-tervezet 1946. október 22-én került a külügyminiszterek elé. A Foreign Office két módosítás betérjesztésére készült fel az értekezlet előtt: támogatni akarták az Egyesült Államok javaslatát a jóvátétel összegének csökkentésére, és el akarták érni a Vörös Hadsereg kivonulását Magyarországról. A brit és az amerikai külügyminisztériumban is tudatában voltak annak, hogy a békeszerződés-tervezet megfogalmazása miatt a szovjetek gyakorlatilag korlátlan ideig az országban maradhatnak. Ezért egyrészt az osztrák béke mielőbbi megkötésére, másrészt a magyar békeszerződés megfelelő cikkelyének pontos megszövegezésére törekedtek.²³²

Bevin látott esélyt arra, hogy elérjék a szovjet csapatok kivonását Magyarországról, mivel a brit és az amerikai egységek már kivonultak Olaszországból, ami a Szovjetunió fő követelése volt 1946 tavaszán. Az angol külügyminiszter szerint, ha a teljes kivonást nem sikerül elérni, akkor a csapatok létszámának csökkentésére kell törekedni. A Foreign Office szakértői nem mind osztották Bevin optimizmusát, szerintük igen nehéz lesz a Szovjetuniót arra rávenni, hogy ausztriai övezetét ne Magyarországon keresztül közelítse meg.²³³

1946 novemberében a magyar kormány több jegyzékben kérte a három nagyhatalom külügyminisztereit, hogy a párizsi békekonferencia egyes ajánlásait ne vegyék figyelembe, biztosítsák a kisebbségek jogi védelmét, tegyenek intézkedéseket a kisebbségekkel szembeni egyoldalú akciók leállítására és könnyítsenek a békeszerződés-tervezet gazdasági előírásain. E jegyzékek közül egyetlen egy került szóba a külügyminiszteri értekezleten. Byrnes a november 11-i ülésen azt javasolta, hogy a magyar gazdaság összeomlásának elkerülése érdekében könnyítsenek a jóvátételi terheken. Erre Molotov nem volt hajlandó, és Gyöngyösinek a kijelentésére utalt, amelyben megígérte a jóvátétel teljesítését. Rövid vita után abbahagyták a kérdés tárgyalását, mert Bevin arra hivatkozott, hogy az nem szerepel az ülés napirendjén. Mégis ő volt az, aki ugyanezen az ülésen napirenden kívül felvetette, hogy vonják ki a szövetséges csapatokat azokból az országokból, amelyekkel békeszerződést kötöttek, és az angolszász csapatok Olaszországból történt kivonulásával érvelt. Azt javasolta, hogy a Szovjetunió ne Magyarországon és Románián keresztül tartsa fenn az összeköttetést ausztriai zónájával. Ezúttal Molotov volt az, aki az ülés napirendjére hivatkozott, és nem volt hajlandó a kérdéstről tárgyalni.²³⁴

²³² Fülöp, 1994. 198.

²³³ Uo. 198.

²³⁴ Uo. 199-200.

A Bevin által felvetett javaslatot a Vörös Hadsereg magyarországi kivonásáról a november 29-i ülésen tárgyalták meg. Molotov határozottan visszautasította a csapatkivonást, mondván, hogy a kérdést egyszer már megtárgyalták, és akkor abba Bevin is beleegyezett. Az angol külügyminiszter nem erőltette tovább a javaslatot, és ezzel a Külügyminiszterek Tanácsa befejezte a magyar békeszerződés-tervezet megvitatását. December 6-án az öt tervezetet átadták a szerkesztőbizottságnak, amely megfogalmazta a végleges szöveget.²³⁵ Egy hónap múlva elkészült a végleges szöveg, és miután a magyar Nemzetgyűlés megadta rá a felhatalmazást, 1947. február 10-én Gyöngyösi János külügyminiszter Párizsban aláírta a magyar békeszerződést.

Bevin az 1947. január 2-i kabinetülésen ismertette minisztertársaival a békeszerződések tartalmát. Kifejtette, hogy a békekonferencia elhúzódásának egyik oka a potsdami konferencia döntése volt, mely szerint elsőként a délkelet-európai államok békeszerződéseit tűzik napirendre. Ez ugyanis azt eredményezte, hogy a Szovjetunió kezdettől fogva kizárólagos befolyás megteremtésére törekedett a térségben. Nagy-Britannia alkupozióját ugyanakkor nagymértékben gyengítette az a tény, hogy a Szovjetunió már a háború alatt megrendezett háromhatalmi konferenciákon nagyrészt megvalósította területi követeléseit. A konferencián Bulgária, Magyarország, Románia és Finnország tekintetében a brit kormány elsődleges célja az volt, hogy megvédje a brit érdekeket, megnyissa a kereskedelmet Délkelet-Európával, és biztosítsa azt, hogy „ezek a volt ellenséges államok ne részesüljenek jobb elbánásban, mint Olaszország”. Bevin úgy látta, hogy a román, a bolgár és a magyar kormány is tudatában van annak a ténynek, hogy gazdaságuk nem függhet kizárólag a Szovjetuniótól, és ha Nagy-Britannia teljes mértékben kihasználja a békeszerződést által kínált lehetőségeket, és „ha óvatosan kezeli a helyzetet”, jó esélye van arra, hogy újra kereskedelmi kapcsolatokat létesíthet ezzel a három országgal. A brit külügyminiszter fontosnak tartotta, hogy a békeszerződések biztosítsák a szabad hajózást a Dunán. Bevin azt is sikerként könyvelte el, hogy a román és a magyar békeszerződésbe bekerültek a zsidó állampolgáraik jogait és érdekeit védő pontok, amiktől azt remélte, hogy a jövőben csökken majd a Palesztinába illegálisan bevándorló zsidók száma. Mivel a békeszerződések kikötötték, hogy az aláírást követő 90 napon belül a szövetséges megszálló csapatok elhagyják a volt ellenséges országok területét, és Bevin reményét fejezte ki arra nézve, hogy a szovjetek is kivonják csapataikat a délkelet-európai országokból.²³⁶

²³⁵ Uo. 202-203.

²³⁶ NA CAB 128/9

4. Angol visszhang a magyar belpolitikai eseményekre 1944–1947

A brit külpolitika kezdettől fogva nagy figyelmet fordított a magyarországi belpolitikai fejleményekre. A jelen disszertációnak nem célja, hogy a brit kormány budapesti képviselőinek – később követeinek – jelentéseit részletesen elemezze, csupán röviden kívánjuk bemutatni a legfontosabb eseményeket, illetve a brit diplomácia reakcióit. Az előző fejezetben már kifejtettük a budapesti angol politikai misszió vezetőjének álláspontját a földreformrendelettel kapcsolatban, a II/3. fejezetben pedig összefoglaltuk az 1946 tavaszán Budapestre látogató angol parlamenti delegáció jelentését, amely több belpolitikai kérdést is érintett.

Korábban már utaltunk arra, hogy Alvary Gascoigne, a brit politikai misszió vezetője nem volt elégedett az új magyar politikai berendezkedéssel. Túlzottnak tartotta a Szovjetunió és a Kommunista Párt befolyását, és több kiscgazdapárti politikust bírált azért, mert nem léptek fel szerinte elég határozottan a kommunista törekvések ellen. Jelentéseiben részletes leírásokat adott a magyar politikai élet legfontosabb szereplőiről. A legjobb kapcsolatot Zsedényi Bélával, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökével alakította ki, aki rendszeresen tájékoztatta őt a politikai fejleményekről. „Dr. Zsedényi – írja Gascoigne első találkozásuk után – politikailag mérsékelt nézeteket vall (a háború előtt az Eckhardt Tibor vezette kiscgazdapárt tagja volt), és úgy látom, valóban igyekszik a lehető legtöbbet megtenni hazájáért igen nehéz körülmények között. Helyzetet (és a magyar kormány tagjainak helyzete) mint a kommunisták és az oroszok bábjai, nem irigylendő. Úgy gondolom azonban, hogy Dr. Zsedényi valószínűleg keményen dolgozik majd hazájáért, és megpróbálja latba vetni befolyását a baloldal heveségének »lecsillapítására«. Természetesen jelenleg csak keveset tehet ez ügyben; de ha megengedik neki, hogy megmaradjon posztján, idővel elérhet kedvező eredményeket.”²³⁷ Gascoigne több ízben találkozott Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökkel is, akivel kapcsolatban szinte minden látogatás után azt jelentette Londonba, hogy a tábornok kimerült, elkeseredett és nagyon pesszimistán látja az ország jövőjét.²³⁸ A miniszterelnök többször panaszkodott a brit diplomatának Gyöngyösiről, akivel egyébként Gascoigne viszonya is igen hűvös volt.

A brit misszióvezető Londonba küldött jelentéseinek újra és újra visszatérő témája az, hogy a Szovjetunió és a Magyar Kommunista Párt fokozódó nyomást gyakorolnak a magyar politikai életre. Gascoigne nem jósolt nagy jövőt a magyarországi demokráciának. 1945

²³⁷ Gascoigne 37. sz. jelentése Edennek, 1945. április 5. In: Haraszti-Taylor, 2005. 63.

²³⁸ Gascoigne 93. és 152. sz. jelentése Edennek, 1945. május 25., június 27. In: Haraszti-Taylor, 2005. 103, 122–123.

májusában a következőképpen foglalta össze a magyar politikai helyzetet Eden külügyminiszter számára: „Kétségtelen, hogy a [Magyar] Kommunista Párt (a Nemzeti Parasztpárttal és a Szociáldemokrata Párttal) a legerősebb politikai csoportosulás jelenleg. Ezek a pártok az oroszok segítségével az élet minden részét a markában tartja Magyarországon. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a másik két politikai párt, a [Független] Kisgazdapárt és a Demokrata Néppárt, egyre inkább a kommunisták befolyása alá kerül. [...] De nagyon sok függ attól, hogy Oroszország milyen erős ellenőrzést gyakorol majd Magyarország fölött a jövőben. Sokan vannak ma ebben az országban, és nemcsak jobboldaliak, akik úgy látják, hogy Magyarország egyértelműen és véglegesen be fog ágyazódni az orosz szférába, és ezért a jövőben igen csekély reményt látnak a szabadságra.”²³⁹

Az 1945. novemberi választások

A magyar belpolitika különösen az 1945. októberi és novemberi választások idején foglalkoztatta a Foreign Office-t. A magyar politikusok és diplomaták gyakori látogatók voltak Gascoigne-nál, aki soha sem mulasztotta el felhívni figyelmüket a demokratikus választások fontosságára. Járt nála többek között Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök, Gyöngyösi János külügyminiszter, Balogh István, Szakasits Árpád és Rákosi Mátyás is. 1945. augusztus 18-án Zsedényi Béla tett látogatást Gascoigne-nál, és kifejtette neki, hogy ha a választásokat akkor tartják, amikor a szovjet csapatok még Magyarországon tartózkodnak, az angolszász hatalmak pedig nem tudnak részt venni az események ellenőrzésében, akkor lehetetlen lesz megakadályozni a választási családot.²⁴⁰ Augusztus 23-án Sebestyén Pál látogatott el a brit diplomatahoz. Sebestyén jelentésében leírja, hogy Gascoigne „igen behatóan érdeklődött a magyar belpolitikai helyzet és különösen a küszöbön álló választások iránt”, majd megkérdezte tőle, mennyire tartja valószínűnek, hogy a választások „az angolszász felfogásnak megfelelően demokratikusak lesznek és a valódi népakaratot fogják kifejezésre juttatni”, és rámutatott arra, hogy „nem elég egy nem kifogásolható választási törvény, hanem annak gyakorlati keresztülvitele is nem kifogásolható módon kell hogy történjék”. A brit követ aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy Magyarországon nem szükséges bírói eljárás a választójogból történő kizáráshoz, hanem elegendő közigazgatási, sőt rendőri szerv határozata. A névjegyzékek összeállításánál szerinte nem elég garancia a pártok által

²³⁹ Gascoigne 98. sz. jelentése Edennek, 1945. május 20. In: Haraszi-Taylor, 2005. 91–93.

²⁴⁰ Pelly, 1991, 25.

delegált megfigyelők jelenléte. A brit követ érdeklődött a rendőrség, és különösen a politikai rendőrség működéséről, végül ismét hangsúlyozta, hogy „a közeljövő politikai alakulására döntő befolyással lesz a választásoknak mikénti lebonyolítása, és ajánlotta, hogy ennek legyünk teljes tudatában”.²⁴¹ Gascoigne tehát nem nagyon bízott abban, hogy Magyarországon lehetséges demokratikus választásokat tartani, és erre több jelentésében is felhívta London figyelmét. Szeptember 15-én Gyöngyösivel folytatott megbeszélést, és neki is kifejtette, hogy „a mai rendszer mellett nem lát garanciát az elkövetkezendő választások tisztaságát illetően. Elsősorban ismét a politikai rendőrség működését tette kritika tárgyává”.²⁴²

Az 1945. október 7-én tartott budapesti törvényhatósági választásokon a szavazatok több mint felét a kisgazdapárt szerezte meg, s így a kommunista-szociáldemokrata közös lista vereséget szenvedett. Gascoigne a választási kampánnyal kapcsolatban még azt írta Londonba, hogy „jelenleg Magyarországon nem létezik a politikai véleménynyilvánítás szabadsága”, az eredményt látva azonban a választásokat úgy értékelte, hogy azok „megfelelő körülmények között zajlottak”.²⁴³ Bár Gascoigne közölte Gyöngyösivel, hogy Angliában a helyhatósági választásokat „nem tekintik az általános választások próbakövének” a nyugat megnyugodva vette tudomásul a budapesti eredményeket.²⁴⁴ A londoni *Christian Science Monitor* úgy értékelte a budapesti választásokat, mint „konkrét bizonyítékot arra, hogy szabad választások – mégpedig olyan értelemben, ahogy azt az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában értik – történtek legalább egy balkáni országban”, amit örömmel nyugtáztak a nyugati hatalmak. „Ezek a választási eredmények azt jelzik – folytatja a cikk –, hogy még az angolszász ellenőrzésen túl fekvő területeken is [...] Európa népei lehetőséget kaphatnak arra, hogy őszintén és becsületesen megválasszák saját tisztségviselőiket [...]. Tekintettel arra a tényre, hogy Magyarország teljesen a Vörös Hadsereg ellenőrzése alatt áll, és ez természetesen nem kis hasznára volt a kommunista pártnak, néhány megfigyelő aggódott amiatt, hogy nehéz lesz tökéletesen szabad és akadálytalan választásokat tartani. A hétvégi választások eredményei, úgy tűnik, meggyőzően oszlatták el az aggodalmakat.”²⁴⁵ A *The Economist* című folyóirat október 6-i cikkében a magyar kormány elismerését sürgette,

²⁴¹ MOL XIX-J-1-u 22. doboz, Sebestyén Pál napi jelentése, 1945. augusztus 3.

²⁴² MOL XIX-J-1-u 23. doboz, Gyöngyösi feljegyzése, 1945. szeptember 15.

²⁴³ Pelly, 1991, 27.

²⁴⁴ MOL XIX-J-1-k 8. doboz, Gyöngyösi feljegyzése, 1945. szeptember 15.

²⁴⁵ Kertész, 1953, 141–142.

hangsúlyozva, hogy ez szolgálná Nagy-Britannia gazdasági érdekeit, ráadásul Magyarország előrébb jár a demokrácia felé vezető úton, mint keleti szomszédai.²⁴⁶

A budapesti választások után felmerült az a terv, hogy a pártok közös listát állítsanak fel az országos választásokon. Erről Gascoigne október 17-én táviratban tájékoztatta a Foreign Office-t. Beszámolója szerint Nagy Ferenc újjáépítési miniszter, a Független Kisgazdapárt elnöke felkereste őt, és beszámolt az előző napi pártközi értekezletről, melyen Vorosilov arra szólította fel a politikai pártokat, hogy közös listán induljanak a választásokon. Nagy Ferenc tolmácsolta a brit diplomatának a kisgazdapárt kérdéseit: „(1) Mi lenne az angol kormány véleménye, ha a kisgazdapárt elfogadná a közös listát? (2) Ha a kisgazdapárt elutasítja ennek elfogadását, kész lenne-e Anglia kormánya segítséget nyújtani egy szabad választás megrendezéséhez, a személyi biztonság megőrzéséhez és támogatást adna-e a gazdasági helyzethez (élelem stb.)?” Gascoigne természetesen nem adhatott hivatalos választ, de magánvéleményként közölte Nagy Ferencsel, hogy a választások ellenőrzéséhez és a közrend fenntartásához nem tudnak hozzájárulni, és gazdasági segítséget is csak az UNRRA szervezeten keresztül tud elképzelni.²⁴⁷ Néhány nappal később Gascoigne bejelentette Gyöngyösinek, hogy „kormánya a közös listán való indulást nem tartja a demokrácia elveivel összeegyeztethetőnek, azonkívül a választásoknak ilyen módon való megtartása ellenkezik a jaltai megállapodás szellemével”. Egyúttal azt is közölte a magyar külügyminiszterrel, hogy emiatt a brit kormány „további megfontolás tárgyává teszi” a londoni nem hivatalos magyar misszió alapítására vonatkozó állásfoglalását.²⁴⁸

Az 1945. november 4-i választások eredménye, a Kisgazdapárt elsöprő győzelme valamelyest megnyugtatta a nyugati hatalmakat. Gascoigne részletes jelentést ír a Foreign Office-nak a választásokról. A brit diplomata a választás napján több városba is ellátogatott (Esztergom, Győr, Pápa, Veszprém, Székesfehérvár), hogy személyesen meggyőződhessen a választások tisztaságáról. Gascoigne tökéletesen meg volt elégedve a választás technikai lebonyolításával, és meglepte, hogy a szavazók higgadtan és fesztelenül adták le voksukat.²⁴⁹ „Kétségtelennek tűnik, hogy a választások szabadok voltak” – írta Bevin Gascoigne-nak küldött válaszában, bár megjegyezte, hogy a tárcák elosztása nem tükrözi teljes mértékben a kisgazda győzelmet. Bevin kijelentette, hogy a brit kormánynak nincs ellenvetése az ellen,

²⁴⁶ *The Economist*. 1945. október 6. 480.

²⁴⁷ Gascoigne táviratát idézi: Horváth, 2003. 120–121.

²⁴⁸ MOL XIX-J-1-a 72. doboz. „Magyarország és Nagybritannia kapcsolatai 1945-ben. Összefoglaló feljegyzés.”. Az október 19-i megbeszélésről szóló feljegyzést idézi: Szücs László szerk.: *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. –1945. november 15.* B kötet. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1997. 454.

²⁴⁹ Gascoigne 449. sz. távirata Bevinnek, 1945. november 5. In: Haraszti-Taylor, 2005. 220–221.

hogy továbbra is koalíciós kormány alakuljon Magyarországon.²⁵⁰ A *The Times* külön cikkben értékelte a választásokat, és azokat a „népakarat teljesen szabad megnyilvánulásának minősítette”.²⁵¹ A *The Economist* is kiemelte, hogy a választások korrektebbek voltak, mint a legtöbb választás Magyarország eddigi története során.²⁵²

Még a választások megtartása előtt, de már a választási törvény ismeretében a nagyhatalmak egymás után közölték a magyar kormánnyal, hogy hajlandók a rendes diplomáciai kapcsolatok felvételére. Ezt a lépést először az Egyesült Államok kezdeményezte 1945. szeptember 22-én, s három nappal később a Szovjetunió is közölte, hogy Magyarországot diplomáciailag elismeri. Gyöngyösi külügyminiszter október 13-án jegyzékben kérte, hogy Magyarország küldhessen egy nem hivatalos képviselőt Londonba. Nagy-Britannia azonban csak a választások lebonyolítása után közölte a magyar kormánnyal, hogy hajlandó a képviselő fogadására. Gascoigne november 17-én értesítette Gyöngyösit arról, hogy „Őfelsége Kormánya [...] miután meglelégedéssel tapasztalta, hogy a magyarországi általános választások oly módon folytak, hogy tökéletesen megfeleltek a Magyar Kormány által tett ígéreteknek [...] kész közvetlen kapcsolatba lépni a Magyar Kormánnyal, és fogadni a Magyar Kormány képviselőjét Londonban”. A brit követ azt is közölte, hogy a brit kormány elfogadja Bede István személyét a „magyar kormány képviselője” tisztségre, akinek jogállása így az olasz képviselőével fog megegyezni. A magyar képviselő létszáma csak két titkárra, egy kereskedelmi attaséra és két vagy három hivatalnokra korlátozódhat. Bede használhatja a magyar követség épületét, amely jelenleg a svéd követség kezelésében áll.²⁵³

Az angol–magyar kapcsolatokban nagy előrelépést jelentett az, hogy Magyarországnak ezentúl állandó képviselője tartózkodott Londonban, bár a brit kormány elzárkózott attól, hogy a képviselő követségi szintű legyen, arra hivatkozva, hogy gyakorlatilag hadiállapot áll fenn a két ország között. Ennek megfelelően Budapesten sem alakult meg a brit követség, Gascoigne továbbra is mint a brit kormány képviselője tevékenykedett Magyarországon, ellentétben az amerikai és a szovjet képviselőkkel, akik október folyamán átnyújtották követi megbízólevelüket a magyar kormánynak.

²⁵⁰ Bevin távirata Gascoigne-nak, 1945. november 11. In: Pelly, 1991, 199–200.

²⁵¹ Balogh, 1988. 64.

²⁵² *The Economist*. 1945. november 10. 674.

²⁵³ MOL XIX-J-1-k 12. tétel 1. doboz, Gascoigne 116/199/45 sz. jegyzéke.

A Nagy Ferenc-kormány és a brit külpolitika 1946-ban

1946 első hónapjaiban Gascoigne továbbra is lelkiismeretesen jelentette a Foreign Office-nak a magyarországi fejleményeket, és rendszeresen felhívta a minisztérium figyelmét az egyre erősödő szovjet nyomásra. Tanulságos olvasmány az az 1946. januári jelentése, melyben Auer Pállal, a kisgazdapárt külügyi szakértőjével folytatott beszélgetésről számol be. Auer kifejtette neki aggodalmait arról, a brit kormány Magyarországot vagy a balkáni államokat kész lesz átengedni a Szovjetunióknak cserébe olyan területekért, amelyek fontosabbak a Brit Birodalom számára. Ezzel kapcsolatban Auer arra szeretné felhívni a brit külügyi vezetés figyelmét, hogy Magyarország nem szláv ország, és történelme – ellentétben Romániával és Bulgáriával – a nyugathoz köti. Úgy látja, hogy ez utóbbi két ország gond nélkül be tud illeszkedni az orosz érdekszférába, a magyarok azonban gyűlölik a kommunizmust és Oroszországot. Éppen ezért ha a nagyhatalmak a közeljövőben „megosztóznának” a térség államain, akkor az lenne az igazságos, hogy „Romániát és Bulgáriát dobják oda az orosz medvének, és nem Magyarországot.” A kisgazdapárti politikus elmondta Gascoigne-nak, hogy egyre erősödik a félelem a kisgazdapárt soraiban azzal kapcsolatban, hogy a brit kormányt nem érdekli Magyarország sorsa. Gascoigne jelentésében felhívja Bevin figyelmét arra, hogy Auer – akárcsak a magyarok többsége – kézzelfogható jelét várja annak, hogy Nagy-Britannia kifejezze az ország iránti jóindulatát. A brit diplomata szerint London eddig nem tett sokat ennek érdekében: talán csak a magyar kormány képviselőjének (Bede Istvánnak) fogadása, illetve az UNRRA-ban való brit részvétel tekinthető annak. Éppen ezért fontosnak tartja a kereskedelmi kapcsolatok újraindulását, és bízik abban, hogy a British Council újbóli megnyitása a kulturális kapcsolatok fejlődésével jár majd.²⁵⁴

Az angol sajtóban a legkülönbözőbb hangvételű és színvonalú cikkek jelentek meg Magyarországról. 1946 márciusában, nyilvánvalóan a Baloldali Blokk megalakulására és az azzal összefüggő fejleményekre reagálva, az *Observer* című folyóirat bécsi tudósítója „Kommunista hatalomátvétel Magyarországon” címmel elképesztő tájékoztatlanságról téve tanúbizonyságot, a következő, többségükben minden alapot nélkülöző híreket tálalta az angol olvasóközönség elé: A cikk szerint szovjetek megszállták a postai és távirószolgálat épületeit, a rádiót, a hivatalos hírügynökséget, szigorú cenzúrát vezettek be, a sajtó a híreket Moszkvából kapja. A rendőrség a kommunista Rajk László kezébe került, a honvédelmi minisztérium élére is kommunista minisztert állítottak, aki új, mozgékony egységeket állított fel, természetesen kommunista párttagokból. A szovjetek ukrán telepéseket hoznak az

²⁵⁴ PIL 508. f. 1/196. ö.e. (NA FO 371/59002.7651), Gascoigne 37. sz. jelentése Bevinnek, 1946. január. 19.

osztrák-magyar határra, a Csehszlovákia és Jugoszlávia közötti területre. Vorosilov éppen Moszkvában tartózkodik, és minden biztonnal új követelésekkel tér onnan vissza. A magyarok attól félnek, hogy „az oroszok azzal fognak fenyegetőzni, hogy tisztán kommunistákból álló kormányt juttatnak hatalomra, amely majd átadja a kért árukat, ha a magyar kormány nem teljesíti egyelőre még ismeretlen követeléseiket. Egy dolog teljesen biztos – vonja le a következtetést a cikk írója. – Az új magyar demokrácia, amely szabad és korrekt választásokon született tavaly november 4-én – halott.”²⁵⁵

Az ilyen szenzációkat tálaló és merőben hamis képet festő írások mellett a komolyabb folyóiratokban jóval tárgyilagosabb elemzések láttak napvilágot. Néhány hónappal később, 1946 júniusában a *The Times* két cikket is közölt Magyarországgal kapcsolatban. Az egyik a békekonferenciával foglalkozott (lásd II/3. fejezet), a másik pedig általános áttekintést adott az országról „Magyarország nehéz feladata. Újjáépítés és reformok vereség után” címmel. A napilap volt budapesti tudósítója által írt elemzés sem fest túl optimista képet az ország helyzetéről, bár jóval korrektebb, mint az imént idézett *Observer*-cikk. A cikk szerint a nyugat hamis képet kap a jelenlegi Magyarországról, mivel kelet-európai megfigyelői, a diplomáciai képviselőket is beleértve, a régi rendszerekhez kötődnek, a régi uralkodó osztályokkal vannak kapcsolatban. A kisgazdapárttól a cikk írójának az a véleménye, hogy „bár ebbe a pártba besodródtak az elmúlt rendszert kiszolgáló és túlélő elemek is, mégis Nagy Ferenc miniszterelnök úr és a pártvezetőség haladó szellemű”. Valószínűnek tartja, hogy a régi uralkodó osztály, beleértve a tisztviselői réteget is, nem nyugodott bele a sorsába, a magyarok egy része is elképzelhetőnek tart egy jobboldali államcsínyt. „Ez magyarázza meg, ha nem is menti, a politikai rendőrség létrehozását, mivel jogszabályok nem biztosíthatták az új rendszer szabadságát.” A cikk szerint nem veszélytelen a kommunisták nyomásgyakorlása a kormányra, de a veszélyt nem a kommunista lépésekben látja, hanem abban, hogy ezek olyan mértékű elégedetlenséget okozhatnak, ami ellenforradalomhoz vezethet. Magyarországon sokan számítanak a nyugati hatalmak és a Szovjetunió fegyveres összecsapására, és ettől várják a „valódi felszabadulást”. A cikk megértően tárgyalja a Szovjetunió lépéseit. Csak akkor lesz lehetséges az igazi együttműködés a Szovjetunióval – állapítja meg –, ha a magyaroknak sikerül elosztatniuk a „régieket gyanakvást”, és „ha az oroszok kellőképpen biztosítva érzik magukat, hogy Magyarország, amint visszanyeri erejét, nem válik oroszellenes cselszövés középpontjává”. Ezért választja a Szovjetunió az együttműködés helyett a védelmi jellegű intézkedéseket, mint például a gazdaság terén a koncessziók, közös

²⁵⁵ MOL XIX-J-1-a 72. doboz, *The Observer* cikkének másolata.

vállalatok stb. A szerző igen sötéten festi le az ország jövőjét: „Az utóbbi hónapokban a koalíciós kormány megerősödött, különösen a miniszterelnök moszkvai utazása után tett bejelentések következtében, amely szerint a trianoni szerződés revízióját tervezik. Félő, hogy a környező országok nagyszámú magyart fognak kiüldözni. Ez éhínséget és összeomlást okozna Magyarországon. A kommunisták szorosabb együttműködést, vagy talán éppen egyesülést követelnének Oroszországgal. A konzervatívok a másik oldalon állnának. Az együttműködés és a rendezett megegyezés minden lehetősége megszűnne. A jövő most készülő párizsi döntésektől függ.”²⁵⁶

Az angol sajtóban megjelenő tudósítások mellett a brit parlamenti delegáció 1946. áprilisi budapesti látogatása – melyet fentebb részletesen ismertettünk – szintén hozzájárult ahhoz, hogy az angol közvélemény első kézből kaphasson információkat az országról. Az imént idézett *The Times*-cikk és a parlamenti delegáció jelentése is komoly bírálattal illette Gascoigne-t. Úgy látták, a budapesti brit misszió vezetője túlságosan elfogult a baloldali pártokkal szemben, és nem épített ki megfelelő kapcsolatokat az új, demokratikus pártokkal. Hasonló bírálatot egyébként már egy évvel korábban maga Attlee miniszterelnök és C. A. Macartney professzor is megfogalmaztak.²⁵⁷ Gascoigne 1946 májusában elhagyta Budapestet, és hamarosan új állomáshelyére, Tokióba utazott. A budapesti brit politikai misszió élére a Foreign Office Alexander Knox Helmet nevezte ki.

Helm igen aktív diplomatának bizonyult. Részletes, tárgyilagos hangvételű jelentéseket küldött a Foreign Office-nak a legfontosabb magyar belpolitikai eseményekről, Gascoigne sokszor szenvedélyes (bár őszinte aggodalmat tükröző) mondataival ellentétben Helm nagyobb megértéssel, ugyanakkor diplomatikus távolságtartással figyelte és kommentálta magyarországi fejleményeket. A magyar politikusokkal is sokkal jobb viszonyt ápolt, mint elődje – Gascoigne hűvös és gyakran kioktató viselkedésével ellentétben Helm stílusa sokkal közvetlenebb volt, segítőkész, megértő hozzáállásával sokat tett a magyar–angol viszony előremozdításáért.

1946 első felében a kiscgazdapárt elleni politikai támadások aggodalommal töltötték el a Foreign Office-t is. Helm jelentéseiben leírta, hogy Nagy Ferenc hosszú pártbeli egyeztetések után volt csak hajlandó beleegyezni a köztársaság védelméről szóló törvény elfogadásába, illetve a párt jobbszárnyához tartozó képviselők kizárására. A brit diplomata szerint nem is igazán a magyar kommunisták hatalmától tartva engedett ezekben az ügyekben, hanem a

²⁵⁶ *The Times*-cikk fordítása (MOL XIX-J-1-k 8. doboz)

²⁵⁷ Haraszti-Taylor, 2005. 44.; Haraszti-Taylor, 2000. 201–203.

Szovjetunió reakciójától félt.²⁵⁸ Az 1946. április 6-i Szviridov-levél a nagyhatalmak képviselői között is feszültséghez vezetett a SZEB-ben. Edgcumbe tábornok júliusban kezdeményezte a bizottság összehívását, melyre 1946. július 24-én került sor. A tábornok – ahogy a fennmaradt jegyzőkönyv megfogalmazza – információt kért „a fasiszta és fasiszta jellegű szervezetek tevékenységének beszüntetésére vonatkozó követelésről, amelyet Szviridov tábornok Magyarország miniszterelnökéhez írt levelében vetett fel.”²⁵⁹ Edgcumbe nehezményezte, hogy Szviridov anélkül küldte el levelét a magyar kormánynak, hogy előtte vele konzultált volna. A szovjet tábornok azzal érvelt, hogy a levél nem kívánt elvi jellegű direktívát adni, hanem csupán katonai ügyről volt szó, és mivel az egyes magyar állampolgárok (akik különböző ifjúsági és társadalmi szervezetek tagjai voltak) szovjet katonákat gyilkoltak meg, a probléma csak a szovjet főparancsnokságot és a magyar kormányt érinti. Edgcumbe viszont úgy vélte, hogy a dokumentumot a SZEB küldte el, ezért a közvélemény úgy értelmezte, hogy a szervezetek betiltását nem a szovjet főparancsnokság, hanem a SZEB követelte a magyar kormánytól. Végül Edgcumbe és Weems csupán reményüket tudták kifejezni arra nézve, hogy a jövőben az ilyen horderejű kérdéseket megvitadják majd a Bizottság ülésein.²⁶⁰

Április 8-án Nagy Ferenc kifejtette Helmnek, hogy a nagyhatalmak vitái következtében rosszabbodott a viszony Magyarország és a Szovjetunió között, és ez vezetett a politikai pártok viszonyának megromlásához. A miniszterelnök azt is kijelentette, hogy nem szándékozik több engedményt tenni a kommunistáknak, és elutazik Moszkvába, ahol elsősorban a jóvátételről és a békeszerződésről kíván tárgyalni.²⁶¹ A moszkvai látogatás után magyar kormánydelegáció utazott Washingtonba és Londonba is – a londoni út részleteit a II/3. fejezetben tárgyaltuk.

Az év végén Helm részletes jelentést küldött a Foreign Office-ba az év legfontosabb eseményeiről. A legjelentősebb eredménynek a pénzügyi stabilizációt tekintette, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a forint bevezetését a kommunista párt sikeresen használta fel népszerűségének növelésére. A brit követ azt tartotta a legmeglepőbb jelenségnek, hogy a koalíció egyáltalán fennmaradt az év folyamán, annak ellenére, hogy állandósult a feszültség a baloldali pártok és a kisgazdapárt között. A kisgazdapártiak nem is nagyon próbálkoztak már azzal, hogy kihasználják 56%-os parlamenti többségüket, a kommunisták pedig – Helm

²⁵⁸ NA FO 477/1, „Annual Report on Hungary for 1946.” Helm 36. sz. jelentése Bevinnek, 1947. február 11.

²⁵⁹ Feitl István szerk.: *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947.* Budapest, Napvilág, 2003. 196.

²⁶⁰ Feitl István szerk.: *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947.* Budapest, Napvilág, 2003. 202.

²⁶¹ NA FO 477/1, „Annual Report on Hungary for 1946.” Helm 36. sz. jelentése Bevinnek, 1947. február 11.

meglátása szerint – a vártnál jóval kisebb intenzitással támadták a legnagyobb koalíciós pártot. Így a magyar politikai életet „egészségesként és demokratikusként” értékelte.²⁶²

Az angol üzleti körök figyelme is kezdett a térség felé fordulni. A *The Economist* gazdasági szaklap 1947 januárjában „Dunai kilátások” címmel cikksorozatot jelentetett meg a négy „dunai” ország (Magyarország, Románia, Jugoszlávia és Bulgária) mezőgazdaságáról, a parasztpártokról, az iparról és a munkásságról, valamint az értelmiség és a Nyugat viszonyáról. A cikkekből egyértelműen kiderülhetett az olvasók számára, hogy Magyarország társadalmi berendezkedése, ipari fejlettsége, pártstruktúrája határozottan különbözött a többi térségbeli államtól.²⁶³

5. Gazdasági kapcsolatok 1944–1947

A földreform és az angol diplomácia

A földreform az Ideiglenes Nemzetgyűlésben részt vevő összes politikai párt programjában szerepelt, csupán annak időzítésében és végrehajtásának módjában tért el a pártok véleménye. A magyarországi nagybirtokok felosztásáról Moszkvában született meg a döntés, ahol az Állami Honvédelmi Bizottság 1945. március 7-én azt a határozatot hozta, hogy a földreformot „az elkövetkezendő két-három hét folyamán” meg kell valósítani.²⁶⁴ Tíz nappal később meg is jelent az Ideiglenes Nemzeti Kormány 660/1945 M.E. sz. rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról.²⁶⁵

A földreform Gascoigne figyelmét is felkeltette, aki március 12-én Gyöngyösi János külügyminiszternél tett látogatása során az iránt érdeklődött, hogy a kormány miért rendeleti úton valósította meg a földreformot, és miért nem vitte a kérdést a Nemzetgyűlés elé. A magyar külügyminiszter azzal magyarázta az eljárást, hogy a reform halogatása hátráltatta volna a tavaszi mezőgazdasági munkálatok elvégzését, és ezzel veszélyeztette volna az ország ellátását. Gyöngyösi hangsúlyozta, hogy a rendelet kidolgozásában mindegyik párt kívánságait figyelembe vették, annak végleges változatába az összes párt beleegyezett, s így akkor is hasonló jogszabály született volna, ha azt a nemzetgyűlés elé terjesztik.²⁶⁶ Gascoigne-t ez nem győzte meg, és a Foreign Office-nak küldött jelentéseiben kifejtette, hogy

²⁶² NA FO 477/1, „Annual Report on Hungary for 1946.” Helm 36. sz. jelentése Bevinnek, 1947. február 11.

²⁶³ „Prospects for Agriculture.” *The Economist*, 1947. január 4., 6–7.; „Danubian Peasant Parties.” *The Economist*, 1947. január 11., 54–55.; „Workers and Industry.” *The Economist*, 1947. január 25., 132–134. „Intellectuals and the West.” *The Economist*, 1947. február 1., 182–183.

²⁶⁴ A szovjet Állami Honvédelmi Bizottság 7725. számú határozata, 1945. március 7. In: Vida István szerk.: *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október–1948. június.* Budapest, Gondolat, 2005. 103.

²⁶⁵ A rendelet legfontosabb pontjai közli: Romsics, 2000. 390–396.

²⁶⁶ MOL XIX-J-1-u 23. doboz, Gyöngyösi feljegyzése Gascoigne látogatásáról, 1945. március 12.

a földosztás alkotmányellenes volt, mivel végrehajtását nem törvény, hanem rendelet szabályozta. (Ezen az angol állásponton nem sokat változtatott, hogy később az Ideiglenes Nemzetgyűlés törvénybe is iktatta.) A brit diplomata amiatt is aggódott, hogy a gyors és előkészítetlen földosztás következtében az 1945. évi termés sokkal rosszabb lesz a korábbiaknál.²⁶⁷

Az elvi kifogásokon túl Gascoigne hamarosan konkrét sérelmekkel kereste fel a magyar kormányt, mivel a földreform során néhány brit állampolgár földjét is kisajátították. Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök 1945. április 2-án kelt átiratában közölte Nagy Imre földművelésügyi miniszterrel, hogy Gascoigne szóban tiltakozott nála, amiért Frank Wooster angol állampolgár bucsai birtokát is elkezdték szétosztani.²⁶⁸ E találkozóról Gascoigne is írt jelentést, melyben hangsúlyozta, mennyire elégedett volt a magyar miniszterelnök hozzáállásával.²⁶⁹ A követ később tiltakozott az fűzesgyarmati Wenckheim-birtok kisajátítása ellen is.²⁷⁰

Gyöngyösi János külügyminiszter egy, a miniszterelnöknek írt feljegyzésében érzékletesen fejt ki, milyen nehéz helyzetbe került a kormány és a helyi hivatalnokok a brit tulajdonban lévő birtokok felosztása miatt: „A földreform végrehajtása során érthető megütközést keltett a békés megyei földéhes parasztság körében, hogy 3–4 nagybirtok, amelyhez a földosztás tekintetében hozzájárulni nem szabad azon a címen, hogy az angol állampolgár tulajdona. Ezt az érvelést nemcsak parasztjaink, de helyi hatóságaink sem tudták megérteni, mert ezeken a birtokokon tulajdonosként ők soha angolt nem láttak, hanem a tulajdonost a reakciós Wenckheim-grófok és Frank Wooster esetében annak magyar uradalmi intézője képviselte. Amellett érthetően szemet szúrt a parasztoknak az, hogy például a bucsai Wooster-birtok teljesen érintetlenül maradt jószágállományával és gabonaraktárával a hadműveletek következtében feldúlt és kifosztott pusztaság közepén mint a feudalizmus vára maradt meg. Lélektanilag tehát érthető, ha a parasztság és az ottani autonóm földosztó szervek a brit tulajdonjogot nem respektálták. Meggyőződésem és ennek Gascoigne követ úr előtt is kifejezést adtam, hogy a folyamat meggátlása vagy a felosztott birtok helyreállítása karhatalommal – ha az rendelkezésünkre is állott volna – olyan súlyos zavarokat idézett volna elő, amely ezen birtokügynek anyagi értékével egyáltalán nem állana arányban. Éppen ezért az angol követ úr előtt kihangsúlyoztam, hogy a felsorolt okokból a földosztás meggátlása a

²⁶⁷ Gascoigne jelentései Eden külügyminiszternek, 1945. március 20., 26. In: Haraszti-Taylor, 2005. 29–35.

²⁶⁸ MOL XIX-J-1-k 244. tétel, 39. doboz. Dálnoki Miklós Béla átírata Nagy Imre földművelésügyi miniszternek, 1945. április 2.

²⁶⁹ Haraszti-Taylor, 2005. 49.

²⁷⁰ MOL XIX-J-1-k 244. tétel, 39. doboz. Külügyminisztériumi feljegyzés, 1945. április 14.

magyar kormánynak nem állott módjában, természetesen vállalja azonban mindazokat a kártérítési kötelezettségeket, amelyek a fegyverszüneti egyezmény 13. szakaszából következnek.”²⁷¹ A birtok felosztását végül a magyar kormány nem is próbálta megakadályozni, ezért Woosterné még évekig levelezett a magyar hatóságokkal.

A Wooster-birtokot a magyar kormány elismerte brit tulajdonnak, mivel ott a magyar származású feleség a házasság folytán brit alattvaló lett. A Wenckheim-birtok esetében azonban éppen fordított volt a helyzet, hiszen az angol születésű Wenckheim grófné házassága következtében a magyar jogszabályok alapján magyar állampolgár lett, és férje halálával is az maradt. A magyar kormány erre hivatkozva nem fogadta el az özvegy tiltakozását. Egy idő után Gascoigne is belátta, hogy az angol tulajdonban lévő nagybirtokok felosztása elkerülhetetlen, ezért április végén már csak annak kijelentését kérte Gyöngyösitől, hogy a magyar kormány forgalmi áron fogja kártalanítani a tulajdonosokat.²⁷²

Voltak bonyolultabb esetek is, például Újszászon egy angol cég, a Continental Agricultural and Investment Ltd. erdő- és kertgazdaságát a helyi hatóságok azért sajátították ki, mert a földreformrendelet kisajátítandónak rendelte el a vállalatok birtokában lévő földeket. Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök Nagy Imrének írt átiratában sürgős intézkedést kér, „mert különben egyes községi előjáróságok engedetlensége folytán az egész Ideiglenes Nemzeti Kormány kerül rendkívül kínos helyzetbe, hogy a Fegyverszüneti Egyezmény határozatait nem képes alárendelt szerveivel végrehajtani.”²⁷³

Időközben a legkülönbözőbb állami szervezetekben kezdték felismerni, milyen súlyos külpolitikai problémákat okozhatnak a helyi hatóságok túlkapásai, illetve a rendelet szigorúan szó szerinti értelmezése. Eröss János, a Jóvátételi Hivatal államtitkára például a Helvécia Rt. földbirtokainak szétosztásával kapcsolatban a következőkre hívta fel a miniszterelnök figyelmét: „[...] az ehhez hasonló, az ország külpolitikai céljaival nem egybehangolt intézkedések véleményem szerint igen veszélyesek. A földreformhoz nagy nemzeti érdekek fűződnek, de ezen érdekeknek kíméletlen és jogszerűtlen érvényesítése hasonló esetekben feltétlenül kisebb hasznot fog csak az országra hozni, mint amekkora kárt okozhat.”²⁷⁴ A miniszterelnöki hivatal válaszában leírja, hogy a kormány úgy értelmezi a fegyverszüneti egyezmény 13. cikkét, hogy az Egyesült Nemzetek állampolgárainak ingatlanait is ki lehet sajátítani a földreform céljaira, de a tulajdonosoknak teljes kártalanítást kell nyújtani.²⁷⁵

²⁷¹ Uo., Gyöngyösi János levele Dálnoki Miklós Bélának, 1945. április 23.

²⁷² Uo.

²⁷³ Uo., Dálnoki Miklós Béla átirata Nagy Imre földművelésügyi miniszternek, 1945. augusztus 24.

²⁷⁴ MOL XIX-J-1-k 244. tétel, 39. doboz. Eröss János államtitkár (Jóvátételi Hivatal) feljegyzése, 1946. június 4.

²⁷⁵ Uo., a Miniszterelnöki Hivatal választervezete Eröss Jánosnak, 1946. június 11.

Bár Gascoigne első reakciói a földreformrendeletre meglehetősen hevesek voltak, az angol kormány nem vitatta a magyar kormánynak jogát arra, hogy az országban lévő földbirtokokat (függetlenül a tulajdonos állampolgárságától) valamilyen okból törvényesen kisajátítsa. Jól illusztrálta ezt a brit kormány reakciója néhány évvel később, amikor az 1948 augusztusában megjelent 9.000/1948. Korm. sz. rendelettel a magyar kormány korlátozta a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletét. Amikor a budapesti követség utasítást kért ezzel kapcsolatban a Foreign Office-tól, a minisztérium azt válaszolta, hogy nem lenne szerencsés tiltakozniuk a rendelet miatt, hiszen Nagy-Britanniában is jogában áll a helyi hatóságoknak földbirtokokat kisajátítani, és azokat bárkinek bérbe adni. Természetesen – tették hozzá – ott a földbirtokos megfelelő kártalanításban részesül, és a bérlők kiválasztásánál nem érvényesülnek politikai szempontok. Épp ezért a magyarországi gyakorlatot sem lehet elvileg vitatniuk, és csak akkor szabad fellépniük, ha egy angol földbirtokost bizonyítottan diszkrimináció ér.²⁷⁶

A volt földbirtokosok kártalanítása érdekében sokáig semmi sem történt, pedig az angolok több alkalommal sürgették azt. Amikor az 1948. április 16-án megjelent 3.520/1948. Korm. sz. rendelettel a kormány létrehozott egy bizottságot a békeszerződés 26. cikke alapján benyújtott kártérítések elbírálására, Londonban úgy ítélték meg, hogy ez jó alkalom a földreformmal kapcsolatos kárigények ismételt felvetésére. A Külügyminisztérium ezután közölte a brit követséggel: a magyar kormány hajlandó a földreformmal kapcsolatos kárigényekkel kapcsolatban ugyanazt az eljárást alkalmazni, mint a háborús kárigények esetében.²⁷⁷ Miután így sikerült legalább a bejelentési eljárás menetében megállapodni, Geoffrey Wallinger angol követ 1951 áprilisában elküldte az első kárigénylistát, melyen 12 brit állampolgár és vállalat szerepelt, akiknek földbirtokát kisajátították.²⁷⁸ Az év folyamán további angol, ausztrál és kanadai személyek, illetve cégek kárigényét jelentette be a követség. Egy 1951. október 2-án kelt pénzügyminisztériumi feljegyzés szerint a földreformmal kapcsolatos kárigények összege 527 354 800 forintra rúgott.²⁷⁹ Ezután azonban évekig semmi sem történt a földbirtokukat elvesztett angol tulajdonosok kártalanítása érdekében, és a kérdés csak az 1954-es pénzügyi tárgyalásokon került napirendre.

²⁷⁶ PIL 508. f. 1/135. ö.e. (NA FO 371/72382.XC/A 016197) Foreign Office levele a budapesti brit követségre, 1948. december 30.

²⁷⁷ MOL XIX-J-1-k 244/a tétel, 40. doboz. Őri István feljegyzése, 1951. április 25.,

²⁷⁸ Uo. Geoffrey Wallinger brit követ 90. sz. jegyzéke Kállai Gyula külügyminiszternek, 1951. április 20.

²⁷⁹ MOL XIX-J-1-j 244. tétel, 69. doboz. Száberszki József pénzügyminisztériumi főosztályvezető feljegyzése Berei Andor külügyminiszter-helyettesnek, 1951. október 2.

A szovjet-magyar gazdasági egyezmények angol visszhangja

1945. augusztus 27-én Gerő Ernő kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter és Bán Antal iparügyi miniszter két egyezményt írtak alá Moszkvában: egy 1946 végéig szóló árucserre-egyezményt és egy öt évre szóló általános együttműködési egyezményt. Az árucserre-egyezmény visszhangja kedvező volt, az általános egyezmény azonban hónapokig tartó politikai csatározásokhoz vezetett Magyarországon, melynek során a nyugati hatalmak is hallatták hangjukat.

A nyugati diplomácia igen élénk érdeklődést mutatott a szovjet-magyar gazdasági egyezmény iránt, melyek aláírása nem érte őket váratlanul őket, hiszen végig figyelemmel kísérték a tárgyalásokat. Edgcumbe tábornok már július 31-én elküldte Londonba a War Office-ba az egyezménytervezet szövegét, melyhez csatolta a gazdasági szakértője, S. V. Chambers által készített memorandumot. Ebben Chambers kiemeli, hogy a magyar kormányban nincs egyetértés az egyezménnyel kapcsolatban, és Gyöngyösi különösen nehezményezi, hogy a Külügyminisztériumot teljesen kihagyták a tárgyalásokból. A tervezet egyelőre nem tartalmaz mennyiségeket és árakat, ezért nehéz megbecsülni, mekkora hatása lesz a magyar gazdaságra, de Chambers megjegyzi, hogy egyes pontok lehetőséget nyújtanak a szovjetek számára, hogy egyoldalúan diktálják a feltételeket.²⁸⁰ Néhány nappal az egyezménye aláírása után Gascoigne követ Londonba küldött táviratában felhívta a brit kormány figyelmét arra, hogy „ez a nagy horderejű gazdasági eszköz, ha jelenlegi formájában aláírják, Magyarországot a következő évekre csaknem teljesen a szovjet gazdasági szférába helyezi”. Azt javasolta Londonnak, hogy mutassanak nagyobb érdeklődést Magyarország iránt és bátorítsák a magyar polgári vezetőket arra, hogy szálljanak szembe a szovjet követelésekkel.²⁸¹ Gascoigne egyik jelentésében azt írta Bevinnek, hogy Nagy-Britanniának és az Egyesült Államoknak együttesen kellene erős nyomást gyakorolniuk Moszkvára a ratifikálás elhalasztása érdekében. Bevin eleinte óvatosan reagált, egy Foreign Office-beli feljegyzésben a következőket írta: „nagy körültekintéssel kell cselekednünk Magyarországon, és nem szabad olyan lépéseket tennünk, amelyek felesleges nehézségeket okoznak Oroszországgal”, bár azt fontosnak tartotta, hogy Anglia fenntartsa jogait. Egy másik feljegyzésben annak a gyanújának adott hangot, hogy Gascoigne talán túlságosan elfogultan áll hozzá a kérdéshez. C. H. Stuart, a Foreign Office szakértője azonban nem tartotta túlzottnak a budapesti brit követ aggodalmait. Kifejtette, hogy a megállapodás a magyar

²⁸⁰ NA WO 32/12189, Edgcumbe tábornok BMH/444/Econ-Fin. sz. jelentése a War Office államtitkár-helyettesének, csatolva Chambers memoranduma, 1945. július 31.

²⁸¹ Sipos Péter–Vida István: Az 1945. augusztus 27-én megkötött szovjet-magyar gazdasági egyezmény és a nyugati diplomácia. *Külpolitika*. 1985/4. sz. 106.

gazdaság szinte minden szférájában lehetőséget ad a szovjet részvételre, ami aztán szovjet dominanciához vezet. „Az egyezmény végrehajtása – írja Stuart – egyértelműen a Magyarország és bármely más ország közötti kereskedelem szinte teljes megszüntetéséhez és a Magyarország fölötti tartós orosz dominanciához vezet”.²⁸²

A kiszegzardapárti és pártonkízüli polgári politikusok sorban keresték fel az Egyesült Államok és Nagy-Britannia politikai képviselőit, és arról érdeklődtek, hogy a nyugati kormányok hajlandók-e nyíltan támogatni Magyarországot, amennyiben a magyar kormány visszautasítja a szovjet követeléseket. Erre azonban egyik kormány sem volt hajlandó.²⁸³ Nagy Ferenc visszaemlékezései szerint azt javasolta, hogy London és Washington tegyen hasonló ajánlatokat, s így közömbösítsék a szovjet-magyar egyezmény hatását.²⁸⁴ Ilyen ajánlatok ugyan nem érkeztek, de mindkét nyugati hatalom tiltakozott a szovjet követelések ellen. 1945. október 16-án a moszkvai amerikai nagykövet tiltakozó jegyzéket adott át a szovjet kormánynak, amelyhez két nappal később a brit kormány is csatlakozott.²⁸⁵

Az angolok a magyarországi SZEK-ben is felvetették a kérdést, Edgumbe tábornok jegyzékében az ellen tiltakozott, hogy a fennálló hadiállapot ellenére a Szovjetunió külön tárgyalta Magyarországgal és olyan szerződést kötött, amely a másik két nagyhatalom érdekeit sérti. A brit tábornok kérte, hogy a SZEK következő ülésén tűzzék napirendre az ügyet. Az angol javaslatához csatlakozott az Egyesült Államok képviselője is.²⁸⁶ Hosszas halogatás után Vorosilov fogadta a nyugati katonai missziók vezetőit, a megbeszélés azonban eredménytelenül végződött.²⁸⁷ A moszkvai nagykövetek tiltakozása sem bizonyult eredményesnek, bár október 31-én Visinszkij külügyminiszter-helyettes átadott egy jegyzéket Nagy-Britannia moszkvai nagykövetének, melyben kifejtette, hogy a Magyarországgal, Romániával és Bulgáriával megkötött gazdasági egyezmények nem irányultak harmadik fél érdekei ellen.²⁸⁸

Időközben, október 12-én, Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök rendkívüli ülésre hívta össze az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, hogy megtárgyalják az egyezménnyel kapcsolatos kérdéseket. A kormányülés végén a következő szövegű határozatot fogadták el: „Minisztertanács a szovjet-magyar együttműködésre vonatkozó megállapodást elfogadja azzal, hogy a kísérőlevél szövegében kiemelendő, hogy

²⁸² Pelly, 1991, 170–172.

²⁸³ Sipos–Vida, 1985. 107.

²⁸⁴ Nagy, 1990. 182.

²⁸⁵ Sipos–Vida, 1985. 108.

²⁸⁶ Feitl, 2003. 99.

²⁸⁷ Sipos–Vida, 1985. 108–109.; Edgumbe jelentését közli: Feitl, 2003. 416.

²⁸⁸ Pelly, 1991. 173.

1/ A szerződő felek megállapítják, hogy a szovjet-magyar gazdasági együttműködésre vonatkozó jelen megállapodás nem bír kizáró jelleggel az egyesült nemzetek és az összes többi országokkal szemben.

2/ Megállapítják a szerződő felek, hogy a jelen egyezmény elsősorban azokra a német javakra vonatkozik, amelyek a potsdami tárgyalások alapján a Szovjetunió által Magyarországon igénybe vehetők.

Az egyezményt ratifikálás céljából az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága, majd a Nemzeti Főtanács elé terjeszti és erről a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot kétnyelvű átiratban értesíti.²⁸⁹

Gascoigne-t ez nem nyugtatta meg, és arra ösztönözte Dálnoki Miklós Bélát és Zsedényi Bélát, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökét, hogy minél jobban késleltessék a ratifikálást. A polgári politikusok megtettek mindent ennek érdekében, és az október 24-i minisztertanácsi ülésen a miniszterelnök kijelentette, hogy a nyugati tiltakozások miatt az egyezményt egyelőre nem szabad ratifikálni.²⁹⁰

Az 1945. november 4-i választások után Anglia módosította addigi merev politikáját Magyarországgal szemben, s így a szovjet-magyar gazdasági egyezménnyel kapcsolatban is megváltozott a brit magatartás. 1945 novemberétől már nem fejtettek ki olyan erős nyomást a ratifikálás elhalasztásáért, mint korábban. Egy a Foreign Office-ban tartott megbeszélés során, melyben a közép- és kelet-európai országokkal kapcsolatos angol gazdaságpolitikát tekintették át, a résztvevők megállapították, hogy az angol tiltakozás a szovjet-magyar gazdasági egyezmény ellen „majdnem teljesen politikai jellegű”, és célja az, hogy az ország ne legyen kiszolgáltatva a szovjet gazdaságnak. Mivel Anglia jelenlegi gazdasági helyzetében nem tud Magyarországnak gazdasági segítséget nyújtani, nem utasíthatja vissza a szovjet segítséget, még akkor sem, ha az kizárólagos jellegű egyezményeket jelent. A térség különben sem fontos az angol gazdaság számára, ezért az egyezmény valójában nem sért brit érdekeket. Az angol jegyzékek ezek után arra korlátozódtak, hogy hangsúlyozták az 1926-os angol–magyar kereskedelmi egyezmény érvényességét, amely tartalmazta a legnagyobb kedvezmény elvét.²⁹¹

Az új kormány megalakulása után Tildy miniszterelnök látogatást tett az amerikai és a brit követnél, és tájékoztatta őket arról, hogy a Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága jóvá fogja hagyni a szovjet-magyar gazdasági egyezményt. Tildy azt is megígérte, hogy a magyar

²⁸⁹ Szűcs, 1997. 454.

²⁹⁰ Sipos–Vida, 1985. 109–110.

²⁹¹ Uo. 111.

kormány válaszolni fog a nyugati hatalmak jegyzékeire, amelyekben a legnagyobb kedvezmény elvének fenntartását követelték. Gascoigne angol követ tudomásul vette a közlést, de nem reagált rá, viszont kijelentette, hogy Nagy-Britannia nincs abban a helyzetben, hogy hasonló megállapodást kössön Magyarországgal.²⁹²

A Nemzeti Főtanács 1945. november 20-án ratifikálta a szovjet-magyar gazdasági egyezményt. Másnap Gyöngyösi külügyminiszter jegyzéket nyújtott át a nyugati nagyhatalmak képviselőinek, amelyben közölte velük a ratifikálás tényét, valamint azt, hogy Magyarország érvényesnek tekinti a háború előtt aláírt kereskedelmi egyezményeket és az azokban biztosított legnagyobb kedvezmény elvét.²⁹³ A Foreign Office ezután már csak arra tett néhány kísérletet (Moszkvában és Budapesten egyaránt), hogy megszerezze az egyezmény hiteles szövegét, aztán 1946 tavaszán a kérdés lekerült a napirendről.

A szovjet-magyar gazdasági egyezménnyel kapcsolatos diplomáciai csatározások során az angol fél gyakorlatilag vereséget szenvedett. A lényegen nem sokat változtattak a magyar kormány nyilatkozatai sem, melyekben kijelentették, hogy a szovjet-magyar megállapodás nem zárja ki azt, hogy más országokkal hasonló egyezmények szülessenek. Ahogy a neves brit gazdasági folyóirat, a *The Economist* megállapította, „a nyugati hatalmak tiltakozásai Magyarországnak a Szovjetunióhoz való túlzott kötődései miatt csak akkor nyernének gazdasági szempontból értelmet, ha a nyugati hatalmak hajlandók lennének legalább ugyanannyira komoly és állandó érdeklődést mutatni Magyarország gazdasági fejlődése iránt, mint amekkorát Oroszország tanúsít majd valószínűleg a jövőben.”²⁹⁴

Brit cégek Magyarországon 1945–1947

Magyarországon számos angol tulajdonú vállalat működött a két világháború között, melyek a háborút követő hónapokban ugyanazokkal a problémákkal küszködtek, mint a magyar tulajdonú vállalkozások. Sok gyár komoly háborús károkat szenvedett, és gondot okozott a nyersanyag beszerzése is. Ráadásul az Ideiglenes Nemzeti Kormány zárolta a magyar bankokban vezetett számláikat, ezért nem tudták fizetni az alkalmazottaikat, és az épületek, gépek rendbehozatala is nehézségekbe ütközött. Edgcumbe tábornok 1945 májusában kérte a SZEB elnökétől a zárolt számlák részleges feloldását, hogy megkezdődhessen a termelés az angol tulajdonban álló üzemekben.²⁹⁵

²⁹² Uo. 113.

²⁹³ Uo. 114.

²⁹⁴ „Soviet-Hungarian Treaty.” *The Economist*. 1945. december 29. 938–939.

²⁹⁵ MOL XIX-J-1-k 244. tétel, 39. doboz. Edgcumbe levele Vorosilovnak, BMH/423/Econ-Fin., 1945. május 8.,

A SZEB brit képviselői folyamatosan figyelemmel kísérték az angol cégek helyzetét. Edgcumbe tábornok a SZEB második, 1945. június 5-i ülésén kijelentette, hogy az angol kormány érdeklődik a magyarországi brit cége állapota iránt, és engedélyt kért arra, hogy képviselői felkereshessék az üzemeket.²⁹⁶ 1945. december 10-én pedig Vorosilovon, a SZEB elnökén keresztül részletes memorandumot küldött a magyar kormánynak. Ebben azt írta, hogy figyelembe véve Magyarország általános és gazdasági helyzetét, eddig nem volt elvárható, hogy a fegyverszüneti egyezmény alapján valóban visszaszolgáltassa az Egyesült Nemzetek vagyonát, de úgy látja, hogy a kormány nem is tett meg mindent ennek érdekében. Bírált több olyan intézkedést, amelyekkel szerinte a magyar kormány megsértette az angol tulajdonosok érdekeit, és hangsúlyosan felhívta a magyar fél figyelmét a fegyverszünet 13. cikkének betartására.²⁹⁷

Bár a brit diplomaták többször később is indokoltnak látták, hogy tiltakozzanak a magyar kormánynál a brit cégek érdekében, 1945–46-ban az angol vállalkozások viszonylag háborítatlanul tevékenykedhettek Magyarországon. A legfontosabb brit érdekeltségek angol anyacégek leányvállalataiként működtek, a négy legnagyobb a következő volt (zárójelben az anyavállalat neve):

Shell Kőolaj Rt. (Anglo-Saxon Petroleum Company Ltd.)

Magyar Ruggyantaárugyár Rt. (Dunlop)

Első Magyar Cérnagyár Rt. (A. & J. Coats, Glasgow)

Hutter és Lever Rt. (Unilever)

Szintén 100%-os angol tulajdonban állt több kisebb cég, például az Angol–Magyar Jutafonó (A. & S. Henry Ltd., Manchester), az Első Magyar Gyapjúmosó és Finomposztógyár Rt. (National Securities Corporation) és az Asphaltipari és Útépítő Rt. (Neuchatel Asphalt). A National Securities cég volt a többségi tulajdonosa Pesti Takarékpénztárnak is. Az Angol–Magyar Bank, a Magyar Általános Hitelbank és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank tulajdonosai között szintén találunk angol részvényeseket. Ráadásul az Angol–Magyar Bank tizenhat kisebb magyarországi cégben rendelkezett tulajdonnal.²⁹⁸ Egy 1949-es kimutatás összesen 46 olyan vállalatot, bankot és biztosítótársaságot sorol fel, melyekben 50%-nál nagyobb volt az angol tulajdon aránya. Összértékük elérte a 80 millió forintot.²⁹⁹ Igen sok olyan cég működött az országban, melynek kisebbségi (tehát 50%-nál kisebb üzletrésszel

²⁹⁶ Feitl, 2003. 49.

²⁹⁷ MOL XIX-J-1-k 244. tétel, 39. doboz. Edgcumbe memoranduma a magyar kormánynak, 1945. december 10.

²⁹⁸ Uo. Edgcumbe BMH/401/Econ-Fin. sz. jegyzéke a magyar kormánynak, 1945. május 31.

²⁹⁹ MOL M-KS 276. f. 116. á. 14. ő.e. „Kimutatás magyarországi vállalatokkal kapcsolatos nagybritanniai természetes és jogi személyek által bejelentett 50%-os, vagy azon felüli érdekeltségekről.”

rendelkező) tulajdonosai angol állampolgárok voltak. Egy 1957-ben készült lista 140 kisebb-nagyobb céget és 21 bankot sorol fel, melyeknek tulajdonosai között brit személyek vagy cégek is szerepeltek.³⁰⁰

A legjelentősebb magyarországi brit cég kétségkívül a Shell volt. A vállalat piaci részesedése elérte a 25%-ot, vagyonát 23 millió forintra becsülték, és több mint 700 alkalmazottat foglalkoztatott.³⁰¹ Az olajfeldolgozó-ipar másik két szereplője az amerikai Vacuum és az 1946 nyarán létrejött Magyar-Szovjet Olajművek Rt., a MOLAJ volt. A többi szovjet-magyar vegyesvállalathoz – és a 100%-os szovjet tulajdonban lévő vállalatokhoz – hasonlóan, a MOLAJ kezdettől fogva kedvezményes elbánásban részesült. Ez különösen akkor lett nyilvánvaló, amikor 1947 áprilisában a magyar kormány felmentette a szovjet-magyar vállalatokat egy sor adó és illeték alól.³⁰² A brit tiltakozásra, mely szerint ez a diszkriminatív eljárás sérti fegyverszüneti egyezmény 13. pontját, a magyar kormány azt válaszolta, hogy a Shell is megkapja ugyanazokat a kedvezményeket, ha igazolja, hogy jelentős mértékben hozzájárul a nemzetgazdasághoz, és megfelel bizonyos feltételeknek. Hónapokig tartó halogatás után a brit követség csak 1948 áprilisában kapott konkrét választ. Ebben a Külügyminisztérium kifejtette, hogy a szovjet-magyar vállalatok az 1931. évi iparfejlesztési törvény alapján kaptak adómentességet, az 1947-es rendeletek célja csupán az eljárás egyszerűsítése volt. Az 1931-es törvény pedig előírta, hogy a vállalatoknak alapításuk után egy éven belül be kell nyújtaniuk az adómentességre vonatkozó kérelmet. Mivel a Shell magyarországi leányvállalata 1928-ban jött létre, a magyar kormány nem fogadhatja el a kérelmét.³⁰³ Ez a furfangos jogi érvelés természetesen nem győzte meg az angolokat, de sorozatos tiltakozásaikra nem kaptak érdemi választ.

A magyar hatóságok egyéb eszközöket is felhasználtak a szovjet tulajdon előnyben részesítésére és az angolszász vállalatok diszkriminációjára. Ennek egyik leglátványosabb és leghatásosabb módja a nyersolaj elosztása volt. Edgcumbe tábornok már a SZEB 1947. január 17-i ülésén felhívta a figyelmet arra, hogy a Shell jóval kevesebb nyersolajat kap, mint a háború előtt. Egy az MKP iratai között fennmaradt, 1947. április végén készült jelentés szerint

³⁰⁰ MOL XIX-J-1-k 199. tétel, 37. doboz. A brit követség 1082/1957. sz. jegyzékének melléklete.

³⁰¹ MOL M-KS 276. f. 116. á. 14. ő.e. Az MDP Államgazdasági Osztályának 1949-ben készült kimutatásai alapján. Bányászat és gyáriparból (mezőgazdasági ipar nélkül) az idegen érdekeltségű vállalatok felsorolása; Külföldi érdekeltségek magyarországi vállalatokban.

³⁰² A 4.250/1947. M. E. számú rendelet a „MOLAJ” Magyar-Szovjet Olajművek Rt. adó- és illetékkezdménye tárgyában felmentette a vállalatot többek között a társulati adó, a vagyonadó, a vagyontöbbletadó, az együttes kereseti és jövedelemadó, valamint az ingatlanvagyon-átruházási, a részvénykibocsátási, illetve az alakuláskor és törzstőkeemeléskor fizetendő illeték alól. Az 1947. augusztus 18-án kelt 10.310/1947. Korm. számú rendelet alapján a szovjet és a szovjet-magyar vállalatok mentesültek az egyszeri vagyondézsma és az egyszeri vagyonszaporulati dézsma fizetése alól is.

³⁰³ MOL XIX-J-1-k 199. tétel, 36. doboz. Külügyminisztériumi jegyzéktervezet, 1948. április 6.

szakmai szempontból nézve az angolszász finomítókat kellene előnyben részesíteni, de „politikai okok ennek az ellenkezőjét teszik szükségessé. [...] A probléma megoldása természetesen csak egy lehet: államosítás. Ha ez az angolszász vállalatokra tekintettel külpolitikai okokból nem valósítható meg, akkor a legerélyesebb állami ellenőrzés mellett végrehajtandó racionalizálásra van szükség.”³⁰⁴

A magyar hatóságok és a SZEB a legkülönbözőbb módokon igyekeztek a brit és az amerikai olajtársaságok működését ellehetetleníteni. A SZEB 1946. december 6-i ülésén Edgumbe szóvá tette, hogy a Shell üzemeit szovjet csapatok ellenőrzik, amire Szviridov többek között azt válaszolta: „Amikor a cég elkezdje teljesíteni a magyar kormány előtti kötelezettségeit, akkor az ellenőrzés szükségessége is megszűnik.”³⁰⁵ További diszkriminációt jelentett, hogy a Shell csak a Szovjetunióba exportálhatta finomított termékeit, és rendszerint a legkevésbé jövedelmező termékek előállításával bízták meg, a komolyabb profitot termelő tevékenységek a MOLAJ-nak jutottak. Ráadásul a magyar kormány hosszú ideig nem rendezte a Shell-lel szemben fennálló tartozásait, melyek 1947 végén már majdnem 10,5 millió forintba rúgtak.³⁰⁶ Az angolok hamar levonták a következtetést: a magyarok célja minden bizonnyal az, hogy a céget csődbe vigyék. A Shell magyarországi képviselőjének még Vas Zoltánnal, a Gazdasági Főtanács főtitkárával is sikerült kieszközölnie egy találkozót, aki a megbeszélés végén azt mondta neki, hogy a magyar kormány hajlandó lenne felvásárolni a vállalatot „fontért vagy dollárért”, de konkrét összeget nem mondott, angol tárgyalópartnere pedig nem kérdezett rá. Az eseményről a Foreign Office-nak beszámoló brit diplomata kételkedett abban, hogy Vas komolyan gondolta volna ezt az ajánlatot, hiszen Magyarország nem is rendelkezett elegendő valutával a cég felvásárlásához.³⁰⁷

A stratégiai jelentőségű olajiparban a magyar kormány komoly nyomást gyakorolt a nyugati olajvállalatokra, minden eszközt felhasználva azok kiszorítására. A többi brit tulajdonban álló céget nem érték hasonló diszkriminációk, mivel tevékenységük messze nem volt olyan fontos, mint az olajvállalaté, és nem jelentettek konkurenciát a szovjet, illetve szovjet–magyar vállalatoknak.

³⁰⁴ Idézi: Feitl, 2003. 281.

³⁰⁵ Uo. 269–270.

³⁰⁶ MOL XIX-J-1-k 199. tétel, 36. doboz. Alexander Helm brit követ 187., 188. és 189. sz. jegyzékei a magyar kormányhoz, 1948. május 25.

³⁰⁷ PIL 508. f. 1/184. ö.e. (NA FO 371/72411.XCA19267), budapesti brit követség távirata a Foreign Office Southern Departmentnek, 1948. június 25.

Magyar–angol áruforgalom 1945–1947

A két háború közötti időszakban Nagy-Britannia Magyarország negyedik legfontosabb külkereskedelmi partnere volt Németország, Ausztria és Olaszország után, de még így is a magyar kivitelnek mindössze kb. 8%-a irányult az Egyesült Királyságba, a behozatalnak pedig 6%-a érkezett a Brit-szigetéről. Angol szempontból természetesen az áruforgalom szinte elhanyagolható volt: egy brit külügyminisztériumi memorandum szerint 1938-ban a Nagy-Britanniába irányuló magyar export 2,5 millió fontot tett ki, míg a Magyarországra irányuló angol export értéke a 600 000 fontot sem érte el.³⁰⁸ A magyar hivatalos adatok ettől némileg eltértek, mivel a magyar statisztikákban a sterling-övezettel folytatott áruforgalmat is feltüntették: ezek szerint a Nagy-Britanniából (és a sterling-övezet más országaiból) származó import értéke 42,2 millió pengő (1,6 millió font) volt, az exporté pedig 25,7 millió pengő (990 000 font).³⁰⁹ A földrajzi távolság és a hagyományos kereskedelmi kapcsolatok hiánya miatt természetesen nemcsak Magyarországra, hanem a térség többi országa is hasonlóan csekély szerepet játszott az angol külkereskedelemben. Talán Románia jelentett kivételt, ahonnan Nagy-Britannia elsősorban kőolajat és fát importált (1936-ban pl. több mint 6,23 millió font értékben), cserébe gyapjútermékeket és fegyvert szállított (A 30-as években átlagosan 1–2 millió font értékben évente).³¹⁰ Egy magyar kimutatás szerint 1936–38 között a közép- és kelet-európai államok részesedése Anglia behozatalában 2,67%-ot, kivitelében 2,29%-ot tett ki (a Szovjetuniót nem számítva).³¹¹

A magyar–angol áruforgalom újraindítása már 1945 szeptemberében felmerült, amikor a brit Élelmezési Minisztérium arról érdeklődött több más londoni minisztériumnál, lenne-e lehetőség magyar paradicsompüré behozatalára.³¹² A kereskedelmi forgalom felélesztése azonban sokkal bonyolultabb kérdés volt, ezért az ősz folyamán több tárcaközi ülésen is megvitatták a lehetőségeket és a felmerült kérdéseket. Az első ilyen ülésre 1945. szeptember 21-én került sor. Ezen részt vett a Londonban tartózkodó Edgcumbe tábornok is, így a minisztériumok képviselői első kézből értesülhettek a magyar gazdasági helyzetről. A

³⁰⁸ PIL 508. f. 1/135. ö.e. (NA FO 371/72384.16494) “Anglo-Hungarian Trading”, 1948. február.

³⁰⁹ *Magyar Statisztikai Évkönyv*. (Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1939), 155. Nagyjából hasonló összegek olvashatók a *The Statist* című brit kiadványban, melynek adatai a Magyar Nemzeti Bank titkárságáról származtak. Ezek szerint 1938-ban az angol-magyar export értéke 41,7 millió pengő, az importé 25,1 millió pengő volt. Lásd: Bán D. András: *Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941*. Budapest, Osiris, 1998. 165.

³¹⁰ NA BT 11/2612, J. A Tannahill (Board of Trade) feljegyzése J. Leckie-nek (Board of Trade), 1945. november 24.

³¹¹ MOL-XIX-L-1-k 197. doboz, Bacsoni Jenő (Pénzügyminisztérium Devizaosztályának vezetője) feljegyzése Szilágyi Bélának (Bel- és Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője), 1954. február 16.

³¹² NA BT 11/2612, N. Easterbrook (Ministry of Food) levele G. P. Hardennek (Ministry of Production), 1945. szeptember 3.

tábornok röviden felvázolta a magyar gazdaság problémáit, kiemelve a háborús pusztítások és a jóvátételi kötelezettségek hatását, melynek következtében úgy látta, alig van olyan áru, amit jelenleg Magyarország exportálni tudna. Arról is tájékoztatta az ülés résztvevőit, hogy gazdasági szakértője (Chambers) szerint felmerültek Londonban olyan tervek, melyek szerint Magyarország jövőbeni importbevételeinek egy bizonyos százalékát a háború előtről származó tartozásainak kiegyenlítésére kellene használnia. Chambers szerint ez a feltétel visszariasztaná a magyarokat a kereskedelem újraindításától. Az ülésen közölték Edgcumbel, hogy a hasonló helyzetben lévő Finnország és Bulgária is így törleszti tartozásait, ezért Magyarországgal sem tehetnek kivételt. Az is elhangzott, hogy Anglia gyapjút, pamutot, valamint katonai járműveket tudna Magyarországnak szállítani, esetleg a font-övezet más országaiból rezet, cinket, nikkelt, valamint golyóscsapágyat. A pénzügyminisztérium képviselője azonban kijelentette, hogy hitelt nem tudnak nyújtani Magyarországnak.³¹³ November 26-án újabb ülésen találkoztak az érintett tárcák (külügy, kereskedelem, élelmiszerügy, pénzügy stb.) képviselői, valamint Gascoigne, a budapesti politikai misszió vezetője és Chambers, a SZEB brit missziójának gazdasági szakértője. Az ülésen elnöklő Welch bevezetőjében kifejtette, két ok miatt látják úgy, hogy ideje helyreállítani a magyar–angol kereskedelmi kapcsolatokat: egyrészt a kedvező magyar belpolitikai fejlemények miatt, hogy ezáltal kifejezzék jóindulatukat a magyar kormány iránt, másrészt pedig a szovjet–magyar gazdasági egyezmény miatt. Az egyezményről Gascoigne kijelentette, hogy azzal a Szovjetunió teljes mértékben ellenőrzése alá vonja a magyar gazdaságot, ezért ő maga is mindent megtett azért, hogy a ratifikálást elhalassza. Most azonban a magyarok már nem halogathatják tovább az egyezmény életbe léptetését, hacsak a nyugati hatalmak nem ajánlanak fel valamilyen alternatívát. A Foreign Office-t képviselő Stewart kijelentette, hogy „valamilyen segítséget” kellene nyújtani Magyarországnak a szovjet dominancia elkerülése érdekében. A Kereskedelmi Minisztérium képviselője, az ülésen elnöklő Welch erre reagálva kifejtette, hogy Németország összeomlása után Magyarország nem képes egyedül megállni a lábán gazdaságilag, ezért vagy belső káosz lesz rajta úrrá, vagy csatlakozik egy nagyobb gazdasági hatalomhoz. Mivel Nagy-Britannia nem tud Magyarországnak hitelt nyújtani, amivel elvileg segíthetne, az amerikaiakat pedig nem érdekli különösen Magyarország, Welch szerint egyedül a Szovjetunió tud segíteni az országon, és rövidtávon Anglia nem tudja megakadályozni, hogy Magyarország a szovjet gazdasági érdekszférába kerüljön. Ezzel Stewart nem értett egyet, és végül Welch is úgy gondolta, hogy az áruforgalom korlátozott

³¹³ Uo., a tárcaközi egyeztetés jegyzőkönyve, 1945. szeptember 21.

újraindításával kifejezhetik jóindulatukat a magyar kormány iránt. Ennek során azonban Nagy-Britannia nem nyújthat hitelt Magyarországnak, ezért először a magyar félnek kell vevőt találni termékeire a sterling-övezetben, és az így szerzett fontbevételt használhatja fel vásárlásra. Welch és a megbeszélés résztvevői egyetértettek abban, hogy az áruforgalom megindulásának kedvező pszichológiai hatása lenne. Az Élelmezési Minisztérium képviselője szerint elsősorban pulykát és paradicsompürét vásárolnának Magyarországról. Culpin (Pénzügyminisztérium) felvázolta a résztvevőknek a kidolgozás alatt álló fizetési egyezményt, mely szerint a két ország közötti kereskedelem fontban folya, és Magyarország bárhol elköltheti sterlingbevételeit. Az ellenséges országokkal folytatott kereskedelmet felügyelő osztály azt javasolta, hogy a magyar kormány a fontbevételei 25%-át fordítsa a háború előtről származó adósságok törlesztésére, és ez a kitétel is szerepeljen a fizetési megállapodásban. Welch szerint ez gyakorlatilag lehetetlenné tenné a kereskedelem újraindulását, ugyanakkor arra is tekintettel kell lenniük, hogy a román és a bolgár kormányokkal hasonló konstrukcióról folynak tárgyalások. A kérdést egyelőre nyitva hagyták.³¹⁴

A Foreign Office egyre komolyabb nyomást gyakorolt a társmisztériumokra, hogy valamilyen módon járuljanak hozzá a magyar gazdaság talpra állításához. 1945 decemberében Sir Orme Sargent arról tájékoztatta a Kereskedelmi Minisztérium egyik munkatársát, hogy felmerült egy egymillió font értékű hitel nyújtása Magyarországnak, melyből gyapjút vásárolhatna Nagy-Britanniától. Ezzel a brit fél megszabadulna gyapjúfeleslege egy részétől, melyre a magyaroknak nagy szükségük van.³¹⁵ Az áruforgalom megindulását azonban hátráltatta, hogy nem készült el a fizetési megállapodás, ugyanis a brit minisztériumok nem tudtak megegyezni abban, hogy a magyar fél fontbevételeinek hány százalékát legyen köteles törlesztésre fordítani. A már többször felvetett egymillió fontnyi hitel kérdése is függőben maradt, mert a minisztériumok tartottak attól, hogy a parlamentben magyarázatot kell adniuk arra, miért nyújtanak hitelt egy volt ellenséges országnak.³¹⁶ 1946 februárjában a Foreign Office egyik munkatársa az ellenséges országokkal folytatott kereskedelmet felügyelő osztálynak (Trading with the Enemy Department) írt levelében azt fejtegette, hogy Nagy-Britanniának sohasem lesz esélye arra, hogy Magyarország törlessze rendezetlen tartozásait, ha nem indul be a két ország között a kereskedelem. Azt javasolta, hogy mondjanak le a 25%-os kihatásról, amíg a Magyarországra irányuló export összege el nem éri a kétmillió

³¹⁴ Uo., az ülés jegyzőkönyve, 1945. november 26.

³¹⁵ Uo., Sargent R 9856/10825/21. sz. levele Rowe-Dultonnak, 1945. december 3. Vö: Figder, 2004. 366–367. Figder hangsúlyozza, hogy a Foreign Office megosztott volt a Magyarországgal való kereskedelem ügyében.

³¹⁶ NA BT 11/2612, tárcaközi megbeszélés jegyzőkönyve, 1946. január 14.

fontot.³¹⁷ A törlesztés felfüggesztését azonban a több minisztérium nem tartotta helyesnek, így február 19-én a Foreign Office arra utasította a budapesti brit követséget, hogy a fizetési megállapodásról folyó tárgyalásokon a 25%-os kihatást vessék fel, de ha nagy ellenállást tapasztalnak, mutassanak hajlandóságot annak csökkentésére.³¹⁸ Az utasításnak megfelelően, a brit követség munkatársai március 16-án tárgyalásokat folytattak Kárász Artúrral, a Magyar Nemzeti Bank osztályvezetőjével, aki közölte, hogy Gordon pénzügyminiszterrel együtt az a véleményük, hogy a 25%-os kihatás „irreális” lenne. A szovjet befolyás alatt álló Gazdasági Főtanács – mondta Kárász – nem egyezne bele ilyen feltételekbe. A brit követség úgy értékelte a beszélgetést, hogy bármilyen mértékű kihatás veszélyeztetné az angol–magyar kereskedelem újraindulását: „Amennyiben bármily jelentőséget tulajdonítanak a kereskedelem újraindításának, ismét hangsúlyoznom kell, hogy véleményünk szerint egy azonnali »kihatást« előíró megállapodás következtében gyakorlatilag egyáltalán nem valósulna meg semmilyen export, s így a »kihatást« pusztán elméletivé válna.” A követség azt javasolta, hogy az első 2 millió font bevételig ne kötelezzék Magyarországot törlesztésre.³¹⁹

A kérdés Bevin külügyminisztert is foglalkoztatta, aki március 26-án hosszú levélben fejtette Herbert Morrison miniszterelnök-helyettesnek a kereskedelmi kapcsolatok felújítását a „balkáni államok”-kal, elsősorban Magyarországgal. Bevin nagy jelentőséget tulajdonított a kereskedelmi kapcsolatoknak, mivel úgy látta, ez az egyetlen módja annak, hogy a térség országai kapcsolatban maradjanak a nyugattal. A kereskedelem megindulásának feltétele a fizetési megállapodás megkötése, melyet azonban hátráltat a brit minisztériumok véleménykülönbsége: a Foreign Office, a Pénzügyminisztérium és az Angol Bank szerint Magyarország esetében az első kétmillió font árbevételig le kellene mondani a törlesztési kötelezettségről, de a Kereskedelmi Minisztérium és a Trading with the Enemy Department azonban ragaszkodnak ahhoz, hogy a fontbevétel bizonyos százalékát Magyarország adósságszolgálatra fordítsa. Bevin közölte, hogy a budapesti brit követség szerint a magyar kormány nem fogja ezt elfogadni. Hivatkoztak az amerikai kormány tízmillió dollár értékű hitelére, amelyet a magyar kormány amerikai hadianyagot vásárolhat. „Magyarország talpra állásának megsegítésében az amerikaiak jócskán megelőztek bennünket – írja Bevin –, s ezt a fejleményt igen sajnálom.” A külügyminiszter arra is hivatkozik, hogy a 25%-os „kihatás” igen csekély mértékben csökkentené a 26 millió fontra rúgó magyar adósságot, ezért a

³¹⁷ Uo., Williams levele Carternek, 1946. február 1.

³¹⁸ Uo., Foreign Office 3. sz. távirata budapesti brit követségre, 1946. február 19.

³¹⁹ Uo., Carse 274. sz. távirata a Foreign Office-nak, 1946. február 18.

hitelezők érdekét jobban szolgálná az, ha a magyar kormány kijelentené, hogy vállalja tartozásai rendezését, amint a körülmények azt lehetővé teszik. Bevin felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy Magyarország sokkal többet szenvedett a háborúban, mint akár Románia, akár Bulgária, ezért indokolt lenne kedvezőbb feltételeket kínálni neki. Végül Morrison hozzájárulását kéri ahhoz, hogy közölhesse Budapesttel: a brit kormány törli a „kihasítás” feltételét a fizetési megállapodásból.³²⁰ Bevin személyes fellépése meghozta eredményét: a megállapodás-tervezetből kikerültek a „kihasítás”-ra vonatkozó pontok.

A pénzügyi megállapodás kérdése – amint korábban említettük – szóba került a magyar delegáció 1946. áprilisi londoni útján is. Londonban ekkorra már elkészültek a dokumentum megszövegezésével, mégis csak 1946. augusztus 6-án zajlott le az a jegyzékváltás, melynek során Helm követ elküldte a megállapodást szövegét. A jegyzékben a brit kormány kijelentette, hogy enyhít az „Ellenséggel való kereskedés” egyes szabályain Magyarországgal kapcsolatban. A megállapodás elsősorban a nemzetközi fizetések lebonyolításával kapcsolatos technikai jellegű kérdéseket szabályozta. A magyar kormány elismerte a magyar kormánynak és vállalatoknak a brit állammal, vállalatokkal, illetve magánszemélyekkel szemben fennálló tartozásait, és kijelentette, hogy amint lehetősége engedi, igyekszik azokat törleszteni.³²¹

A fizetési megállapodás megkötése előtt nem indulhatott meg az áruforgalom, de a magyar kormány képviselői már 1946 tavaszán igyekeztek felhívni az angolok figyelmét a lehetséges exporttermékekre. Ekkor küldték ki a londoni magyar képviseletre Gévai-Wolff Nándor kereskedelmi attasét, aki aktívan közreműködött a kereskedelmi kapcsolatok beindításában.

A fizetési megállapodással tehát elhárult a legnagyobb akadály, de a magyar kormány másik fontos kérését, a hitel nyújtását az angolok visszautasították. Pedig ebben a kérdésben sem volt teljesen egységes a londoni minisztériumok véleménye. A magyar kormánydelegáció április útjának idején Marquand külkereskedelmi államtitkár ismét felvetette a hitelnnyújtás lehetőségét, mellyel fel lehetne gyorsítani a kereskedelem újraindulását, de Noël-Baker külügyi államtitkár a következőket válaszolta neki: „Korábban már [...] az összes érdekelt minisztérium úgy döntött, hogy nem lenne indokolt hitelt nyújtanunk Magyarországnak, különösen mert vissza kellett utasítanunk olyan országok kérését is, amelyek jobban megérdemelnék. Természetesen komoly politikai előnyei lennének, ha Magyarországnak

³²⁰ Uo., Bevin levele Morrisonnak No R 4747/124/21, 1946. március 26.

³²¹ MOL XIX-J-1-f 16. doboz. „Fizetések elősegítésére vonatkozó megállapodás”, 1946. augusztus 6. A megállapodás angol szövege: MOL-XIX-L-1-k 197. doboz.

hitelt nyújtanánk; de komolyabb politikai hátrányai lennének, ha másoknál kedvezőbb elbánásban részesítenénk.»³²²

Hosszú előkészítés után, 1946 novemberében a magyar Kereskedelem- és Szövetkezetügyi Minisztérium külkereskedelmi főtanácsosa és a termelők képviselői megállapodást írtak alá a brit Élelmezésügyi Minisztériummal, melynek értelmében a magyar fél az elkövetkező négy hónap során 500 tonna pulykát és 500 tonna csirkét Nagy-Britanniába.³²³ Ezzel megindult a hosszú évek óta szünetelő áruforgalom a két ország között. A statisztikák szerint 1946-ban Magyarország baromfit, hüvelyeseket (bab, borsó), vetőmagot, ragasztót, bőrárut és fémtermékeket szállított Angliába összesen 34,3 millió forint (680 000 font) értékben, az import elsősorban kaucsukból, gyapjúból, gyapotból és gépekből, mindössze kb. 3,4 millió forint (67 000 font) értékben.³²⁴

³²² NA BT 11/2612. Noel-Barker levele Marquand-nak, 1946. június 21.

³²³ MOL-XIX-L-1-k 197. doboz, 1946. november 4.

³²⁴ *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Budapest, Magyar Központi Statisztikai Hivatal, 1948. 176.

6. Magyar–angol kulturális és tudományos kapcsolatok 1945–1946

A háborút követő hónapokban élénk kulturális kapcsolatokról természetesen nem lehetett szó Magyarország és Nagy-Britannia között, a magyar értelmiség angolszász orientációjú része mégis kezdettől fogva igyekezett felújítani a háború alatt megszakadt kapcsolatokat. 1945 júliusában a Pázmány Péter Tudományegyetem tanácsa úgy döntött, hogy meghívják több neves brit tudóst, illetve Nagy-Britanniában élő magyar származású kutatókat (elsősorban Polányi Károly közgazdászprofesszort), hogy előadásokat tartsanak az 1946/47-es tanévben. Az angol egyetemek és kutatóintézetek igen népszerűek voltak a külföldi ösztöndíjakra jelentkezők körében: 1945-ben az Országos Ösztöndíjtanács által meghirdetett 89 kutatási ösztöndíj közül 10 Nagy-Britanniába szólt. Így tanulhatott angol egyetemeken többek között Berg Pál (angol nyelvpedagógia, irodalom), Lutter Tibor (irodalom), Gergely János (vegyészet), Kovásznai László (biológia) és Moholy Elemér (építészet).³²⁵

A British Council 1945 nyarán kezdte meg újra budapesti tevékenységét. Élére Robert McNab került. Kezdetben nem volt egyértelműen elhatárolva a politikai misszió működő ún. „Information Officer” és a British Council hatásköre. Hosszas egyeztetések után, 1946 februárjára sikerült erről is megegyezni, ettől fogva a British Council képviselőjét is meghívták a politikai misszió heti értekezletére.³²⁶ Egyesítették a misszió és a British Council könyvtárát is – ebből a néhány száz kötetes gyűjteményből fejlődött ki az a rendkívül népszerű könyvtár, amely 14 évnyi (1950–63) megszakítással ugyan, de egészen 2007-ig szolgálta a brit kultúra iránt érdeklődő magyarokat. A British Council a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal is jó viszonyt ápolt, Anthony White, a British Council londoni központjának vezetője 1946 januárjában levelet írt Keresztury Dezső miniszternek, melyben reményét fejezte ki arra, hogy a minisztérium és a British Council budapesti irodája hatékonyan együttműködik a jövőben az oktatási és kulturális kapcsolatok fejlesztése terén.³²⁷

A természettudományos kapcsolatok felújításában nagy szerepe volt Szent-Györgyi Albertnek, részben az ő erőfeszítéseinek volt köszönhető, hogy angol könyvtárak és egyetemek orvosi felszereléseket, tudományos folyóiratokat és könyveket adományoztak a magyar klinikáknak. Az irodalmi és művészeti kapcsolatok terén jelentős esemény volt a PEN Club magyarországi csoportjának megalakulása 1946-ban.³²⁸ Angol zenészek egyre

³²⁵ Pálffy István – N. Szabó József: Angol-magyar kulturális és tudományos kapcsolatok a II. világháború után. (1945–1948.) *Világtörténet*. 1994/tavaszi-nyári. 84–85.

³²⁶ NA BW 36/11. Helm 57. sz. jelentése Bevinnek, 1946. február 28.

³²⁷ Gönyei Antal: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből, 1945–1948*. Budapest, Új Magyar Központi Levéltár, 1988. 308.

³²⁸ Pálffy–N. Szabó, 1994. 85.

gyakrabban adtak koncerteket magyarországi színpadokon, 1946 júniusában egy hónapot töltött Budapesten Stanford Robinson, a BBC zenekarának karmestere, aki több koncertet és operaelőadást vezényelt a magyar közönség előtt. November Arthur Bliss zeneszerző saját műveit vezényelte Budapesten és Szegeden. 1946-ban Stanley Unwin angol író, 1947 nyarán pedig Stephen Spender költő tartott előadásokat a fővárosban, Egerben és Debrecenben.³²⁹

Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1946 májusában felvetette Gyöngyösi külügyminiszternek, hogy „Angliában mihamarabb magyar kulturális intézmények kezdjék meg működésüket, illetőleg, hogy a Londonban már meglévő és az egész háború alatt működött egyetemi magyar lektorátus működését újból itthoni támogatás és irányítás mellett folytathassa”. A Szenczi Miklós által vezetett lektorátust még 1937-ben állították fel, de 1941 óta a magyar állam nem tudott anyagilag hozzájárulni annak fenntartásához, így Szenczi saját fizetését fordította a lektorátus dologi kiadásainak fedezésére. Keresztury azt is javasolta, hogy egy vidéki egyetemre is küldjenek magyar lektort – erre az edinburgh-i egyetemet látta a legalkalmasabbnak, mivel a magyar protestáns egyházak hagyományosan jó kapcsolatokat tartottak fenn a skót protestáns egyházzal.³³⁰ 1946 decemberében Bassola Zoltán, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium államtitkára részletesen kifejtette Robert McNabnak, a British Council magyarországi kirendeltsége vezetőjének egy londoni magyar kulturális intézet felállításának tervét. Az intézet célja a magyar tudományos és kulturális eredmények bemutatása lenne, megszervezné, hogy magyar kutatók előadásokat tarthassanak angol egyetemeken a magyar nyelvről és irodalomról, gondoskodna arról, hogy a magyar irodalom kiemelkedő művei magas színvonalú fordításokban kerülhessenek az angol olvasók kezébe, ezenkívül képzőművészeti kiállításokat szervezne. Távlati tervként egy magyar tájékoztató könyvtár felállítását is megemlítette.³³¹

A tervezett londoni magyar intézet felállítására 1948 tavaszán került sor – hasonló szerepet szántak neki, mint amelyet a British Council játszott Budapesten. Ez utóbbi rendkívül népszerűnek bizonyult a budapestiek körében, programjai (előadások, filmvetítések, koncertek, kiállítások) százakat vonzottak.

³²⁹ Gönyei, 1988. 340–341.

³³⁰ Uo. 314.

³³¹ Uo. 316–317.

III. Magyar–angol kapcsolatok a békeszerződés aláírásától 1949 decemberéig

1. A hidegháború kibontakozása 1947–1949

Tekintettel arra, hogy 1946/47-től a hidegháború alapvetően meghatározta a nemzetközi kapcsolatokat s így az angol–szovjet és az angol–magyar kapcsolatokat is, szükségesnek érezzük, hogy röviden ismertessük a hidegháború kialakulását. A hidegháború kutatásának jelentős szakirodalma van: a rendszerváltás előtt a „szovjet blokk” országaiban természetesen egyöntetűen Amerikát (és Churchillt) tették felelőssé.³³² Az Egyesült Államokban azonban többféle nézet alakult ki az elmúlt évtizedek során. Az 1960-as évekig megjelent munkák kizárólag Sztálin agresszív expanziós törekvéseit tartották a hidegháború kiváltó okának, az ún. „revizionista iskola” képviselői szerint viszont Amerika gazdasági expanziója vezetett a hidegháború kialakulásához. Az 1980-as évektől az ún. „posztrevizionista iskola” szerzői – köztük elsősorban John Lewis Gaddis – e két irányzat egybeötvözésével próbált kiegyensúlyozottabb képet kialakítani; nézeteik szerint a hidegháború létrejöttének elsődleges oka a szovjet agresszív külpolitika volt, de kibontakozásához jelentős mértékben hozzájárult az Egyesült Államok politikája is. Békés Csaba, a téma legjelentősebb magyar kutatója úgy véli, hogy a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján nem dönthető el egyértelműen, melyik fél kezdte a hidegháborút. A nagyhatalmak bizonyos lépései összességükben vezettek a hidegháború kialakulásához, de ezt valójában egyik fél sem akarta. Békés Csaba a kölcsönös gyanakvás és a bizalomvesztés rendkívüli eszkalációját tartja a legfontosabb kiváltó oknak. Úgy látja, hogy a szovjet külpolitikát egyszerre jellemezte az agresszív expanziós törekvés és az óvatos visszafogottság attól függően, hogy melyik területről volt szó: a szovjet biztonság szempontjából stratégiai fontosságúnak tekintett régiókban az előbbi, a Nyugat érdekszférájának tekintett országokban (pl. Görögország) pedig az utóbbi érvényesült. Fontos tényező volt a hidegháború kialakulásában a Szovjetunió és a nyugati országok, elsősorban az Egyesült Államok eltérő koncepciója a háború utáni világ berendezkedéséről. Moszkva olyan amerikai lépéseket is biztonsága ellen irányuló cselekményként értékelt, amelyek alapvetően nem ilyen céllal születtek. Az atombomba létrehozása szintén nagymértékben hozzájárult a hidegháború elmélyüléséhez.³³³

³³² Lásd pl. Kende István: *Forró béke – hidegháború. A diplomáciai kapcsolatok története 1945/56.* Budapest, Kossuth, 1970.

³³³ Békés Csaba: A hidegháború eredete. In: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztútjében, 1945–1990.* Budapest, Gondolat, 2004. 37–46.

A hidegháború kezdetét a történetírás korábban (különösen a szocialista országokban) Churchill 1946. március 5-én elhangzott fultoni beszédével azonosította. Churchill ekkor már több mint fél éve nem ült a miniszterelnöki székekben, ráadásul a beszédet nem hivatalos eseményen vagy parlamenti ülésen mondta el, hanem egy amerikai egyetemi rendezvényen. (Ugyanakkor jelentőségét növeli az a tény, hogy Truman elnök is a közönség soraiban ült, és valójában a két politikus már hetekkel korábban részletesen megbeszélte, mi hangozzék el a beszédben, az előadás előtti napokban pedig Byrnes külügyminiszter és maga Truman is elolvasta a teljes szöveget.³³⁴) Churchill beszéde elején jelezte, hogy nincs semmiféle „hivatalos küldetése”, és csak a maga nevében beszél. Ennek ellenére már a kortársak is nagy jelentőséget tulajdonítottak a beszédnek, amelynek legfontosabb üzenete az volt, hogy angol–amerikai együttműködéssel kell gátat szabni a Szovjetunió expanzív törekvéseinek. Churchill híres mondata, mely szerint „a Balti-tenger mellett fekvő Stettintől az Adriai-tenger mentén fekvő Triesztig vasfüggöny ereszkedik le Európára” hamar szállóigévé vált.³³⁵ A brit politikus szavai nagy vihart kavartak világszerte. Sztálin március 14-én a *Pravdá*ban háborús uszítónak nevezte, angol és amerikai támogatóit pedig Hitlerhez hasonlította. Kijelentette, hogy Churchill beszédével viszályt kívánt szítani a szövetséges országok között, és célja egyértelműen a háború kirobbantása a Szovjetunió ellen.³³⁶ Nemcsak a Szovjetunióban, de Angliában és Amerikában is volt olyan sajtóvisszhang, mely szerint Churchill beszéde veszélyezteti a békét. Az Egyesült Államokban a közvélemény általában pozitívan fogadta a brit miniszterelnök szavait, Nagy-Britanniában viszont változatosabb volt a reakció: munkáspárti parlamenti képviselők nyilatkozatban bírálták Churchillt, de saját pártjának tagjai közül is úgy vélték néhányan, hogy ideje lenne visszavonulnia a politizálástól.³³⁷ Attlee és Bevin nyilvánosan egyáltalán nem reagáltak a beszédre – nem határolódtak el tőle, de nem is támogatták a volt miniszterelnököt. Álláspontjuk az volt, hogy Churchill magánemberként, és nem a brit kormány tagjaként fejtette ki nézeteit. Hallgatásuk azonban sokatmondó volt – nem véletlen, hogy pártbeli kritikusai gyakran bíralták Bevint azért, mert szerintük egyértelműen a Churchill–Eden-féle külpolitikát folytatta, és túlzott mértékben igazodott az Egyesült Államok külpolitikájához.³³⁸

A hidegháború kibontakozását illusztráló másik fontos dokumentum George F. Kennan 1946. február 22-én elküldött ún. „hosszú távirata”, melyben a moszkvai amerikai

³³⁴ Harbutt, 1986. 161–162, 180.

³³⁵ Halmosy Dénes szerk.: *Nemzetközi szerződések 1945–1982*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985. 66.

³³⁶ Részlet a *Pravda* Sztálin-interjújából, 1946. március 14. In: Mezei: *Európa és a hidegháború*. 171–175.

³³⁷ Young, 1996. 22.

³³⁸ Bevin munkáspárti bírálóihoz lásd: Elaine Windrich, 1952. 189.

nagykövetség munkatársa összefoglalta Byrnes külügyminiszter számára a szovjet külpolitika mozgatórugóit és céljait, valamint javaslatot tett a Szovjetunióval szemben folytatandó politika alapelveire. Kennan szerint a szovjetek úgy vélik, hogy hosszú távon nem lehetséges a békés egymás mellett élés a kapitalista országokkal, és meg vannak győződve arról, hogy a kapitalista világot megoldhatatlan belső konfliktusok osztják meg (elsősorban az Egyesült Államok és Nagy-Britannia között). Mivel e belső konfliktusok a szovjetek szerint óhatatlanul háborúhoz vezetnek, a Nyugatnak az az érdeke, hogy ez a háború a Szovjetunió ellen irányuljon. Kennan szerint „a Kremlben ülők neurotikus világpolitika-képe mélyén a hagyományos és ösztönös orosz bizonytalanságérzet húzódik meg.” Mindehhez hozzájárul a marxista dogma, amely „Lenin felfogásában csak még vadabbá és türelmetlenebbé vált”, és amely igazolja a külvilággal szemben táplált félelmüket, a diktatúrát és a kegyetlenséget. Az amerikai diplomata szerint nemcsak a szovjet nép és a döntéshozók, de maga Sztálin sem rendelkezik objektív képpel a külső világról. A szovjet külpolitika alapjának egyrészt a hagyományos orosz birodalmi terjeszkedés hagyományát, másrészt pedig a marxista ideológiát tekinti.

Az aktuális helyzetet elemezve Kennan hangsúlyozza, hogy a Szovjetunió törekszik területének kiterjesztésére, „ahol csak időszerűnek és ígéretesnek” ítéli, ami ekkor, 1946 tavaszán Észak-Iránt és Törökországot jelentette. Kennan szerint a szovjet vezetés a nemzetközi szervezeteket, így az ENSZ-et is csupán is saját hatalmának növelésére kívánja felhasználni. Kennan igen nagy hangsúlyt helyez a „nem hivatalos” szovjet külpolitikára, azaz az olyan szervezetek munkájára, melyekért a szovjet kormányzat hivatalosan nem vállal felelősséget, de valójában Moszkva érdekében tevékenykednek. Ezek között a legfontosabbak a külföldi kommunista pártok, de a szovjet politika a legkülönbözőbb (szakszervezeti, ifjúsági, társadalmi, kulturális stb.) szervezeteket, a nemzetközi munkásmozgalmat, de még az orosz ortodox egyházat és a pánszláv mozgalmakat is igyekszik saját érdekében felhasználni. A szovjet politika célja, hogy aláássa a nyugati hatalmak társadalmi és gazdasági életét, növelje a társadalmi feszültségeket, elégedetlenséget szítson a gyarmati népek körében, és főként igyekezzen egymás ellen fordítani az Egyesült Államokat és Nagy-Britanniát. Összefoglalásként az amerikai diplomata megállapítja, hogy „olyan politikai erővel állunk szemben, amelynek fanatikus hite, hogy az Egyesült Államokkal nem lehet maradandó modus vivendit kialakítani, társadalmunk belső harmóniájának szétverése kívánatos és szükségszerű, hagyományos életmódunk megsemmisítendő, nemzetközi tekintélyünket meg kell törni, méghozzá azért, hogy a szovjet hatalom biztonsága szavatolt legyen.” Kennan szerint az amerikai diplomáciának soha nem kellett még ekkora kihívással szembenéznie. Ugyanakkor

meg van győződve arról, hogy sikerül békés megoldást találniuk, hiszen a múlt tapasztalatai azt mutatják, hogy Sztálin nem kockáztat feleslegesen, ha kemény ellenállásba ütközik, hajlamos visszakozni. Ráadásul a nyugati világ még mindig jóval erősebb, mint a Szovjetunió.³³⁹

Kennan távirata minden bizonnyal sokkal nagyobb mértékben hozzájárult a hidegháború kibontakozásához, mint Churchill fultoni beszéde. Az elkövetkező hónapok és évek eseményei azt igazolják, hogy Truman és a State Department nagyjából elfogadta Kennan szempontjait. Egy évvel később a *Foreign Policy* című folyóiratban jelent meg Kennan „A szovjet magatartás gyökerei” című tanulmánya, melyen „X”-ként írt alá. Ebben az írásban is hosszan részletezi a szovjet politika jellemzőit, is itt fogalmazta meg a „feltartóztatás” (containment) politikáját: „[...] a nyugati világ szabad intézményei ellenében ható szovjet előrenyomulást fel lehet tartóztatni, ha a szovjet politika elmozdulásainak és manővereinek megfelelő, szintén örökösen elmozduló földrajzi és politikai pontokon kellő ügyességgel és éberséggel alkalmazzuk ellenerőnket”.³⁴⁰ Az ún. „X-cikk”-nek igen nagy hatása volt az amerikai közgondolkodásra, és joggal tekinthetjük a hidegháború egyik fontos dokumentumának.

Frank Roberts moszkvai angol nagykövet Kennan „hosszú távirata” után néhány héttel szintén részletesen tájékoztatta a Foreign Office-t a szovjet külpolitika főbb vonalairól, és javaslatokat tett a követendő politikával kapcsolatban. A brit diplomata jóval visszafogottabban fogalmaz, mint Kennan, következtetései azonban hasonlóak. Roberts csalódottan állapítja meg, hogy a szovjet–angol viszony messze áll attól, amit a győzelem napján reméltek, pedig Nagy-Britannia számos engedményt tett az orosz biztonság megteremtése érdekében. A szovjet vezetés ahelyett, hogy igyekezne fenntartani a háború alatt kialakult baráti viszonyt, arrogáns módon, sőt szerződéses kötelezettségeit is megszegve igyekszik saját érdekeit keresztülvinni. A nyugatellenes propagandával gyanakvást, bizalmatlanságot keltenek az orosz nép körében. „Időnként úgy tűnik – írja Roberts –, a politikai bizottság tagjainak az elért sikerek nyomán fejébe szállt a dicsőség, s azt hiszik, mindent lehet, az egész földkerekségre rákényszeríthetik akaratukat, úgysem ütköznek számottevő ellenállásba – vagy egyszerűen csak érzik, sürges az idő, most kell megszerezni, amit lehet, mielőtt mások észbe kapnak és felülkerekednek.” A brit diplomata szerint egyelőre nem lehet megállapítani, hogy ez a retorika és gyakorlat pusztán taktikai jellegű, vagy „egy alaposan átgondolt, hosszú távú offenzív stratégia első, tapogatózó lépéseit jelenti”.

³³⁹ Kennan „hosszú távirata” Moszkvából, 1946. február 22. In: Mezei: *Európa és a hidegháború*. 214–224.

³⁴⁰ Kennan: „A szovjet magatartás forrásai” (X-cikk), 1947. július. (részletek) In: Uo. 239–244.

Roberts – Kennanhoz hasonlóan – részben történelmi okokra vezeti vissza a szovjet külpolitika jellemzőit: „A nemzet védelmének parancsa hovatovább a szovjet, és egyáltalán az orosz birodalmi politika alappillére, mely sok mindent megmagyaráz a Kreml erőszakos viselkedésében, a külvilággal szemben táplált eredendő gyanakvásában.” Roberts áttekinti az angol-orosz kapcsolatok történetét is, és megállapítja, hogy most először fordul elő a történelemben, hogy a két ország úgy áll egymással szemben, hogy nincs köztük harmadik hatalom, amely kibékítene őket vagy ütközőállamként funkcionálna közöttük. „Az erőegyensúly korábbi intézménye helyébe pedig az ENSZ, illetve – ami az oroszok szemében szinte ugyanaz – a Három Nagy együttműködése lépett.” Roberts szerint nem lehet egyértelműen megállapítani, hogyan folyik a döntéshozás a szovjet vezetésben, de azt tartja a legvalószínűbbnek, hogy Sztálin egyedül tartja kézben a hatalmat, a többiek – elsősorban Molotov, Malenkov és Berija – csak tanácsokat adnak neki. A parlamenti demokrácia hiánya miatt a szovjet vezetésnek sokkal nagyobb a mozgásteret, mint a nyugati hatalmak kormányainak, hiszen őket nem korlátozza sem a parlament, sem a közvélemény. „Külpolitikai téren azonban – teszi hozzá Roberts – a szovjet vezetők, úgy tűnik, egy ponton behozhatatlan hátrányban vannak: mintha alapjaiban torz, illetve hiányos képük lenne arról, mi történik másutt. Információik vagy a tapasztalatlan, megfélemlített és túlhajszolt diplomáciai testülettől származnak, amelynek tagjai talán még akkor sem mernek a Kreml számára kínos tényekkel előállni, ha maguk egyébként előítélettől mentes hideg fejjel világosan látják, mi folyik a befogadó országban, vagy kommunista kollaboránsoktól és szimpatizánsoktól, félrevezetett idealistáktól, akik kötelességüknek érzik, hogy túl rózsás, gyakran képtelen képet fessenek saját hazájuk helyzetéről a szovjet elvtársaknak.” A szovjet külpolitikai legfontosabb jellemzőjének a kompromisszumképtelenséget tartja.

A Szovjetunió legfőbb célkitűzései a nemzetközi politika terén Roberts szerint a következők: 1.) A világ legerősebb nemzete kíván lenni, melynek érdekében hatalmas katonai gépezetet tart fenn annak ellenére, hogy véget ért a háború. Igyekszik kiterjeszteni határait, és Roberts szerint egyre nehezebb megjósolni, meddig tart a szovjet terjeszkedés igénye. 2.) Törekszik a nyugati kapitalista és szociáldemokrata országok hatalmának megrendítésére, a kommunista pártok révén aknamunkát folytat a nyugati országokban, és igyekszik megakadályozni a nyugat-európai országok együttműködési kísérleteit. 3.) Mindent elkövet annak érdekében, hogy Nagy-Britanniát elszigetelje az Egyesült Államoktól. 4.) Támogatja a helyi kommunista pártokat, és igyekszik egyes nemzetközi szervezeteket saját politikai céljai szolgálatába állítani. 5.) „Elkeseredetten és kíméletlenül” fellép majd a szociáldemokráciával

szemben. 6.) Propagandagépezete segítségével és ahol lehet tevékenyen is segíti az „ügynevezett elnyomott gyarmati népek” ügyét.³⁴¹

Roberts „hosszú távirata” érthetően elsősorban brit szempontból elemezte a szovjet külpolitikát, és bár sok pontban egyezést mutat Kennan nézeteivel (például a szovjet politika orosz birodalmi, ill. marxista gyökereit illetően), következtetései messze nem annyira radikálisak. A két távirat összehasonlítása jól mutatja a különbséget az Egyesült Államok és Nagy-Britannia külpolitikája között: az utóbbi pragmatistább és kevésbé ideológiai színezetű. Mindkét diplomata kiemeli, hogy a szovjet külpolitika egyik legfontosabb jellemzője a „gyanakvás”, távirataikat olvasva azonban láthatjuk, hogy a gyanakvás és a bizalmatlanság az angolszász hatalmak attitűdjére is igen jellemző volt.

1946 áprilisában Christopher Warner, a Foreign Office Északi Osztályának vezetője hosszú elemzést írt a szovjet külpolitikáról, melyben még Roberts táviratánál is sokkal borúlátóbb képet festett. Meglátása szerint a Szovjetunió egyre agresszívabb politikát folytat: erőteljes fegyverkezésbe kezdett, nem hajlandó részt venni Európa nemzetközi újjáépítésének munkájában, és kizsákmányolja az uralma alá került országokat. Warner nem hisz abban, hogy a szovjet külpolitikát pusztán biztonsági megfontolások vezérlik – márpedig korábban sokan ezt vallották a Foreign Office-ban –, hanem igazi hatalmi politikát folytat, és semmi eszköztől nem riad vissza (egyelőre a háborút kivéve) céljainak megvalósítása érdekében. Warner azt javasolja, hogy Nagy-Britannia hagyjon fel a „megbékéltető” politikájával, ne adjon további engedményeket, és határozottan álljon ki érdekeinek védelmében. Bár elfogadja a katonai szakértők véleményét, akik szerint a Szovjetunió legalább öt évig nem lesz képes háborút kezdeni, nem tartja kizártnak, hogy valamilyen rosszul kiszámított lépés következtében ugyanúgy nem kívánt háborúba sodródik, mint Hitler Lengyelország megtámadásakor. Angliának vigyáznia kell arra, nehogy kommunistává váljon bármely olyan ország, ahol alapvető érdekeltségei vannak. Erőteljes kommunistaellenes kampányt kell indítani, és mindent megadni más országok progresszív antikommunista erőinek. Warner meg van győződve arról, hogy a Szovjetunió egy gondosan kidolgozott terv alapján munkálkodik a kapitalista világ megdöntésére, melyhez ideológiai, gazdasági, politikai, és végül katonai eszközöket alkalmaz.³⁴²

Az imént idézett dokumentumokból és más forrásokból nagyjából képet alkothatunk arról, mit gondoltak a washingtoni State Departmentben és a londoni Foreign Office-ban a

³⁴¹ Frank Roberts moszkvai brit nagykövet „hosszú távirata”, 1946. március 14., 17. (részletek) In: Uo. 107–117.

³⁴² Kitchen, Martin: British Policy towards the Soviet Union 1945–1948. In: Gabriel Gorodetsky ed.: *Soviet Foreign Policy 1917–1991. A Retrospective*. London, Frank Cass, 1994. 120–121.

Szovjetunió szándékairól. Ilyen jellegű szovjet dokumentumokkal azonban nem rendelkezünk (az egyetlen hasonló moszkvai forrás a II/2. fejezetben idézett Majszkij-feljegyzés 1944 januárjából), ezért a történeti kutatás a későbbi eseményekből visszavetítve következtet Sztálin terveire.

A hidegháború kibontakozásához vezető események közül igen nagy jelentőségű volt a Truman-doktrína meghirdetése 1947. március 12-én. Egyes szerzők ezt a beszédet tartják a hidegháború kezdetének – például Henry Kissinger, aki szerint Truman a beszédével „párbajra hívta ki ellenfelét”, és ezzel lehetetlenné tette a kölcsönös kompromisszumokon alapuló megoldásokat.³⁴³ Az amerikai elnök beszédét az a brit döntés váltotta ki, hogy a súlyosbodó gazdasági problémák miatt kivonták csapataikat Görögországból, mert nem tudták tovább finanszírozni a megszállás költségeit. A térség brit szempontból legfontosabb államának feladása súlyos csapást jelentett volna alapvető angol stratégiai érdekekre. Mivel a kommunisták hatalomra kerülésétől az Egyesült Államok is tartott, Truman elnök kongresszusi beszédében arra kért felhatalmazást, hogy 400 millió dollárral támogassák a görögországi és törökországi kommunistaellenes erőket. A beszéd legfontosabb mondanivalója az volt, hogy Amerikának támogatnia kell a szabad nemzeteket olyan agresszív mozgalmakkal szemben, melyek totalitárius rendszer létrehozására törekednek, mivel ezek veszélyeztetik a nemzetközi békét és az Egyesült Államok biztonságát.³⁴⁴ A Truman-elv, illetve meghirdetésének körülményei nemcsak a szovjet–amerikai kapcsolatok új korszakának kezdetét jelezték, de ismét hangsúlyosan rávilágítottak arra, hogy Nagy-Britannia gyakorlatilag elveszítette nagyhatalmi pozícióit.

Bár a Truman-doktrína meghirdetése látványos fejlemény volt, az igazi fordulópontnak azonban a legtöbb kutató a Marshall-terv bejelentését tartja. Marshall amerikai külügyminiszter 1947. június 5-én a Harvard Egyetemen tartott beszédében jelentette be, hogy az Egyesült Államok gazdasági segítséget kíván nyújtani Európának a háború utáni újjáépítéshez.³⁴⁵ Néhány nappal később Marshall ezt azzal egészítette ki, hogy a segílyt készek a Szovjetunióknak és a megszállása alatt tartott országoknak is felajánlani. Minden jel arra mutat, hogy Sztálin egy ideig fontolgatta a segíly elfogadását – ha nem így lett volna, nem utazott volna június 27-én Párizsba egy csaknem százfős szovjet delegáció. Ott azonban a küldöttséget vezető Molotov számára világossá vált a Marshall-terv valódi célja: az amerikai gazdasági behatolás elősegítése a szovjet megszállás alatt álló közép- és kelet-

³⁴³ Kissinger, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem–Grafo, 1998. 437–438.

³⁴⁴ Halmosy, 1985. 120–125.

³⁴⁵ A beszéd szövegét lásd: Mezei: *Európa és a hidegháború*. 253–255.

európai országokba. Ezt a Szovjetunió nem engedhette magának – ahogy arra a magyar származású szovjet közgazdász, Varga Jenő is rámutatott a szovjet külügyminisztérium számára készített tanulmányában.³⁴⁶ Molotov július 2-án visszautasította a Marshall-tervben való részvételt, az elkövetkező napokban pedig a közép- és kelet-európai kormányok tudomására hozta: nem tartja kívánatosnak, hogy részt vegyenek az amerikai támogatásról szóló párizsi konferencián. A Marshall-tervvel tehát az volt Washington szándéka, hogy megakadályozza a Szovjetunió térnyerését Nyugat-Európában és Németország nyugati megszállási zónáiban. Békés Csaba szavaival: „A Marshall-terv [...] az amerikai feltartóztatási politika egyik első és leghatékonyabb eszközévé vált”. Azzal, hogy a Szovjetunió is felkínálták a segílyt, olyan „csapdahelyzetbe” hozták, Sztálint, amelyből nem tudott győztesként kikerülni: az ajánlat elfogadásával beengedte volna a nyugati tőkét – és ezzel a nyugati befolyást – saját érdekszférájába, visszautasításával viszont magára vállalta Európa kettészakításának ódiumát.³⁴⁷

Szintén fontos lépés volt a hidegháború felé vezető úton a Kommunista Pártok Tájékoztató Irodájának megalakulása 1947 szeptemberében. A Kominform létrehozásával a Szovjetunió elsősorban a kommunista fordulat végrehajtását kívánta koordinálni a közép- és kelet-európai érdekszférájában.³⁴⁸ A Szklarska Poręba-i tanácskozáson hangzott el Zsdanov szovjet miniszterelnök-helyettes beszéde a „két tábor”-ról. Amennyiben a beszédeknek kiemelt jelentőséget tulajdonítunk a hidegháború kialakulásában, akkor Zsdanovét is be kell vennünk a fultoni beszéddel kezdődő sorba. A beszédeknel – bármilyen szimbolikus jelentőséggel is bírnak – sokkal fontosabbak a valódi konfliktusok. Ezek közé sorolhatjuk a berlini blokádot 1948 májusa és 1949 szeptembere között, ami talán nem fenyegetett közvetlen katonai konfliktussal, mégis egyfajta katonai jellegű erőpróba volt a két nagyhatalom között. Háborús cselekményekre csak egy évvel később Koreában került sor, de ott sem a két nagyhatalom csapott össze, hanem az általuk támogatott erők.

Ekkorra kialakult a két nagy katonai tömb, amelyek évtizedekig meghatározták a világpolitikát. A Szovjetunió egyelőre hozott létre formális szövetséget, hanem kétoldalú védelmi szerződések rendszerével igyekezett biztosítani az ún. „béketábor” védelmét. A nyugati hatalmak, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország további nyolc európai állam (valamint Kanada) ezzel szemben 1949. április 4-én létrehozták az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét, azaz a NATO-t.

³⁴⁶ Szücs László–Vida István: A Marshall-terv és Magyarország. *Levéltári szemle.* (48) 1998/1. 33–34.

³⁴⁷ Békés Csaba: A hidegháború eredete. In: Békés, 2004. 47.

³⁴⁸ Vö. Székely Gábor: A Kominform, 1947–1949. In: Feitl István–Izsák Lajos–Székely Gábor szerk.: *Fordulat a világban és Magyarországon, 1947–1949.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 62–74.

A magyar–angol kapcsolatok ebben a nemzetközi játéktérben folytak a jelen fejezetben tárgyalt időszakban. Nagy-Britannia számos problémával küszködött a háborút követő években, és egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nagyhatalmi pozíciója már a múlté. A hajdani világbirodalom kénytelen volt lemondani Indiáról, a palesztinai mandátumról, és egyre nehezebben tudta finanszírozni a görögországi és a németországi megszállás költségeit. A világpolitikába Londonnak egyre kevesebb beleszólása volt, a legfontosabb események a Szovjetunió és az Egyesült Államok által meghatározott koordinátarendszerben zajlottak.

2. Kelet-Európa a brit külpolitikában 1947–1949

A korábbiakban láthattuk (lásd elsősorban II/2. fejezet), hogy az angol külpolitika 1945 után egyre kevesebb érdeklődést tanúsított a közép- és kelet-európai térség iránt. Helyesebben mondva az érdeklődés megmaradt, hiszen a Foreign Office-ban továbbra is figyelemmel kísérték az eseményeket a szovjet befolyás alá került országokban. A térség fővárosaiban működő brit diplomataik és a londoni központban dolgozó szakértők gondosan kidolgozott elemzéseket készítettek, mérlegelve azt, hogy milyen lehetőségei maradtak a brit külpolitikának a régióban. Az elemzések végkövetkeztetése rendszerint az volt, hogy hatékony eszközök nem állnak rendelkezésre, csupán néhány szimbolikus gesztussal tudják jelezni, hogy Nagy-Britannia továbbra is érdeklődést tanúsít a térség sorsa iránt. A dokumentumokban rendszeresen visszatérő motívum azonban az is, hogy óvakodni kell attól, hogy a „csatlós” államok miatt Anglia komolyabb konfliktusba kerüljön a Szovjetunióval.

Fontos megbeszélés zajlott le a Foreign Office-ban 1947. január 13-án, amikor megvitatták a kelet-európai országokkal folytatandó jövőbeni politika alapelveit, valamint a kereskedelmi kapcsolatok lehetőségeit. Az ülést Sir Orme Sargent vezette, és részt vettek rajta a régióval foglalkozó Northern Department szakemberei, valamint a kelet-európai országokba akkreditált brit diplomataik. A budapesti követségről Helm utazott a londoni megbeszélésre. Sargent elmondta kollégáinak, hogy a megbeszélést Bevin külügyminiszter kérésére szervezték, aki szeretne világos képet kapni a térségről, egyrészt azért, mert több kelet-európai országban választásokat tartanak a közeljövőben, másrészt pedig hamarosan Moszkvába látogat. Sargent szerint két lehetőség áll előttük: vagy folytatják a kommunista befolyás ellen irányuló politikájukat, vagy enyhítenek politikájukon, és elfogadják a térségben a kommunista hatalmat. Ez esetben csupán a kereskedelmi és kulturális kapcsolatok segítségével próbálnák közvetett módon népszerűsíteni a nyugati eszméket a térségben. Ez a megbékéltető politika nagymértékben csökkentené Anglia morális befolyását, és valószínűleg az amerikaiak sem néznék jó szemmel. Sargent bevezetője után minden egyes országról rövid beszámolók hangzottak el. A bukaresti követ elmondta, hogy Romániában nagy számban vannak kommunistaellenes erők, de szervezetlenek. Azt javasolja, hogy London ne változtasson eddigi politikáján, amíg a szovjet hadsereg ki nem vonul Romániából. A varsói nagykövet is a jelenlegi politika folytatását támogatta, vagyis további nyomásgyakorlást a lengyel kormányra, máskülönben az ország a Szovjetunió 17. tagköztársaságává válik. Nagy-Britannia részben a lengyel kormánynak címzett tiltakozó jegyzékekkel, de főként a szociáldemokraták támogatásával és a kulturális kapcsolatok fejlesztésével tudja megőrizni

valamennyire befolyását. Az angol–lengyel viszony kulcskérdése az Odera–Neisse határ: ha a brit kormány nem ismeri el Lengyelország új nyugati határát, akkor nem számíthat semmiféle együttműködésre a lengyelekkel. A szófiai követ elismerte, hogy nem sok mindent tudott Anglia tenni Bulgáriában, bár az részben a brit kormány intervenciójának köszönhető, hogy a törvényhozás tagjainak kb. egyharmada ellenzéki. A kommunisták Jugoszláviában tettek szert a legnagyobb hatalomra a térségben. A belgrádi nagykövet szerint a jugoszláv kormány mindent megtesz a brit befolyás csökkentése, valamint az angol nagykövetség és konzulátus elszigetelése érdekében. Magyarországon és Csehszlovákiában egészen más a helyzet. Helm budapesti követ szerint továbbra is fenn kell tartani a határozott politikát. Nichols prágai nagykövet kiemelte, hogy bár a kommunisták túlsúlyban vannak a csehszlovák kormányban, viszonylag mérsékelt politikát folytatnak. A diplomaták mind egyetértettek abban, hogy nem szabad enyhíteni a kelet-európai országokkal szemben folytatott határozott brit külpolitikán.

Sargent felvetette, hogy az egyes országok ellenzéki parasztpártjainak egy nemzetközi szervezetet kellene létrehozniuk, de a diplomaták ezt nem látták valószínűnek. Arról is kikérte véleményüket, hogy érdemes lenne-e támogatni a helyi szociáldemokrata pártokat. A legtöbb követ, illetve nagykövet úgy gondolta, hogy a kelet-európai szociáldemokraták túl gyengék, és nem mernek szembeszállni a kommunistákkal, és az esetek többségében nem támogatták Nagy-Britannia jogos követeléseit. Több országban megkezdődött az ellenzéki pártok vezetőinek likvidálása, és van, ahol már a szociáldemokraták vannak soron. A szófiai és a bukaresti követek hasznosnak tartották a helyi szociáldemokrata pártok diszkrét támogatását, Helm pedig sokat remélt attól, hogy több angol munkáspárti parlamenti képviselő a közeljövőben ellátogat a budapesti pártkongresszusra.

Sargent megkérdezte a tanácskozáson szintén részt vevő Frank Robertset, hogy milyen reakció várható lehet a szovjet kormánytól, amennyiben London enyhítene Kelet-Európa-politikáján. Robert kifejtette, hogy minden Moszkvában dolgozó diplomata úgy érzi, hogy az oroszoktól csak úgy lehet engedményt kicsikarni, ha folyamatos nyomás alatt tartják őket. E pillanatban nem szabad gyengének mutatkozni, mivel a szovjet kormány jelentős bel- és külpolitikai problémával küszködik, így ha Anglia továbbra is fenntartja eddig gyakorolt politikáját, néhány év múlva talán meghozza gyümölcsét. A bécsi követ is úgy vélte, hogy nehéz lenne megtartani Ausztriában a jelenlegi brit pozíciókat, ha megváltozna a politika Kelet-Európában.

Az ülés résztvevői végül abban állapodtak meg, hogy továbbra is a nyomásgyakorlás politikáját folytatják, de általában tartózkodnak a hivatalos tiltakozásoktól és jegyzékváltásoktól, s inkább nagyobb hangsúlyt helyeznek a kulturális propagandára és a

BBC adásaira. A kereskedelmi kapcsolatok a legtöbb országgal igen korlátozottak voltak. Lengyelországgal, Magyarországgal és Csehszlovákiával folyik valamilyen szintű áruforgalom, de a mesterséges valutaárfolyamok, a gyakran túl magas árak és az exporttermékek csekély mennyisége nagymértékben akadályozzák a kereskedelmi kapcsolatok bővülését.³⁴⁹

Szintén 1947 januárjában érdekes javaslattal állt elő Christopher Mayhew, a Foreign Office államtitkára. Úgy gondolta, hogy meg kellene próbálni a kelet-európai kommunistákat védekezésre kényszeríteni a szociáldemokráciával szemben, de nemcsak a politikai demokrácia kérdésében, hanem a munkások és parasztok életszínvonalának tekintetében is. Azt a propagandát kellene terjeszteni, hogy a kelet-európai társadalmi forradalmak következtében javulnának a tömegek életkörülményei, de Oroszország saját önző gazdasági céljaira használja ki e változásokat. A Szovjetunió olyan módszereket használ, amelyek nagyon hasonlítanak a kapitalista országok által a gyarmataikon használt eszközökhöz: kizárólagos gazdasági befolyásra törekszik, előnytelen megállapodásokra kényszeríti őket, és több vagyon von ki ezekből az országokból, mint amennyit visszajuttat azok gazdaságába. A gazdasági kizsákmányolást közvetlen a munkások és a parasztok szenvedik meg, végrehajtásában a helyi kommunista pártok segítik a Szovjetuniót. Következésképpen a kommunisták elleni ellenállás célja nemcsak a politikai demokrácia, hanem egyúttal a magasabb életszínvonal elérése is. Hangsúlyozni kell, hogy Oroszország jelenleg egy új gyarmati rendszert épít ki Európában. Csak a szabad szociáldemokrata országokban tudják megvédeni a munkások magukat a kapitalista és kommunista kizsákmányolással szemben.

Ezt a propagandát természetesen nem a követségek terjesztenék, hanem egyéb csatornákat (beszédeket, szakfolyóiratokat, a BBC-t) használnának fel. Mayhew fontos szerepet szánt a brit Munkáspártnak is a propaganda terjesztésében.³⁵⁰ Annak ellenére, hogy a javaslat kérdésében nagyjából egyetértés volt a Foreign Office-ban és a kelet-európai brit diplomáciai missziókon, áprilisban az a döntés született, hogy egyelőre nem indítják el az akciót, mert először szeretnék látni, hogyan reagálnak a kelet-európai kormányok az Európai Gazdasági Bizottság (UNECE) megalakítására.³⁵¹ Annak ellenére, hogy Mayhew ötletét végül nem használták fel, maga a felvetés jól mutatja, mennyire korlátozott eszközökkel rendelkezett az angol külpolitika a szovjet blokk országaiban.

³⁴⁹ NA FO 371/65964 „Policy in Eastern Europe” 1947. január 14.

³⁵⁰ Uo., Mayhew feljegyzése, 1947. január 23.

³⁵¹ Uo., Hankey 159. sz. levele Sir Philip Nicholsnak, 1947. április 14.

1947/48-ban azokban a közép- és kelet-európai országokban is megtörtént a kommunista fordulat, ahol a háború után néhány évig még többé-kevésbé demokratikus intézményrendszerek működtek (Magyarország, Csehszlovákia). A térség „szovjetizálása” mellett egy másik jelentős tényező is hozzájárult ahhoz, hogy Nagy-Britannia egyre kevesebb figyelmet tanúsított a közép- és kelet-európai „csatlós” államok iránt: India 1947-es függetlenné válásával, majd a palesztinai brit mandátum megszűnésével (1948) elvesztette korábbi stratégai jelentőségét a London–Szuez–India-vonal, s így a közelében fekvő délkelet-európai államok is.³⁵²

A Foreign Office-ban 1949 elején elkészült egy összefoglaló jelentés a szovjet rendszer konszolidációjáról Európában az 1948-as évben. Ebben megállapították, hogy a kelet-európai országok kevés ellenállást tanúsítottak a kommunizmus térnyerése ellen. Az egyetlen reménysugár Tito, az ő politikájának még messze ható következményei lehetnek a jövőben. Magyarország kivételével, ahol a Demokrata Néppárt még rendelkezik valamiféle függetlenséggel, a térség összes országában kommunista kormányok váltották fel a népfront jellegű kormányokat, és az államigazgatás is teljes mértékben kommunista kézbe került. A jugoszláviai kommunista párt kivételével a térség összes kommunista pártját a Kominform köti össze és irányítja. A térség országában csak a római katolikus egyház és a parasztság fölött nem gyakorolnak teljes ellenőrzést a kommunista pártok. A Foreign Office-ban Jugoszlávia eltávolodása ellenére egyre csekélyebb esélyt látnak arra, hogy a térségbeli országok sikeresen fellázadjanak a kommunista uralom ellen. A dokumentum részletesen tárgyalja az egyes országokban történeteket, de nem foglalkozik a brit külpolitika lehetőségeivel, feladataival.³⁵³

Fél évvel később, 1949. július 28-i keltezéssel ismét készült egy átfogó tanulmány a Foreign Office-ban „Brit politika a szovjet kommunizmussal szemben” címmel. A tanulmány hosszan elemzi a szovjet rendszer jellemzőit, amelyet – hasonlóan Frank Roberts és Kennan 1946-os „hosszú táviratai”-hoz – egyrészt az orosz birodalmi hagyományokra, másrészt a marxizmus-leninizmus ideológiájára vezet vissza. A hosszú történeti áttekintés után röviden összefoglalja az aktuális helyzetet: A háború után a Szovjetunió sikeresen kiterjesztette határait, visszaszerezte elveszített területeit Kelet-Európában. A Közel-Keleten nem folytatta a korábbi évszázadokra jellemző expanzióját Törökország és Irán felé, a Távols-Keleten azonban megnövelte területét is (Szahalin), illetve befolyása alá vonta Mongóliát és Észak-

³⁵² Magyarics Tamás: Nagy-Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig II. *Pro Minoritate*. 2002. ősz, 72.

³⁵³ NA FO 371/77566, „The progress of consolidation of the Soviet Orbit in Europe in 1948.” (N 1225/1016/38), 1949. február 2.

Koreát. A Szovjetunióhoz csatolt területeken kívül figyelembe kell venni azokat az országokat is, amelyek névleg függetlenek maradtak ugyan, valójában azonban a Szovjetunó rendőrállamokká alakította és gazdaságilag kizsákmányolja őket, és közvetlen Moszkva irányítása alá kerültek. Ily módon további 1,35 millió km²-nyi terület és 92 milliós lakosság került szovjet ellenőrzés alá (Németország keleti felével, de nem számítva Jugoszláviát és Kínát).

Az orosz expanzió a történelem során több ízben összeütközésbe került a brit érdekekkel. Az erőegyensúlyt előtérbe helyező angol külpolitika 1815 után tudatosan törekedett Oroszország „feltartóztatására”, különösen a Földközi-tenger keleti medencéjében, ahol a Görögország és Törökország irányába törekvő Oroszország veszélyeztette a Szuézi-csatornát is. Az orosz terjeszkedés miatti aggodalmakat később háttérbe szorították Németország törekvései az európai hegemonia megszerzésére, a 19. század közepétől azonban Angliát aggodalommal töltötte el az orosz érdeklődés Közép-Ázsia, Perzsia és India iránt. Az aktuális időszak eseményeit tárgyalva a tanulmány megállapítja, hogy jelenleg nem lehet különválasztani a szovjet–angol viszonyt az általános nemzetközi helyzettől, mivel Nagy-Britannia olyan szoros szálakkal kötődik a nyugati világhoz. (Ezt valójában az amerikai dominancia eufemisztikus megfogalmazásának tekinthetjük.) A Szovjetunió görögországi, közép- és távol-keleti tevékenységei ugyanolyan jellegű veszélyt jelentenek Angliára nézve, mint a cári Oroszország hasonló törekvései. Európában azonban más a helyzet: a szovjet ellenőrzés kiterjesztése a térség országaira egyrészt azt jelenti, hogy „barbár és autokrata uralmat kényszerítenek korábban független népekre”, másrészt pedig a kelet-európai országok elszigetelése előrevetíti az európai szovjet hegemonia veszélyét. A dokumentum szerzői elismerik, hogy Nagy-Britannia a 19. század végétől elfogadott egy bizonyos mértékű orosz befolyást Délkelet-Európában, azaz valójában tudatában volt annak, hogy képtelen azt megakadályozni. A berlini kongresszustól a jaltai konferenciáig terjedő időszakban az volt a brit vélemény, hogy bizonyos mértékű orosz befolyás nemcsak elfogadható, de kívánatos is az osztrák–német befolyás ellensúlyozására. Egy hagyományos expanzív hatalom fenyegetésére valószínűleg hatékonyan lehetne reagálni a már bevált módszerekkel: katonai szövetségekkel, gazdasági nyomásgyakorlással stb. A jelen helyzetet azonban jóval veszélyesebbnek látják, nemcsak azért, mert a Szovjetunió és csatlósai hatalmas hatalmi tömörülést alkotnak, hanem azért is, mert e hatalmat egy olyan militáns ideológia hajtja, amelynek célja minden más politikai rendszer megdöntése.

A kommunizmus a Szovjetunió által ellenőrzött területektől távol is veszélyt jelent, mivel a szovjet vezetés a kommunizmus osztályharc-elméletét úgy értelmezi, hogy az a Szovjetunió

által ellenőrzött országok és a világ többi részének küzdelme. A kommunizmus több szempontból is vonzó lehet egyes országok számára: a Szovjetunió által ösztönzött iparosítási program különösen vonzó lehet a viszonylag elmaradott területeken, ahol az iparosítástól az életszínvonal emelkedését remélik.

A kommunizmusnak alig van számottevő ellensége a Szovjetunióban: szinte csak némelyik nemzeti kisebbség tekinthető annak. A csatlós országokban azonban az egyházak és a parasztság jelenthetnek komolyabb ellenállást, illetve némelyik országban az erős nemzeti érzelmeknek is szerepük lehet. A társadalmak átalakítása azonban könyörtelenül és gyorsan zajlik: több kelet-európai ország, amely korábban barátságos kapcsolatokat ápolt a Nyugattal, most már ugyanolyan ellenségesen viszonyul hozzá, mint maga a Szovjetunió. Az egyetlen kivétel Jugoszlávia, ahol – hasonlóan a Szovjetunióhoz – a kommunista ideológia a külföldi hódító elleni nemzeti ellenállással kapcsolódott össze. A Szovjetuniótól egyre határozottabban eltávolodó Jugoszlávia jobb kapcsolatokat kezdett ápolni a nyugati világgal is.

A dokumentum javaslatokat tesz szovjet kommunizmussal szemben folytatandó külpolitikára is. A brit külpolitika legfontosabb célja továbbra is a béke a stabilitás támogatása, melyet az adott körülmények között a következő eszközökkel kívánnak elérni: meg kell akadályozni az orosz dominancia továbbterjedését további országokra; gyengíteni kell Moszkva hatalmát a jelenleg dominanciája alatt álló országokban; továbbá világszerte csökkenteni kell a kommunizmus befolyását. Mivel a kommunizmus és az orosz imperializmus kiegészítik egymást, propagálni kell azt a tényt, hogy a Szovjetunió a kommunizmust saját politikája érdekében használja fel. Nagyon fontosnak tartják, hogy a nyugati világ gazdasági és szociális téren sikeres legyen, s így a szovjet szférába tartozó országok számára is vonzó alternatívát jelentsen. A nyugatnak hozzá kell járulnia a „fejletlen” országok gazdasági fejlődéséhez, hogy ezzel is ellensúlyozzák a szovjet propagandát. A gyarmati országokban külön problémát jelent, hogy a kommunizmus és maga a Szovjetunió az „elnyomott népek bajnoka”-ként igyekszik megjeleníteni magát.

Németországgal kapcsolatban a dokumentum megállapítja, hogy a jelenlegi helyzetben nincs remény az ország egyesítésére, Nagy-Britannia hosszú távú célja azonban az, hogy először Németországból, majd a közép- és kelet-európai országokból kiszorítsa a Szovjetuniót. Nagy-Britanniának az az érdeke, hogy Németország lefegyverezve maradjon, és biztosítani kell azt, hogy a németek ne tartsák vonzónak a kommunizmust. Ennek érdekében erősíteni kell a demokratikus intézményeket, és oly módon felépíteni az ország gazdasági és kulturális életét, hogy a németek közösséget érezzenek a nyugat-európai országokkal. Az elsődleges cél egy nyugat-német kormány létrehozása, és Nyugat-Németország integrálása a

nyugati rendszerbe. Miután Nyugat-Németországban sikerült biztosítani a magasabb életszínvonalat és szabadabb életet, ez a kelet-németek számára is vonzó lesz. Miután egész Németországot sikerül a nyugati világba integrálni, a következő két célország Lengyelország és Csehszlovákia lehet.

A dokumentum szerzői szerint a „csatlós” országokkal kapcsolatban módosítani kell a brit politikát. A Szovjetunió legfontosabb célja a térségben a kommunista rendszer és Moszkva hatalmának minél hamarabbi konszolidálása, s ezért Nagy-Britannia és a nyugati világ elsődleges feladata, hogy ezt igyekezzen megakadályozni. Bár kívánatos lenne Kelet-Európában és a Távols-Kelet egyes részein az orosz hegemonia megszüntetése, az azonban kérdéses, hogy e célból alkalmazhat-e Anglia aktív módszereket. A szabotázs és ellenállási mozgalmakat ösztönző politika megnövelheti a háború kockázatát, a túl korán kirobbant ellenállási mozgalmak leverése pedig kiábránduláshoz vezethet. A nyugati országok aktív politikája erősítheti és igazolhatja azt a szovjet félelmet, hogy a Nyugatnak agresszív szándékai vannak. A jelen helyzetben nem várható, hogy a csatlós országok tömegesen elhagyják a szovjet blokkot. Egyes országok egyenkénti leválasztása pedig igen veszélyes helyzetbe hozná őket – ha kudarcot vall a kísérlet, több kárt okoz, mint amennyi hasznot hoz. A keleti blokk földrajzilag egy tömbben helyezkedik el, és a legfontosabb árucikkek és nyersanyagok ellátása tekintetében nagyjából önellátó. Így lehetetlen teljes gazdasági blokád alá vonni bármelyik országot (legfeljebb Albániát, ha Jugoszlávia is együttműködik), a bojkottnak pedig nem lenne nagy hatása. Ráadásul az sem biztos, hogy a szovjetek elleni elégedetlenség következtében egy ország automatikusan a nyugathoz csatlakozna, ahogy Tito Jugoszláviájának esete is mutatja.

Az aktívabb politika mellett is szólnak érvek. A térség országaiban a nacionalizmus, a vallás és az egyéni szabadság eszméi felhasználhatók az orosz kommunizmus ellen. Ezeket az eszméket azonban a szovjet típusú propaganda és oktatás folyamatosan háttérbe szorítja, és hamarosan felnő egy új generáció, amely ellenségesen viszonyul majd a Nyugathoz. Ki kell használni Jugoszlávia nemzeti ellenállását a szovjet hatalom ellen, illetve Albánia elszigeteltségét. A szovjet kormány többször jelét adta, hogy jelen pillanatban nem akar háborút, így a nyugat részéről gyakorolt aktívabb politika most kevesebb kockázattal jár, mint esetleg később. Azt is fontos érvek tekintik az aktív fellépés mellett, hogy az Egyesült Államok kormánya is az aktívabb politika folytatása mellett áll.

A Szovjetunióval szemben folytatott politika alapelveit külön tárgyalja a tanulmány: A Szovjetunióban a rendőrállam és a tömegpropaganda olyan társadalmat alakított ki, amelyben komoly ellenállás nem jöhet létre a kommunizmussal szemben. A közeljövőben sem a

fegyveres erők, sem pedig a nemzeti kisebbségek nem jelentenek veszélyt a szovjet kormány stabilitására. Csupán az értelmiség egy része fogékony a külföldi eszmékre, de a kommunista kormány az ő hazafias érzéseikre is tud hatni. Nincs ok feltételezni azt, hogy a szovjet politika megváltozna. Az időnkénti taktikai manőverektől eltekintve a szovjet politika a bolsevik forradalom óta konzisztens. Nincs jele annak sem, hogy a Kremlben jelen lenne bármiféle más „iskola”, és Sztálin lehetséges utódai sem változtatnak alapvetően a politikán. Középtávon éppen ezért lehetetlennek tűnik, hogy a brit politika bármilyen változást érjen el a Szovjetunióban. Középtávon csupán a hivatalos diplomáciai misszió, a BBC adásai és néhány helyi információforrás jelent közvetlen kapcsolatot Oroszországgal. Ezeket a nyugati rendszer megismertetésére és információgyűjtésre kell felhasználni.

Összefoglalva tehát a jelentés szerint a kommunista penetrációval szembeni ellenállás legjobb eszköze egy olyan politikai, társadalmi és gazdasági rendszer létrehozása, amely erősebb és vonzóbb, mint a szovjet rendszer. E rendszernek katonailag elég erősnek kell lennie ahhoz, hogy elrettentsen az agressziótól, ugyanakkor vonzó kell hogy legyen a fejletlen országok és a gyarmatok, végül pedig a szovjet szféra országai számára is. A csatlós országokban minden lehetőséget meg kell ragadni az orosz befolyás csökkentésére, bár a komoly háborús kockázattal járó vagy felesleges ellenállást bátorító cselekményeket kerülni kell.³⁵⁴

Azért láttuk szükségesnek ilyen részletesen ismertetni e dokumentumot, mert tökéletes képet ad a brit külpolitika igen korlátozott lehetőségeiről. Bár felsorol néhány érvet a Szovjetunió ellen esetlegesen folytatandó aktívabb külpolitika mellett, a tanulmány gyakorlatilag arra a következtetésre jut, hogy Közép- és Kelet-Európában Angliának semmilyen eszköz nem áll rendelkezésre ahhoz, hogy a legcsekélyebb mértékben is változtasson a helyzeten. A térségbeli országokban csupán a katolikus egyházat és a parasztságot tekinti olyan erőknek, amelyekre a kommunista rendszer egyelőre nem tudta teljes mértékben kiterjeszteni hatalmát. Figyelemre méltó, hogy Tito politikáját veszélyesnek tekintik ugyan a Szovjetunióra nézve, de úgy látják, hogy egyetlen renitens ország nem jelent veszélyt a keleti blokk egészére. Az egész tanulmány rendkívül óvatos politikát szorgalmaz, és utal arra is, hogy Nagy-Britannia nincs olyan helyzetben, hogy az Egyesült Államok támogatása nélkül bármit kezdeményezzen a térségben.

³⁵⁴ NA FO 800/503.

3. Angol visszhang a magyar belpolitikai eseményekre 1947–1949

A Magyarországgal szemben tanúsított angol külpolitika nagyjából a térséggel kapcsolatban megfogalmazott alapelveket követte. Ugyanakkor – ahogy az előző fejezetben idézett elemzések is mutatják – a Foreign Office tisztában volt azzal, hogy Magyarország 1947–49 között több szempontból is nagyobb szabadságot élvezett, mint például Románia és Bulgária. Azt is tudták, hogy ez az időszak nem tarthat sokáig, és az 1947-es, de különösen az 1948-as évek eseményei igazolták is azokat a félelmeket, hogy a magyarországi többpártrendszer, az élet több területén megmaradt viszonylagos szabadság és a nyugati világgal fenntartott kereskedelmi és egyéb kapcsolatok napjai meg vannak számlálva.

Az előző fejezetben említett 1947. januári Foreign Office-beli megbeszéléshez több háttéranyag készült. Ezek közül a Magyarországgal foglalkozó tanulmány legfontosabb pontjait érdemesnek tartjuk ismertetni. A dokumentum szerint Magyarországon az angol politika célja, hogy hátráltassák, és – ha lehetséges – megakadályozzák a kommunisták hatalmának megszilárdulását, és visszaszorítsák a szovjet (politikai és gazdasági) penetrációt. Azt tekintenek politikájuk sikerének, ha Magyarország szuverenitásának visszanyerése után „szükségképpen keletre tekintene ugyan, de nyugat felé is nyitva tartaná az ajtót”, belső fejlődése pedig a demokrácia irányába fejlődne. Az angol politikának továbbra is törekednie kell a szovjet befolyás visszaszorítására, és aktívan kell támogatnia a magyar antikommunista erőket. Ez utóbbi nem elsősorban egyes személyek vagy pártok támogatását jelenti, hanem minél szélesebb rétegeket meg kell próbálni meggyőzni a szabadságjogok, a gazdasági és társadalmi fejlődés és a magasabb életszínvonal fontosságáról, és arról, hogy mindezt a nyugati típusú demokráciával tudják elérni. Mindehhez felhasználhatók a kulturális kapcsolatok (pl. a British Council), személyes kapcsolatok, valamint a nyomtatott sajtó és a BBC. A dokumentum igen fontosnak tartja a kereskedelmi kapcsolatokat, amelyek egyrészt igazolják Anglia érdeklődését Magyarország iránt, másrészt mindkét fél számára előnyösek. Nagy jelentőséget tulajdonítanak a brit munkáspárti képviselők magyarországi látogatásainak, főleg azért, mert abban bíztak, hogy sikerül a kommunista párt árnyékában működő Szociáldemokrata Pártot meggyőzni arról, hogy szakítsanak a kommunistákkal és a kisczadapárt balszárnyával lépjenek szövetségre. A tanulmány fontosnak tartja, hogy a brit külpolitika továbbra is működjön együtt az Egyesült Államokkal, bár – ahogy azt több más

Foreign Office-feljegyzés is kiemeli – Amerika főleg a magyar jobboldal támogatására koncentrál.³⁵⁵

Hasonlóan a II/4. fejezetben alkalmazott módszerünkhöz, a következő oldalakon azt vizsgáljuk, hogyan reagált az angol külpolitika az 1947 januárja és 1949 decembere közötti időszak néhány jelentősebb magyar belpolitikai eseményére.

Kovács Béla letartóztatásától Nagy Ferenc lemondásáig

Még a békeszerződés aláírása előtt, 1946 decemberében súlyos belpolitikai válság terelte Magyarországra a külföld, így a brit külpolitika figyelmét. A kiszegzdepárt elleni újabb támadások, az ún. Magyar Közösség-összeesküvés leleplezése komoly visszhangot váltott ki Londonban. Alexander Helm budapesti brit követ éppen Angliában tartózkodott a válság kirobbanásakor, és megdöbbenéssel olvasta a brit sajtóban megjelent téves híreket, melyek szerint a kiszegzdepárt vezetőjét letartóztatták, Tildy Zoltán köztársasági elnök elfogadta Nagy Ferenc lemondását, és Rákosi Mátyás lett az új miniszterelnök. Miután visszatért Budapestre, találkozott Nagy Ferencel, aki összefoglalta számára az eseményeket. A miniszterelnök szerint valóban volt összeesküvés, de hangsúlyozta, hogy hasonlók naponta történnek a szomszédos országokban. Az összeesküvők – köztük diplomaták, magasrangú tisztviselők, katonatisztek – a Horthy-rendszert kívánták visszaállítani, de törekvésüket Nagy Ferenc abszurdnak tartotta, mondván: a magyar demokrácia széles alapokon nyugszik. Bár az összeesküvésnek semmi esélye nem lett volna a sikerre, azt a veszélyt magában hordozta, hogy a politikai pártokat egymás ellen fordíthatta. A kommunisták a lehető legnagyobb mértékben igyekeznek is kihasználni az eseményeket politikai céljaik elérése érdekében. Helm kérdésére Nagy Ferenc elismerte, hogy több kiszegzdepárti politikus is érintett volt az összeesküvésben. Az ügyet a magyar rendőrség vizsgálja majd ki a belügyminiszter irányításával. A szovjet hatóságok természetesen érdeklődnek az ügy fejleményei iránt, de nem gyakorolnak nyomást sem a miniszterelnökre, sem a kormányra. A brit követ részletes jelentésben számolt be a beszélgetésről, de különösebb kommentárt nem fűzött hozzá.³⁵⁶

Az angol közvélemény első kézből szerezhetett értesüléseket a magyarországi közhangulatról, mert éppen ekkor látogatott Budapestre, a Szociáldemokrata Párt kongresszusára (1947. február 1–3.) egy brit delegáció Denis Healey Labour-párti politikus vezetésével. Healey – a legtöbb munkáspárti politikushoz hasonlóan – továbbra is úgy látta,

³⁵⁵ NA FO 371/65964. „Hungary” c. feljegyzés, dátum, aláírás nélkül.

³⁵⁶ NA FO 477/1 1–3.

hogy a magyar Szociáldemokrata Párt még mindig az igazi szociáldemokrata eszmék követője, és valós alternatívát jelent a kommunista párttal szemben. A brit politikus jelentős feszültséget érzékelt az SZDP és a kommunista párt között, és hangsúlyozta, hogy a magyar szociáldemokratáknak csak akkor lesz esélyük politikájuk megvalósítására, ha morális és gazdasági segítséget kapnak a Nyugattól.³⁵⁷ Néhány hónappal később arra hívta fel a Foreign Office figyelmét, hogy a kelet-európai országok „igazi szocialistái” attól félnek, hogy a Truman-doktrína meghirdetése után az amerikaiak keménykezű politikát folytatnak majd ezen országokkal szemben, ami a kommunistákat egyre szélsőségesebb intézkedésekre ösztönzik. Healey óva int attól, hogy a brit kormány is ezt a politikát kövesse, mert ha az amerikai politika sikeresnek bizonyul, akkor a kelet-európai országokban elkerülhetetlen lesz az ellenforradalmi fehérterror, melynek során a szocialisták a kommunistákkal együtt buknak majd el.³⁵⁸

A politikai válság jelentős fordulópontja volt Kovács Béla letartóztatása, ami a SZEB ülésein is szóba került. 1947. március 4-én Edgcumbe tábornok érdeklődött az egy héttel korábban megkezdődött per részleteiről, de Szviridov azt válaszolta neki, hogy ő is csak annyit tud, amennyi a sajtóban megjelent. Edgcumbe azután azt kérdezte, hogy a kisgazda politikust miért a Szovjetunió elleni kémkedés vádjával tartóztatták le, amikor eredetileg az összeesküvésben való részvétellel vádolták. Szviridov szerint mindkét vád fennáll még, majd Weems tábornok kérésére kifejtette, hogy még nem tudják, hogy Kovács Bélát szovjet vagy magyar bíróság elé állítják-e majd.³⁵⁹

Bede István londoni követ rendszeresen tájékoztatta a Külügyminisztériumot az angliai sajtóvisszhangról és a Foreign Office álláspontjáról. Március 3-i jelentésében úgy értékelte a helyzetet, hogy az angol külpolitika eddig kedvezően tekintett az 1945. évi választások után kialakult politikai rendszerre. Bede szerint a stabil magyarországi helyzet lehetővé tette, hogy az angol külpolitikának nem kellett egy újabb területen szembehelyezkedni a Szovjetunióval. „Éppen ezért – írja Bede – kényelmetlennek érzik, és határozottan rosszallólag nézik, hogy egy úgy ahogy már kialakult nyugalmi állapot megszűnőben van.” A londoni követ különösen amiatt aggódott, hogy Magyarország a nagyhatalmak közötti súrlódások tárgyává vált. Mivel a vita a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon belül folyik, Nagy-Britannia – bármennyire szeretné is kerülni a konfliktust a Szovjetunióval – kénytelen állást foglalni az ügyben.³⁶⁰

³⁵⁷ Figder, 2004. 369–370.

³⁵⁸ PIL 508. f. 1/113. ö.e. (NA FO 371/67179.9807). Denis Healey levele Mayhew külügyi államtitkárnak. 1947. június 5.

³⁵⁹ Feitl, 2003. 299–300.

³⁶⁰ MOL XIX-J-1-k 28. tétel 4. doboz. Bede István 32/pol. 1947. sz. jelentése, 1947. március 7.

Alexander Helm követ személyesen részt vett a Magyar Közösség-per tárgyalásán, és részletes beszámolót küldött a Foreign Office-nak. Az első tárgyalási nap összefoglalójában kiemelte, hogy a tárgyalás körülményei messze nem felelnek meg az angol gyakorlatnak, de a tanúvallomások alapján úgy látta, hogy valóban volt valamilyen szintű (és Helm szavaival „naív indíttatású és rosszul irányított”) szervezkedés a jelenlegi rendszer megváltoztatására, amelybe a kisgazdapárt jobbszárnyának több tagja is bekapcsolódott. Néhány héttel később, az „összeesküvők” első csoportjának elítélésekor is úgy értékelte, hogy a bírósági eljárás – bár sok szempontból kritizálható volt –, alapjában véve mégis viszonylag korrekt módon folyt.³⁶¹

1947. május 13-án Nagy Ferenc miniszterelnök megbeszélésre hívta Helm követet. A miniszterelnök meglepő módon azt állította, hogy az országban viszonylag békés a belpolitikai helyzet, és tájékoztatta a brit követet arról, hogy Svájcba utazik szabadságra.³⁶² Néhány nappal később Helm táviratban jelentette Londonnak Nagy Ferenc lemondását és a lemondás körülményeit.³⁶³ A Foreign Office munkatársai azonnal nekiláttak a helyzet elemzésének és számba vették a lehetséges következményeket. A budapesti követségen úgy vélték, hogy ideiglenesen a kisgazdapárt baloldala kerül majd kormányra, majd a következő választások után – akárcsak korábban Romániában – kommunista többségű kormány alakul. A Foreign Office-ban azonban többen is úgy látták, hogy a brit kormány nem tehet semmit a jelen helyzetben, mivel „a kommunisták és az oroszok nagy óvatosak voltak, hogy látszólag jogszerű úton járjanak el”. A Dinnyés-kormány megalakulását úgy kommentálta a Foreign Office egy másik munkatársa, hogy a kommunisták nagyon ügyesen cselekedtek, mivel nem változtatták meg az egyes pártok által betöltött tárcák arányát a kormányban, s így a nyugati hatalmak nem tiltakozhatnak a fegyverszüneti egyezményre hivatkozva, hiszen látszólag minden „tökéletesen alkotmányos módon történt”.³⁶⁴ Az általános vélemény tehát az volt, hogy a brit kormánynak nincs lehetősége a tiltakozásra. Sir Orme Sargent, aki többször is tanújelét tette annak, hogy nem szimpatizál nagyon a magyarokkal, még ezt a figyelmet is sokallta: „Meg vagyok lepve – írta egy feljegyzésében –, milyen nagy terjedelemben foglalkozik a sajtó a magyar ügyekkel, ahhoz képest, hogy általában csendben marad a romániai és bulgáriai események kapcsán.”³⁶⁵

A magyar kérdés napokig foglalkoztatta a londoni parlament képviselőit. Június 9-én három alsóházi képviselő is (Cecil Poole őrnagy, Douglas Savory professzor és Ronald

³⁶¹ NA FO 477/1 14–18., 26.

³⁶² PIL 508. f. 1/113. ö.e. (NA FO 371/67174.7830). Helm feljegyzése.

³⁶³ NA FO 477/1 27–28. Helm távirata Bevinnek, 1947. május 31.

³⁶⁴ PIL 508. f. 1/113. ö.e. (NA FO 371/67174.7830). Colville feljegyzése, 1947. június 2.

³⁶⁵ PIL 508. f. 1/113. ö.e. (NA FO 371/67174.7830). Williams feljegyzése a magyar válságról, 1947. május 31.

Chamberlain) kérdést intéztek a külügyminiszterhez a budapesti események kapcsán. A Foreign Office nevében Hector McNeil válaszolt, aki válaszában azt hangsúlyozta, hogy a SZEB angol és amerikai tagjait sem a szovjet, sem a magyar hatóságok nem tájékoztatták az ügyről, és nem küldték el nekik az általuk jogosan kért dokumentumokat. Kijelentette, hogy amíg a brit kormány nem kapja meg a szükséges dokumentumokat, addig nem tud érdemben állást foglalni a konkrét ügyben, de reményét fejezte ki arra, hogy a magyar kormány összetételében történt változások nem jelentik azt, hogy eltávolodnának a demokrácia alapelveitől.³⁶⁶

A lordok háza 1947. június 11-i ülésén Samuel Hoare, Templewood vikomtja foglalta össze a magyarországi helyzetet, ahol „fokozatos és könyörtelen hadjárat folyik a kommunistaellenes többség megsemmisítésére”. Ezután Lord Vansittart tartott hosszú beszédet, melyben részletesen leírta, hogyan alakult ki Magyarországon a rendőrállam az elmúlt években. Hosszasan ecsetelte a kínzásokat, és azt sem mulasztotta el megemlíteni, hogy a kommunista belügyminiszter erdélyi szász, a politikai rendőrség vezetője pedig „német-zsidó” származású. Végül felolvasta Nagy Ferenc hozzá intézett levelét is, melyben a volt miniszterelnök Vansittart segítségét kérte. A június 9-én Genfből telefonon lediktált üzenetben Nagy Ferenc leírta lemondásának körülményeit, majd felsorolta, mit kellene tenniük a nyugati hatalmaknak a jelen helyzetben: Az állítólagos összeesküvést ki kell vizsgálni, de nem Magyarországon, hanem az ENSZ New York-i vagy genfi központjában: e vizsgálatnak ki kell derítenie, hogy valóban alkotmány- és köztársaságellenes összeesküvés történt, vagy pedig őszinte hazafiak előkészületei a kommunista államcsíny megelőzésére. Meg kell vizsgálni, hogy a magyar igazságszolgáltatás korrekt módon bánik-e a polgári politikusokkal. Szintén megvizsgálandó az is, hogy az NKVD milyen mértékben avatkozik be a magyar belpolitikába, illetve a Szovjetunió milyen mértékben ellenőrzi a magyar politikai és gazdasági életet. Teljesen új rendőrséget kell felállítani, és a választások csak azután kerülhetnek sorra. Közép- és Délkelet-Európában nemzetközi testületek vizsgálják ki a választásokon történt visszaéléseket, és rendeljék el új, szabad választások megrendezését. Vansittart ezután szenvedélyes hangnemben kérte a lordok háza tagjait, hogy lépjenek fel a kelet-európai rendőrállamok ellen, mert „a rendőrállam a nyugati civilizáció antitézise”. A konkrét ügy kapcsán pedig azt szorgalmazta, hogy a magyar kérdést vigyék az ENSZ elé.³⁶⁷

Vansittart beszédében megemlítette, hogy a BBC adását hallgatva megütötte fülét az a mondat, mely szerint a magyarországi események Washingtonban felháborodást, Londonban

³⁶⁶ *Hansard. House of Commons Debates.* 9 June 1947, vol. 438., 67–68.

³⁶⁷ *Hansard. House of Lords Debates.* 11 June 1947, vol. 148., 529–542.

azonban csak aggodalmat keltettek. A Foreign Office valóban sokkal visszafogottabban reagált, mint a State Department. Június első napjaiban több levélváltás is történt London és Washington között, és a két nagyhatalom budapesti követei is több alkalommal egyeztettek arról, hogyan reagáljanak az eseményekre. A brit álláspont az volt, hogy a közelmúlt fejleményei során a magyar kommunisták és a szovjetek igyekeztek fenntartani az alkotmányosság látszatát, ezért felesleges lenne az angol-amerikai tiltakozás a SZEB-ben, hiszen – ahogy egy washingtonban dolgozó brit diplomata megfogalmazta – „annak egyetlen következménye az lenne, hogy demonstrálja, mennyire képtelen Öfelsége Kormánya és az Egyesült Államok Kormánya a magyarországi események befolyásolására”. Ezért a Foreign Office úgy döntött, hogy ha az amerikaiak mégis tiltakoznak a SZEB-ben, a brit képviselő nem csatlakozik a tiltakozáshoz. London hatékonyabbnak tartja, ha egyenesen Moszkvához fordulnak, ezért Bevin utasította a moszkvai brit nagykövetet, hogy személyesen Molotovtól kérjen információt a magyarországi eseményekről.³⁶⁸

Peterson moszkvai brit nagykövet 1947. június 10-én találkozott Molotovval. A Foreign Office korábban arra utasította őt, hogy próbálja meg kideríteni, mik a Szovjetunió szándékai Magyarországon. A diplomatának közölnie kellett Molotovval, hogy a brit kormánynak „súlyos kétségei vannak a magyarországi szovjet hatóságok működését illetően”, és úgy látja, hogy a szovjet kormány eltökélt szándéka, hogy fokozatosan érvénytelenítse az 1945-ös szabad parlamenti választások eredményét, minden eszközzel a kisgazdapárt felbomlására törekszik, és olyan kormányt igyekszik hatalomra juttatni, amely teljes mértékben kommunista befolyás alatt áll.³⁶⁹ Peterson később azt jelentette Londonban, hogy Molotov a megbeszélés során mindvégig „megingathatatlan és kompromisszumképtelen” volt. Az angol diplomata azt várta, hogy szovjet biztonsági érdekekkel próbálja majd indokolni a magyarországi lépéseiket, Molotov azonban támadólag lépett fel, és Nagy-Britanniát vádolta azzal, hogy beavatkozik Magyarország belügyeibe.³⁷⁰ Molotov reakciója felháborította Bevint. Június 16-án utasította Petersont, hogy ismét keresse fel Molotovot, és közölje vele, hogy a brit kormány megütközve fogadta válaszát, és határozottan utasítsa vissza a szovjet külügyminiszter vádjait, melyek szerint Nagy-Britannia avatkozna be a magyar belügyekbe. Végül hangsúlyoznia kell azt, hogy a szovjet kormánynak most lehetősége adódna arra, hogy eloszlassa azt az Angliában elterjedt gyanút, mely szerint céljuk Magyarország

³⁶⁸ *Foreign Relations of the United States:: Diplomatic Papers, 1947. Vol. 4. Eastern Europe, the Soviet Union.* Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 1972. 315–316.

³⁶⁹ PIL 508. f. 1/196. ö.e. (NA FO 371/67174.XC/A016065). Foreign Office távirata Petersonnak, 1947. június 7.

³⁷⁰ PIL 508. f. 1/196. ö.e. (NA FO 371/67175.XC/A016065). Peterson 1298. sz. jelentése a Foreign Office-nak, 1947. június 10.

függetlenségének ellehetetlenítése és a szovjet rendszerbe való betagolása.³⁷¹ Molotov június 22-én adta át válaszát a moszkvai brit nagykövetnek. Az aide memoire szerint az angolok vádjai teljesen megalapozatlanok, a Szovjetunió szervei semmiféle nyomást nem gyakorolnak sem a magyar kormányra, sem a kisgazdapártra. Visszautasítja Bevin javaslatát egy háromoldalú (szovjet–angol–amerikai) bizottság felállítására, amely a magyar belpolitikai eseményeket vizsgálná, mert ez Moszkva álláspontja szerint beavatkozást jelentene Magyarország belügyeibe.³⁷² Molotov újabb visszautasító válasza után a Foreign Office-ban az is felmerült, hogy Petersont keresse fel Sztálint, és személyesen vele beszéljen az ügyről, de erre végül nem került sor.

A moszkvai tiltakozással párhuzamosan a budapesti SZEB ülésén is szóba került az ügy: Edgcumbe és Weems tábornokok június 18-án érdeklődtek a szovjet katonai szervek által a magyar kormánynak átadott anyagokról. Edgcumbe közölte, hogy a brit kormány álláspontja szerint a SZEB tagjainak jogukban áll megismerni az „összeesküvés-üggyel” kapcsolatos összes dokumentumot. Bár Szviridov arra hivatkozott, hogy a magyar hatóságok által kiadott *Fehér könyvből* a nyugati hatalmak képviselői is kapnak majd, a brit tábornok kijelentette, hogy a SZEB alapszabálya értelmében a bizottság elnöke köteles átadni a két másik hatalom képviselőinek az ügy dokumentumait. Szviridov újabb érve erre az volt, hogy a Nagy Ferenc által kért anyagokat nem a SZEB elnökeként, hanem a Vörös Hadsereg tábornokaként adta át a magyar miniszterelnöknek, és e dokumentumoknak „semmi közük nincs a SZEB tevékenységéhez”.³⁷³

Az összeesküvés-ügy, Nagy Ferenc lemondása és az új kormány megalakulása körüli eseményekről Helm hosszabb összefoglalót küldött Bevinnek 1947. június 26-án. Jelentésében a kormányváltást úgy értékeli, hogy egy olyan kormány került hatalomra, amely következetesen enged a szovjet befolyásnak egy olyan helyett, amely fenn tudta tartani a függetlenségnek legalább a látszatát, még ha nem is volt képes hátráltatni a szovjeteket terveik végrehajtásában. Helm felhívja a figyelmet arra, hogy a kommunista hatalomátvétel fokozatosan történik, és már 1945-ben elkezdődött, amikor a legfontosabb miniszteri tárcák a kommunistáknak jutottak. Nagy Ferenc – Helm szerint – 1947 februárjában–márciusában veszítette el a küzdelmet, és ezért a brit diplomata szerint a volt miniszterelnöké a felelősség. Azt hitte, hogy sikerül megmenteni pártját, de alulbecsülte ellenfeleit. A brit diplomata

³⁷¹ Uo., Foreign Office 1938. sz. távirata a moszkvai brit követségre. 1947. június 14.; NA FO 477/1 34–36. Az Aide Memoire szövege.

³⁷² PIL 508. f. 1/114. ó.e. (NA FO 371/67177.7830). Molotov aide memoire-ja Petersonnak, 1947. június 22.

³⁷³ Feitl, 2003. 332–334.

különösen azt veti Nagy Ferenc szemére, hogy nem volt elég őszinte legfontosabb követőivel, a parasztsággal, akik most vezető nélkül maradtak.³⁷⁴

1947 július elején a Foreign Office-ban megállapították, hogy az események megnyugodtak Magyarországon, és „a kisgazdákat csendesen felszámolják az alkotmányos jogrend paravánja mögött”, bár azt is megjegyezték, hogy Romániában és Bulgáriában sokkal keményebb eszközökkel történik ugyanez az ottani Nemzeti Parasztpárttal, illetve a Bolgár Földműves Népi Szövetséggel.³⁷⁵

Az 1947. augusztusi választások

Akárcsak két évvel korábban, a brit külpolitika 1947 nyarán is megkülönböztetett figyelemmel kísérte az országgyűlési választásokkal kapcsolatos előkészületeket. Helm már július végén elküldte Londonba a választójogi törvény fordítását, és kommentárjában kiemelte, hogy a törvény számos lehetőséget ad a különféle visszaélésekre. Igaz, tette hozzá, Gascoigne 1945-ben hasonló megállapításokat tett az akkori választójogi törvényről, a választások mégis szabadon zajlottak. A brit követ erre most is látott némi reményt.³⁷⁶

A legnagyobb problémát az angolok abban látták, hogy a hatóságok rengeteg embert töröltek a választási névjegyzékből, a szavazástól ily módon megfosztott személyek számát egymillió före, az összes választópolgár 20%-ára becsülték.³⁷⁷ Augusztus 18-án a brit és az amerikai követségek képviselői közös látogatást tette Dinnyés Lajos miniszterelnöknél, hogy kifejezzék aggodalmukat a választási névjegyzékkel kapcsolatban. A miniszterelnök közölte velük, hogy az 5,3 millió szavazásra jogosult személy közül 467 ezret fosztottak meg választójogától, közülük 170 ezren svábok. Elismerte, hogy történtek tévedések, de megígérte, hogy a hibákat idejében orvosolni fogják.³⁷⁸ A brit kormány más módon is igyekezett figyelmeztetni a magyar kormányt aggályaira. Augusztus 21-én Bede István londoni követ részletesen ismertette egy jelentésében a BBC magyar adásának tartalmát, amelyben kemény szavak hangzottak el a magyar választások kapcsán: figyelmeztettek arra, hogy Magyarország az elmúlt hónapok eseményei miatt kezdi elveszíteni azt a bizalmat, amelyet az 1945-ös szabad választásokkal sikerült kivívnia a brit kormány és közvélemény szemében. A legnagyobb csalódást a választási névjegyzék manipulálásáról érkező hírek keltették. Bede arra figyelmeztette a Külügyminisztériumot, hogy a BBC mindig egyeztet a Foreign Office-szal

³⁷⁴ PIL 508. f. 1/114. ö.e. (NA FO 371/67177.7830); NA FO 477/1 31–34.

³⁷⁵ PIL 508. f. 1/113. ö.e. (NA FO 371/67179.9807). Watson feljegyzése, 1949. július 7.

³⁷⁶ NA FO 477/1 61–64.

³⁷⁷ PIL 508. f. 1/115. ö.e. (NA FO 371/67182.10082). Walsh 955. sz. jelentése a Foreign Office-nak, 1947. augusztus 14.

³⁷⁸ Uo., Walsh 967. sz. távirata a Foreign Office-nak, 1947. augusztus 18.

ilyen kérdésekben, ezért a műsorban elhangzottak tulajdonképpen hivatalos angol állásfoglalásnak tekintendők.³⁷⁹ Augusztus 28-án Helm brit követ tett látogatást Dinnyés Lajos miniszterelnöknél, és felhívta figyelmét arra, hogy „az angol kormány igen nagy súlyt helyez a magyarországi választásokra, és egy kívánsága van, hogy a választások tiszták legyenek”.³⁸⁰

A választások eredményéről a budapesti brit követ szeptember 2-án tájékoztatta Bevin miniszterelnököt. A választási kampányt Helm szerint csend, sőt „apátia” jellemezte, a választások pedig rendben zajlottak. A „rend” természetesen nem jelentette azt, hogy nem történtek visszaélések, Helm részletesen beszámolt a választási névjegyzék manipulálásáról, illetve a „kék cédulák”-kal történt visszaélésekről. Ez utóbbiak számát száz- és kétszázezer közöttire becsülte. A SZEB-misszió és a követség munkatársai több választókerületet meglátogattak, és a névjegyzék-kivonattal történt csalásokon túl nem találkoztak egyéb visszaéléssel: sem szavazók szervezett szállításával, sem a nyomásgyakorlás más eszközeivel. Rendőrt és szovjet katonát is csak elvétve láttak. Helm tehát a választásokat „szabadnak és korrektnek” értékelte, bár hozzátette, hogy a Kommunista Párt – és valamennyire a Szociáldemokrata Párt is – rendkívül kedvező pozíciót élvezett a finanszírozás, a szervezettség stb. terén. A szétesőben lévő Kiszgazdapárt és az újonnan alakult polgári pártok sokkal hátrányosabb helyzetben voltak.³⁸¹ Hasonló értékelésekről számolt be Bede István is a Budapestre küldött sajtószemléjében. A brit lapokban részletes tudósítások jelentek meg a választásokról, melyeket általában korrektnek tartottak, a helyenként előforduló visszaélések ellenére is. Bede szerint az angol sajtó sokkal kedvezőbben nyilatkozott Magyarországról, mint Romániáról és Bulgáriáról, melyeket „végleg töröltek a parlamenti rendszerű demokráciák sorából”. A londoni követ úgy látta, hogy az angol sajtó a magyar választási eredményekben „a rendes parlamenti állapothoz való visszatérést látja”.³⁸²

Ez a viszonylag kedvező megítélés néhány hét múlva komoly változásokon ment át. Helm november közepén írt jelentésében már azt írta, hogy a Kommunista Párt matematikailag veszített ugyan, mégis a legerősebb párttá vált a választások után. Rákosiék szándékosan nem tartottak igényt a miniszterelnöki pozícióra, hiszen az Dinnyés Lajos személyében „jó kezekben” volt, és így továbbra is megőrizhették a koalíció látszatát. A választások után a pártnak sikerült megszereznie a külügyminiszeri tárcát is, és Helm értékelése szerint gyakorlatilag az államigazgatás is kommunista kézben van. A brit követ Pfeiffer Zoltán és

³⁷⁹ MOL XIX-J-1-k 28. tétel 4. doboz. Bede 88/pol./1947. sz. jelentése, 1947. augusztus 21.

³⁸⁰ Uo. Feljegyzés Helm látogatásáról, 1947. augusztus 28.

³⁸¹ NA FO 477/1 67–70. Helm 254. sz. jelentése Bevinnek, 1947. szeptember 2.

³⁸² MOL XIX-J-1-k 28. tétel 4. doboz. Bede 95/pol./1947. sz. jelentése, 1947. szeptember 15.

pártja sorsát már-már rezignáltan foglalja össze: a pártvezető külföldre távozása után a 39 fős frakciónak nem sok esélyt jósol arra, hogy tagjai képviselők maradhassanak, hiába szavazott rájuk három hónappal korábban a szavazók 13,6 százaléka.³⁸³

Mindezek következtében Magyarország ismét szóba került a londoni parlament ülésein: a legnagyobb vihart Lord Vansittart beszéde okozta, aki 1947. november 5-én a Lordok Házában arra szólította fel a brit kormányt, hogy újra fontolóra kellene venni a „szovjet csatlósállamokkal” kötött békeszerződéseket, mivel ezekben az országokban folyamatosan megsértik az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok betartására vonatkozó kötelezettségeiket. Vansittart számos példát sorolt el Bulgáriából, Romániából, Jugoszláviából, Lengyelországból és Magyarországról arra, hogyan hallgattatják el a kommunisták az ellenzéket.³⁸⁴ A magyar kormány két nappal később nemzetközi sajtókonferencián tiltakozott a lord állításai ellen, és kijelentette, hogy Magyarország a múltban is betartotta, és a jövőben is be fogja tartani a békeszerződés rendelkezéseit. Vansittart beszédét „egyes nyugati körök” által a demokrácia ellen folytatott propagandakampány részének tekintették.³⁸⁵

Helm követ éves jelentésében azt tartotta az 1947-es év legfontosabb fejleményének, hogy a Kommunista Párt *primus inter pares* szerepéből egy teljes dominanciával rendelkező párttá vált úgy, hogy ezt látszólag alkotmányos eszközökkel érte el. A kommunista párt uralja a gazdasági és a politikai életet, sőt már a külpolitikát is. Ugyanakkor nem fordított teljesen hátat a Nyugatnak. Magyarország több nyugati országgal kötött gazdasági és kulturális egyezményeket.³⁸⁶ A követ érdekesen értékeli a magyar lakosság hozzáállását a növekvő kommunista befolyáshoz. Véleménye szerint a magyarok nem támogatják ugyan a kommunistákat, de hozzáállásuk ellenségesnek sem mondható, azon okból kifolyólag – amit az angolok korábban is sokszor emlegettek –, hogy a magyar népnek nincs tapasztalata a szabadságról, és elfogadják a jelenlegi állapotot, amely a szabadság tekintetében nem sokban különbözik a korábbi rendszertől. Mivel az országban nincs sem éhezés, sem munkanélküliség, a magyarok „nem éreznek késztetést arra, hogy letépjék a láncokat, melyeket egyre szorosabban raknak rájuk”. Helm azt is hangsúlyozza azonban, hogy a magyarok nem szeretik sem a kommunistákat, sem az oroszokat, ezért a Nyugatnak „nyitva kell tartania az ajtót” Magyarországra felé.³⁸⁷

³⁸³ NA FO 477/1 76–78. Helm 331. sz. jelentése Bevinnek, 1947. november 15.

³⁸⁴ *Hansard, House of Lords Debates*, 5 November 1947, vol. 152, 466–469.

³⁸⁵ NA FO 477/1. Helm 79. sz. heti jelentése Bevinnek, 1947. november 12. 161.

³⁸⁶ NA FO 477/2. Helm éves jelentése (1947). 1948. január 3. 5.

³⁸⁷ NA FO 477/2. Helm 45. sz. jelentése Bevinnek, 1948. január 27. 6–8.

Az MKP és az SZDP egyesülése

Helm és a Foreign Office tisztviselői már 1947 nyara óta latolgatták, mikor kerül sor a két magyarországi munkáspárt egyesülésére, amit végső soron elkerülhetetlennek tartottak. A budapesti brit követ 1947 júliusában arról értesítette Londont, hogy Rákosi bírálta a Szociáldemokrata Pártot, amiért annak több tagja nem lojális a kormányhoz, és „külföldi szociáldemokrata pártok káros befolyása alatt állnak”.³⁸⁸ Az esetleges pártfúzió kérdése előkerült Bede követ és Bevin külügyminiszter 1948. február 5-i beszélgetésén. A magyar diplomatát éppen hazarendelték Budapestre, és attól tartott, hogy leváltják posztjáról. Bede kifejtette Bevinnek, hogy egyre fokozódik a kommunista párt részéről a szociáldemokratákra kifejtett nyomás, és a kommunisták azt szeretnék, hogy az SZDP márciusi pártkongresszusán bejelentsék a fúziót. Bede becslése szerint a szociáldemokrata párttagok 70 százaléka elutasítja az egyesülést, de a gyenge pártvezetés inkább a kommunistákkal való kiegyezésre hajlik.³⁸⁹

A brit Labour Party prominens képviselői már jó ideje figyelmeztették a magyar szociáldemokratákat a kommunistákkal való együttműködés veszélyeire: 1946 novemberében Morgan Phillips, 1947 januárjában pedig Dennis Healy próbálta meggyőzni az SZDP vezetőit, de nem jártak sikerrel. Helm budapesti követ felhívta arra is a Foreign Office figyelmét, hogy a szociáldemokrata politikusok hibái és tévedései hozzájárultak ugyan ahhoz, hogy pártjuk egyre inkább kommunista irányítás alá került, de valójában akkor is ugyanez lett volna a Szociáldemokrata Párt sorsa, ha vezetői ügyesebben politizálnak. Ilyen – hangsúlyozottan elméleti – lehetőség lett volna egy esetleges együttműködés a szociáldemokraták és a baloldali kisgazdák között 1946-ban. Helm szerint Magyarország sem kerülheti el azt, ami a térség többi országaiban már megtörtént: létrejön egy egységes „munkáspárt”, amely nevében ugyan nem, de a valóságban kommunista párt lesz.³⁹⁰ Az SZDP kongresszusa valóban nem hozott meglepetést. Technikailag a két párt egyesülése csak júniusban történt meg, a márciusi kongresszuson egyelőre csak az egyesülést előkészítő bizottságot hozták létre.

Részben a pártfúzió következménye volt az is, hogy a magyar–angol diplomáciai kapcsolatokban jelentős változás történt: Bede István londoni követ, aki a Szociáldemokrata Párt tagja volt, 1948. március 8-án bejelentette, hogy lemond követi tisztségéről, és politikai menedékjogot kér a brit kormánytól.³⁹¹ A Külügyminisztérium Eröss Jánost nevezte ki a londoni követség élére.

³⁸⁸ PIL 508. f. 1/115. ö.e. (NA FO 371/67181.10082). Helm 197. sz. jelentése Bevinnek, 1947. július 17.

³⁸⁹ NA FO 477/2. Bevin 71. sz. levele Helmnek, 1948. február 5. 8–9.

³⁹⁰ NA FO 477/2. Helm 86. sz. jelentése Bevinnek, 1948. március 1. 12–15.

³⁹¹ MOL XIX-J-1-k 12. tétel 1. doboz. Sebestyén Pál távirata a Külügyminisztériumnak, 1948. március 10.

A Mindszenty-ügy és az angol diplomácia

Az 1948-as esztendő számos fontos eseménye között Londonban megkülönböztetett figyelemben részesültek a magyarországi egyházak, különösen a római katolikus egyház elleni támadások. A Foreign Office folyamatosan figyelemmel kísérte a magyarországi egyházak helyzetét, és szakértői több elemzésben rávilágítottak arra, hogy bennük látják az antikommunista ellenállás egyik – ha nem legfontosabb – potenciális bázisát. Annak ellenére, hogy a katolikus egyháznak kitüntetett jelentőséget tulajdonítottak ebben, Mindszenty József hercegprímásról mind a Budapesten dolgozó brit diplomaták, mind a londoni szakértők igen negatív véleményt alakítottak ki az elmúlt évek során. Megnyilatkozásait, tevékenységét folyamatosan bírálták a belső anyagokban, és úgy látták, a hercegprímás a háború előtti rendszert kívánja visszaállítani. Legitimizmusa miatt is ellenszenvvel viseltettek iránta. 1948 tavaszán például a következőket olvashatjuk egy Foreign Office-feljegyzésben: “Bárcsak olyan ember állna a magyar egyház élén, aki mérsékeltebb és bölcsebb, mint a jelenlegi, meglehetősen intranszignens öreg szélsőséges vezető.”³⁹²

Noha Mindszenty nézeteivel és politikájával messze nem értettek egyet, a hercegprímás letartóztatása komoly visszhangot keltett Londonban, mind hivatalos körökben, mind a sajtóban. Ugyanakkor Erős János követ megjegyezte, hogy a sajtóvisszhang (eltekintve a BBC magyar szekciójától és a katolikus lapoktól) „inkább alatta marad annak a mértéknek, amelyre számítani lehetett”. Erős értesülései szerint Helm Budapestről küldött jelentésében Mindszentyt „az összeesküvésben kompromittált embernek tartja”, és nem javasolta, hogy Anglia beavatkozzon az ügyben. Helm szerint a hercegprímás elleni vádak egytől egyig helytállóak, „kivéve talán a valutacsalád vádját, amely vagy igaz, vagy nem, de mindenképpen gyerekes állítás.”³⁹³ Valójában Helm nem fogalmazott ennyire sarkosan az Erős által idézett táviratában, csupán azt állította, hogy a magyar kormány „minden bizonnyal rendelkezik olyan bizonyítékokkal, melyek [...] alátámaszthatnak – még ha nem is igazolnak – egyes vádakot”. Helm azért nem javasol hivatalos tiltakozást a brit kormány részéről, mert az szerinte teljesen hatástalan lenne, sőt valószínűleg magának Mindszentynek okoznának kárt vele. A követ szerint az ügyet a rádióban, a nyomtatott sajtóban és a parlamenti üléseken lehetne folyamatosan napirenden tartani.³⁹⁴

³⁹² PIL 508. f. 1/136. ö.e. (NA FO 371/72390). Dalson feljegyzése, 1948. június.

³⁹³ MOL XIX-J-1-k 28. tétel 4. doboz. Erős János követ 6/pol.-1949. sz. jelentése Rajk külügyminiszternek, 1949. január 9.

³⁹⁴ PIL 508. f. 1/196. ö.e. (NA FO 371/78573 XC/A/023695), Helm 1. sz. távirata a Foreign Office-nak, 1949. január 1.

A Foreign Office-ban komolyan foglalkoztak a Mindszenty-üggyel, Geoffrey Wallinger, a Déli Osztály vezetője hosszú feljegyzésben elemezte a lehetséges válaszlépéseket és azok potenciális következményeit. A döntést megnehezítette az a tény, hogy a magyar kormány a nyílt tárgyalás mellett döntött, így az eredetileg tervezett tiltakozás részben okafoyottá vált. Ezért Wallinger azt javasolta, hogy a brit kormány ne tiltakozzon, csupán hivatalos közleményekben ítélje el a magyar kormány politikáját. A probléma csak az, hogy a közvélemény (és nem csak a katolikus része) meglehetősen nagy nyomást gyakorol az angol kormányra. A hivatalos tiltakozás elleni legfontosabb érv az, hogy Mindszenty ellen olyan vádpontokat hoztak fel a magyar hatóságok, amelyek tudatosan kerülnek a vallással kapcsolatos kérdéseket, így a nyugati hatalmak nem tudnak fellépni a békeszerződésre hivatkozva. Wallinger szerint a hivatalos tiltakozás biztosan nem vezetne eredményre, és végső soron a kommunista propagandát szolgálná, hiszen a magyar sajtó úgy tálná az ügyet, mint „Mindszenty gazdáinak ügyetlen és sikertelen kísérletét arra, hogy megmentsek kegyencüket”. Wallinger azt is megemlíti, hogy az amerikaiak sem tiltakoztak, és a jövőben talán jobb lehetőség adódik a hivatalos tiltakozásra, amennyiben a bírósági eljárás nem lesz összhangban a békeszerződés emberi jogokat védő pontjainak betűjével és szellemével.³⁹⁵

A londoni parlament alsóházában először 1949. január 19-én került szóba a Mindszenty-ügy, amikor több képviselő is szóvá tette, hogy a brit kormánynak tiltakoznia kellene Budapesten a hercegprímás letartóztatása miatt, illetve megkérdezték, hogy küldenek-e majd hivatalos megfigyelőt a bírósági tárgyalásra. Az is szóba került, hogy az ENSZ elé kellene vinni az ügyet. A Foreign Office nevében Hector McNeil választol, aki kifejtette a képviselőknek, hogy a tiltakozás semmilyen eredménnyel nem járna, és nem tartotta megvalósíthatónak az ügy ENSZ elé terjesztését sem.³⁹⁶ Az angol sajtó természetesen sokat foglalkozott az üggyel, Eröss János követ folyamatosan tájékoztatta a magyar külügyet a brit sajtóvisszhangról.

Amint a magyar hivatalos szervek közölték a bírósági tárgyalás időpontját, a budapesti brit követség azonnal jegyzékben kérte a Külügyminisztériumot, hogy két munkatársuk részt vehessen a tárgyaláson, február 2-án azonban azt a választ kapták, hogy külföldi diplomáciai képviseletek képviselői nem kaptak engedélyt a tárgyaláson való részvételre.³⁹⁷ A magyar válaszjegyzék egyik mondata végre lehetőséget adott a brit diplomácia számára, hogy hivatalosan tiltakozzon a magyar kormánynál. A jegyzék ugyanis azzal vádolta a brit

³⁹⁵ PIL 508. f. 1/196. ö.e. (NA FO 371/78581 XC/A/024522), “The Mindszenty Case.” 1949. február 1.

³⁹⁶ *Hansard. House of Commons Debates.* 19 January 1949, vol. 460., 151–154.

³⁹⁷ MOL XIX-J-1-k 28. tétel 4. doboz, brit követség 41. sz. jegyzéke, 1949. január 25.; PIL 508. f. 1/196. ö.e. (NA FO 371/78581 XC/A/024522), brit követség jegyzéke, 1949. február 4.

kormány, hogy „a magyar demokrácia fasiszta ellenségeit” segíti.³⁹⁸ Az angolok visszautasították ezt a vádat, sőt néhány nappal később Bevin külügyminiszter behívatta Eröss János követet a Foreign Office-ba. Bevin felháborodva utasította vissza a magyar jegyzék vádjait. A magyar diplomata a következőképpen idézi Bevin szavait Budapestre küldött jelentésében: „A jegyzékben maguk engem fasisztának neveznek. [...] Anglia 6 évig harcolt a fasizmus ellen, és nála jobban senki sem küzdött. A maguk országa szövetségben állt a fasizmussal, és most maguk neveznek engem, engem, aki régi szocialista munkásember vagyok, fasisztának?” Személyes sérelme után Bevin a Mindszenty-ügyre tért rá, amelyet jóval mérsékeltebb hangnemben bírált. Nem tiltakozott, csupán közölte Eröss-sel, hogy Nagy-Britanniában „nagyon erős ellenérzés van az egész ügygel kapcsolatban”. Eröss úgy értékelte a megbeszélést, hogy Bevin és az angol kormány a Mindszenty-ügy miatt nem kívánja megszakítani Magyarországgal a normális diplomáciai, pénzügyi és gazdasági kapcsolatokat.³⁹⁹ Tanulságos egy pillantást vetni Bevin összefoglalójára is, melyet ugyanerről a megbeszéléstről készített: a beszélgetés fő pontja nála is a magyar jegyzék nyelvezete volt, és amikor Eröss a Mindszenty-ügyről próbált beszélni, a miniszter félbeszakította őt azzal, hogy nem erről akar tárgyalni vele, hanem a magyar kormány jegyzékének hangneméről. A budapesti követségre küldött összefoglaló végén Bevin azt írja, hogy reméli, sikerült megértetnie a magyar követtel, hogy „Őfelsége Kormánya nem lesz hajlandó elfogadni, hogy a magyar kormány ilyen nyelvezetet használjon vele szemben”, ugyanakkor azt is igyekezett megértetni Erössel, hogy célja az volt, hogy mérsékelje az ilyen, kizárólag propagandacélokat szolgáló viták hevességét.⁴⁰⁰

Hivatalos tiltakozásra tehát nem Mindszenty letartóztatása és bíróság elé állítása miatt került sor, hanem egy provokatív módon megfogalmazott magyar jegyzék miatt. A brit kormány a Mindszenty-ügy kapcsán más módokon fejezte ki aggályait. Február 7-én a Foreign Office sajtóközleményt adott ki, melyben bejelentették, hogy Bevin külügyminiszter fogadta a brit parlament delegációját, melynek tagjai „megdöbbenésüket és felháborodásukat” fejezték ki Mindszenty letartóztatása miatt, és érdeklődtek a kormány válaszlépéseiről. Bevin felolvasta a képviselőknek a magyar kormánynak február 4-én átadott jegyzéket, melyben a Foreign Office tiltakozott az ellen, hogy a budapesti követség képviselői nem vehettek részt a hercegprímás tárgyalásán. A külügyminiszter kifejtette, hogy nem érti Mindszenty viselkedésének okát a tárgyaláson, és utalt arra, hogy a vasfüggöny mögött a politikai perek

³⁹⁸ MOL XIX-J-1-k 28. tétel 4. doboz, Helm 66. sz. jegyzéke Rajk László külügyminiszternek, 1949. február 10.

³⁹⁹ Uo., Eröss János 35/Pol.-1949. sz. jelentése Rajknak, 1949. február 11.

⁴⁰⁰ NA FO 477/3. Bevin 102. sz. feljegyzése Youngnak, 1949. február 10.

vádlottjainak viselkedése „megmagyarázhatatlan a normális emberi viselkedés szempontjából”. Végül kijelentette, hogy a brit kormány „mély aggodalommal” követi a Mindszenty-ügy fejleményeit.⁴⁰¹ A londoni parlament alsóházában több képviselő is az iránt érdeklődött, hogy a brit kormány miért kerüli a formális tiltakozást az ügyben, de Bevin külügyminiszter elmagyarázta, hogy a tiltakozás semmi eredménnyel nem járna, és a hercegprímás helyzetét sem könnyítené meg.⁴⁰²

Helm február 10-én jelentette Londonnak Mindszenty József perének fejleményeit. A jelentés hosszan taglalja a hercegprímás pályáját és a háború utáni magatartását, valamint a per előzményeit. A januárban megjelent *Sárga könyv* „bizonyítékai” alapján Helm úgy látja, hogy Mindszenty, bár természetesen szemben állt a koalíciós kormány és elsősorban a Kommunista Párt törekvéseivel, nem törekedett a fennálló kormány erőszakos megdöntésére. Így tehát még az 1946. évi VII. törvény alapján sem lehetett köztársaságellenes összeesküvéssel vádolni. A *Sárga könyv* jelentőségét Helm elsősorban nem annak tartalmában látja, hanem abban a tényben, hogy a bírósági tárgyalást *megelőzően* adták ki, ami alapvetően ellentmond a brit igazságszolgáltatás alapelveinek. A jelentésben részletes beszámolót olvashatunk a tárgyalásról, melyen a követség képviselői nem vehettek részt. Helm elsősorban az eljárás koncepciós jellegét hangsúlyozza: a résztvevők szerint egyértelműen betanult vallomásokat mondtak fel a vádlottak és a tanúk. Mindszenty magatartását „megoldatlan rejtély”-ként írja le: egy teljesen más személy állt a bíróság előtt, ugyanakkor nem látszott rajta sem gyógyszer, sem fizikai erőszak hatása. Eredeti vallomását Helm egyenesen „groteszk”-nek tartja, és meg van győződve arról, hogy fogvatartói diktálták a hercegprímásnak. Az amerikai követnek küldött levelet (melyben Mindszenty autót és repülőt kér, hogy elhagyhassa az országot) „nevetséges és megmagyarázhatatlan” incidensként értékeli. A brit követ szerint a magyar hatóságok látható megkönnyebbüléssel fogadták, hogy „minden jól ment” a tárgyaláson, hiszen elérték elsődleges céljaikat: a hercegprímás hírnevén komoly csorba esett a magyar és a világ közvéleményének szemében, sikerült kompromittálni az Egyesült Államok budapesti követségét, és megfelelő alapot teremtettek a Katolikus Püspöki Karral folytatandó tárgyalásokhoz. Helm bírálja a budapesti amerikai követség tevékenységét – természetesen nem hiszi el a magyar vádakat, de úgy véli, hogy a hercegprímással fenntartott kapcsolat ártott mind a követség, mind a hercegprímás ügyének.⁴⁰³

⁴⁰¹ PIL 508. f. 1/196. ö.e. (NA FO 371/78581 XC/A/024522).

⁴⁰² *Hansard. House of Commons Debates.* 1949. február 2. Vol. 460. 1657–1659.

⁴⁰³ NA FO 477/3. Helm 55. sz. jelentése Bevinnek, 1949. február 15.

A Foreign Office-ban annyira nagy jelentőséget tulajdonítottak a Mindszenty-pernek, hogy a Kutatási Osztály (Research Department) hosszú elemzést készített a tárgyalásról. A dokumentum részletesen ismerteti a per lefolyását, mellyel kapcsolatban a következő kritikus pontokat sorolja fel: nem volt biztosítva az ártatlanság vétele, hiszen hivatalos közlemények (*Sárga könyv*) és sajtóanyagok jelentek meg a per előtt; annak ellenére, hogy hét személy ellen négy különböző vádpontban emeltek vádat, a tárgyalás rendkívül gyorsan, három nap alatt folyt le; a bíróság nem engedélyezte a védelem tanúinak meghallgatását; a bíróság elnöke félbeszakította a vallomásokat; illetve az ügyész a vádbeszédben olyan következtetéseket vont le, melyeket nem támasztott alá bizonyítékokkal. A Kutatási Osztály is különösnek tartja a vádlottak, főleg Mindszenty magatartásának radikális változását, ugyanakkor nem láttak bizonyítékot fizikai bántalmazásra. A vádlottak viselkedését a szovjet kihallgatási módszerekkel magyarázzák, melyekre vonatkozóan „megbízható forrásokból elegendő bizonyítékokkal” rendelkeznek: ez a fogvatartottak folyamatos „kondicionálását” jelenti, melynek során a vádlottat különböző – a tanulmány által nem részletezett – módszerekkel ráveszik arra, hogy önként bevalljon mindent. Mindszenty esetében azt is feltűnő változásnak tartották, hogy látszólag teljesen közönyt tanúsított vádlott-társai sorsa iránt.⁴⁰⁴

Február 18-án Helm budapesti brit követ Rákosi Mátyással folytatott megbeszélést. A beszélgetés elején Rákosi azt mondta az angol diplomatának, hogy fel volt készülve arra, hogy Amerika hogyan reagál majd a Mindszenty-ügyre, de az angliai „erőszakos magyarellenes kampány” megdöbbenette. Kifejtette Helmnek, hogy a hercegprímás kezdettől fogva a köztársaság ellensége volt, legfontosabb célja annak megdöntése, és valamiféle Habsburg-uralom helyreállítása. Helm azt válaszolta Rákosinak, hogy maga is csodálkozott azon, mekkora vihart kavart az ügy Londonban. Ráadásul a spontán felháborodás nem csupán katolikusokra korlátozódott, és a londoni parlamentben is számos szenvedélyes felszólalás született az ügyben. Rákosi a beszélgetés során nehezményezte, hogy Nagy-Britannia volt az egyetlen nyugati hatalom, amely tiltakozott a Mindszenty-ügy kapcsán, bár Helm felhívta figyelmét arra, hogy a tiltakozás egy konkrét ügyre vonatkozott.⁴⁰⁵ Néhány nappal később Helm elhagyta Budapestet, a budapesti brit követség élére Geoffrey Wallingert nevezték ki. Wallinger jól ismerte a magyar viszonyokat, hiszen korábban a Foreign Office Déli Osztályát vezette. Személyében ismét tapasztalt diplomata került Budapestre, ami azt jelezte, hogy

⁴⁰⁴ PIL 508. f. 1/130. ö.e. (NA FO 78587.XC/A/51482), Foreign Office Research Department tanulmány, 1950. február 11.

⁴⁰⁵ PIL 508. f. 1/196. ö.e. (NA FO 371/78519 XC/A/023695). Helm 98/11/49. sz. jelentése Batemannek (FO), 1949. február 18.

Nagy-Britannia továbbra is viszonylag nagy jelentőséget tulajdonít Magyarországnak a közép- és kelet-európai térségben.

Az 1949. évi alkotmány és a Rajk-per

Az 1949. augusztusában elfogadott új alkotmány nem keltett különösebb visszhangot Londonban. Wallinger budapesti brit követ részletes jelentést küldött az új alkotmányról a Foreign Office-ba, melyben kiemelte, hogy a többi népi demokrácia alkotmányához hasonlóan, a magyar alkotmány is részben szó szerinti fordítása a szovjet alkotmánynak. A magyar dokumentum azonban még a többi térségbeli alkotmányon is túlmegy szervilizmusában, ugyanis a preambulumban a magyar nép hálóját fejezi ki a Szovjetunióknak. Mivel a magyar alkotmány nagyrészt szó szerinti egyezést mutat az 1948. márciusában elfogadott román alkotmánnyal, ezért Wallinger nem is részletezi pontjait, hiszen azt bukaresti kollégája már megtette egy évvel korábban. Felhívja azonban a figyelmet egy fontos különbségre: a magyar alkotmány oktatásról szóló fejezetében – ellentétben a románnal – nem esik említés az egyházi iskolákról. A követ meglátása szerint a közvélemény nem tanúsít különösebb érdeklődést az új alkotmány iránt, egyedül az keltett némi negatív visszhangot, hogy Kossuth-címert új államcímert váltotta fel.⁴⁰⁶

1949. szeptemberében Wallinger röviden összefoglalta a Budapestre érkezése óta eltelt négy és fél hónap legfontosabb eseményeit. Felsorolta, hogy meglátása szerint melyek a magyar kommunisták legfontosabb céljai, és ezek között előkelő helyen szerepelt a párt „megtisztítása”. Ebbe a folyamatba illeszkedett Rajk letartóztatása is. A brit követ szerint egyértelmű volt, hogy Rajk ítélete már jóval a tárgyalás előtt megszületett.⁴⁰⁷ A Rajk-perrel szintén hosszú beszámolót kapott a Foreign Office Budapestről, melyet Hilary Young állított össze. Young szerint a perrel elsősorban két célt kívántak elérni a szovjet és a magyar kommunista vezetők: egyrészt figyelmeztetésnek szánták azoknak, akik el kívánnak térni a Moszkvában meghatározott vonaltól Magyarországon és az összes többi csatlós országban; másrészt pedig a per alkalmat nyújtott arra, hogy a kommunista sajtó ismét nagy terjedelemben tárgyalhassa Tito és társai összes „bűnét”. Young nem tudott magyarázatul szolgálni arra, hogy miért vált Rajk kegyvesztetté – ennek első jele az volt, amikor 1948. júliusában elvették tőle a belügyi tárcát, és a jóval kisebb jelentőségű Külügyminisztérium élére került. Kívülről nézve azonban úgy tűnt, hogy az 1949. májusi választások idejére nagyjából sikerült visszaszereznie Rákosiék bizalmát, képe a kampány során időnként

⁴⁰⁶ NA FO 477/3. Wallinger 234. sz. jelentése Bevinnek, 1949. augusztus 15.

⁴⁰⁷ Uo., Wallinger 265. sz. jelentése Attleennek, 1949. szeptember 7.

megjelent a többi kommunista vezető képével együtt. Éppen ezért nagy megdöbbenést keltett letartóztatása. Az ezt követően megjelent vádaskodó újságcikkek hangneme már azt jelezte, hogy sorsa megpecsételődött. A szeptember 16-án kezdődő tárgyaláson – ellentétben a Mindszenty-perrel – a közönség soraiban helyet foglalhattak a külföldi diplomáciai missziók képviselői is. Young meglátása szerint a per tökéletesen követte a kommunista koncepciók perek ekkorra már kialakult koreográfiáját. A szövegeket aprólékosan kidolgozták és betanították. Itt már szó sem lehetett olyan szópárbajról, mint annak idején Moszkvában Buharin és Visinszkij között. A brit diplomatára nagy hatást tett Rajk öt órás beszéde, a szenttelenül előadott „fiktív önéletrajz”. Arra viszont nem talál magyarázatot, hogyan lehetett erre rávenni Rajkot, bármilyen meggyőződéses kommunista is volt. Young szerint Rajk, Brankov és részben Pálffy szerepe a perben elsősorban Jugoszlávia pellengérré állítása volt, míg Szalai és Szőnyi elítélésével inkább a hazai párttagoknak szánt figyelmeztetés volt a cél, hogy ne merészeljenek eltérni a hivatalos vonaltól. Ugyanakkor Young szerint a per kreálói túl messzire mentek a szovjet propagandaigények kielégítése érdekében: a párttagok körében népszerű Rajk elítélése csalódottságot és elkeseredettséget szülhet az országban.⁴⁰⁸

Magyarország „szovjetizálása” – ahogy a Foreign Office látta

Az 1949-es év során olyan események történtek Magyarországon, amelyekből világosan látszott, hogy visszafordíthatatlanná vált az a folyamat, melyet a Foreign Office-ban hol „kommunizálás”-nak, hol „szovjetizálás”-nak neveztek. E folyamat legfontosabb lépéseiként a következőket jelöli meg egy 1949 decemberében készült összefoglaló: Mindszenty hercegprímás letartóztatása, a többpártrendszer felszámolása és az 1949. februári parlamenti választások, az 1949 augusztusában elfogadott alkotmány, végül 1949 decemberében a 10 főnél nagyobb magyar és külföldi tulajdonú vállalatok államosítása. Ezzel párhuzamosan a személyes szabadság megszűnt létezni az országban, bárkit bármikor le lehet tartóztatni, még brit és amerikai állampolgárokat is, ahogy ezt Edgar Sanders, Robert Vogeler és mások esete is mutatta.⁴⁰⁹

A Wallinger által összeállított és a Foreign Office-ba elküldött éves jelentés hasonlóan borúlátó képet fest a magyarországi állapotokról. Az ország „szovjetizálásá”-nak legfontosabb lépéseiként a katolikus egyház elleni támadásokat (elsősorban a Mindszenty-per), a Magyar Dolgozó Pártja soraiban végzett tagrevíziót, Rajk László és társai perét, az országgyűlési

⁴⁰⁸ Uo., Wallinger 284. sz. jelentése Attleenek, 1949. szeptember 27.

⁴⁰⁹ NA FO 371/86146. „Consolidation of Communism in Eastern Europe, 1948–50.” Foreign Office Research Department, 1950. június 16. 11–16.

választásokat és az új alkotmányt sorolja fel. Fontosnak fejleménynek tartja, hogy a kultúrában és a művészetben a Szovjetuniót már nem csupán dicsérek, de egyetlen követendő példaképnek tartják. A külkapcsolatok terén folytatódott a Nyugattal korábban viszonylag jó kapcsolatok romlása, ugyanakkor a csehszlovák–magyar szerződéssel teljessé vált a szovjet blokk védelmi rendszere. Részletesen bemutatja a magyar–jugoszláv konfliktusokat. A gazdasági életben folytatódtak az államosítások, csupán a mezőgazdaság maradt egyelőre kívül az ún. „szocialista szektor”-on. Ugyanakkor folynak az előkészületek a kollektivizálásra. Az összefoglaló viszonylag részletes képet ad a magyar gazdaságról is, a hároméves terv teljesítéséről, az iparfejlesztésről és Magyarország külkereskedelméről. Wallinger kiemeli, hogy az év során igen sok atrocitás érte a külföldi állampolgárokat, sőt a diplomáciai képviselőket is a magyar rendőrség részéről. A magyarok lakosság körében meglátása szerint eluralkodott a cinizmus, ugyanakkor szerinte a magyarokra nem jellemző a kétségbeesés, és a többség reménykedik abban, hogy a jövőben jobb irányba fordul az ország sorsa.⁴¹⁰

⁴¹⁰ NA FO 371/87795. „Hungary. Annual Review for 1949.”

4. Gazdasági kapcsolatok 1947–1949

Brit cégek Magyarországon 1947–1949

Az 1947 és 1949 közötti időszakban a Magyarországon működő brit tulajdonú vállalatok számos problémával találták szemben magukat: egyre erősödő negatív diszkriminációt tapasztaltak, mellyel a magyar hivatalos szervek gyakran éltek azon cégekkel szemben, amelyek szovjet vállalatok konkurensei voltak; ráadásul az általános nyugatellenes hangulatkeltés légkörében rendszeressé váltak a nyugati cégek és alkalmazottaik elleni atrocitások, sajtótámadások, később hivatalos intézkedések. Mindezek mellett állandó fenyegetést jelentett az államosítás lehetősége. Látva a térség többi országában történeteket, az angol tulajdonosoknak nem lehettek illúzióik a magyarországi vállalkozásaik jövőjéről. Az államosítás azonban fokozatosan történt Magyarországon, és az első ilyen jellegű jogszabály, a szénbányák és erőművek államosításáról szóló 1946. évi XIII. tv. nem érintett angol tulajdont. Ezek államosítása nem is nagyon keltette fel az angolok figyelmét, hiszen ott is éppen hasonló lépésekre készültek, noha egészen más körülmények között. 1947-ben került sor a nagybankok államosítására, de ez szintén nem vonatkozott angol tulajdonosokra, mivel csak a magyar tulajdonban levő részvények államosítását írta elő. Egyértelmű volt azonban, hogy a nem is túl távoli jövőben a magyar gazdaság további területei kerülnek majd állami ellenőrzés alá.

1948 márciusában jelent meg a 3500/1948. Korm. sz. rendelet a vállalatok élére kinevezendő vállalatvezetőkéről. A rendelet nem tett különbséget a magyar és a külföldi cégek között, bár a kormány később azt közölte a brit követséget, hogy azokat a cégeket tekintik külföldinek, melyekben a részvényeknek több mint 50%-át külföldi állampolgárok birtokolják.⁴¹¹ Ennek ellenére számos angol cég jelezte a brit követségnek, hogy egy-egy kijelölt vállalatvezető vagy a munkástanács elnöke átvette a cég irányítását. A „komisszárok” – ahogy az angol diplomaták jelentései nevezik őket – olyan vitathatatlanul brit tulajdonban lévő vállalatoknál is megjelentek, mint a Shell, az Unilever, a Coats, a Dunlop és az A. & S. Henry leányvállalatai. A tiltakozások hatására a kormány néhány hét múlva visszahívta a vállalatvezetőket az öt legnagyobb angol cégtől, de a kisebb vállalatok nem voltak ennyire szerencsések. Többen panaszkodtak a brit követségnél arról, hogy a komisszárok „elkótyavetyélik” a cégek vagyonát.⁴¹² Helm követ 20 és 30 közöttire becsülte az ilyen cégek számát, bár a Foreign Office-nak írt jelentésében megjegyezte, hogy „szinte mindegyikük

⁴¹¹ MOL XIX-J-1-k 199. tétel 36. doboz. Az Ipari Minisztérium 1182/Pol.-1948. sz. jegyzéke a budapesti brit követségnek, 1948. április 8.

⁴¹² PIL 508. f. 1/184. ö.e. (NA FO 371/72411.XCA19267). Helm jelentése Bevinnek, 1948. május 5.

viszonylag csekély jelentőségű, és olyan honosított brit alattvalók tulajdona, akik osztrák (bécsi zsidó), cseh vagy lengyel születésűek”.⁴¹³

A következő fontos lépés az államosítások sorában az 1948. április 29-én megjelent XXV. törvény volt, amely szerint állami tulajdonba került minden olyan iparvállalat, amely 100 főnél többet foglalkoztatott. A törvény 11. cikke részletesen szabályozza a külföldi érdekeltségek helyzetét: e szerint az államosítás „nem terjed ki külföldi állampolgárok és külföldön székhellyel bíró jogi személyek tulajdonára”, de csak akkor, ha a tulajdonukat 1945. január 20. előtt szerezték. Fontos előírás volt, hogy az államosítás szempontjából csak azokat a volt magyar állampolgárokat tekintették külföldinek, akik 1931. augusztus 8. előtt szereztek külföldi állampolgárságot.

Alexander Helm brit követ részletes jelentést írt Ernest Bevin külügyminiszternek a törvény várható következményeiről az angol tulajdonra nézve. Véleménye szerint a kártalanítás kérdése fel sem merülhet, mivel a külföldi részvényeket, illetve üzletrészeket nem államosították. Azok a brit tulajdonosok, akik többségi részvényt pakettel vagy tulajdonrészsel bírtak, ugyanúgy ellenőrizhették vállalkozásukat, mint korábban. A kisebbségi tulajdonosok azonban ezután nem vásárolhattak újabb részvényeket, és teljes mértékben ki lettek szolgáltatva a magyar államnak mint többségi tulajdonosnak. Magyarországi tulajdonukat magánszemélyeknek nem adhatták el, a magyar állam pedig nem akarta megvásárolni tőlük, hiszen többségi tulajdonosként már úgymint teljes mértékben ellenőrizte ezeket a cégeket. Természetesen a külföldi tulajdonosoknak ezután semmi reményük nem volt arra, hogy osztalékot kapjanak részvényeik után. Helm a többségi tulajdonnal rendelkező angol állampolgároknak és cégeknek sem jósolt nagy jövőt. Versenytársaik mind állami vállalatok lettek, melyekkel hosszú távon biztosan nem tudtak labdába rúgni. A magyar államnak igen sok eszköz állt rendelkezésére az állami vállalatok támogatására a nyersanyag-elosztástól az adórendszer módosításáig. Helm a következő szavakkal zárta jelentését: „A rezsim könyörtelen harcot vív a kapitalizmussal, és a hazai tulajdonosokat már likvidálta. Pillanatnyilag a külföldi tulajdonosokkal finomabban bánnak, mivel a rendszernek szüksége van rájuk. De nincs kétségem afelől, hogy végül teljesen ki fogják facsarni őket olyan módszerek segítségével, amelyek bár kevésbé gyorsak és direkttek, mint az államosítási törvény, de hosszú távon nem kevésbé hatékonyak”.⁴¹⁴ A Foreign Office-ban tisztában voltak

⁴¹³ Uo. Helm 211. sz. jelentése Bevinnek, 1948. június 4.

⁴¹⁴ Uo.

azzal, hogy az angol cégek csak azért működhetnek még egy ideig, mert a magyaroknak nagy szükségük van rájuk a népgazdasági tervek végrehajtásához.⁴¹⁵

Komoly problémákat okozott az államosítási törvénynek az a rendelkezése, mely előírta, hogy a külföldi tulajdonban lévő részvényeket 1948. június 30-ig be kellett jelenteni a magyar hatóságoknak vagy külképviseleteknek. A londoni magyar követség ilyen értelmű hirdetésekkel tett közzé több londoni napilapban, de a követség tagjai teljesen tájékozatlanok voltak, és sok esetben félrevezető vagy téves információkat adtak az érdeklődőknek. A budapesti angol követ jegyzékben is tiltakozott emiatt. Angol kérésre a határidőt később meghosszabbították augusztus végéig. Ez időpontig összesen 873 brit állampolgár jelentette be részvényeit a londoni magyar követségen.⁴¹⁶ 1948 októberében Londonban megalakult egy bizottság, amely a magyarországi cégekben kisebbségi részvénytulajdonnal bíró brit állampolgárok érdekeit képviselte.⁴¹⁷

Az államosítási törvény után a brit kormánynak el kellett döntenie, milyen politikát kövessen a Magyarországon működő angol vállalatokkal kapcsolatban. Helm fent idézett véleményével általában egyetértettek a Foreign Office munkatársai. A budapesti követség kereskedelmi titkára hasonló gondolatokat fogalmazott meg egyik jelentésében: „Véleményünk szerint az a helyzet, hogy e brit vállalkozások [...] további jelenlétét a magyar kormány csak addig fogja tolerálni, amíg úgy gondolja, hogy ez áll érdekében. Jelen körülmények között rendelkezünk olyan eszközökkel, melyekkel nyomást fejthetünk ki érdekükben, de valószínűnek tűnik, hogy intervenciónk egyre kevésbé lesz hatékony, ugyanakkor a cégek értéke folyamatosan csökkenni fog.” Végül pedig azt javasolja: „küzdjünk azért, hogy minden tőlünk telhető módon megvédjük őket, amíg itt vannak, de meg kell ragadniuk az első adandó alkalmat arra, hogy eladják tulajdonukat és kivonuljanak.”⁴¹⁸ A Foreign Office végül ezt a politikát követte az összes Kelet-Európában működő brit vállalattal kapcsolatban.

Időközben a budapesti brit követség folyamatosan követelte a magyar kormány által kinevezett vállalatvezetők visszahívását az angol tulajdonban lévő vállalatoktól. Erőfeszítéseik több esetben sikerrel jártak, de az egyik legjelentősebb magyarországi brit leányvállalat, a Hutter és Lever nem tudta elkerülni az állami ellenőrzést. Cavan Elliot

⁴¹⁵ Uo. J. C. Petersen memoranduma. 1948. május 22.

⁴¹⁶ MOL XIX-J-1-k 199. tétel 36. doboz. Erőss János kereskedelmi attasé (londoni magyar követség) 7967/1948. sz. jelentése a Pénzügyi Központnak, 1948. október 7.

⁴¹⁷ PIL 508. f. 1/167 ö.e. (NA FO 371/78562.36393). A British Shareholders' Committee for Hungarian Companies levele N. E. Coxnak (Foreign Office), 1949. február 3.

⁴¹⁸ PIL 508. f. 1/184. ö.e. (NA FO 371/72411.XCA19267). Budapesti brit követség levele Foreign Office Southern Departmentnek, 1948. június 25.

ügyvezető igazgatót kémkedés vádjával letartóztatták, majd kiutasították az országból. Az igazgatótanács magyar tagjai közül kettőt már korábban vád alá helyeztek „szabálytalan ügyvezetés miatt”, és lemondtak pozíciójukról, a holland nemzetiségű tag nem tartózkodott Magyarországon, az egyetlen megmaradt magyar tag 1948 októberében maga kérte állami vállalatvezető kirendelését.⁴¹⁹ 1948 második felében megszorodtak a brit cégek vezetői és alkalmazottai elleni különféle intézkedések, szabotázzsal, csalással, ipari kémkedéssel, sikkasztással vádolták őket, és sokukat börtönbüntetésre ítélték.⁴²⁰

A magyar kormány és különböző hivatalai egyéb módokon is igyekeztek ellehetetleníteni a külföldi cégek működését. Ennek egyik módja volt a vagyondézsma címen kivetett adó és az ún. árlefölözés. Az utóbbi értelmében az ipari vállalatok hasznát maximum 5%-ban, az idénycikkeket előállító cégeket 8%-ban határozták meg. Az ezt meghaladó hasznot be kellett fizetni az államkincstárba. Az ilyen jellegű intézkedések jogosságát elvileg az angolok sem vitatták, de többször tiltakoztak azért, mert szerintük a magyar kormány hátrányos megkülönböztetésben részesítette a külföldi tulajdont e követelések behajtása során.⁴²¹

1948 októberében tárcaközi ülésen vitatták meg Londonban a Magyarországgal folytatandó politikát a gazdasági kapcsolatok terén. A megbeszélés eredményeként született tanulmány összefoglalta a magyar–angol gazdasági kapcsolatok legfontosabb problémáit: a brit cégek ellen irányuló magyar lépések közül kiemelték az angol és magyar állampolgárságú vezetők letartóztatását, illetve a diszkriminatív pénzügyi intézkedéseket: az adókat, vagyondézsma, a bankhitelek megvonását és a számlák késedelmes kiegyenlítését. A dokumentum szerint „bár igen valószínűtlen, hogy a magyar kormány, nem beszélve orosz gazdáikról, sokáig hagyná működni a nyugati kapitalista tulajdont, nem hagyhatjuk, hogy ezek az értékes vagyontárgyak a magyarok ölébe hulljanak anélkül, hogy komoly kísérletet tennénk megmentésükre.” Ezért erős nyomást kell gyakorolni a magyar kormányra. Mindezt csak diplomáciai lépéseket tettek, és nem használták a fenyegetés eszközét, de a jövőben ezt is alkalmazni kell. A magyaroknak nagyobb szükségük van a magyar–angol árucere-forgalomra, mint Angliának, ezért a kereskedelem visszafogásával való fenyegetéssel rá lehetne venni a magyarokat a jelenlegi politikájuk megváltoztatására. Ezenkívül a Nagy-Britanniában zárolt magyar javakkal, az exporthitel és az élelmiszerszállítmányokra fizetett előlegek befagyasztásával, az importkvóták

⁴¹⁹ MOL XIX-J-1-k 199. tétel 36. doboz. Ipari minisztériumi feljegyzés, 1949. január 12.

⁴²⁰ PIL 508. f. 1/166. ö.e. (NA FO 371/78562.36393). J. & P. Coats vállalat memoranduma a Foreign Office-nak, 1948. december 29.

⁴²¹ MOL XIX-J-1-k 199. tétel 36. doboz. Helm 160/40/48. sz. Aide Memoire-ja a Külügyminisztériumnak, 1948. november 1., a KÜM 2137/pol.-1948. sz. szóbeli jegyzéke, 1948. november 11.

megváltoztatásával is nyomást lehet gyakorolni a magyar kormányra. A legsúlyosabb lépés az élelmiszervásárlások beszüntetése lenne, mert Magyarország csak így tud fontsterlinghez jutni.⁴²²

Helm budapesti követ 1948. november 2-án személyesen beszélt a nemrég kinevezett Rajk László külügyminiszterrel, akinek felsorolta a brit kormány legfontosabb sérelmeit a magyarországi angol cégekkel való bánásmódot illetően. Elsősorban a diszkriminatív intézkedéseket emelte ki, valamint a letartóztatott Cavan Elliot ügyét. Az angol kormánynak az a benyomása – magyarázta a miniszternek –, hogy a magyar kormány nem államosította ugyan áprilisban a külföldi vállalatokat, de az utóbbi hónapok fejleményei arra utalnak, hogy inkább megkísérli csődbe kényszeríteni őket, és így megszerezni vagyonukat. Mindezek következtében azt fontolgatják Londonban, hogy ilyen körülmények között a kereskedelmi kapcsolatok fenntartása is nehézségekbe ütközhet. Rajk azt válaszolta az angol követnek, hogy az Elliot-ügy megoldódott, és a Hutter és Lever cég élére nem vállalatvezetőt helyeztek, hanem egy ideiglenesen kinevezett igazgatót arra az időszakra, amíg Elliot utódja megérkezik Londonból. A külügyminiszter a további észrevételekre nem tudott azonnal választ adni, de reményét fejezte ki, hogy az elmúlt két évben ígéretesen alakuló magyar–angol kapcsolatok a továbbiakban is zavartalanul fejlődnek majd.⁴²³ Néhány nappal később a brit követet Rákosi Mátyás is fogadta, beszélgetésük fő témája az angol cégekkel való bánásmód volt. Rákosi megígérte, hogy a Shell, az Unilever és a Dunlop leányvállalatai éléről visszavonják a korábban kijelölt vállalatvezetőket. Egyúttal vegyes bizottságokat állítanak fel a kölcsönös követelések megvizsgálására. Amikor Helm a többi vállalatról érdeklődött, Rákosi azt válaszolta, hogy a „névleg angol, de valójában magyar” cégekre ez az engedmény nem vonatkozik. A miniszterelnök tagadta, hogy diszkrimináció érne a brit vállalatokat, de azt elismerte, hogy a szovjet cégek „külön kategóriát” képeznek. Rákosi kijelentette, hogy a külföldi tulajdonú vállalatok egyébként sem illenek bele az új magyar gazdaságba, ezért hajlandók tárgyalni azok megvásárlásáról. Helm felhívta táviratában a Foreign Office figyelmét arra, hogy Rákosi nem is titkolta, hogy nagy jelentőséget tulajdonít a magyar–angol kereskedelmi kapcsolatoknak.⁴²⁴ Londonban némi megnyugvást okoztak Helm értesülései, bár azt is megjegyezték, hogy ez minden bizonnyal csupán „taktikai visszavonulás”. Néhány héttel később a budapesti brit követ további jó hírekkel szolgált: az Unilever képviselői arról tájékoztatták, hogy a magyar kormány hozzáállása teljesen megváltozott, és a többi cég is azt

⁴²² NA FO 371/72423. „British Economic Policy towards Hungary”, 1948. november 5.

⁴²³ Uo., Helm 927. sz. távirata a Foreign Office-nak, 1948. november 2.

⁴²⁴ Uo., Helm 942. sz. távirata a Foreign Office-nak; Helm 168/48/48. sz. jelentése Wallingernek, 1948. november 9.

jelezte, hogy a vagyondézsmá kivételével a legtöbb diszkriminatív intézkedés megszűnt, és a rendőri zaklatások is megritkultak. Éppen ezért Helm azt javasolta Londonnak, hogy egyelőre ne szigorítsanak a magyar kormányval szembeni attitűdjükön, és ő személy szerint nem látja akadályát, hogy januárban megkezdjék a tárgyalásokat az élelmiszerszállítási egyezmény meghosszabbításáról.⁴²⁵

Az angol politika, ha időlegesen is, de sikeresnek bizonyult. Londonban örömmel nyugtázták, hogy az áruforgalom kérdése használható ütőkártyának bizonyult. Az 1949 januárjában megindult kereskedelmi és pénzügyi tárgyalásokon ismét lehetőséget adódott arra, hogy a brit diplomácia nyomást gyakoroljon a magyar kormányra az angol vállalatok ügyében.

Magyar–angol áruforgalom 1947–1949

Ahogy a II/5. fejezetben láthattuk, a magyar–angol kereskedelmi kapcsolatok már 1946-ban megindultak. A magyar kormány kezdettől törekedett arra, hogy részletes egyezmény segítségével biztosítsa az áruforgalom fejlődését. 1947. augusztus 8-án a két kormány képviselői három évre szóló egyezményt írtak alá, amelyek a következő kvótákat rögzítették:⁴²⁶

	1947/48 (tonna)	1948/49 (tonna)	1949/50 (tonna)
Tojás	3500	4500*	5000*
Bacon szalonna	500	10000*	15000*
Sertészsír	500	**	**
Napraforgóolaj	4000	4000*	4000*
Baromfi	4650	4650	4650
Hüvelyesek (bab, borsó)	5000	5000*	5000*
Paradicsompüré	4000*	**	**

* Minimum ** Később meghatározandó

Az egyezmény sikeresnek bizonyult, bár a kvótákat nem mindegyik évben sikerült kihasználni. Egy a Foreign Office-ban készült dokumentum szerint a két ország közötti kereskedelem a következőképpen alakult 1948-ban: Egyesült Királyságba irányuló import: 2 364 060 font; Egyesült Királyságból Magyarországra irányuló export 1 793 486 font.⁴²⁷ A hivatalos magyar adatok ismét eltérők: ezek szerint a magyar behozatal 101,8 millió forint, a

⁴²⁵ NA FO 371/72424, Helm 1034. sz. távirata a Foreign Office-nak, 1948. december 11.

⁴²⁶ MOL XIX-J-1-f 16. doboz. „An Agreement for the Development of Anglo-Hungarian Trade in Foodstuffs”, 1947. augusztus 8.

⁴²⁷ PIL 508. f. 1/135. ö.e. (NA FO 371/72384.16494) “Anglo-Hungarian Trading”, 1948. február.

kivitel 181 millió forint értékű volt.⁴²⁸ Nem könnyű rendet teremteni az eltérő metodika alapján és különböző pénznemekben számolt statisztikai adatok között, az azonban egyértelműen kiviláglik a számokból, hogy a háború után gyors fejlődésnek indultak az angol–magyar kereskedelmi kapcsolatok, és már 1947-ben elérték a háború előtti szintet. A magyar kivitel értéke minden évben meghaladta a sterling-övezetből származó import értékét, így a magyar fél minden évben szufficittal zárta a mérleget.

A „Food Agreement”-ben szereplő árucikkeken kívül Magyarország további mezőgazdasági és ipari termékeket igyekezett exportálni Nagy-Britanniába, ezekhez importkvótákat kellett kérni a brit Kereskedelemügyi Minisztériumról. 1948 januárjában a londoni magyar követség eljuttatta a magyar kormány javaslatát az 1948. évi importkvótákra. Az angol Kereskedelmi Minisztériumban csodálkozva látták, hogy az előző évhez képest jóval hosszabb listát kaptak kézhez, amelyen szerepeltek különféle nyersanyagok (faáru, alumínium, ragasztó, nyers bőr és vegyi áru), textiláru, ruházati termékek, szeszes italok és természetesen élelmiszer. Az 1947-es listán még 1 millió font értékű áru szerepelt, az 1948-as lista viszont már 7 millió font értékű árut sorolt fel, sőt, a Foreign Office egyik munkatársa szerint a magyar exportigények a 11 millió fontot is elérhetik.⁴²⁹ A brit Kereskedelmi Minisztérium ellenezte például a magyar borimport 100%-os emelését, és általában túlzottnak tartotta az Angliába irányuló magyar export 700%-os növekedését, mivel úgy értékelték, hogy ez a hirtelen változás nincs összhangban Nagy-Britannia általános importpolitikájával.⁴³⁰ A Foreign Office-ban azonban három szempontból is kívánatosnak tartották a brit-magyar kereskedelem fejlesztését: egyrészt politikai okokból, hiszen a hosszú távú, kölcsönösen előnyös kereskedelmi kapcsolatok a magyar közvéleményben ellensúlyozhatják a szovjet nyomást; gazdasági okokból, mert az élelmiszerekért kapott fontsterlinget brit termékek vásárlására fordíthatják; valamint pénzügyi okokból, mert a megkeresett fontot a magyar kormány részben adósságai törlesztésére fordíthatja.⁴³¹

A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a Nagy-Britanniából (és Írországból) érkező import értéke 1949-ben elérte a 445 millió forintot (több mint 13 millió font), ami az összes behozatal 13,15%-ának felelt meg (összehasonlításként: 1938-ban 6,27% volt e két ország részesedése). A kivitel tekintetében szintén előkelő helyen szerepelt az Egyesült Királyság

⁴²⁸ PIL 274. f. 12/194. ö.e.

⁴²⁹ PIL 508. f. 1/135. ö.e. (NA FO 371/72384.16494). „Anglo-Hungarian Trading.” Dátum, aláírás nélkül, [1948. február].

⁴³⁰ PIL 508. f. 1/135. ö.e. (NA FO 371/72384.16494). I. de Keyser (Board of Trade) levele G. O. Hoskinsnak (Ministry of Food), 1948. február 21.

⁴³¹ PIL 508. f. 1/135. ö.e. (NA FO 371/72384.16494). „Anglo-Hungarian Trading.” Dátum, aláírás nélkül, [1948. február].

238 millió forint értékű exporttal, ami az összes export 8,14%-át tette ki. (1938-ban is hasonló volt az arány.)⁴³² Magyarország a Brit Birodalomból főként ipari nyersanyagokat (ónozott lemez, nyersgumi), textilipari nyersanyagokat (latexgumi, nyers juta, mosott gyapjú, gyapjufésűsszalag, műselyem fonál, gyapjúrongy és kötöttáru-hulladék), valamint kávé és kakaóbabot importált. A magyar export természetesen elsősorban mezőgazdasági cikkekből állt (sörte és szőr, friss tojás, tojáspor, toll, vaj, napraforgóolaj, bab, takarmány és fűmag, vöröshagyma), de megjelentek iparcikkek is az exportlistán (háztartási köedény, betonacél és hengerhuzal, idomacél, alumínium, zománcedény, pamutszövet, zsák, zsákszövet, női cipő).⁴³³ Bár a statisztikai adatok biztatóan alakultak, az 1949-es év politikai fejleményei következtében egyre több akadály gördült a kereskedelmi kapcsolatok további bővülése elé.

Magyar–angol pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások 1949-ben

A háború utáni években a magyar állam sokáig nem volt olyan helyzetben, hogy törlessze a háború előtről származó adósságait, és London sokáig nem is vetette fel e kérdést. Ennek ellenére Budapesten több kimutatás is készült arról, mekkora követelések várhatók majd az angol államtól, illetve brit cégektől és állampolgároktól. Egy 1947. októberi pénzügyminisztériumi feljegyzés részletesen összefoglalja a különféle kötelezettségeket. E szerint a hosszúlejáratú tartozások összege meghaladta a 13,5 millió fontot – ebben benne foglaltattak a háború előtti ún. klíringtartozások, a 4,5 millió font összegű népszövetségi kölcsön, valamint az önkormányzatok (3,3 millió font), az egyházak (200 000 font) és a magángazdaság (4,7 millió font) kölcsönei. A rövidlejáratú tartozások (pl. az 1930. évi váltókölcsön) egy része angol fontban (4,6 millió), másik része amerikai dollárban (300 000), illetve forintban (1 millió) volt fizetendő. A háború előtti árutartozások összege szintén meghaladta az egymillió fontot.⁴³⁴

1948 végén Londonban úgy döntöttek, hogy a következő évben lejárató 3 éves élelmiszerszállítási szerződés meghosszabbításáról szóló tárgyalásokat összekötik a pénzügyi kérdések rendezésével. A háború előtt keletkezett tartozásokon kívül ugyanis újabb pénzügyi követelések merültek fel, melyek közül a legfontosabb az 1948. évi XXV. törvény alapján államosított vállalatok brit (kisebbségi) tulajdonosainak valamilyen szintű kárpótlása volt. Az angol kormány kárpótlást követelt még az 1945. évi földreform során kisajátított néhány angol tulajdonú földbirtokért is. Igen komoly tétel volt a magyarországi brit vagyonban esett háború károk megtérítése, melyre a békeszerződés 26. cikkelye kötelezte a magyar kormányt.

⁴³² *Statisztikai évkönyv, 1949–1955.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1957. 255–261.

⁴³³ Uo. 280.

⁴³⁴ MOL XIX-L-1-p 10. tétel, 22. doboz,

A tárgyalások arra is alkalmat adtak az angolok számára, hogy felvessék a magyarországi brit cégek problémáját is. Bár a magyar fél nem volt hajlandó ezt a kérdést felvenni a tárgyalások napirendjére, a brit kormány többször kijelentette, hogy a tárgyalások eredménye attól is függ, hogy a magyar kormány jóindulatot tanúsít-e a brit cégekkel szemben. Mivel a magyar gazdaság számára igen fontos volt a kereskedelmi tárgyalások sikere, tárgyalásokat kezdtek a brit cégek képviselőivel Budapesten. Ezzel kapcsolatban az MDP Gazdasági és Pénzügyi Bizottsága 1949. január 19-én a következő javaslatot terjesztette a párt Titkársága elé: „A külföldi tulajdonú vagy többségű vállalatok képviselőivel folyamatban levő és kedvező megoldást ígérő tárgyalásokat le kell folytatni. Bár az ezen a területen elért kezdeti sikereink [...] óta a helyzet lényegesen megváltozott, a Gazdasági Bizottság helyesnek tartja, ha külföldi megkeresésre továbbra sem zárkózunk el a tárgyalások elől ott, ahol bizonyos ígéretek kötnek vagy előnyösnek látszó megegyezés ígérkezik. Külföldi tulajdonú és többségű vállalatok fojtogatásának politikáját csak megfelelő óvatossággal szabad gyakorolnunk, figyelembe véve fontos termelési érdekeinket és a külkereskedelmi tárgyalásainknál esetleg felmerülő nehézségeket.”⁴³⁵

Az angol cégek többsége ekkor már jobbnak látta, ha megpróbál megszabadulni magyarországi érdekeltségeitől, céljuk az volt, hogy minél magasabb vételárat próbáljanak kialkudni. A külföldi cégek megvásárlásával kapcsolatos tárgyalásokra a kormány a Magyar Nemzeti Bankot jelölte ki mint illetékes szervet. A Coats (az Első Magyar Cérnagyár Rt. tulajdonosa) azonban úgy döntött, hogy – amíg lehet – megtartja magyarországi érdekeltségét. Hosszú tárgyalások után sikerült is egy olyan megállapodást kötniük a magyar kormánnyal, amely biztosította működésüket.⁴³⁶ Természetesen nem volt véletlen, hogy a magyar fél az ő esetükben engedékenyebbnek bizonyult: a cérnagyár exportbevételére igen nagy szüksége volt a magyar gazdaságnak. 1949 januárjában a budapesti brit követ azt jelentette Londonnak, hogy az A. & S. Henry beleegyezett abba, hogy hajlandó eladni magyarországi érdekeltségét (a jutafonó üzemet) 50 ezer fontért⁴³⁷, a National Securities Corporation pedig a gyapjúmosó és posztógyárát 30 ezer fontért, de a magyar kormány végül nem írt alá velük megállapodást, mert meg akarták várni a londoni pénzügyi tárgyalások eredményeit.⁴³⁸ A Dunlop, az Unilever és a Shell cégekkel folytatott tárgyalások azonban eredménytelenek voltak. A Dunlop különösen nehéz helyzetbe került, mivel a magyar leányvállalat vezetőit

⁴³⁵ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 26. ő.e.

⁴³⁶ PIL 508. f. 1/166. ő.e. (NA FO 371/78562.36393). J. & P. Coats vállalat memoranduma a Foreign Office-nak, 1948. december 29.

⁴³⁷ Egy angol font ekkor körülbelül 33 forintot ért.

⁴³⁸ PIL 508. f. 1/166. ő.e. (NA FO 371/78562.36393). Helm 67/4/49. sz. jelentése Wallingernek, 1949. január 11.

vesztegetésen kapták. A Shell annyira elégedetlen volt a magyar kormány hozzáállásával, hogy megpróbálta rávenni a brit követséget annak bejelentésére, hogy a Shell Kőolaj Rt. „kényszerű likvidálás” alatt áll.⁴³⁹

A londoni kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások 1949. január 26-án kezdődtek, a magyar delegációt Sulyok Béla, a Magyar Nemzeti Bank vezérigazgató-helyettese vezette, aki Londonban találkozott a kisebbségi részvényeseket képviselő bizottság vezetőivel is. A találkozó során Sulyok hangsúlyozta, hogy az államosítás nem érintette ezeket a részvényeket, csupán annyi változás történt, hogy a cégek többségi tulajdonosa már nem egy magyar magánszemély, hanem a magyar állam.⁴⁴⁰

A londoni kormány képviselőivel folytatott tárgyalások első fordulójára nem sok eredményt hozott. A magyar állam Nagy-Britanniával szemben fennálló adósságai közül csupán a hosszúlejáratú hitelek kérdése került a tárgyalások napirendjére. A brit fél azonban nem volt túl elégedett a magyar javaslattal, mely szerint (az eredeti 4–7,5% helyett) évi 1,5% törlesztést vállalnának, ami kb. évi 150 000 fontot tett volna ki, szemben a britek által elvárt minimum 350 000 fonttal. Ahogy az Angol Bank egyik tisztviselője megfogalmazta, a háború előtt Magyarország évi kevesebb mint 3 millió fontos exportbevétel mellett évente mintegy félmillió fontot fordított adósságszolgálatra Nagy-Britannia felé, 1949-ben pedig a magyar kivitel akár a 9 millió fontot (egy másik Foreign Office dokumentum szerint még a 12 milliót⁴⁴¹) is elérheti.⁴⁴²

A magyar delegáció tehát üres kézzel utazott haza, az angolok pedig ismételtén kijelentették, hogy csak akkor hajlandók folytatni a tárgyalásokat, ha érdemi előrelépés történik a magyarországi brit cégek kérdésében. Ennek következtében 1949 februárjában a Magyar Nemzeti Bank több angol céggel is eredményes tárgyalásokat folytatott: a National Securities Corporation tulajdonában álló két cég részvényeiért 27 ezer fontot⁴⁴³, az Unilever leányvállalatáért 670 ezer fontot, az A. & S. Henry jutafonó gyaráért 70 ezer fontot volt kész fizet a magyar fél.⁴⁴⁴ (Az utóbbi gyár értékét még a magyar Ipari Minisztérium is 90 ezer

⁴³⁹ Uo. Charles Bateman feljegyzése Makinsnek, 1949. január 19.

⁴⁴⁰ PIL 508. f. 1/119. ö.e. (NA FO 371/78564.658). A British Shareholders' Committee memoranduma az 1949. február 11-én folytatott megbeszélésről, 1949. május 25.

⁴⁴¹ PIL 508. f. 1/162. ö.e. (NA FO 371/78552 XC/A/035224), N. E. Cox (Foreign Office) távirata a budapesti brit követségnek, 1949. március 10.

⁴⁴² PIL 508. f. 1/165. ö.e. (NA FO 371/78557 036103), Niemeyer (Angol Bank) levele Wallingernek, 1949. február 25.

⁴⁴³ MOL XIX-J-1-k 199. tétel 36. doboz. Sulyok feljegyzése, 1949. február 29.

⁴⁴⁴ PIL 508. f. 1/161. ö.e. (NA FO 371/78551.XC/A/035224), Wallinger levele W. Hilary Youngnak a Sulyokkal és Vásárhelyivel folytatott megbeszélésről, 1949. február 22.

fontra becsülte.⁴⁴⁵) 1949 május végére valamelyest közeledtek az álláspontok a Shell és a Dunlop ügyében, de a megegyezés még mindig reménytelennek tűnt. Sulyok Béla, aki ekkor már a Pénzügyminisztérium államtitkára volt, egy feljegyzésében azt írta, hogy a Magyar Ruggyantaárugyár részvényeiért a Dunlop 200 ezer fontot kért (3 év alatt), míg az utolsó magyar ajánlat csupán 100 ezer font volt (10 év alatt). A Shellnek tett utolsó magyar ajánlat 10 év alatt fizetendő 670–700 ezer font volt, melyet az angolok később elutasítottak.⁴⁴⁶ A brit cégek nem is annyira a vételár összegét kevesellték, hanem inkább azt nem akarták elfogadni, hogy a magyar fél ilyen hosszú időtartam alatt kíván törleszteni. Pedig egy Foreign Office tisztviselő rávilágított arra, hogy a magyar kormánynak elég lenne az angol–magyar kereskedelemről származó bevételnek kb. 5%-át félretenni ahhoz, hogy a brit cégek követeléseit 3–4 év alatt törlessze.⁴⁴⁷ A magyar kormány ezzel meglehetősen nehéz helyzetbe került, mivel mindenképpen folytatni szeretne volna a londoni kereskedelmi és pénzügyi tárgyalásokat, de éppen a két legfontosabb magyarországi brit céggel nem sikerült megállapodnia. Ezért néhány hét múlva jelezték, hogy készek tovább tárgyalni a Shell és a Dunlop vezetőivel. A biztatónak tűnő fejlemények hatására az angol követ közölte a magyar Külügyminisztériummal, hogy június közepén ismét várják a magyar delegációt Londonban, feltéve, hogy addig „jelentős előrelépés történik mind a Shell és a Dunlop, mind a kisebb vállalatok és a kisebbségi részvényesek ügyében”.⁴⁴⁸

Az elkövetkező hetekben intenzív munka folyt a budapesti minisztériumokban, a Magyar Nemzeti Bankban és a Magyar Dolgozók Pártja Államgazdasági Bizottságában a tárgyalások előkészítésére. A magyar–angol tárgyalások ügye felkerült az MDP Titkárságának napirendjére is. A Titkárság 1949. június 8-i ülésének jegyzőkönyvéhez mellékelve olvasható az Államgazdasági Bizottság előterjesztése, amely részletesen leírja a londoni tárgyalásokon követendő magatartást: Az áruforgalom volumenét nem kívánták különösebben növelni, a mezőgazdasági termékeknél a korábbi 1948/49-es évre meghatározott 6 millió font értéket határozták meg, az ipari termékeknél 2,5 millió fontról 3 millió fontra kívánták emelni a keretet. A pénzügyi tárgyalások kapcsán a dokumentum leszögezi: „Amennyiben angol részről azt javasolnák, hogy a háború előtti adósságainkat az exportból való kihalás útján törlesszük, a javaslat elől nem zárkozunk el abban az esetben, ha a kihalás nem haladja meg

⁴⁴⁵ PIL 508. f. 1/167 ö.e. (NA FO 371/78563.36399), Southby 67/34/49. sz. levele Szántó Dénesnek (MNB), 1949. április 2.

⁴⁴⁶ MOL XIX-J-1-k 199. tétel 36. doboz. Jelentés Sulyok Béla, PM államtitkárnak címezve, aláírás nélkül, 1949. május 24.

⁴⁴⁷ Uo.

⁴⁴⁸ PIL 508. f. 1/162. ö.e. (NA FO 371/78552.XC/A/035224). Foreign Office 274. sz. távirata Youngnak, 1949. április 29.

az 5%-ot. A kihatás azonban kizárólag a háború előtti adósságok rendezésének egy formája lehet és semmi esetre sem hozható kapcsolatba a magyarországi angol vállalati érdekeltségekkel.”⁴⁴⁹ Láthatjuk tehát, hogy 1949 nyarán nemcsak a különböző minisztériumok szakemberei, de az MDP is fontosnak tartotta a pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások eredményes befejezését.

Az 1949 júniusában újraindult tárgyalások ismét meglehetősen nehézkesen haladtak, és a magyar fél rendszeresen tiltakozott az ellen, hogy az angolok összekapcsolják a kereskedelmi és a pénzügyi megállapodások kérdését a magyarországi brit érdekeltségekkel való magyar bánásmóddal. Ennek ellenére igyekeztek valamilyen kompromisszumot elérni az angol cégekkel folytatott tárgyalásokon. Az Unilever képviselőivel sikerült is megállapodni 10 év alatt törlesztendő 680 000 font (22,5 millió Ft) összegben. A Shell azonban időközben megváltoztatta álláspontját, és a korábban elfogadott 10 éves részletfizetés helyett 4 éves törlesztéshez ragaszkodtak, ráadásul háromszor akkora összeget követelnek, mint a magyarországi leányvállalat könyv szerinti értéke, amely a magyar szakértők szerint egyébként is kétszerese volt a valós értéknek.⁴⁵⁰ A Shell képviselője a Foreign Office illetékesének is kifejtette, hogy nem hajlandók 1,7 millió font vételárnál kevesebbet elfogadni, melyet 3 év alatt kellene törleszteni a magyar félnek. Ez némi megütközést keltett a londoni külügyminisztériumban is, de később belátták, hogy az olajcég azért nem volt hajlandó kompromisszumokra a viszonylag jelentéktelen magyarországi leányvállalatával kapcsolatban, mert attól félt, hogy ezzel precedenst teremtene, és veszélybe kerülnének a világ más részein (pl. Venezuelában) található sokkal fontosabb érdekeltségei.⁴⁵¹

1949. június 30-án a budapesti brit követ átadott egy jegyzéket a Külügyminisztérium képviselőjének, amely a Shell Rt. tulajdonosa, az Anglo-Saxon Petroleum Company nyilatkozatát tartalmazta. Az angol cég részletesen leírta a leányvállalat helyzetét, és kijelentette: a magyar kormány „hosszú távú politikája” az, hogy „minden hatalmában álló eszközzel igyekszik vállalatunk helyzetét egyre ingatagabbá tenni”, ezért kénytelenek „teljes mértékben lemondani a vállalat irányításáról”. A Magyar Nemzeti Bank utolsó ajánlata 10 év alatt fizetendő 484 210 font volt, pedig a cég vagyona meghaladja a 2,3 millió fontot. Ezért az

⁴⁴⁹ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 49. ő.e.

⁴⁵⁰ PIL 508. f. 1/119. ő.e. (NA FO 371/78565.658). Feljegyzés Sulyok, Buzás és Stacy megbeszéléséről, 1949. június 29.

⁴⁵¹ PIL 508. f. 1/163. ő.e. (NA FO 371/78554.0356104). Rumbold R 5986/1151/21. sz. levele Wallingernek, 1949. június 20.

angol cég kijelenti, hogy a továbbiakban nem vállal felelősséget a Shell Rt. üzletvezetéséért, és a magyar kormánynál kártérítési követeléssel lépnek fel.⁴⁵²

A többi vállalattal folytatott tárgyalások sem jártak egyelőre sokkal több eredménnyel. A Dunlopnak a magyar fél 200 000 fontot ajánlott fel 7 év alatt törlesztendő részletekben, de a cég nem fogadta el. A Neuchatel Asphalt viszont hajlandó volt engedni a 74 000 fontos vételárból, és késznek mutatkozott elfogadni a magyar fél 4–5 év alatt fizetendő 40 000 fontos ajánlatát.⁴⁵³ Ugyanakkor ígéretesnek tűnő tárgyalások folytak a két bizottsággal is, amelyek a hosszú, illetve rövidlejáratú hitelezők érdekeit képviselték a magyar kormánnyal szemben.⁴⁵⁴ Megindultak a kereskedelmi tárgyalások is, bár ott is problémák merültek fel: az angolok magasnak tartották több termék árát, és bírálták pl. a bacon minőségét.⁴⁵⁵

Továbbra is úgy tűnt tehát, hogy a magyar kormány hajlandó a kompromisszumokra a brit cégekkel kapcsolatosan, ha ettől függ a kereskedelmi tárgyalások sikere. Az angolok úgy vélték, hogy a nemzetközi helyzet alakulása is arra ösztönzi a magyarokat, hogy igyekezzenek megállapodni Londonnal. Wallinger budapesti követ felhívta a Foreign Office figyelmét arra, hogy a magyar–jugoszláv viszony romlása miatt a két ország kereskedelmi kapcsolatai is visszaesnek, és emiatt valószínűleg felértékelődik a Nagy-Britanniával megkötendő áruforgalmi egyezmény fontossága.⁴⁵⁶ A londoni tárgyalások eredményeként július közepére megszületett egy előzetes megállapodás, melynek értelmében Nagy-Britannia 9,8 millió font értékben vásárol mezőgazdasági termékeket Magyarországtól az 1949/50-es évben. Az angol élelmiszerügyi minisztériumnak elsősorban kukoricára, cukorra és napraforgóolajra volt szüksége. A brit kereskedelmi minisztérium is megállapodott a magyar delegációval abban, hogy 2,9 millió font értékben vásárolnak magyar ipari termékeket.⁴⁵⁷ A végleges megállapodás azonban nem jött létre, mert az angolok továbbra sem voltak elégedettek a magyar kormánynak a brit érdekeltségek iránt tanúsított magatartásával.

Július 21-én a kereskedelmi, illetve pénzügyi delegációk plenáris ülésén az angol fél kifejtette, hogy nem tartják kielégítőnek a magyar kormány ajánlatát a pénzügyi kérdések rendezését illetően. Hangsúlyozták, hogy Magyarország várható fontbevételei sokkal nagyobb

⁴⁵² MOL XIX-J-1-k 199. tétel 36. doboz. Brit követség 302. sz. jegyzéke a magyar kormányhoz, 1949. június 30.

⁴⁵³ Uo. Roóz István összefoglaló jelentése Szántó Dénesnek (MNB), 1949. július 1.

⁴⁵⁴ PIL 508. f. 1/119. ö.e. (NA FO 371/78565 658), Leonrad Ingrams (Continental Assets Realisation Trust Limited) levele Sir Anthony Rumboldnak (FO), 1949. július 6.

⁴⁵⁵ PIL 508. f. 1/163. ö.e. (NA FO 371/78555 036103) a kereskedelmi bizottság tárgyalási jegyzőkönyve, 1949. július 18.

⁴⁵⁶ PIL 508. f. 1/119. ö.e. (NA FO 371/78566.658). Wallinger 67/80/49. sz. távirata a Foreign Office-nak, 1949. július 13.

⁴⁵⁷ PIL 508. f. 1/163. ö.e. (NA FO 371/78555.036103), feljegyzés a tárcaközi megbeszélésekről, 1949. július 16.

mértékű törlesztést tennének lehetővé.⁴⁵⁸ Ezzel a tárgyalások rövid időre ismét megakadtak, de a magyar fél megegyezésre való törekvését mutatja, hogy a következő napokban is találkoztak a magyarországi brit cégek tulajdonosaival.

Július 29-én Sulyok bejelentette, hogy a magyar pénzügyi és kereskedelmi delegációk hazautaznak.⁴⁵⁹ A Foreign Office táviratban értesítette a budapesti brit követséget a tárgyalások megszakadásáról. A táviratban érdekes momentumról tájékoztatták Wallingert: a tárgyalások végeztével Sulyok rövid, négy szemközti beszélgetést folytatott Stacyvel, és „azzal magyarázta neki a hivatalos tárgyaláson tanúsított makacsságát, hogy »mások is jelen voltak«”.⁴⁶⁰

A nézeteltérések ellenére a magyar fél továbbra is hajlandónak mutatkozott a kompromisszumra, ugyanis a delegáció hazatérése után folytatódtak a tárgyalások a brit cégek budapesti képviselőivel. Az A. & S. Henry új ajánlata 35 000 font volt 7 év alatt teljesítve⁴⁶¹, a Neuchatelé pedig 30 000 font 3 részletben fizetve.⁴⁶² Ezek magyar szempontból nézve már egészen kedvező feltételek voltak. A Foreign Office táviratban közölte Wallingerrel, hogy milyen összegeket tartanának „kielégítőnek”: A Dunlop leányvállalatáért 200 000 fontot, a kisebbségi részvényeseknek összesen 250 000 fontot, az A. & S. Henrynek 45 000 fontot, a Neuchatelnek 30 000 fontot, a National Securitiesnek pedig 28 000 fontot.⁴⁶³ Időközben a Foreign Office-ban is körvonalazódott, hogy mi lenne az a minimális összeg, melyet elfogadnának a különböző rövid- és hosszúlejáratú hitelezők számára: úgy gondolták, hogy egy összegben 300 000 font, majd a következő két évben 100–100 000 font már reális kompromisszum lenne.⁴⁶⁴

Budapesten ezt már hajlandók voltak tárgyalási alapnak tekinteni, és az MDP Államgazdasági Bizottsága a párt Titkárságának augusztus 10-i ülésén előterjesztett javaslatában kiemelte: „Az Államgazdasági Bizottság kívánatosnak tartja Angliával a megállapodás megkötését megfelelő feltételek mellett, kiindulva részben a nemzetközi politikai helyzetből, részben abból, hogy az Angliával kötendő kb. 12 millió fontos

⁴⁵⁸ PIL 508. f. 1/119. ö.e. (NA FO 371/78566.658). Foreign Office távirat a budapesti brit követségre, 1949. július 22.

⁴⁵⁹ PIL 508. f. 1/164. ö.e. (NA FO 371/78556.036103), jegyzőkönyv az egyeztető bizottság második üléséről, 1949. július 29.

⁴⁶⁰ Uo. Foreign Office 406. sz. távirata Wallingernek, 1949. július 30.

⁴⁶¹ PIL 508. f. 1/119. ö.e. (NA FO 371/78566.658). Wallinger 632. sz. távirata a Foreign Office-nak, 1949. augusztus 2.

⁴⁶² PIL 508. f. 1/119. ö.e. (NA FO 371/78567), Rumbold távirata Wallingernek, 1949. augusztus 9.

⁴⁶³ PIL 508. f. 1/165. ö.e. (NA FO 371/78556.036103), Foreign Office 417. sz. távirata Wallingernek, 1949. augusztus 5.

⁴⁶⁴ PIL 508. f. 1/165. ö.e. (NA FO 371/78556.036103), Foreign Office 417. sz. távirata a budapesti brit követségre. 1949. augusztus 5.

kereskedelmi szerződés nemcsak közvetlen angol–magyar forgalom szempontjából jelentős, hanem ez teszi lehetővé, hogy [...] más kapitalista országban kitermelt fontért is szükség esetén Angliában tudunk vásárolni.” A bizottság azt is javasolta, hogy a Londonban tárgyaló delegáció ajánlja fel azt, hogy a magyar kormány 170 000 fontot helyez el egy elkülönített számlán, de ha a kereskedelmi megállapodás eléri a 12 000 000 fontot, akkor az összeg 300 000 fontig emelhető. „Ezt tekintjük végső magyar ajánlatnak” – fogalmazott a javaslat.⁴⁶⁵

Amikor 1949 októberében folytatódtak Londonban a magyar–angol kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások, úgy tűnt, hogy már szinte minden vitás kérdésben sikerült megegyezésre jutni. A Foreign Office-ban ugyan némi meglepetést keltett, hogy a magyar delegáció a Külkereskedelmi Minisztérium és a Külügyminisztérium alacsonyabb rangú tisztviselőiből állt. Wallinger ezt azzal magyarázta, hogy a magyarok is úgy érzik, hogy a legfőbb akadályok már elhárultak a megegyezés elől.⁴⁶⁶ Az első megbeszélésen a brit delegáció vezetője összefoglalta az addig elért eredményeket: 1949/50-ben Nagy-Britannia összesen 12,7 millió font értékben vásárol magyar termékeket, melyből 9,8 millió font élelmiszer. Az ipari termékek vásárlására szánt 2,9 millió font értékű keretet az angol fél kész 3,5 millió fontra emelni, amennyiben minden kérdésben sikerül kielégítő megoldást találni. A magyar kormány elfogadta, hogy három éven át 500 000 fontot fizet a magyarországi brit vállalatok részvényeire.⁴⁶⁷ (A Shell, a Coats és az Unilever részvényeire ez nem vonatkozott, mert az olajcég nem volt hajlandó tárgyalni, a két utóbbival pedig már sikerült megállapodni.)

Mindkét delegáció elégedettnek tűnt az eredménnyel, és úgy látszott, hogy a végleges megállapodás már csak napok kérdése. Ráadásul a tárgyalások elhúzódásának volt egy, a magyarok számára kedvező következménye: az élelmiszerimportról szóló megállapodást meghosszabbították 1950 decemberéig, ami azt jelentette, hogy az 1950. évi nyári-őszi betakarításokra is kiterjed. Így Magyarország további 2 millió fontnyi bevétellel számolhatott. A brit kormány abba is beleegyezett, hogy a magyar fél a kereskedelmi egyezmény hatályba lépése előtt megkezdje a karácsonyi pulykaszállítmányok kiszállítását.⁴⁶⁸

1949. november 22-én váratlan hírek érkeztek Budapestről: a magyar rendőrség letartóztatta Edgar Sanderst, az amerikai tulajdonú Standard Villamossági Művek angol állampolgárságú alkalmazottját. Ráadásul a magyar hatóságok nem engedélyezték, hogy a brit konzul meglátogassa őt. A nyilvánvalóan provokatív lépés ellenére a londoni tárgyalások

⁴⁶⁵ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 57. ö.e.

⁴⁶⁶ PIL 508. f. 1/164. ö.e. (NA FO 371/78558.036104), Wallinger 857. sz. távirata Foreign Office-nak, 1949. október 15.

⁴⁶⁷ Uo. Az egyeztető bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1949. október 19.

⁴⁶⁸ PIL 508. f. 1/165. ö.e. (NA FO 371/78560.36393). Board of Trade feljegyzés a kabinetnek, 1949. november 24.

tovább folytatódtak, a november 29-i plenáris ülésen nem került szóba Sanders ügye. Sőt, mindkét fél további engedményeket tett. A brit cégekkel kapcsolatban a magyar fél késznek mutatkozott elfogadni azt a brit kérést, hogy az elkülönített számlára 1950 májusában és decemberében utalják át azt a pénzt, mellyel elkezdik törleszteni a cégek részvényeinek vételárát. Cserébe az angol kereskedelmi minisztérium további engedményt tett: a magyar ipari termékek kvótáját 3,5-ről 4 millió fontra emelte.⁴⁶⁹

Időközben a budapesti angol követ minden lehetséges módon megpróbálta rávenni a magyar hatóságokat arra, hogy engedélyezzék Sanders meglátogatását, még Berei Andor külügyi államtitkárral és Kállai Gyula külügyminiszterrel is beszélt, de erőfeszítései nem jártak sikerrel.⁴⁷⁰ December 9-én a Foreign Office közölte Wallingerrel, hogy lemondták a magyar pénzügyi delegációval tervezett találkozót, de úgy, hogy nem hivatkoztak Sanders letartóztatására.⁴⁷¹ Az angolok még hetekig nem kapcsolták össze a két ügyet. Hihetetlennek tűnt számukra, hogy a magyar kormány egy ilyen provokatív lépéssel fel akarja rúgni a még meg sem kötött pénzügyi és kereskedelmi megállapodást. A Foreign Office csak december 19-én, vagyis négy héttel Sanders letartóztatása után közölte Bolgár Elek londoni magyar követtel, hogy a brit kormány felfüggeszti a kereskedelmi és pénzügyi tárgyalásokat, valamint a magyarországi brit cégek részvényeinek felvásárlásával kapcsolatos tárgyalásokat is addig, amíg a magyar kormány nem biztosítja, hogy a budapesti brit konzul meglátogathassa Sanderst, és nem részesíti őt megfelelő elbánásban. A soron kívüli baromfivásárlásokat is felfüggesztették, az éppen elindított pulykaszállítmányokat leállították.⁴⁷² Néhány nappal később a magyar küldöttség tagjai hazautaztak Londonból.

László György, a delegáció vezetője, hazatérése után részletes jelentést írt a tárgyalásokról. Soraiból világosan kiderül, fogalma sem volt arról, hogy mi készül Budapesten. Jelentésében büszkén sorolja, milyen engedményekre sikerült rászorítani az angolokat, hogy minél előnyösebb feltételeket harcoljon ki Magyarország számára. A tárgyalások felfüggesztése őszintén megrázta őt, és csalódását a jelentésben is nehezen tudja leplezni. Ennek ellenére kijelenti: „A politikai helyzetet természetesen Budapest ítélte meg helyesen, mikor a tárgyalások megszakítását jelentő levélre adott utasítást. Bateman december

⁴⁶⁹ Uo. A plenáris ülés jegyzőkönyve, 1949. november 29.

⁴⁷⁰ Szörényi Attila: A brit-magyar diplomáciai kapcsolatok és a Sanders-ügy, 1949–1953. *Valóság*, 2006/6. 74.

⁴⁷¹ PIL 508. f. 1/165. ö.e. (NA FO 371/78560.36393). Foreign Office 666. sz. távirata a budapesti brit követségnek, 1949. december 9.

⁴⁷² Uo. Bateman feljegyzése Sir William Strangnek, 1949. december 21.

19-i szóbeli jegyzéke, a tárgyalások angol részről való megszakítása és a nyílt politikai zsarolás már csak betetőzés volt.”⁴⁷³

Bár a tárgyalásokat formailag valóban az angolok szakították meg, Budapesten már az angol szóbeli jegyzék előtt eldöntötték, hogy a magyar delegáció elhagyja Londont. Az MDP Gazdaságpolitikai Bizottsága a párt Titkárságának 1949. december 14-i ülésére készített előterjesztésében a következőket olvashatjuk:

„E hosszú ideje húzódó tárgyalások során több ízben tettünk pénzügyi vonalon bizonyos engedményeket. Angol részről azonban állandóan újabb kívánságokkal állnak elő.

A legelfogadhatatlanabb kívánságok a magyarországi angol érdekeltségű vállalatokkal kapcsolatban merültek fel. Erre vonatkozólag azt kívánják, hogy a magyar kormány vállaljon kötelezettséget a vállalati vásárlás céljára rendelkezésére bocsájtott összegeknek meghatározott határidőn belül vállalat vásárlásra való felhasználására, ami az angolok számára az árak diktálását tenné lehetővé. Kívánják továbbá már államosított vállalatok megvásárlását is, holott ezidáig a magyar kormány csak olyan vállalatokat államosított, amelyeket külföldi érdekeltségnek nem ismert el. Végül a szerződés keretein belül rendezni akarják számunkra elfogadhatatlan módon az angol állampolgárság kérdését is.

Mindez azt mutatja, hogy az angolok a tárgyalásokat zsarolásra használják fel. Céljuk nemcsak gazdasági és pénzügyi engedmények kicsikarása, hanem egyúttal politikai nyomást gyakorolnak Magyarországra. (Aktuálisan különösen a Standard üggyel kapcsolatban.)

Az Államgazdasági Bizottság javasolja a Titkárságnak, hogy delegációnknak a következő utasítást adja: Ne tárgyaljon tovább, hanem közölje az angolokkal, hogy az angol álláspont számunkra elfogadhatatlan, s hogy ők hazautaznak Magyarországra. Szólítsák fel az angolokat, hogy végső kívánságaikat írásban nyújtsák át. Közöljék, hogy az ünnepek után a tárgyalásokat Budapesten készek folytatni. Arról, hogy a tárgyalásokat esetleg újra Londonban folytatják, ne nyilatkozzanak.”⁴⁷⁴

⁴⁷³ MOL XIX-J-1-j 198. tétel 65. doboz, László György összefoglaló jelentése, 1949. december 22.

⁴⁷⁴ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 77. ö.e., MDP PB 1949. december 14-i ülésének jegyzőkönyve.

5. Kulturális kapcsolatok 1947–1949

A British Council budapesti tevékenysége

A British Council igen népszerű volt Budapesten. 1948 áprilisában McNab, a British Council budapesti irodájának vezetője arról számolt be a londoni központnak, hogy az intézet rendkívül sikeresen működik, rendezvényeiken nagyszámú látogató jelenik meg. Különösen a zenei előadások sikeresek, de a képzőművészeti kiállításait is sokan látogatják. Angol lektorok dolgoznak a budapesti, a debreceni és a pécsi egyetemen.⁴⁷⁵ Az év utolsó három hónapjának programját ismertető műsorfüzet szerint minden szerdán angol művészek zenei és irodalmi lemezfelvételeit játszották le az érdeklődőknek, csütörtökönként ismeretterjesztő filmeket vetítettek. Havonta egyszer Angliából érkező vendégek tartottak előadást: október végén Elisabeth Bowen író, november C. H. Andrewes kutatóorvos, L. J. Mordell matematikus professzor. A British Council Budapesten dolgozó munkatársai is rendszeresen tartottak előadásokat az angol irodalomról és filmművészetről, az épület nagytermében pedig tematikus fotókiállításokat rendeztek.⁴⁷⁶

A British Council ösztöndíjakkal is támogatta fiatal magyar kutatók és művészek angliai tanulmányait. Az 1946/47-es tanévben öten utazhattak Nagy-Britanniába (Gergely János biokémikus, Kovásznay László vegyészmérnök, Lutter Tibor angol szakos tanár, Szladits Károly jogász és Moholi Imre építész). Ugyanebben a tanévben összesen harmincnégy angol szakos tanár utazhatott Nagy-Britanniába két-, illetve háromhetes speciális nyelvtanfolyamokra.⁴⁷⁷ A magyar művészek is igyekeztek élni a lehetőségekkel, melyeket a British Council magyarországi jelenléte nyújtott számukra. Amikor Nádasdy Kálmán *Shakespeare III. Richárd* című drámáját kívánta színpadra állítani a Nemzeti Színházban, a British Council segítségét kérte, hogy Lawrence Olivier-től tanácsot kérhessen a darab rendezéséhez. Zathureczky Ede hegedűművész, a Zeneakadémia igazgatója Benjamin Britten hegedűversenyének előadására készülve szintén a British Councilon keresztül jutott hozzá a zenemű lemezfelvételéhez.⁴⁷⁸

Az angol–magyar államközi kapcsolatokat elhidegülése a British Council tevékenységére is rányomta bélyegét. Helm budapesti brit követ már 1947 áprilisában azt jelentette

⁴⁷⁵ NA BW 36/12. McNab jelentése Johnstone-nak (British Council, London), 1948. április 16.

⁴⁷⁶ NA BW 36/12. „The British Council Programme. October–December 1948.”

⁴⁷⁷ A londoni magyar követség összefoglaló jelentése az 1947. évi magyar–angol kulturális kapcsolatokról. 1948. február 24. In: Gönyei, 1988. 329–331.

⁴⁷⁸ NA BW 36/11. Roland Duke (British Council, Budapest) levele McNabnak (British Council, London), 1947. október 28.

Londonnak, hogy az utóbbi időben úgy tűnik, hogy a magyar hivatalos szervek nyomást gyakorolnak a magyar állampolgárokra, hogy ne látogassák a British Council vidéki rendezvényeit.⁴⁷⁹ Robert McNab júliusban részletes beszámolót küldött Helmnek irodája tevékenységéről és a legfontosabb problémákról. Több olyan esetet felsorol, amikor a rendőrség megfenyegetett tanárokat, tudósokat, helyi programszervezőket, amiért kapcsolatban álltak British Councillel. Egyre többen nem kapnak útlevelet vagy kiutazási engedélyt, akik különböző célokkal (ösztöndíj, előadókörút, gyermektábor, nyelvtanfolyam) Angliába szeretnek volna utazni.⁴⁸⁰ 1948 novemberében McNab közölte Ortutay Gyula kultuszminiszterrel, hogy a British Council kénytelen beszüntetni az 1948/49-es tanévre ösztöndíjat nyert nyolc magyar állampolgár ösztöndíját, mivel egyikük sem kapott útlevelet a magyar hatóságoktól. Ortutay válaszában egyrészt a magyar útlevelhatóságokra hárította a felelősséget, másrészt pedig azzal magyarázta a kiutazások elmaradását, hogy az „ösztöndíjasok kiválasztásánál egy átszervezés előtt álló, akkor még régi szempontok szerint bíráló Ösztöndíj Tanács működött közre, amely megtéve a maga javaslatait, a ma érvényes tudománypolitikai szempontokat – úgy látszott – mellőzte.”⁴⁸¹

1949 januárjában McNab, aki ekkor már a British Council londoni központjában dolgozott, részletes jelentést írt a budapesti iroda munkájáról. A jelentés megállapította, hogy 1948 augusztusa óta az iroda tevékenysége folyamatosan hanyatlik. Az elmúlt nyolc hónapban egyetlen ösztöndíjas sem utazott Angliába Magyarországról; minimálisra csökkentek kapcsolataik a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal; jelentős visszaesést tapasztaltak az angol nyelvoktatás terén (például az egyetemeken egyre kevesebb tanfolyamot indíthattak); sőt még a korábban ígéretesen alakuló zenei kapcsolatok is kedvezőtlenül alakultak.⁴⁸²

1949 márciusában David Rhys Ellias, a British Council budapesti kirendeltségének új vezetője hosszú összefoglalót küldött a londoni központba, melyben az intézmény jelenlegi helyzetét és jövőbeni kilátásait elemezte. Fontosnak tartotta megjegyezni, hogy az elmúlt félév során felgyorsult a magyar kulturális élet átalakítására irányuló folyamat, ami az intézet munkáját is nagymértékben megnehezíti. Ennek ellenére meglátása szerint a „művelt” magyarok egyértelműen és őszintén angolbarátok, és nagy érdeklődést tanúsítanak az angol nyelv és kultúra iránt. A Nagy-Britanniából érkező művészek előadásai mindig telt ház előtt

⁴⁷⁹ PIL 508. f. 1/144. ö.e. (NA FO 371/67174.7830). Helm 152/91/47. sz. jelentése Warnernek, 1947. április 16.

⁴⁸⁰ PIL 508. f. 1/115. ö.e. (NA FO 371/67181.10082), McNab összefoglalója Helmnek „British Council activities in Hungary.” 1947. július 22.

⁴⁸¹ Gönyei, 1988. 342–343.

⁴⁸² NA BW 36/11. McNab feljegyzése („British Council Work in Hungary”), 1949. január 25.

folynak, a követség épületében tartott filmvetítéseken pedig több mint kétszáz főnyi közönség jelenik meg. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter és Boldizsár Iván külügyi államtitkár – még az erőteljes nyugatellenes propaganda időszakában is – korrekt módon viszonyultak a British Council tevékenységéhez. Ugyanakkor Rhys Ellias is igen aggasztónak tartja a McNab által is jelzett tendenciát az angol nyelvtanfolyamok visszaszorulásáról. Általában a Művelődésügyi Minisztérium gyanakvással tekint a British Council működésére, és egyre több hírt kapnak arról, hogy az intézet munkatársaival kapcsolatban lévő magyar állampolgárokat zaklatja a rendőrség. Mindezek ellenére Rhys Ellias úgy látja, hogy a közeljövőben nem fenyeget az a veszély, hogy a magyar kormány betiltaná a British Council tevékenységét Magyarországon.⁴⁸³

A magyar kormány 1949 júniusában tette meg első drasztikus lépését a British Council tevékenységének korlátozására: A vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy a British Council nem tekinthető külképviseletnek (ami egyébként eddig is így volt), ezért a hazai oktatási intézmények, tudományos szervek csak a Külügyminisztérium alá tartozó Kultúrkapcsolatok Intézetén keresztül léphetnek érintkezésbe, és bármiféle küldeményt (könyvet, filmet, sajtóanyagot) is csak azon keresztül kaphatnak meg a British Counciltől.⁴⁸⁴

1949 nyarán a hatóságok egyre erősebb nyomást fejtettek ki a British Council magyar alkalmazottaira. Volt, akinek férjét elbocsátották az Országos Tervhivataltól, később testvérét és annak feleségét internálták, édesanyja nyugdíját megvonták, egy másik alkalmazottat pedig balatoni nyaralása alatt szervezett be az állambiztonsági szolgálat, és arra kényszerítették, hogy jelentéseket írjon a British Council „titkos tevékenységeiről”.⁴⁸⁵

Rhys Ellias 1949 októberében már azt jelentette, hogy képtelen kapcsolatba lépni a Kultúrkapcsolatok Intézetével, illetve annak vezetőjével, Mihályfi Ernővel. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az intézmény változatlanul népszerű a magyarok körében, naponta átlagosan kétszázan fordulnak meg az épületben.⁴⁸⁶ Kénytelenek voltak azonban visszahívni a budapesti egyetem angol tanszékén évek óta dolgozó lektort. Rhys Ellias arról az eseményről is beszámol – nyilvánvalóan hallomásból –, hogy Szenczi Miklóst „betegszabadságra” küldte az egyetem vezetősége, az újonnan kinevezett tanszékvezető pedig határozottan megtiltotta a tanszék oktatóinak és hallgatóinak, hogy a British Councilba járjanak, Rhys Elliast pedig

⁴⁸³ Uo., Rhys Ellias jelentése („Analysis of Situation Facing British Council in Hungary”), 1949. március 8.

⁴⁸⁴ VKM 1060/4-1949.V.2. sz. (1949. július 13.) és 1060-B/1949.V.1. sz. (1949. október 18.) rendeletek.

⁴⁸⁵ NA BW 36/11, Rhys Ellias HUN/0680/1. sz. jelentése E.N. Gummernek (British Council, London), 1949. augusztus 16.; Rhys Ellias 134. sz. távirata a Foreign Office-nak, 1949. szeptember 12.

⁴⁸⁶ NA BW 36/11. Rhys Ellias feljegyzése Wallingernek (budapesti brit követség), 1949. október 16.

„még elődjénél is veszélyesebb”-nek nevezte.⁴⁸⁷ A magyar hatóságok a legkülönbözőbb eszközökkel igyekeztek ellehetetleníteni a British Council működését, és az angolok is látták, hogy a budapesti iroda napjai meg vannak számlálva.

A londoni magyar követség és a Magyar Intézet kulturális tevékenysége

1947-ben a londoni magyar követség is egyre aktívabb tevékenységet folytatott a magyar kultúra megismertetése érdekében. A követség munkatársa 1948 márciusában részletes jelentést küldött a Külügyminisztériumba a magyar–angol kulturális kapcsolatokról. A magyar kultúra angliai megismertetésének legjelentősebb eszköze a követség szerint a londoni egyetemen működő magyar lektorátus. Sajnálattal vették, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1946/47-es tanév végén hazahívta Szenczi Miklóst. A lektorátus vezetését G. F. Cushing vette át, őt azonban az egyetem vezetősége Budapestre kívánta küldeni, hogy az Eötvös Collegiumban doktori tanulmányokat folytasson. Távolléte idejére Iványi-Grünwald Bélát kérték fel arra, hogy helyettesítse őt. Megkezdte működését a londoni Magyar Intézet is, melynek vezetőjévé Buday Györgyöt, a neves grafikus-fametszőt nevezte ki a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az 1946/47-es tanévre nyolcan kaptak magyar állami ösztöndíjat angol egyetemekre: Alföldi András ókortörténész, Balás János jogász, Gerevich László régész, Kéry László irodalomtörténész, Kerékgyártó Elemér középiskolai tanár, Solymos Péter hegedűművész, Szandtner György orvos és Szervánszky Péter zongoraművész. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hat ösztöndíjas helyet kínált fel angol állampolgároknak az 1947/48-as tanévre, elsősorban magyar nyelv és irodalmi, valamint zenei tanulmányokhoz.⁴⁸⁸

1948-ban a forradalom és szabadságharc centenáriuma több programot is szervezett a londoni magyar követség, előadásokkal, kiállításokkal emlékeztek meg 1848-ról. C. A. Macartney professzor hat részből álló előadást tartott a BBC magyar nyelvű műsorában „Angol–magyar kapcsolatok a szabadságharc idején” címmel, amely később külön kötetben is megjelent. Alan Taylor történész a *Manchester Guardian*-ban méltatta a forradalmat, március 15-én pedig Bevin külügyminiszter tartott beszédet a BBC magyar adásában.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ Uo., Rhys Ellias HUN/0680/2. sz. jelentése Groom-Johnsonnak (British Council, London), 1949. november 8.

⁴⁸⁸ Gönyei, 1988. 329–333.

⁴⁸⁹ MOL XIX-J-1-k 28. tétel 4. doboz

Magyar–angol kulturális egyezmény tervezete

Keresztury Dezső kultuszminiszter már 1946 októberében felhívta a külügyminiszter figyelmét arra, hogy Nagy-Britannia több európai országgal kulturális egyezmények megkötéséről tárgyal. Keresztury azt javasolta, hogy a magyar kormány is kezdeményezzen tárgyalásokat egy magyar–angol kulturális egyezményről.⁴⁹⁰ Az elkövetkező két év során azonban semmi sem történt az ügyben. 1947. október 30-án Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter ismét átiratban javasolta Molnár Erik külügyminiszternek a tárgyalások megkezdését. A kérdést már többször megvitatta a British Council magyarországi képviselőjével, és úgy látta, elérkezett az idő arra, hogy a londoni magyar követség hivatalosan érdeklődjön a Foreign Office-ban a tárgyalások megindításának lehetőségéről. Decemberben Ortutay arról értesítette Molnár Eriket, hogy Helm brit követ is időszerűnek látja a kérdés felvetését a Foreign Office-nál.⁴⁹¹ Ekkorra már elkészült Budapesten egy 16 cikkelyből álló egyezménytervezet, melynek legfontosabb pontjai a következők: a felsőoktatási intézményekben lektorátusokat állítanak fel, amelyek hazájuk nyelvét, irodalmát és kultúráját ismertetik meg az érdeklődő hallgatókkal; kulturális intézményeket alapítanak, amely a nagyközönség számára teszi lehetővé az ország kultúrájának megismerését; támogatják a tanárok, felsőoktatási hallgatók, kutatók és művészek cseréjét; ösztöndíjakat nyújtanak diákoknak és kutatóknak; elősegítik a tudományok társaságok és intézmények együttműködését; megvizsgálják a felsőoktatási intézmények közötti átjárás és a diplomák kölcsönös elismerésének lehetőségét; nyári tanfolyamokat szerveznek fiatalok és felnőttek számára; elősegítik a másik ország kultúrájának megismerését könyvek, sajtótermékek, koncertek, előadások, kiállítások stb. segítségével. Az egyezmény végrehajtására egy tíztagú állandó vegyes bizottságot terveztek felállítani, melynek brit tagjait a Foreign Office, magyar tagjait a VKM nevezi ki. A vegyes bizottság évente legalább egyszer teljes ülést tart, melyen javaslatokat dolgoznak ki az egyezmény konkrét végrehajtására. A tervezett egyezmény hatályát öt évben határozták meg.

Az egyezménytervezet elkészítése után hetekig nem történt továbblépés, pedig Bede István londoni követ is tárgyalt időközben az egyezmény ügyében a Foreign Office kulturális osztályának képviselőivel, akik azt közölték vele, hogy az angol–magyar egyezmény megszövegezésében az angol–csehszlovák egyezményből indulnának ki, és kifejezték hajlandóságukat a tárgyalások megkezdésére. A Külügyminisztérium azonban ismét késlekedett a válasszal, és csak Bede határozott sürgetésére engedélyezték neki a tárgyalások

⁴⁹⁰ Gönyei, 1988. 315.

⁴⁹¹ Gönyei, 1988. 321–322.

előkészítését. Bede jegyzékben kérte Bevin külügyminisztert a tárgyalások megindítására, majd megbeszélést folytatott G. L. MacDermott-tal, a Foreign Office kulturális osztályának vezetőjével, aki figyelmeztette, hogy az egyezményt a kulturális osztály és a magyar követség együtt dolgozza majd ki, és annak megszövegezése hónapokig fog tartani. Hangsúlyozta, hogy nem kívánnak semmiféle tárgyalódelegációt fogadni ez ügyben. Ellentétben a magyar tervezettel, amely az államfőket jelölte meg aláírókként, MacDermott szerint az egyezményt angol részről Bevin külügyminiszter, magyar részről pedig a londoni követ írta alá. Bede néhány nappal később találkozott George Tomlinson közoktatási miniszterrel, aki támogatásáról biztosította az egyezmény ügyében. Időközben azonban a londoni követ olyan utasítást kapott Budapestről, hogy az egyezmény előkészítő munkálatait állítsa le, mert „a magyar–angol kulturális megbeszélések zavarnák Magyarország és a szomszéd államok közötti hasonló természetű tárgyalásokat”. Bede megdöbbenéssel fogadta az utasítást, és 1948. január 26-án a Külügyminisztérium kulturális osztályának vezetőjétől, Czinkótszky Jenőtől próbálta megtudni, mi áll a budapesti döntés hátterében, és kifejtette neki, hogy az éppen megindult tárgyalások megszakítása beláthatatlan következményekkel járna.⁴⁹²

A londoni követ erőfeszítései ellenére a magyar–angol kulturális egyezmény megkötésére nem került sor – a hidegháború elmélyülése és azzal párhuzamosan a magyar–angol viszony fokozatos elhidegülése a kulturális és tudományos kapcsolatok ígéretesen induló fejlődését is megakasztotta.

⁴⁹² Gönyei, 1988. 326–328.

IV. Magyar–angol kapcsolatok 1949 decemberétől 1953 júniusáig

1. A brit külpolitika főbb vonalai 1950–1953

1949 decemberére kialakult a két szembenálló katonai tömb, a NATO, illetve a Szovjetunió és kelet-európai szövetségeseinek védelmi rendszere. Ez utóbbi ekkor még kétoldalú barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményeken alapult. 1949 augusztusában véget ért az Egyesült Államok atommonopóliuma, miután a Szovjetunió is felrobbantotta első atombombáját. A két világrendszer első erőpróbája a koreai háború volt, amely 1950. június 25-én kezdődött, amikor az észak-koreai hadsereg megtámadta Dél-Koreát. Két nappal később az ENSZ Biztonsági Tanácsa (melynek ülésin a Szovjetunió az év eleje óta nem vett részt, tiltakozásul az ellen, hogy a nyugati hatalmak a kommunista Kína helyett Tajvant ismerték el a Biztonsági Tanács állandó tagjaként) határozatban ítélte el az észak-koreai támadást, majd azt javasolta a tagállamoknak, hogy katonailag lépjenek fel a béke és biztonság helyreállítása érdekében. Truman amerikai elnök még aznap elrendelte, hogy az Egyesült Államok hadereje nyújtson segítséget a dél-koreai erőknek. Nagy-Britannia azonnal az amerikai haderők rendelkezésére bocsátotta a Távols-Keleten állomásozó brit flottát, amely ekkoriban nagyjából hasonló erejű volt, mint az Egyesült Államoké. A Dél-Koreát támogató ENSZ-csapatokban a Brit Nemzetközösség alakulatai is részt vettek körülbelül egy hadosztálynyi erővel.⁴⁹³ Az első légicsapásokat brit repülőgép-hordozókról felszálló gépek végezték.⁴⁹⁴ Truman kérésére Attlee újrafegyverkezési programot indított el Angliában, a katonai költségvetés drasztikus emelése azonban igen súlyos terhet rótt a brit gazdaságra. 1950 októberében Kína is beavatkozott Észak-Korea oldalán, ami olyan harcias megnyilvánulásokhoz vezetett egyes amerikai tábornokok, többek között MacArthur részéről, hogy Londonban attól féltek, az Egyesült Államok beveti az atombombát. 1950 decemberében Attlee Washingtonba utazott, hogy megtárgyalja Trumannal a koreai fejleményeket, és elejét vegye annak, hogy Amerika esetleg nukleáris csapással válaszoljon a kínai intervencióra.⁴⁹⁵ Nagy-Britanniában a közvélemény nagy része támogatta a kormányt a koreai szerepvállalásban, a konzervatívok is a munkáspárt kormány mellé álltak. Ugyanakkor a Labour Party baloldalának több prominens képviselője felemelte szavát a beavatkozás ellen.

⁴⁹³ Medlicott, W. N.: *British Foreign Policy since Versailles, 1919–1963*. London, Methuen, 1963. 291.

⁴⁹⁴ Bartlett, C. J.: *The Long Retreat: A Short History of British Defence Policy, 1945–1970*. Macmillan, St. Martin's Press, 1972. 54.

⁴⁹⁵ Az Attlee–Truman találkozó jegyzőkönyvét (1950. december 4., 5.) lásd: *FRUS, 1950. Korea*. Vol. 7. 1361–1374., 1392–1408.

A szovjet tömb országaiban, így Magyarországon is óriási sajtóvisszhangja volt a háborúnak, és még a magyar külügyminisztérium diplomatái és a budapesti brit követ megbeszélésein is szóba kerültek. (Magyarország egyébként harcoló alakulattal nem, csak egy egészségügyi egységgel támogatta Észak-Koreát.)

A brit külpolitika prioritásai az 1950–53 közötti időszakban sem változtak. A két nukleáris szuperhatalom árnyékában Nagy-Britannia befolyása és tekintélye jócskán megcsappant. A Szovjetunióban és a szovjet tömb országaiban mind a hivatalos külpolitika, mind a sajtó rendszeresen bírálta Angliát, amiért – meglátásuk szerint – feltétel nélkül kiszolgálja az Egyesült Államok érdekeit. Ugyanakkor Londonban többen azt szorgalmazták, hogy Nagy-Britannia egyfajta közvetítő legyen Moszkva és Washington között. Ahogy Pierson Dixon, a Foreign Office „Orosz Bizottságá”-nak elnöke 1951 decemberében megfogalmazta: Nagy-Britanniának különleges szerepet kell kapnia a Szovjetunió és az Egyesült Államok között a világpolitikában, és fel kell használnia befolyását a világ problémáinak általános rendezésére.⁴⁹⁶ Fontos megjegyeznünk, hogy a Foreign Office-on belül is tapasztalhatók voltak komoly nézetkülönbségek. Kenneth Younger külügyi államtitkár például nem értett egyet azzal az „ártalmas szovjetellenes szidalmazókampánnyal”, amelyet szintén munkaspárti kollégái, Christopher Mayhew és a „reakciós” Hector McNeil folytattak a Foreign Office-ban.⁴⁹⁷

Időközben fontos változások történtek a brit külügyminisztérium élén. Ernest Bevin 1951 márciusában betegsége miatt lemondott miniszteri tisztéről, és egy hónap múlva elhunyt. Utóda Herbert Morrison lett, akinek nem volt túl sok tapasztalata a külügyek terén. Részben ez lehetett az oka annak, hogy 1951 szeptemberében a Foreign Office részletes anyagot készített Morrison számára az Acheson amerikai és Schuman francia külügyminiszterrel folytatandó tárgyalásokhoz. A dokumentum elsősorban a Szovjetunió „feltartóztatásá”-nak lehetőségeit elemezte. A brit vezérkar elemzéseire hivatkozva megállapította, mind Nagy-Britannia, mind az Egyesült Államok 1952 végére kiépíti teljes védelmi rendszerét, de azzal számolnak, hogy a közeljövőben, azaz kb. 1954 végéig a Szovjetunió nem indít háborút Európában. Fegyveres konfliktus csak abban az esetben törhet ki, ha valamelyik fél az elviselhetőnél nagyobb nyomást gyakorol a másik félre, illetve ha a szovjet kormány preventív háborúba kezd, mielőtt a Nyugat támadná meg őt, esetleg akkor, ha Moszkvában úgy látják, hogy a nyugat túlságosan megerősödik, és a Szovjetunió politikai módszerekkel

⁴⁹⁶ Pierson Dixon: „A Plan for Future Action”, idézi: Young, 1996. 66.

⁴⁹⁷ Deighton, Anne: Britain and the Cold War, 1945–1955. In: Leffler, Melvyn & Arne Westad eds.: *The Cambridge History of the Cold War*. Cambridge UP, 2010. 125.

már nem tudja biztosítani a kommunizmus további terjedését. A szovjet terjeszkedés megállítása és a háború elkerülése érdekében a nyugati világnak fel kellett építenie először gazdasági, majd katonai erejét, de mindezt úgy, hogy elkerülje a hadigazdálkodás bevezetését. A dokumentum megállapította, hogy a Szovjetunió a feltartóztatási politikára nem alapvető külpolitikai elveinek megváltoztatásával reagált, hanem diplomáciai és propaganda-eszközökkel igyekezett gyengíteni a nyugati országok újrafegyverkezését. Nem alkalmaznak agressziót azokban az országokban ahol erős nyugati ellenállásra számítottak, de mindeközben folyamatosan növelik katonai erejüket.

A Foreign Office veszélyesnek tartotta egy olyan földrajzi határvonal meghúzását, amelyen túl a nyugati hatalmak automatikusan katonai beavatkozással reagálnának a kommunizmus terjeszkedésére. A dokumentum felsorolta azokat a lépéseket (ezek az ún. „sore spots”, azaz „fájó pontok”), amelyek valószínűleg oly mértékben provokálnák a Szovjetuniót, hogy elkerülhetetlen lenne a háború: Jugoszlávia hadianyaggal történő támogatása, illetve katonai támaszpontok létrehozása az országban; amerikai légitámaszpontok létrehozása Törökországban; Németország egyesítése és újrafelfegyverzése; Ausztria és Németország egyesítése; amerikai támaszpontok létesítése Norvégiában, illetve Svédország felvétele a NATO-ba; amerikai vagy angol csapatok bevonulása Iránba; Japán újrafelfegyverzése; amerikai távírhálózat kiépítése a Szovjetunió határai mentén. A Foreign Office szerint fennáll a veszélye annak, hogy Amerika túlságosan agresszíven viselkedik, és elvárják Washingtontól, hogy a jelentősebb lépések előtt konzultáljon Nagy-Britanniával (és Franciaországgal).

A Foreign Office azt javasolta, hogy nyugati hatalmaknak óvakodjanak attól, hogy a nem kommunista országokban a helyi reakciós erőkkel azonosítsák őket. Arra is ügyelniük kell, nehogy az ENSZ-ből kommunistaellenes szervezet váljék, hiszen sok ország az ENSZ-et tekinti a kelet-nyugat párbeszéd színterének. A nyugati hatalmaknak továbbra is demonstrálniuk kell, hogy készek tárgyalni a Szovjetunióval, hosszú távon pedig Kínával is. A dokumentum felsorolta azokat az országokat, amelyeket nyugati érdekeltségnek tekint, (Nyugat-Európa, Japán, Fülöp-szigetek, Ausztrália, Új-Zéland, Hong Kong, Malájföld, Ceylon, India, Pakisztán, valamint Indokína országai), bár hozzátette, hogy egy esetleges szovjet (vagy kínai) támadás esetén nem biztos, hogy a teljes NATO beavatkozna. Csak Finnország, Svédország, Afganisztán, Nepál, Burma és Sziám nem élvez garanciát egyetlen nyugati hatalom részéről, bár Finnország és Nepál kivételével a többi mind tagja az ENSZ-nek. Mindezek következtében egy szovjet vagy kínai agresszió ezen országok ellen a világháború kitörésének kockázatát jelenti. A dokumentum hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió

(és Kína) gyakran él közvetett támadással, azaz polgárháborúnak álcázott beavatkozással vagy harmadik fél által történő támadással, ahogy az Korea esetében is történt.

A feltartóztatás politikájára válaszként a Szovjetunió elindította „békekampányát”, mellyel a dokumentum szerint az volt a szovjet vezetés célja, hogy a nem kommunista népekkel elhitesse, hogy nem szükséges fegyverkezniük a szovjet agressziótól való félelmükben, és ha mégis azt teszik, azzal csak a háború esélyét növelik. A Szovjetunió láthatóan óvakodik attól, hogy olyan térségben folytasson agresszív politikát, ahol a nyugati hatalmak egyértelművé tették érdekeltségüket. Koreában azért mertek lépni, mert úgy értékelték, hogy az kívül esik a feltartóztatás politikájának hatókörén. Mindeközben a Szovjetunió folytatta a háborúra való készülődést, és az év során is mérsékelt ütemben ugyan, de folytatta fegyveres erejének fejlesztését. A szovjet propagandából és a diplomáciai lépésekből a Foreign Office arra következtetett, hogy Moszkva leginkább amiatt aggódik, hogy a nyugat újra felfegyverzi és védelmi rendszerébe integrálja Németországot és Japánt.

A szovjet kormány óvatos politikát folytatott az utóbbi időben: Koreában fegyverszüneti tárgyalásokat sürgetett, és Iránban sem használták ki a belpolitikai fejleményeket. Mindezek ellenére a Foreign Office szerint a Kreml alapvető stratégiai céljai nem változtak: az új politika, a békeoffenzíva csupán taktikai lépés, elsődleges célja a nyugat feltartóztatási politikájának hátráltatása. Valószínűnek tartották, hogy Moszkva két-három évig még ilyen „enyhülési” politikát folytat, de azután visszatér majd a forradalmi retorikához és expanzívabb politikához.⁴⁹⁸

A Foreign Office-tanulmányból egyértelműen kiolvasható az aggodalom, mely szerint az Egyesült Államok túlságosan konfrontatív politikát folytat a Szovjetunióval szemben. Szinte visszaköszönnek Bevin 1948-ban elhangzott szavai, amelyeket Charles Bohlen amerikai diplomatának mondott: „Tudom, hogy maguk amerikaiak mind háborút akarnak. De én nem hagyom, hogy megkapják.”⁴⁹⁹ A brit külpolitika 1950 és 1953 között valóban igyekezett egyfajta közvetítői szerepet játszani a két szuperhatalom között. Ez különösen akkor vált szembetűnővé, amikor ismét Churchill került a miniszterelnöki székbe.

Morrison mindössze fél évet tölthetett a Foreign Office élén, ugyanis az 1951. októberi választásokon a Konzervatív Párt aratott győzelmet. Churchill ismét Anthony Edent nevezte ki külügyminiszterré. A kormányváltás, akárcsak hat évvel korábban, most sem hozott változást Nagy-Britannia külpolitikájában. Az előző Churchill-kormány időszakához képest csak az jelentett némi módosulást, hogy a miniszterelnök nagyobb mozgásteret engedett

⁴⁹⁸ NA FO 371/124970. Foreign Office tanulmány, dátum nélkül [1951. szeptember]

⁴⁹⁹ Yergin, 1990. 383.

Edennek, mint korábban. Munkakapcsolatuk továbbra is jól működött, noha kisebb nézeteltérések előfordultak közöttük. Eden rendkívül tapasztalt diplomatának számított, nagy munkabíráásával, hatalmas tárgyi tudásával és kitűnő tárgyalási készségével. Ugyanakkor életrajzírói és a korszakot kutató történészek közül többen is rámutatnak arra, hogy második külügyminisztersége idején egyre jobban megmutatkoztak gyengeségei: hajlamos volt elveszni a részletekben, gyakran határozatlannak mutatkozott, túl könnyen hajlott a kompromisszumra, és általában a hosszú távú, stratégiai tervezés nem tartozott erősségei közé. Ráadásul az 50-es években magánéleti problémái (fia még a háborúban elesett, feleségétől később elvált) és betegsége (több súlyos műtéten esett át) miatt már nem volt képes annyira hatékonyan dolgozni, mint korábban.⁵⁰⁰

Churchill és Eden személyes viszonya gyakran feszült volt, és bár lényegét tekintve hasonló elképzeléseik voltak a külpolitika tekintetében, a politikai konkrét megvalósítása terén már más volt a helyzet. Míg Churchill csúcstalálkozókon szerette volna megoldani a világ problémáit, Eden inkább a külügyminiszteri megbeszéléseket preferálta; a miniszterelnök legszívesebben látványos gesztusokkal zárta volna le a hidegháborút, külügyminisztere ezt fokozatosan, a részletkérdések egyenkénti megtárgyalásával szerette volna elérni. John W. Young rámutat arra, ez a látszólag csupán „módszertani” különbség alapvetően meghatározta a brit külpolitikát az 50-es években.⁵⁰¹

A brit külpolitikát elsősorban védelmi megfontolások vezérelték. A brit vezérkar által kidolgozott 1952-es „Global Strategy Paper” egyik legfontosabb pontja az volt, hogy egy kelet–nyugat között kitört háború esetén Nagy-Britannia lehet „az orosz atomtámadás első és legfontosabb célpontja”. A dokumentum hangsúlyozta egy erős nyugati katonai szövetség jelentőségét és az atomfegyverek elrettentő hatását. Ugyanakkor csökkenteni kívánták a hagyományos fegyverkezési programot, amely nagy terhet jelentett a gazdaságra.⁵⁰²

1953 tavaszáig viszonylag csendesen teltek a hónapok a világpolitikában. A közép- és kelet-európai térség szempontjából Eden 1952. szeptemberi jugoszláviai útja volt az egyetlen látványosabb esemény ebben az időszakban. A háború óta most először látogatott nyugati politikus Belgrádba, bár a Titóval folytatott megbeszélések nem jártak különösebb eredménnyel.⁵⁰³ 1953 márciusában Sztálin halálhíre egyrészt megkönnyebbülést, másrészt nyugtalanságot keltett a nyugati világban. A félelem oka elsősorban az volt, hogy tartottak az esetleges „örökösödési konfliktusoktól”, melyek kiszámíthatatlan irányba terelheték a szovjet

⁵⁰⁰ Young, 1996. 43–46.

⁵⁰¹ Uo., 49.

⁵⁰² Uo., 101.

⁵⁰³ Carlton, 1981. 318.

külpolitikát. A Foreign Office kezdetben úgy értékelte, hogy Sztálin halála semmilyen változást nem hozott Moszkva külpolitikájában, Gascoigne moszkvai nagykövet jelentései és a Londonban készült elemzések egyetértettek ebben. Churchill azonban bizakodóbb volt, úgy gondolta, hogy Sztálin halála enyhülést hoz, és ki kell használni azt, hogy „új és enyhébb szelek fújnak keletről”. A brit miniszterelnök azonnal élni kívánt a lehetőséggel, és azt javasolta Eisenhowernek, hogy tartsanak Molotovval egy háromoldalú csúcstalálkozót, de az amerikai elnök nem volt erre hajlandó.⁵⁰⁴

Március hónap folyamán egyre több apró jele mutatkozott az enyhülésnek a szovjet–angol kapcsolatokban. Március 12-én azonban súlyos incidens történt Kelet-Németországban, amikor a szovjet légierő lelőtt egy brit bombázót a kelet-német légtérben. A gép hétfős személyzete életét vesztette. Az esemény nagy felháborodást keltett Angliában, ugyanakkor paradox módon mégis előrevitte a szovjet–angol kapcsolatokat, ugyanis részben az incidens miatt a két fél hamarosan tárgyalásokba kezdett, melybe bekapcsolódtak az Egyesült Államok és Franciaország képviselői is. A nyugati diplomatáknak feltűnt, hogy szovjet kollégáik egyre barátságosabban viselkednek a nemzetközi tárgyalásokon. Gascoigne azonban az engedékeny szovjet magatartást csupán ideiglenesnek és látszólagosnak tartotta, amivel sokan egyetértettek a Foreign Office-ban is. Churchill egyre jobban szorgalmazta a kétoldalú szovjet–amerikai találkozót, és Eden is kezdte meggyőzni erről, a Foreign Office azonban ellenállt: arra hivatkoztak, hogy egy kétoldalú találkozáson óhatatlanul előkerülnének olyan problémák, amelyekben a többi nyugati hatalom is érdekelt (Korea, Németország, hogy csak a legfontosabbakat említsük), és végül mind a csúcstalálkozó, mind a külügyminiszteri találkozó ügye lekerült a napirendről.⁵⁰⁵

Churchill azonban nem adta fel a csúcstalálkozó tervét, újra és újra felvetette Eisenhowernek, de mindhiába. Május 11-én a londoni parlamentben beszédet tartott, melyet nem egyeztetett előre a kabinet tagjaival. Mivel Eden éppen súlyos operáción esett át ezekben a napokban, Churchill vette át a külügyminiszteri teendőket, ezért nem is érezte szükségét, hogy bárkivel konzultáljon. Még Eisenhowerrel sem, pedig beszédében nagyszabású ötlettel állt elő: egy „új Locarno” tervét vázolta fel, melyben Németország és a Szovjetunió a locarnói szerződés mintájára védelmi szerződést kötnének egymással. Ehhez természetesen egy kisebb konferenciát kellene szervezni az érintett országok vezetőinek részvételével, melynek nem

⁵⁰⁴ Young, 1996. 135–137.

⁵⁰⁵ Uo., 144–145.

lenne szigorú napirendje és nem vennének részt rajta szakértők hadai.⁵⁰⁶ Churchill tehát ismét csúcstalálkozót javasolt, bár a beszédből nem derült ki, hogy hol lenne, és pontosan kik vennének részt rajta. A londoni parlament lelkesen fogadta Churchill ötletét, és még a Foreign Office-ban is voltak néhányan, akik nem ellenezték. Az egyik legfontosabb Szovjetunió-szakértő, Frank Roberts és az újonnan kinevezett moszkvai nagykövet, William Hayter azonban elítélték miniszterelnökük javaslatát. És ami még fontosabb: sem Washingtonból, sem Moszkvából nem érkezett hivatalos reagálás Churchill ötletére.⁵⁰⁷

1953. június 17-én munkásfelkelés tört ki Kelet-Berlinben, melyet a Vörös Hadsereg alakulatai néhány napon belül levertek (az angol diplomaták szerint „figyelemreméltó visszafogottsággal”). Churchill egyáltalán nem lelkesedett a felkelés hallatán, sőt kijelentette, hogy a Vörös Hadseregnek jogában áll megakadályozni az anarchiát. A Foreign Office jóval pragmatikusabban szemlélte a kérdést, bár nem értett egyet az amerikaiak „felszabadítási” politikájával. Eisenhower és a State Department ugyanis úgy döntött, hogy ha nem is tudja érdemben támogatni a munkásfelkelést, legalább élelmiszercsomagokkal és erőteljes propagandával járul hozzá a szovjet tömb fellazításához a „felszabadítási” politika jegyében.⁵⁰⁸

1950 és 1953 között tehát a brit külpolitika figyelme nagyon ritkán terelődött Európa keleti felére. Csupán a Sztálinnal szakító Jugoszlávia iránt tanúsítottak érdeklődést, amit Eden 1952-es belgrádi látogatása is jól mutatott. A térség többi országával, melyeket a diplomáciai iratokban hol „orbit countries” (a szovjet szféra országai), hol „satellites” (csatlósok), hol pedig „iron curtain countries” (vasfüggöny mögötti országok) néven említettek, szinte alig foglalkoztak. Nagy-Britannia külpolitikája, és így Kelet-Európa-politikája szinte változatlan maradt ebben az időszakban, annak ellenére, hogy e két és fél esztendő alatt három miniszter váltotta egymást a külügyminiszteri székben: a munkáspárti Bevin és Morrison, illetve a konzervatív Eden. És természetesen Churchillt is ide kell sorolnunk, aki miniszterelnökként és – Eden betegsége alatt – megbízott külügyminiszterként több látványos, ha nem is mindig hatékony lépéssel próbálta igazolni, hogy Nagy-Britannia még mindig fontos tényező a világpolitikában.

⁵⁰⁶ *Hansard House of Commons Debates*. 11 May 1953, vol. 515., 883–898.; lásd még Harold Macmillan: *Tides of Fortune, 1945–1955*. London-Melbourne-Toronto, Macmillan, 1969. 508–512.; Young, 1996. 159–161.

⁵⁰⁷ Young, 1996. 163–164.

⁵⁰⁸ Uo., 1996. 178.

2. Magyar–angol kapcsolatok Sanders letartóztatásától a Nagy Imre-kormány hivatalba lépéséig

A Standard-per brit vonatkozásai

Korábban már utaltunk Edgar Sanders letartóztatásának körülményeire és annak legfontosabb következményére: a magyar–angol pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások megszakítására.⁵⁰⁹ A brit üzletember letartóztatása és bíróság elé állítása, valamint a 10 főnél nagyobb vállalatok és az összes külföldi – így természetesen az összes brit – tulajdonú cég 1948. december 28-án történt államosítása következtében a magyar–angol kapcsolatok a mélypontra jutottak. Az angolok még a korábban megrendelt karácsonyi pulykaszállítmányokat is lemondták.

1949. december 24-én a magyar Belügyminisztérium és a Külügyminisztérium is közleményt adott ki Sanders őrizetbe vételéről. A belügyminisztériumi dokumentum „az angol kém szervezet titkos tagja”-ként említette, a külügy pedig visszautasította a brit kormány kísérletét arra, hogy „egy kémkedésben részes angol állampolgár számára a magyar törvényektől eltérő különleges eljárást, és végső fokon büntetlenséget erőszakoljanak ki.” Ez utóbbi kitétel ellen egyébként a budapesti brit követség január 2-án jegyzékben tiltakozott. Ezt további jegyzékváltások követték, de az álláspontok nem közeledtek.⁵¹⁰

A Standard-ügy tárgyalását február 17-re tűzték ki. Az azt megelőző két hétben a budapesti angol követség munkatársai több alkalommal is igyekeztek elérni, hogy meglátogathassák Sanderst, Geoffrey A. Wallinger követ pedig jelezte Berei Andor külügyi államtitkárnak, hogy szeretnének angol jogi tanácsadót küldeni Sanders védelmére. Amikor ezt Berei elutasította, az angol diplomata arra hivatkozott, hogy „még a hitleri Németországban is lehettek Dimitrovnak saját ügyvédei”.⁵¹¹ A náci Németországra utaló hasonlatot a Foreign Office annyira találónak látta, hogy a brit sajtónak eljuttatott tájékoztató anyagban is szerepelt: a Manchester Guardian február 15-i számában szinte szó szerint ugyanaz olvasható, mint Berei feljegyzésében.⁵¹² Wallinger egyébként viszonylag optimistán nézett a per elé, úgy vélte, hogy az amerikai állampolgár Robert Vogeler lesz majd a

⁵⁰⁹ A Sanders-ügyet elsőként Balogh Sándor ismertette: Balogh, 1988. Szörényi Attila cikke elsősorban a Magyar Országos Levéltár iratainak felhasználásával készült: Szörényi 2006. Lásd még: Pécsi Vera: *The Standard Electric Trial. The Hungarian Quarterly.* (62) 162. sz. Summer 2001. 85–98.; Szörényi Attila: Adalékok az angol katonai hírszerzés történetéhez Edgar Sanders ügyének tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények.* (122) 2009/3. 731–745.; illetve Geiger, Vogeler, Sanders és kémtársai a törvényszék előtt. Budapest, Állami Lapkiadó, 1950.

⁵¹⁰ Idézi Szörényi, 2006. 75.

⁵¹¹ Idézi Szörényi, 2006. 75.

⁵¹² „Hungary’s Refusal. No Aid for Imprisoned British Subject.” *Manchester Guardian.* 1950. február 15. 10.

főszereplő, és nem tartotta valószínűnek, hogy a magyar kormány Nagy-Britannia elleni politikai támadásra használná fel az ügyet. Az Egyesült Államok budapesti követétől azt is megtudta, hogy a magyarok „bizonyítékok”-kal rendelkeznek az amerikai követség néhány munkatársa ellen.⁵¹³

Egy ideig úgy tűnt, hogy a brit követség képviselői nem lehetnek jelen a tárgyaláson, de végül mégis megkapták az engedélyt a részvételre. Az ítélethirdetésre 1950. február 21-én került sor, Sanderst 13 év börtönbüntetésre ítélték kémkedésért és szabotázsért. (Vogeler 15 év börtönbüntetést kapott.) A brit kormány még aznap nyilatkozatban tiltakozott az eljárás miatt, Sanders vallomását „torzítások és hazugságok egyvelegének” minősítette. A közlemény utalt arra, hogy a vallomás megtételére erőszakos eszközökkel vették rá a vádlottat. A két nappal később kelt magyar válaszjegyzék szerint a tárgyaláson „kétségbevonhatatlan módon bebizonyosodott, hogy a magyar hatóságoknak Sandersszel mint kémekkel és szabotőrrel szemben alkalmazott összes intézkedései teljes mértékben indokoltak voltak”. A magyar álláspont szerint így okafogyottá vált a kereskedelmi tárgyalások angol részről történt megszakítása, hiszen Sanders bűnössége bebizonyosodott. A büntetőper során a budapesti angol követség két munkatársa, Edward P. H. Southby kereskedelmi és Percy C. H. Capron helyettes katonai attasé neve is felmerült mint Sanders „kémkapcsolatai”, ezért a magyar jegyzék felszólította az angolokat a következtetések levonására. Ezenkívül kijelentették, hogy a budapesti követség létszáma indokolatlanul magas, különösen a magyar állampolgárságú alkalmazottak száma, akik „túlnyomó többségben a levitézlett régi fasiszta rendszer hívei. A British Councillel kapcsolatban pedig azt állította a jegyzék, hogy „Magyarország érdekeit veszélyeztető tevékenységet” folytat.⁵¹⁴

Wallinger részletesen beszámolt a Foreign Office-nak a tárgyalásról. Jelentésében rövid életrajzot is olvashatunk Sandersről, aki 1906-ban Szentpéterváron született, és életének nagy részét a Szovjetunióban és a balti államokban töltötte. Orosz és német nyelvtudása miatt a világháborúban a hírszerzés alakulatához került, és a magyarországi brit katonai misszió századosaként érkezett Magyarországra 1945-ben. 1947-ben szerelt le, és akkor került a Standard Electric magyarországi cégéhez. Wallinger elismeri, hogy Sanders valóban nem rendelkezett olyan szakképzettséggel, ami indokolta pozícióját a cégnél, így a magyar hatóságok könnyen állíthatták azt, hogy itteni munkája csupán fedőtevékenység volt. A követ azt is közli a Foreign Office-szal, hogy az elmúlt évben a követség több munkatársa is javasolta Sandersnek, hogy hagyja el Magyarországot, mert személye könnyű céltábla lehet a

⁵¹³ PIL 508. f. 1/148. ó.e. (NA FO 371/87826.59591), Wallinger jelentése Batemannek, 1950. január 30.

⁵¹⁴ Szörényi, 2006. 76–77.

magyar hatóságoknak. Wallinger hangsúlyozza, hogy a követségnek nem volt tudomása arról, hogy Sanders bármi olyan tevékenységben részt vett volna, ami rossz fényt vetne Nagy-Britanniára. A perrel kapcsolatban úgy véli, hogy egy alapvetően Amerika-ellenes ügybe próbáltak a magyar hatóságok bekapcsolni egy brit szálat, és Sanders személye kapóra jött nekik.⁵¹⁵ Érdekes adalékkal szolgált Sanders letartóztatásának körülményeihez R. C. Hannah budapesti brit konzul, aki arról tájékoztatta a Foreign Office-t, hogy Sanders a letartóztatása előtti napon nála járt, és közölte vele, hogy minden nap délben telefonálni fog neki, és amennyiben elmarad a telefonhívás, az azt jelenti, hogy letartóztatták.⁵¹⁶ Ezek szerint Sanderst nem érte váratlanul letartóztatása, noha a konzullal azt közölte, hogy tiszta a lelkiismerete.

Wallinger jelentésében utal a számos jegyzékre és szóbeli tiltakozásra, amelyekkel a brit diplomácia – hivatkozva a nemzetközi szokásjogra és humanitárius megfontolásokra – igyekezett elérni, hogy a budapesti angol konzul meglátogathassa Sanderst, a magyar kormány azonban válaszaiban azzal vádolta az angol felet, hogy különleges elbánást követelnek Sanders számára. Wallinger szerint a vádlottat azért nem engedték 89 napon át kommunikálni, mert ez idő alatt készítették fel a tárgyalásra. (A „tárgyalás” szót egyébként Wallinger mindvégig idézőjelek közé teszi.) A tárgyalás igazi „sztálinista” módon folyt: a vádlottak bűnösnek vallották magukat, vallomásaik szépen igazolták vádlott-társaik nyilatkozatait. A bírói tanács elnöke Olti Vilmos volt, ugyanaz, aki a Mindszenty-perben elnökölt. A perben fontos szál volt az amerikai és a brit titkosszolgálatok állítólagos szerepe: Radó Zoltán, aki a háború alatt Angliába menekült, és 1945-ben tért haza Magyarországra, azt vallotta, hogy kint léte alatt beszervezte őt a brit hírszerzés, de később már az amerikaiak számára kémkedett. Sanders vallomásában azt állította, hogy a brit Hadügyminisztériumból Barkley százados bízta meg őt hírszerzési feladattal, az információkat pedig Capron alezredesnek, a brit követség helyettes katonai attaséjának és Southby kereskedelmi titkárnak továbbította, később azonban ő is az amerikaiakat látta el információval. Egyetlen olyan „ügynök” szerepelt a perben, aki vallomása szerint csak a briteknek kémkedett: Justh Istvánt állítása szerint a 1946-ban szervezte be F. G. Redward, az angol politikai misszió másodtitkára, aki távozása után Sandersnek „adta át” magyar kapcsolatát. Wallinger észrevétele szerint igen kevés valós bizonyíték szerepelt a tárgyaláson a brit titkos

⁵¹⁵ NA FO 477/4, Wallinger 72. sz. jelentése Bevinnek, 1950. február 22.

⁵¹⁶ PIL 508. f. 1/181. ö.e. (NA FO371/78538.XC/A076945), Hannah feljegyzése, 1949. november 24.

tevékenységekre vonatkozóan, és a tárgyalás egyik célja e témában annak igazolása volt, hogy a brit kormányt és ügynökeit Washington irányítja.⁵¹⁷

A tárgyalásról Wallinger azt jegyzi meg, hogy az „előadás” fontosabb volt, mint maga a „szöveg”, a vallomások tele voltak „irreleváns és következtelen állításokkal és pusztá hazugságokkal”. Ez utóbbira példa a British Council „brit kémközpontként” történő beállítása. Radó Zoltán vallomásában azt mondta, hogy a British Council egyik vezető tisztviselője, J. S. Moggridge kért tőle információkat az ország gazdasági és politikai helyzetéről, amit a bíróság elnöke úgy interpretált, hogy a British Council tehát aktív kémtevékenységet végez az országban. Ez utóbbi mondat szinte minden magyar napilap címlapjára került. Mindezek következtében Wallinger arra számít, hogy a követség néhány tagját a magyar kormány ki fogja utasítani, és British Council budapesti irodáját pedig bezáratja.⁵¹⁸

A tárgyalásnak igen komoly sajtóvisszhangja volt mind az Egyesült Államokban, mind Nagy-Britanniában. A BBC tudósítója, aki személyesen részt vett a tárgyaláson úgy vélte, hogy Sanders és Vogeler mondatai annyira mesterkéltnek hatottak, hogy valószínűleg vallomásaikat eredetileg magyarul írták meg fogvatartóik, és később fordították angolra.⁵¹⁹ A nyugati sajtóban gyakori és népszerű téma volt a politikai foglyok kínzása és kényszervallatása a szovjet blokk országaiban, de konkrét bizonyítékkal természetesen ritkán tudtak szolgálni erre nézve. Edgar Sanderst is kérdezték erről kiszabadulása után, de ő azt felelte, hogy nem bántak vele rosszul a börtönben, bár sok mindennel fenyegették.⁵²⁰ Ez egybevág azzal az 1970-es dokumentummal, amelyet Pécsi Vera talált a Belügyminisztérium iratai között. E szerint a Sanders-ügyben nem használtak ugyan közvetlen fizikai erőszakot, de éltek az azzal való fenyegetés eszközével, ezenkívül pszichológiai módszereket is alkalmaztak, pl. hosszú, kimerítő kihallgatásokat.⁵²¹

A Standard-per egyike volt azoknak az ún. „gazdasági perek”-nek, amelyek elsődleges célja a nyugati tőke kiszorítása volt az országból. Bár a perek rendszerint amerikai tulajdonban lévő vállalatok ellen indultak (mint a MAORT és a Standard), a magyar

⁵¹⁷ NA FO 477/4, Wallinger 72. sz. jelentése Bevinnek, 1950. február 22.

⁵¹⁸ Uo.

⁵¹⁹ Pécsi, 2001. 85–98.

⁵²⁰ „Edgar Sanders comes home” – angol híradófelvétel, 1953. augusztus 24.

<http://www.britishpathe.com/record.php?id=31164>. (Letöltés ideje: 2011. június 17.)

⁵²¹ Pécsi, 2001. 85–98.

hatóságoknak kapóra jött, hogy a Standardnél egy brit állampolgárt is bíróság elé tudtak állítani.⁵²²

Angol–magyar diplomáciai háború 1950-ben

A Wallinger által megjósolt kiutasításokra nem kellett sokáig várni. 1950. március 9-én a magyar kormány jegyzékben közölte a brit követséggel, hogy Capront és Southbyt „persona non grata”-nak nyilvánítják, egyúttal megvonják a tartózkodási engedélyt a British Council munkatársaitól. Az angolok eleget tettek a jegyzék felszólításainak, de tiltakoztak a magyar fél állításai ellen. Válaszként a magyar kormány lépéseire, április 24-én az angolok követelték Aczél János londoni magyar követségi attasé visszahívását és a londoni Magyar Kulturális Intézet bezárását. Május 18-án a magyar fél három brit követségi titkár (C. H. Eborall, E. M. Smith és H. G. Jenkins) öt napon belül történő visszahívását követelte, mire az angolok Nagy János követségi attasé kiutasításával reagáltak, ugyanolyan rövid határidővel.⁵²³

Május 20-án feszült hangulatú megbeszélés zajlott le Wallinger és Berei között. Az államtitkár közölte a brit követtel, hogy Nagy kiutasítása felháborodást keltett a magyar kormánykörökben, majd közölte, hogy amennyiben a brit kormány nem hagy fel a kiutasításokkal, a magyar válasz „keményebb lesz, mint a legutóbbi esetben”. Berei azt is megkérdezte Wallingertől, hogy mi szükség kereskedelmi attaséra, ha nincs is kereskedelem a két ország között, majd kifejtette neki, hogy míg a londoni követségen tíz magyar állampolgár dolgozik, akik közül négy diplomata, a budapesti angol követségen 49-en dolgoznak, és abból mindössze kilenc diplomata. Végül közölte a brit követtel, hogy a kereskedelmi tárgyalásokat London függesztette fel, ezért az angol félnek kell lépéseket tennie azok újraindítása érdekében. Wallinger távirataiból látható, hogy a követ alig tudott érdemben reagálni Berei agresszív támadásaira. Távozása előtt sértődötten jegyezte meg, hogy Berei stílusa megerősítette abban, hogy „csúnya helyzet van kialakulóban”.⁵²⁴ A brit diplomata beszámolóiból egyértelműen látszik, hogy egyáltalán nem tudta kezelni a helyzetet. A Foreign Office-ban már korábban bírálták őt, amiért szinte szóról szóra leírja Bereivel folytatott beszélgetéseit és állandóan utasításokat kér, ahelyett hogy időnként megpróbálna maga megoldani egy-egy problémás kérdést.⁵²⁵ Bár a bírálat részben valóban jogos volt, kérdéses,

⁵²² A gazdasági perekhez lásd: Cseszka Éva: Gazdasági perek a Rákosi-rendszerben 1948. *Magyar Szemle*. (17) 2008/11–12. 30–52.

⁵²³ Szörényi, 2006. 77.

⁵²⁴ PIL 508. f. 1/146. ö.e. (NA FO 371/87822.57841), Wallinger 287. és 288. sz. táviratai a Foreign Office-nak, 1950. május 20.

⁵²⁵ Uo., Rumbold feljegyzése, 1950. május 10.

hogy egy ügyesebb diplomata sokkal eredményesebben tudott volna tárgyalni a magyar külügyi vezetőkkel, különösen Bereivel.

A kölcsönös kiutasítások miatt veszélyesen eszkalálódó helyzetben az angol fél próbált először komolyabb gesztust tenni. A Foreign Office-ban úgy gondolták, hogy tartják magukat ahhoz az elvhez, hogy addig fenntartják a diplomáciai kapcsolatokat a „csatlós államokkal”, amíg „a körülmények elviselhetetlenné nem válnak.” Bár ehhez azt is hozzátette az egyik szakértő, hogy a magyarokkal kapcsolatban már elmondható, hogy a helyzet elviselhetetlenné vált.⁵²⁶ A Foreign Office 1950. május 23-án arra utasította Wallingert, hogy a következő ajánlatot tegye a magyar kormánynak: amennyiben kiengedik Sanderst az országból és megadják a vízumot a kiutasított diplomaták helyett Budapestre küldendő angol diplomatáknak, akkor a brit kormány hajlandó visszavonni Nagy János kiutasítását, újraindítani a kereskedelmi és pénzügyi tárgyalásokat, valamint megadni a vízumot a Londonba küldendő magyar diplomatáknak.⁵²⁷ Wallinger három nappal később Bereivel közölte az angol ajánlatot, hozzátéve, hogy a követség létszámát 35 főre csökkentik. Berei ez utóbbi kevesellte, mondván, hogy ez mindössze 34%-os létszámcsökkentést jelent, szemben az amerikai követség 47%-os ígéréssel. A többi javaslatot azonban „új és fontos lépésként” értékelte.⁵²⁸

Annak ellenére, hogy Berei első reakcióját Wallinger biztónak értékelte, a hivatalos magyar válasz, amely csak június 13-án érkezett meg Londonba, elutasító volt. Ekkor Berei ismét bekérte Wallingert, és közölte vele, hogy Sanders szabadon bocsátása fejében követelik a kereskedelmi tárgyalások újraindítását Budapesten, a németországi és ausztriai angol zónában lévő magyar vagyon restitúcióját, valamint azt, hogy az angol fél a pénzügyi tárgyalások lezárásáig ne használja fel a Nagy-Britanniában zárolt magyar javakat. Berei kijelentette továbbá, hogy a magyar kormány a 35 fős követségi létszámot túl magasnak tartja, és legalább 47%-os létszámcsökkentést követel.⁵²⁹ A két héttel később kelt angol válasz azt tanúsította, hogy London hajlik a kompromisszumra. Ebben jelezték, hogy Sanders szabadon bocsátása után hajlandók fogadni a magyar kereskedelmi és pénzügyi delegációt, sőt a német és osztrák zónákban lévő magyar tárgyakat is készek visszaszolgáltatni. Másnap azonban Wallinger kénytelen volt helyesbiteni, mivel időközben azt a tájékoztatást kapta, hogy e javak

⁵²⁶ Uo., Rumbold „Relations with Hungary” c. összefoglalója, 1950. május 22.

⁵²⁷ Uo., NA FO 477/4, Bevin 164. sz. távirata Wallingernek, 1950. május 23.

⁵²⁸ PIL 508. f. 1/146. ó.e. (NA FO 371/87823.57841), Wallinger 208. sz. távirata Foreign Office-nak, 1950. május 27.

⁵²⁹ Uo., Wallinger 328. sz. távirata Foreign Office-nak, 1950. június 13., Szörényi, 2006. 78.

fölött már a német, ill. az osztrák kormány rendelkezik. Később ígéretet tett arra is, hogy a Nagy-Britanniában zárolt magyar vagyon szétosztását novemberig biztosan nem kezdik el.⁵³⁰

Ezt követően a tárgyalások hónapokra megakadtak, egyik fél sem állt elő újabb ajánlattal. Londonban mégsem nem tekintették reménytelennek a helyzetet. 1950. szeptember 7-én a Foreign Office-ban megbeszélést tartottak a magyar–angol kereskedelem kérdéséről, melyen részt vettek az érdekelt minisztériumok képviselői és Wallinger budapesti követ. Wallinger azzal kezdte a helyzet értékelését, hogy szerinte azért nem reagáltak a magyarok a legutóbbi angol javaslatra, mert a Szovjetunió utasította a magyar kormányt, hogy ne tegyenek semmit, amíg Koreában nem tisztázódik a helyzet. Wallinger úgy vélte, hogy a magyarok valójában szeretnének megállapodni a brit kormánnyal, és ha maguk dönthetnének, akkor hosszú és kemény alkudozások után, de megegyezésre jutnának Londonnal. A diplomata nagyon fontosnak tartotta, hogy ne adják fel azt az alapelvet, hogy addig nem kezdik újra a tárgyalásokat és nem engedélyezik a kereskedelmet Magyarországgal, amíg a magyarok szabadon nem bocsátják Sanderst. Ezzel az összes jelenlévő egyetértett, csupán az Élelmiszerügyi Minisztérium jelezte, hogy szükség esetén egyes termékek importját engedélyezni kellene Magyarországról. A pénzügyi kérdésekkel kapcsolatban az a döntés született, hogy a tárgyalásokon napirendre kell tűzni a Békeszerződés 26. cikkelye alapján benyújtott brit kártérítési igények kérdését is. (Ez a cikkely az Egyesült Nemzetek vagyonában keletkezett háborús károk megtérítésére kötelezte Magyarországot.) Mivel a magyar fél legutóbb Budapestet javasolta a tárgyalások helyszínéül, a minisztériumok képviselői elfogadták azt a javaslatot, hogy a kereskedelmi tárgyalásokat Budapesten folytassák, de ahhoz ragaszkodtak, hogy a pénzügyi tárgyalások helyszíne mindenképpen London legyen.⁵³¹ Mindez ekkor még a bizonytalan jövőre vonatkozott, egyelőre úgy tűnt, nincs sok remény arra, hogy normalizálódnak a magyar–angol kapcsolatok. Október 21-én Wallinger ismét találkozott Bereivel, de a megbeszélés ezúttal is eredménytelennek bizonyult: mindkét fél a másiktól várt újabb kezdeményezést.⁵³²

Időközben újabb fenyegető hírek érkeztek Budapestről. Novemberben letartóztattak öt magyar állampolgárt, akik a brit követség „Information Office” osztályán dolgoztak, és a követség hírlevelét terjesztették. Az öt letartóztatott személy közül négyen korábban főtisztek voltak a honvédségnél, illetve a csendőrségnél, egyikük ráadásul grófi származású, ezért a követség diplomatái egyelőre nem tudták, hogy a letartóztatás oka a Nagy-Britanniával való

⁵³⁰ Szörényi, 2006. 79.

⁵³¹ PIL 508. f. 1/153. ó.e. (NA FO 371/87864.64332), “Trade negotiations with Hungary.” A megbeszélés jegyzőkönyve, 1950. szeptember 7.

⁵³² PIL 508. f. 1/148. ó.e. (NA FO 371/87827.61712), Wallinger 249. sz. jelentése Bevinnek, 1950. október 25.

kapcsolatuk vagy a Horthy-rendszerben betöltött szerepük volt. A követség hírlevele egyébként igen népszerű volt Budapesten, naponta 9500 példányt osztottak szét belőle.⁵³³

Magyar–angol tárgyalások Sanders szabadon bocsátásáról 1951–1952

November végén Wallinger felvetette Foreign Office-beli feletteseinek, hogy megpróbál ismét beszélni Bereivel. Néhány nappal korábban hangzott el Ilja Ehrenburg varsói beszéde a békés egymás mellett élésről, ezért a brit diplomata úgy vélte, hogy kedvező fordulatot vehetnek a magyar–angol kapcsolatok is. Annak ellenére, hogy a beszéd Wallinger szerint sem jelent fordulatot a szovjet külpolitikában, ráadásul Budapesten alig volt visszhangja, mégis reményt lát arra, hogy Berei pozitívabban viszonyul felvetéseikhez. Ráadásul az utóbbi időben egyre több hírt hallott a magyar ipar problémáiról, melyeket részben orvosolhatna a magyar–angol kereskedelem újraindulása.⁵³⁴ A találkozóra december 18-án került sor, amikor is Berei – mintha igazolná Wallinger észrevételeit a magyar ipar nehézségeiről – meglepő ajánlatot tett. Közölte vele, hogy Magyarország szeretne 5000 tonna vörösrezet és 2000 tonna ólmot vásárolni Angliától. A brit követ természetesen nem tudott azonnal választ adni, de megjegyezte, hogy ezekre a nyersanyagokra igen nagy a kereslet a világpiacon.⁵³⁵ Wallinger lelkesen informálta a Foreign Office-t Berei javaslatáról, és úgy gondolta, hogy azon túl, hogy ezzel elérhetik Sanders kiszabadítását, a tárgyalások újraindulása a két ország közötti feszült viszony enyhülését eredményezhet. A diplomata úgy értékelte, a kérés nemcsak azt jelzi, hogy Magyarország komoly nyersanyaghiánnyal küzd, hanem azt is, hogy Moszkva engedélyt adott a kereskedelmi tárgyalások folytatására. Mindezt Wallinger biztatónak tartotta, a Foreign Office-ban azonban nem osztották optimizmusát. Többen kétségesnek tartották, hogy Nagy-Britannia képes-e egyáltalán több ezer tonnányi rezet és ólmot szállítani, ráadásul Anglia NATO-tagságával és biztonsági érdekeivel összeegyeztethetetlen lenne az, hogy ilyen nagy mennyiségű stratégiai jelentőségű nyersanyagot adjanak el a szovjet blokk egyik országának.⁵³⁶ Végül azt a választ küldték Wallingernek, hogy a karácsonyi ünnepek miatt időre lesz szükség, amíg egyeztetnek az érdekelt minisztériumokkal, de úgy látják, hogy vörösrezet nem, legfeljebb valamennyi ólmot tudnak felajánlani a magyaroknak.⁵³⁷ 1951 januárjában tovább folyt a vita a Foreign Office-ban a magyar kormánynak adandó válaszról.

⁵³³ Uo., Young jelentése Malahide-nak, 1950. november 17.

⁵³⁴ PIL 508. f. 1/153. ö.e. (NA FO 371/87864.64332), Wallinger 11289/32/50. sz. jelentése Rumboldnak, 1950. november 22.

⁵³⁵ PIL 508. f. 1/148. ö.e. (NA FO 371/87827.61712), Wallinger 578. sz. távirata Foreign Office-nak, 1950. december 18.; MOL XIX-J-1-u 8. doboz, Berei 2224/B-1950. sz. feljegyzése, 1950. december 18.

⁵³⁶ Uo., Wallinger 579. sz. távirata Foreign Office-nak, 1950. december 18.

⁵³⁷ Uo., Foreign Office távirata Wallingernek, 1950. december 22.

Néhányan úgy gondolták, hogy mindenképpen fel kellene ajánlani valamit a magyar félnek, bár az eredeti kérést irreálisnak tartották. Sanders esetleges kiszabadulása, a kereskedelem újraindulása (elsősorban a pulyka- és babszállítványok), valamint egy esetleges külpolitikai enyhülés mind a megegyezés mellett szóltak. Mások úgy vélték, hogy a magyar kérést nem szabad teljesíteni, és végül az utóbbi álláspont kerekedett felül. A Foreign Office február 20-án arról értesítette a magyar Külügyminisztériumot, hogy „a piac ingadozása miatt” nem tudják biztosítani a réz és ólom exportját. A magyar választ Wallinger közölte Bereivel, aki rendkívül negatívan reagált a hallottakra. Az angol követ is reményvesztett hangulatban írta meg jelentését a beszélgetésről, melyben a helyzetet a következőképpen értékelte: „A nyomorult Sanders börtönben sínylődik; az Élelmezésügyi Minisztérium szeretne magyar termékeket; azok a brit érdekeltségek pedig, amelyek Magyarországtól kártérítésre várnak, kétségtelenül szeretné, ha elmozdulás történne a fizetés felé.” A követségen már azt is megvizsgálták, nincs-e valamilyen magyar történelmi ereklye valahol egy angliai múzeumban, amelyre kicserélhetnék Sanderst. „Jelen pillanatban semmilyen reménysugarat nem látok”, írta a csalódott diplomata. Úgy vélte, az angol–magyar tárgyalások zsákutcába jutottak, és ebből a helyzetből csak valamilyen külső, világpolitikai esemény jelenthet kiutat.⁵³⁸

Ilyen fejlemény lehetett volna Vogeler kiszabadulása. Az amerikai diplomáciának sikerült elérnie, hogy a Standard-perben 15 évre ítélt amerikai üzletembert 1951. április 28-án a magyar hatóságok kiutasították az országból. Cserébe az Egyesült Államok újra megnyitotta a Vogeler letartóztatása miatt bezárt New York-i és clevelandi magyar konzulátusokat, megváltoztatta a Szabad Európa Rádió frekvenciáját, és újból engedélyezte amerikai állampolgárok Magyarországra utazását.⁵³⁹ Wallinger azt remélte, hogy Sanders ügyében hasonló előrelépés történhet, és időpontot kért Berei Andortól, aki helyett végül Sík Endre fogadta április 22-én. Wallinger közölte vele, hogy a brit ajánlat ugyanolyan értékűnek tekinthető, mint az amerikai, hiszen Anglia is vállalta, hogy németországi zónájából átadja a magyar javakat, illetve a Sanders letartóztatása miatt felfüggesztett kereskedelmi tárgyalásokat újraindítja. Sík azonban kijelentette, hogy az angol ajánlat nem kielégítő, ellentétben az amerikaival, amely „konkrét ellenszolgáltatásokat” tartalmazott. Az angolok nem voltak hajlandók tárgyalni az ausztriai zónában lévő magyar javak visszaszolgáltatásáról, és megtagadták a magyar kormány által kért konkrét áruk (a réz és az ólom) szállítását.

⁵³⁸ PIL 508. f. 1/142. ö.e. (NA FO 371/95208.88733), Wallinger 11289/16/51. sz. levele Cheethanek, 1951. február 21.

⁵³⁹ Borhi László: *Magyar–amerikai kapcsolatok 1945–1989*. Budapest, MTA TTI, 2009. 30–31.

Wallinger hiába igyekezett bizonyítani, hogy elvi szinten nincs különbség a brit és az amerikai ajánlatok között, Sík nem fogadta el érvelését. Ahogy azt sem, hogy Vogelert a bíróság hosszabb börtönbüntetésre ítélte, mint Sanderst, ezért az utóbbival szemben nem méltányos, hogy nem részesül kegyelemben. Sík Endre erre azt felelte, hogy „itt nem »kegyesség«-ról és nem elvi különbségről van szó, hanem praktikus kérdéstről: a magyar kormány csak az esetben hajlandó a kémkedési ügyben elítélt amerikai, illetve brit állampolgárt kiutasítani, ha ennek ellenében megfelelő ellenszolgáltatást kap”.⁵⁴⁰ Vogelert kiszabadulása után a Foreign Office-ban is újra napirendre került Sanders ügye, de az az általános vélemény alakult ki, hogy angol részről nem tudnak többet felajánlani a magyar félnek, mint amit korábban felajánlottak. Ráadásul taktikai szempontból sem tartották kívánatosnak, hogy az adott helyzetben London tegye meg a kezdő lépést.⁵⁴¹

Ezek után nem meglepő, hogy Wallinger áprilisban „megkönnyebbüléssel” utazott el Magyarországról, amikor új állomáshelyére rendelték.⁵⁴² Wallinger távozása után Robert Hankey érkezett a budapesti követség élére. Személyében ismét tapasztalt diplomata került a pozícióba, aki korábban Bukarestben és Varsóban is szolgált. A magyarországi ügyekkel is éveken át foglalkozott mint a Foreign Office Északi Osztályának vezetője (1946–49), majd két évig Madridban működött ügyvivőként.⁵⁴³ Bemutató látogatásai során mindig igyekezett szóba hozni Sanders ügyét, de mindenkitől kitérő választ kapott. 1951. június 18-án Hankey Rákosi Mátyásnál, az MDP főtitkáránál tett látogatást, akitől igyekezett megtudni, mi a véleménye a magyar–angol kapcsolatokról. A látogatásról szóló feljegyzés szerint „miután Rákosi elvtárs kijelentette, hogy neki ebben a kérdésben nincs véleménye, Hankey közölte, hogy célja a megromlott kapcsolatok megjavítása. A kapcsolatokat nem mi rontottuk el, tehát nem minekünk kell azokon javítani – válaszolta Rákosi elvtárs.” A Sanders-üggyel kapcsolatban Rákosi bírálta az angol magatartást, ugyanakkor kijelentette, hogy ha az angol kormány konkrét javaslatot tesz, azt megtárgyalják. Ehhez azonban nem elegendő a kereskedelmi kapcsolatok felújítása. Amikor Hankey megjegyezte, hogy „nem helyes a kérdést ennyire emberkereskedelem-szerűen felfogni”, Rákosi azt válaszolta, hogy még diplomáciai tanulmányaiból tudja, hogy a kémeket általában ki szokták cserélni. Az álláspontok azonban nem közeledtek, Rákosi „konkrét javaslatot” kért, de nem volt hajlandó

⁵⁴⁰ MOL XIX-J-1-j 26/a tétel 11. doboz, Sík feljegyzése, 1951. április 22.

⁵⁴¹ PIL 508. f. 1/140. ö.e. (NA FO 371/95194.74101), Sykes feljegyzése „The Sanders/Vogeler Case”, Malahide kommentárja, 1951. április 27.

⁵⁴² PIL 508. f. 1/140. ö.e. (NA FO 371/95197.85934), Wallinger 94. sz. jelentése Morrisonnak, 1951. április 21.

⁵⁴³ MOL XIX-J-1-u 8. doboz, Berei 484/B-951. sz. feljegyzése, 1951. március 29.

elfogadni „konkrét javaslatként”, hogy Sanders szabadon bocsátása után az angol fél feloldja a kereskedelmi korlátozást.⁵⁴⁴

Ezt követően ismét hosszú hónapokig nem történt előrelépés a Sanders-ügyben. Londonban ismét tárcaközi egyeztetést tartottak, ahol abban állapodtak meg a minisztériumok képviselői, hogy nem változtatnak álláspontjukon.⁵⁴⁵ Ezért Hankey, amikor 1951 augusztusában Kiss Károly külügyminiszterrel tárgyalt, ugyanazt a javaslatot terjesztette elő, mint korábban Rákosinak. A magyar válasz természetesen ismét elutasító volt. Ennek ellenére a brit követ tapasztalt biztató jeleket: tolmácsként Sík Endre, a Politikai Osztály vezetője is részt vett a tárgyaláson, aki Hankey szerint a körülményekhez képest igyekezett valamilyen eredményt elérni Sanders ügyében. Vele kapcsolatban Hankey egy érdekes epizódról is tájékoztatta a Foreign Office-t: Sík korábban felajánlotta a brit követnek, hogy megszervez egy találkozót Kiss Károly miniszterrel, mégpedig olyan időpontra, amikor Berei Andor külföldön tartózkodik. Hankey végül nem élt a lehetőséggel, és a szokásos úton kért időpontot a minisztertől. Sík „elszólása” rávilágított arra, amit az angol diplomácia régóta tudott, hogy a Külügyminisztériumban az igazi hatalom a „keményvonalas” Berei kezében volt.⁵⁴⁶ Kiss Károly miniszter néhány héttel később váratlan gesztust tett. Az augusztus 7-i tárgyaláson Hankey felvetette a követség egyik alkalmazottjának nehéz helyzetét, akinek családját kitelepítették. Kiss, bár nem ígért semmit, néhány héttel később személyesen tájékoztatta Hankeyt arról, hogy a család visszatérhetett Budapestre.⁵⁴⁷

Sanders és Vogeler ügye az angol–amerikai tárgyalások napirendjére is felkerült. 1951 szeptemberében a Foreign Office elkészített egy háttéranyagot Morrison külügyminiszter számára a Dean Acheson amerikai külügyminiszterrel folytatandó tárgyalásokhoz. A dokumentum szerint Acheson kérte, hogy vitassák meg a Kelet-Európában tartózkodó brit és amerikai állampolgárok biztonságának kérdését. Morrissonnak biztosítania kell amerikai kollégáját arról, hogy a brit kormány nem tesz olyan lépéseket Sanders kiszabadítása érdekében, amelyek veszélyeztetnék a nyugati világ biztonságát. A feljegyzés általános elvként leszögezte, angol részről nem támogatják „váltságdíjak” kifizetését ilyen esetekben,

⁵⁴⁴ MOL XIX-J-1-j 26/a tétel 11. doboz, Félix Pál osztályvezető feljegyzése, 1951. június 18.; Szörényi, 2006. 80.

⁵⁴⁵ PIL 508. f. 1/140. ö.e. (NA FO 371/95196.74101), Cheetham feljegyzése, 1951. július 21.

⁵⁴⁶ MOL XIX-J-1-j 26/a tétel 11. doboz, Kiss Károly feljegyzése, 1951. augusztus 7.; Hankey 173. sz. jelentése Morrissonnak, 1951. augusztus 9.

⁵⁴⁷ PIL 508. f. 1/140. ö.e. (NA FO 371/95196.74101), Hankey 1650/51/51. sz. jelentése Cheethamnak, 1951. augusztus 23.

mert ezzel arra ösztönöznék a szovjet blokk kormányait, hogy további nyugati állampolgárokat tartóztassanak le.⁵⁴⁸

Októberben Hankeynek bécsi forrásokból tudomására jutott, hogy Sanders megbetegedett a börtönben, és ismét kérte Kiss külügyminisztertől a konzuli látogatás engedélyezését. Hivatalos – visszautasító – választ csak két héttel később kapott, de amikor személyesen találkozott a miniszterrel a csehszlovák nagykövetség fogadásán, aki nem hivatalosan közölte vele, hogy Sanders jó egészségben van. Sik Endrénél is érdeklődött (akiről azt írja, hogy „bármilyen más körülmények között jó barátok lennének”), de ő nem mert válaszolni Kiss engedélye nélkül. Sőt, másnap bekérte Hankeyt, és közölte vele, hogy a miniszter túl sok információt adott neki, annak ellenére, hogy a Külügyminisztérium álláspontja szerint nem adnak semmilyen tájékoztatást kémkedési ügyekben elítélt személyekkel kapcsolatban. Kérte, hogy az információt bizalmasan kezelje, és ne hozza kínos helyzetbe sem a minisztert, sem pedig őt magát. Hankey ezért azt javasolta a Foreign Office-nak, hogy Sanders egészségi állapotáról a sajtót ne tájékoztassák, csak a nővérével közöljék bizalmasan a hírt.⁵⁴⁹

Időközben a magyar Külügyminisztériumban és a Pénzügyminisztériumban több feljegyzés is készült arról, hogy milyen feltételekhez lehetne kötni Sanders szabadon bocsátását: Ezek között szerepelt a gazdasági kapcsolatok helyreállítása; a Nagy-Britanniában a háború alatt lefoglalt és azóta is az ún. Custodian kezelése alatt álló magyar javak felszabadítása⁵⁵⁰; Magyarország felvétele az ún. „transferable account” fizetési rendszerbe; bizonyos adósságok elengedése stb.⁵⁵¹ Ezeket azonban egyelőre nem használták fel, pedig Londonban úgy érezték, hogy most a magyar félen van a sor, hogy újabb ajánlatot tegyen. Hosszú várakozás után ismét az angolok léptek: 1952. május 27-én azt javasolták, hogy feloldják a magyar árukra vonatkozó importtilalmat és intézkedéseket tesznek a németországi brit zónában lévő magyar javak restitúciója ügyében. Ugyanakkor nem tettek említést a kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások újraindításáról, pedig mindezidáig ez volt a brit ajánlatok legfontosabb pontja. Az angol ajánlatra egy hónapig nem érkezett magyar válasz, ezért a Foreign Office egy munkatársa a londoni brit követségnek jelezte, hogy Anglia talán hajlandó lenne pénzügyi engedményeket tenni Sanders szabadon bocsátása fejében. A magyar kormány válaszában további adósságkategóriákat kívánt rendezni még a hivatalos

⁵⁴⁸ NA CAB 129/47

⁵⁴⁹ PIL 508. f. 1/140. ö.e. (NA FO 371/95196.74101), Hankey levele Kissnek, 1951. október 10.; Hankey jelentése Cheethamnek, 1951. október 30.

⁵⁵⁰ Custodian of Enemy Property – Kb. „Ellenséges vagyon kezelője”, a „Trading with the Enemy”, azaz az „Ellenséggel való kereskedés” hatálya alá tartozó országok és azok állampolgárainak vagyonát a háború alatt zár alá vették. Ezeket kezelte a röviden „Custodian”-nak nevezett hivatal.

⁵⁵¹ MOL XIX-J-1-u 8. doboz, Hay László feljegyzése Bereinek, 1951. október 16.; PM feljegyzés Bereinek, 1951. november 2.

kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások megindulása előtt. Ezt azonban az angol fél már nem fogadhatta el, hiszen kezdettől fogva az volt az alapelvük az üggyel kapcsolatban, hogy addig nem kezdenek tárgyalásokba, amíg Sanders ki nem szabadul. Ezért 1952 augusztusában azt válaszolták Budapestnek, hogy Sanders szabadon engedése után szívesen látnak Londonban egy magyar küldöttséget a pénzügyi kérdések rendezésére.⁵⁵²

További diplomáciai erőfeszítések Sanders kiszabadítására 1952–1953

Sanders kiszabadításának ügye tehát 1952 nyarán ismét holtpontra jutott. Olyannyira, hogy Molnár Erik külügyminiszter, aki 1952. november 14-én vette át ismét a tárca irányítását, decemberben közölte Hankeyvel, hogy a magyar kormány a továbbiakban nem kívánja Sanders helyzetét „gazdasági és pénzügyi kérdésekkel összefüggésben” tárgyalni. A magyar kormány kész újraindítani a kereskedelmi és pénzügyi tárgyalásokat, de kizárólag Budapesten, és azok eredményétől függően megfontolja majd Sanders szabadon bocsátását. „A két kérdést azonban nem kívánja közvetlen kapcsolatba hozni.”⁵⁵³ A magyar álláspontban történt gyökeres változásra egyelőre nem találtak magyarázatot a Foreign Office-ban. Szörényi Attila szerint a tárgyalások kérdésének elválasztása Sanders ügyétől Rákosi 1952. októberi moszkvai látogatásával hozható kapcsolatba. Az MDP főtitkára a Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. kongresszusán vett részt, ahol többek között Molotovval is találkozott. Visszaemlékezései szerint Molotov vetette fel, hogy Sanderst egy fogva tartott gyarmati szabadságharcosra kellene kicserélni. Rákosi először a kenyai Kenyattát javasolta, Molotov azonban a Szingapúrban a brit hatóságok által letartóztatott Li Mengre (angol írásmóddal Lee Meng, eredeti nevén Lee Tien Tai) esett a választás.⁵⁵⁴ A szovjetek szerepe a magyar döntésben – mint a legtöbb esetben – itt is nyilvánvalónak tűnik, de forrásokkal nehezen bizonyítható. Az biztos, hogy a magyar külügy folyamatosan tájékoztatta Moszkvát a fejleményekről, a Magyar Országos Levéltárban a Sanders-ügy dossziéja tartalmaz egy orosz nyelvű összefoglalót az 1950-ben történt kölcsönös kiutasításokról.⁵⁵⁵ Egyetértünk Szörényivel abban, hogy ilyen horderejű döntés nem születhetett a magyar Külügyminisztériumban, sőt, minden bizonnyal az ötlet sem Budapestről származott, annál is inkább, mert Magyarországnak nem fűződött közvetlen érdeke Li Meng kiszabadításához.

Molnár Erik 1953. január 20-án nyújtott át egy aide memoire-t Hankeynek, amelyben felajánlották Edgar Sanders kicserélését Li Mengre. Hankey végre komoly esélyt látott

⁵⁵² Szörényi, 2006. 81.

⁵⁵³ Uo., 82.

⁵⁵⁴ Uo., 2006. 82–83.

⁵⁵⁵ MOL XIX-J-1-j 26/b tétel 13. doboz, 1953. május 22.

Sanders kiszabadítására, a Foreign Office-ban is lázas munka kezdődött, hogy tisztázzák a fogolycsere lehetőségét. A kérdés még a brit parlamentben is szóba került. Március 2-án Churchill röviden ismertette a Sanders-ügy állását, és bejelentette, hogy a magyar kormány Li Meng, „egy kínai banditánő” szabadon bocsátást kéri Sanders szabadságáért cserébe. A brit miniszterelnök azonban kijelentette, hogy nem ért egyet „emberi életek áruba bocsátásával” és az igazságszolgáltatás rendes menetének megváltoztatásával. Churchill beszéde már jelezte, hogy a brit kormány nem tartja jó megoldásnak a fogolycserét, május 17-én pedig Hankey bejelentette Bereinek, hogy az angol kormánynak „nem áll módjában” elfogadni a magyar javaslatot, és átadta a Molnár Erik miniszternek címzett jegyzéket. A döntés jelentőségét mutatja az is, hogy Churchill személyesen jelentette be a brit parlament alsóházában.⁵⁵⁶ (A Sanders-ügy egyébként igen gyakran szóba került a brit parlament mindkét házában. Szinte nem volt olyan hónap, hogy valamelyik képviselő ne érdeklődött volna a kormánnytól a bebörtönzött brit állampolgár sorsáról és arról, hogy mit tesz a kormány Sanders kiszabadítása érdekében.)

Ezek után ismét a brit félen volt a sor, hogy ajánlatot tegyen. Április 9-én Hankey Sík Endrénél tett látogatást, akitől megpróbálta kipuhatolni, milyen ajánlatot lenne hajlandó elfogadni a magyar kormány. Az angol közeledési kísérletek részben valószínűleg Hankey személyes ambícióira vezethetők vissza, aki nagyon szeretett volna valamilyen eredményt felmutatni a Sanders-ügyben, de Sztálin halála is szerepet játszhatott az angolok engedékenységében – abban bízhattak, hogy a nemzetközi helyzet és így a magyar–angol viszony is enyhülhet a közeljövőben. Egyelőre azonban nem sok jele volt az enyhülésnek. Budapesten igen rossz néven vették például Anthony Nutting államtitkár parlamenti válaszát, melyben a Sanders-ügyet „botrányos, barbár és civilizálatlan” eljárásnak jellemezte, ami ellen a Külügyminisztérium jegyzékben tiltakozott.

Nem hozott előrelépést Harold Wilson (volt kereskedelemügyi miniszter) magyarországi látogatása sem 1953 májusában. Wilson, aki üzletemberként érkezett Budapestre egy kelet-európai út részeként, Molnár Erikkal is tárgyalt, melynek során közölte, hogy neki „különösen szívügye” a kelet–nyugati gazdasági kapcsolatok erősítése. Megkérdezte, nem részesíthetné-e a magyar kormány Sanderst amnesztiában, mint ahogy a Csehszlovákiában szintén kémkedésért elítélt William N. Oatis amerikai újságíró esetében történt. Amikor Molnár meglepetését fejezte ki, amiért egy munkáspárti képviselő egy elítélt kém ügyében interveniál, Wilson azt felelte, hogy Nagy-Britanniában pártállástól függetlenül mindenki egyetért abban,

⁵⁵⁶ Szörényi, 2006. 84.; Churchill beszédei: *Hansard House of Commons Debates*. 2 Mach 1953, vol. 512. 36. és 17 March 1953. vol. 512. 2061–2062.

„hogy kereskedni nem lehet úgy, hogy a kereskedőket kémkedés címén letartóztatják”.⁵⁵⁷ Harold Wilson látogatása tehát ugyanúgy eredménytelen volt, mint az elmúlt több mint három esztendő összes hasonló kísérlete.

Augusztus elején Hankeyt George Peter Labouchere váltotta fel a budapesti brit követség élén, aki már bemutatkozó látogatásakor közölte Boldoczki János külügyminiszterrel, hogy mindent megtesz a Sanders-ügy rendezése érdekében. Nagy Imre július 4-i beszéde és különösen a július 25-i amnesztia újabb reményt adott Londonnak. Július 8-án Sanders felesége ismét látogatási lehetőséget kért Horváth Imre londoni magyar követőtől (amivel korábban is próbálkozott, de akkor csak egy attasé fogadta, és kérdéseire nem kapott érdemi választ). Boldoczki külügyminiszter arra utasította Horváthot, hogy fogadja őt, és Sanders felesége augusztus 5-én nagy sajtóvisszhang közepette tett látogatást az Eton Place-i épületben, ahol Horváth közölte vele, hogy a közeljövőben esedékes magyarországi útján személyesen adja át a kegyelmet kérő levelet Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének. Időközben a színpalak mögött megkezdődött Sanders szabadon bocsátásának előkészítése, amihez természetesen Moszkva jóváhagyására is szükség volt. Nagy Imre augusztus 7-én tájékoztatta Jevgenyij Dimitrovics Kiszjeljov budapesti szovjet nagykövetet arról, hogy a magyar kormány Gerő javaslatára úgy döntött, szabadon engedik Sanderst. Az időpont nem lehet véletlen: július 27-én írták alá a háborús felek a koreai háborút lezáró panmindzsoni fegyverszünetet, ami egyértelműen jelezte, hogy a világpolitikában megindult egy enyhülési folyamat.⁵⁵⁸

Dobi István augusztus 17-én írta alá Sanders kegyelmi kérvényét, és másnap Hegyeshalomnál átadták őt a bécsi brit követség képviselőinek. Sanders szabadon bocsátása nagy sajtóvisszhangot keltett, melyről Horváth Imre követ is beszámolt, kiemelve, hogy Sanders nem kívánta visszavonni vallomását, és cáfolta, hogy kínozták volna őt fogvatartása alatt.⁵⁵⁹ Az angol kereskedelmi minisztérium augusztus 27-én közleményt adott ki, mely szerint megszüntették a magyar importra vonatkozó korlátozásokat. A kereskedelmi forgalom megindulására azonban még hosszú hónapokat kellett várni.

⁵⁵⁷ MOL XIX-J-1-j 186. tétel 62. doboz, Molnár Erik 310/M/1953. sz. feljegyzése, dátum nélkül.

⁵⁵⁸ Szörényi, 2006. 86–87.

⁵⁵⁹ MOL XIX-J-1-j 26/b tétel 13. doboz.

Magyar–angol diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatok 1950–1953

Az általános hidegháborús légkör és különösen a mélypontra jutó kétoldalú viszony következményeként a budapesti brit és a londoni magyar követség szinte teljes elszigeteltségben működött. 1951 augusztusában Bolgár Eleket Horváth Imre váltotta fel a londoni követség élén. Horváth a két háború között tíz éven át Moszkvában élt, 1946 és 1948 között a moszkvai követségen szolgált, majd Berlinbe helyezték át. 1949-ben washingtoni követté nevezték ki, onnan érkezett Londonba. 1952. évi összefoglaló jelentésében Horváth Imre követ a következőképpen foglalta össze a követség helyzetét: „Fogadóország kormányával való kapcsolatunk az elmúlt év folyamán kizárólag hivatalos és hideg volt. A követség csak néhány esetben és akkor is a legszükségesebb alkalmakkor fordult a Foreign Office-hoz segítségért, de minden egyes esetben a Foreign Office tisztviselői hivatalos utakra hivatkozva hátráltatták a követséget segítség helyett.” Horváth felsorol néhány incidenst is: amikor Molnár Erik Angliába utazott az Angol Kommunista Párt kongresszusára, „holmijait, aktatáskáját páratlan szemtelenséggel széttúrták és a vámhatóságnál hosszú ideig várakoztatták”, decemberben pedig a követség két alkalmazottjának lakásába ismeretlen személyek betörték.⁵⁶⁰ Mindezek azonban jelentéktelen kellemetlenkedéseknek számítottak ahhoz képest, ahogy a magyar hivatalos szervek bántak a budapesti angol követséggel: a hatóságok folyamatosan zaklatták munkatársait, a magyar alkalmazottakat és azok hozzátartozóit letartóztatták, kitelepítették, és általában senki sem volt biztonságban, aki kapcsolatban volt a brit képvisellel.

A Sanders-ügy következtében mélypontra jutó magyar–angol viszony súlyos következményekkel járt a gazdasági kapcsolatok terén. Ahogy a fentiekből láthattuk, az áruforgalom gyakorlatilag megszűnt a két ország között, ami még a szovjet blokkon belül is kivételes volt. A hivatalos magyar statisztikák szerint ezen időszak alatt mindössze 500 tonna napraforgóolajat és egy szállítmány konyhai edényt exportáltak az Egyesült Királyságba 1952-ben.⁵⁶¹ A rossz viszony ellenére a magyar állam (pontosabban a Magyar Nemzeti Bank) továbbra is teljesítette egyes szerződéses kötelezettségeit. Londonban meglepetést keltett, amikor 1950 novemberében a Magyar Nemzeti Bank határidőre átutalta az Unilever vállalatnak az esedékes törlesztő részleteket az 1949-ben megvásárolt részvényekért.⁵⁶² 1951

⁵⁶⁰ MOL XIX-J-1-j 47. tétel 20. doboz, Éves összefoglaló jelentés az 1952. évről, dátum nélkül.

⁵⁶¹ *Statisztikai évkönyv, 1949–1955*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1957. 280.

⁵⁶² PIL 508. f. 151. ö.e. (NA FO 371/87862.64138), Talbot de Malahide feljegyzése, 1950. november 10..

novemberében az Angol–Magyar Bank brit részvényesei nyugtázták, hogy megkapták a tizenharmadik törlesztő részletet.⁵⁶³

A kulturális kapcsolatok is szinte teljesen megszűntek: a British Council budapesti irodájának bezárása után az angol kultúra közvetítésére az egyetlen megmaradt csatorna a BBC magyar adása volt, melyet a magyar hatóságok igyekeztek technikailag zavarni. A londoni magyar követség továbbra is rendszeresen szervezett kulturális programokat, így például 1951-ben Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára és 1953-ban a Rákóczi-szabadságharc 250. évfordulójára, de a kiállítások, előadások és hangversenyek látogatottsága meglehetősen csekély volt.⁵⁶⁴ A londoni egyetem magyar lektorátusával nagyon rossz volt a követség viszonya, hiszen ott „a szélsőséges, reakciós Iványi-Grünwald és a szintén ellenséges Cushing tartanak előadásokat”, ezért a követségen is szerveztek magyar nyelvtanfolyamokat az érdeklődőknek.⁵⁶⁵ A londoni magyar képviselő kapcsolatai szinte kizárólag az Angol Kommunista Párt tagjaira és néhány baloldali értelmiségre korlátozódtak. Igyekeztek fenntartani a kapcsolatot olyan személyekkel, akik az elmúlt években különböző delegációkkal Magyarországon jártak, néhányan közülük rendszeresen írtak olvasói leveleket a „Magyarországot rágalmazó lapoknak”.⁵⁶⁶

Kiemelkedő esemény volt a magyar–angol kapcsolatok történetében a „londoni 6:3”, azaz a magyar labdarúgó válogatott, az „Aranycsapat” fölényes győzelme az angol válogatott fölött 1953. november 25-én a Wembley-stadionban. A sportesemény a diplomáciai jelentésekbe is bekerült: „A meccs után Labouchere követ gratuláló táviratot küldött Katona elvtársnak, Nicholson konzul pedig telefonon gratulált Gál elvtársnak” – olvasható egy külügyminisztériumi összefoglalóban.⁵⁶⁷ A londoni követ még lelkesebben írt a mérkőzésről: „Nagyban elősegítette Népköztársaságunk népszerűsítését és tekintélyének megnövekedését válogatott labdarúgó csapatunk kitűnő angliai szereplése és győzelme. E győzelem egészen napjainkig állandóan foglalkoztatta az angol sportolókat.”⁵⁶⁸

⁵⁶³ MOL-XIX-L-1-k 197. doboz, a Continental Assets Realisation Trust Limited levele a Pénzügyminisztériumnak, 1951. november 20.

⁵⁶⁴ MOL XIX-J-1-k 28. tétel 4. doboz

⁵⁶⁵ MOL XIX-J-1-k 13. tétel 1. doboz, Boldizsár Iván államtitkár 1656/biz/1950.-pol. sz. levele londoni követségnek, 1950. január 21.

⁵⁶⁶ MOL XIX-J-1-k 33. tétel 4. doboz, Bolgár jelentése a Külügyminisztériumnak, 1950. május 24.

⁵⁶⁷ MOL XIX-J-1-j 26/a tétel 11. doboz, „Angol-magyar diplomáciai kapcsolatok alakulása 1953. év folyamán”, Villányi Antónia (KÜM Politikai Főosztály) összefoglalója, 1953. december 21.

⁵⁶⁸ MOL XIX-J-1-j 47. tétel 20. doboz, „Angol-magyar kapcsolatok 1953-ban”, a londoni magyar követség éves összefoglalója, dátum nélkül.

3. Angol visszhang a magyar belpolitikai eseményekre 1950–1953

1950 januárja és 1953 augusztusa között a Sanders-ügy oly mértékben rányomta bélyegét a magyar–angol kapcsolatokra, hogy azon kívül szinte nem is került más kérdés szóba a diplomáciai érintkezések során. A magyar belpolitika eseményeit és különösen a gazdasági helyzet alakulását továbbra is figyelemmel követte az angol külpolitika, annak ellenére, hogy ez egyre nagyobb akadályokba ütközött. A magyar hatóságok szinte teljesen elszigetelték a budapesti brit követséget a külvilágtól, ezért rendkívül nehéz volt megbízható információkat szerezniük. Az angol képviselőt számos jelentést küldött Londonba az ország gazdasági helyzetéről, az ötéves terv végrehajtásával kapcsolatos gondokról, és szinte mindegyik gazdasági témájú jelentés azt a következtetést vonja le, hogy a feszített iparosítás, a fegyverkezés, az erőltetett munkaverseny és a megszorító intézkedések már-már elviselhetetlen terhet rónak az ország lakosságára. A követség információforrásai igen korlátozottak voltak: a hivatalos közlemények, a sajtó (elsősorban a *Szabad Nép*) és a különböző rendezvényeken elhangzott beszédek alapján próbáltak valamilyen képet alkotni az ország gazdaságáról. A magyar állampolgárokkal egyre nehezebben tudtak kapcsolatot létesíteni, hivatalos személyekkel egyáltalán nem kommunikálhattak, a különböző forrásokból hallott információkat pedig nem nagyon tudták ellenőrizni és megerősíteni. 1951. január 19-től a nyugati diplomatáknak megtiltották, hogy 30 km-nél messzebbre utazzanak Budapesttől, és a Csepel-szigetet is tiltott területté nyilvánították számukra. Wallinger követ szerint ez a korlátozás szigorúbb volt, mint bármely más országban a vasfüggöny mögött.⁵⁶⁹

A Foreign Office egyre nagyobb távolságtartással figyelte a magyarországi eseményeket. A korszak kutatója azzal szembesül, hogy míg korábban, a kommunista fordulat előtt egy-egy belpolitikai esemény megmozgatta a külügyi szakértők fantáziáját, és a Budapestről érkező jelentéseket oldalakon keresztül kommentálták, most csak rövid, lakonikus feljegyzésekben nyugtázták, hogy Magyarországon nagyjából ugyanaz és ugyanúgy történik, mint a szovjet tömb összes többi országában. Éppen ezért a korábbiakkal ellentétben a jelen fejezetben csak két kérdéskört tekintünk át röviden, főleg azzal a céllal, hogy illusztráljuk, hogyan igyekezett a követség tájékoztatni a Foreign Office-t az egyre nehezebb körülmények között. Az egyik vizsgált téma a volt szociáldemokraták elleni támadások és perek, melyek különösen érdekelték az angol külpolitikát, és a Budapestről érkező hírekről a Labour Partyt is tájékoztatták; a másik terület pedig a katolikus egyház helyzete 1950–1953 között, amely szintén komoly figyelemben részesült London részéről.

⁵⁶⁹ PIL 508. f. 1/204 (NA FO 371/95176.80962), Wallinger kétheti jelentése Foreign Office-nak, 1951. február 2.

Koncepciós perek a szociáldemokraták ellen

A Standard-pert követően az első belpolitikai esemény, amely felkeltette a brit külpolitika figyelmét a szociáldemokraták ellen 1950 tavaszán megindult támadások voltak. Április 26-án Wallinger jelentette, hogy Szakasits Árpád egészségügyi okokra hivatkozva lemondott az Elnöki Tanács elnöki tisztéről.⁵⁷⁰ Néhány héttel később részletes jelentést küldött Szakasits eltávolításának körülményeiről. A diplomata szerint első figyelmeztető jel Horváth Zoltánnak, a *Népszava* volt szerkesztőjének elítélése volt, akit Rajk Lászlóval nagyjából egy időben tartóztattak le, de csak áprilisban ítélték el 8 évre. Horváth Szakasits szűkebb környezetéhez tartozott, együtt vettek részt 1946-ban egy angliai úton a brit Labour Party vendégeiként, később pedig ők hívták meg Magyarországra a Munkáspárt vezetőit. Wallinger értesülései szerint a Horváth elleni vádak között nagy súllyal esett latba a brit Munkáspárttal való kapcsolata.⁵⁷¹

1950 júniusában a londoni követség arról tájékoztatta a Foreign Office-t, hogy az Államvédelmi Hatóság letartóztatott számos volt szociáldemokrata politikust, köztük Kéthly Annát, Ries Istvánt és másokat. 1950 decemberében Wallinger olyan híreket kapott, melyek szerint a bíróság Kéthly Annát, Györki Imrét, Szeder Ferencet, Takács Imrét 15 évre, Zentai Vilmost, Valentiny Ágostont, Büchler Józsefet és fivérét 10 évre ítélte. Ugyanakkor felhívta a Foreign Office figyelmét arra, hogy a szintén hónapok óta letartóztatásban lévő baloldali szociáldemokraták, Szakasits Árpád, Ries István és Marosán György nem szerepelnek az elítéltek között.⁵⁷² A brit követ információi nem voltak helytállóak, hiszen Kéthly Anna büntetőperére csak 1954-ben került sor, és bár a többi politikust valóban ekkor ítélték el, de többségük életfogytiglani börtönbüntetést kapott. Wallinger tévedései jól mutatják, mennyire nehéz helyzetben voltak Budapesten a nyugati diplomaták, amikor információkat próbáltak szerezni az eseményekről. Az angol diplomaták rendszerint óvakodtak attól, hogy ellenőrizetlen híreket továbbítsanak Londonba, de a „vasfüggönyön” túl olyan nehezen jutottak megbízható információkhoz, hogy időnként kénytelenek voltak a városban terjedő „szóbeszéd”-ekről tájékoztatni a Foreign Office-t.

Az 1950-re vonatkozó éves jelentésében Wallinger Szakasits „eltűnéséről”, Ries István „valószínű letartóztatásáról” ír, és megjegyzi, hogy bár nyilvános perek nem voltak, elképzelhetőnek tartja, hogy titokban elítéltek néhány szociáldemokratát. (Az éves jelentés

⁵⁷⁰ NA FO 477/4, Wallinger 237. sz. távirata Bevinnek, 1950. április 26.

⁵⁷¹ Uo., budapesti követség RH 1016/30. sz. jelentése Foreign Office-nak, 1950. május 12.

⁵⁷² PIL 508. f. 1/204 (NA FO 371/95177.80962), Wallinger 1015/159/50-G. sz. levele Malahide-nak, 1950. december 28.

részét képező rövid életrajzi összefoglalóban már az szerepel Ries Istvánról, hogy „állítólag 1950 októberében meghalt a börtönben a rossz bánásmód következtében”.) Az 1950 elején megindult szociáldemokrata-ellenes kampányt némiképp váratlannak tartja, és azzal magyarázza, hogy a hatalom így próbált nyomást gyakorolni a normaemelések és bércsökkentések miatt elégedetlenkedő munkásokra. Arról is tájékoztatta feletteseit, hogy a volt szociáldemokrata vezetők eltűnése után, 1950 novemberében Rákosi Mátyás egy beszédében a gyárakban folyó „órabércsalásokat” a szociáldemokraták mesterkedésének tartotta, a brit Munkáspártról pedig kijelentette, hogy az az angol titkosszolgálat eszköze, és a magyar Szociáldemokrata Párttal együtt mesterkedett a magyarországi népi demokrácia ellen.⁵⁷³

1951-ben Wallinger nagyon kevés hírt tudott adni a Foreign Office-nak a magyar szociáldemokraták sorsáról. Az 1951. május és július közötti nagy kitelepítései hullámmal kapcsolatban megjegyezte, hogy a kitelepítettek között sok szociáldemokrata munkás volt, akiket „valamilyen okból a rendszer potenciális ellenségének tekintettek”.⁵⁷⁴ 1952-ben már alig fordul elő a „szociáldemokrata” szó a brit követség jelentéseiben, sőt Hankey követ az éves beszámolóban azt írta, hogy a „szociáldemokrata” jelzöt bárkire használják, aki magasabb bért vagy jobb munkakörülményeket követel.⁵⁷⁵ Az MDP vezető testületeiből 1950-re szinte egytől egyig eltűntek a volt szociáldemokraták, ezért Hankey meglepetéssel állapítja meg, hogy Harustyák Józsefet, aki szerinte 1945-ig (valójában 1948-ig) az SZDP tagja volt, csak az 1953. február 27–március 1. között tartott kongresszuson váltották le a Szakszervezetek Országos Tanácsa éléről. Ugyanakkor nem zárták ki sem a SZOT vezetőségéből, sőt az MDP Politika Bizottságának is tagja maradt. A kongresszuson egyébként továbbra is a szociáldemokratákat tekintették a fő ellenségnek (a klerikalizmus, a cionizmus és a kozmopolitizmus mellett).⁵⁷⁶ A „júniusi út” nem jelentette a volt szociáldemokraták azonnali rehabilitálását: az 1953 júniusában megalakult Nagy Imre-kormányba mindössze két volt szociáldemokrata miniszter – Apró Antal és Harustyák József – került be, de mindketten tagjai voltak az előző kormánynak is, és most kevésbé jelentős pozíciót kaptak.⁵⁷⁷

⁵⁷³ NA FO 477/5, „Annual Review for 1950”, Wallinger 24. sz. jelentése Foreign Office-nak, 1951. január 22.

⁵⁷⁴ NA FO 477/6, „Annual Review for 1951”, Hankey 6. sz. jelentése Foreign Office-nak, 1952. január 10.

⁵⁷⁵ NA FO 477/7, „Annual Review for 1952”, Hankey 49. sz. jelentése Foreign Office-nak, 1953. február 19.

⁵⁷⁶ Uo., Hankey 61. sz. jelentése Edennek, 1953. március 6.

⁵⁷⁷ NA FO 477/7, Saner 112 S. sz. jelentése Lord Salisburynek, 1953. július 10.

Egyházellenes támadások

A magyarországi egyházak, különösen a római katolikus egyház kitüntetett figyelemben részesült a Foreign Office részéről, hiszen a kommunista rendszer legszervezettebb ellenségének tekintették őket. A budapesti brit követség rendszeresen tájékoztatta Londont az egyházellenes intézkedésekről. Az egyházak elleni támadás új fejezetének nyitányaként értékelték Révai beszédét az 1950. május 31–június 1-i MDP KV ülésen, melynek alapján úgy látták, hogy a párt „hadat üzent” a katolikus egyháznak, s ezzel véget ér Magyarország a Mindszenty-per óta tartó viszonylagos nyugalom az állam és a katolikus egyház viszonyában. A magyar kommunisták, úgy látszik, követik a lengyelországi és a csehszlovákiai példát.⁵⁷⁸ Ez valóban így is történt, és szeptemberben már a magyar állam és a katolikus egyház megállapodásának részleteiről küldött jelentést a brit követség Londonba. Ebben azt emelték ki, hogy az egyház nemcsak támogatásáról volt kénytelen biztosítani az államot, de el is ítéli az államellenes felforgató tevékenységeket és lépéseket tesz az egyház papjai ellen, amennyiben azok veszélyeztetik a népköztársaság törvényes rendjét. A püspöki kar arra is ígéretet tett, hogy támogatja a kormány „békepolitikáját”. A jelentést összeállító diplomata nem értette, miért hajolt meg az egyház az után, hogy ilyen sokáig kitartott. A megállapodás után alig több mint egy héttel megjelent a szerzetesrendek felosztatásáról szóló rendelet – a brit diplomaták szerint azért nem hamarabb, mert a kommunisták először megpróbálták rávenni a püspöki kart, hogy ők maguk oszlassák fel a rendeket. Az angol elemzés szerint a katolikus egyház minden jelentős kérdésben meghajlott a hatalom előtt, csupán két területen ért el mérsékelt „sikert”: az egyik az volt, hogy nyolc egyházi iskola továbbra is működhet, a másik pedig az, hogy a magyar megállapodásba (ellentétben a lengyelorszáigival) nem került bele az a kitétel, amely a pápa hatáskörét a hitélet, az erkölcs és az egyházi jog területére korlátozta. Bár ez utóbbinak a magyar püspöki kar nagy jelentőséget tulajdonít, a brit jelentés szerint a megegyezés következtében az egyházat a teljes szétesés fenyegeti.⁵⁷⁹

1951 legfontosabb eseménye a magyar katolikus egyházban a Grösz-per volt. Grösz József kalocsai érsek és társai tárgyalásáról csak másodkézből tudott információkat szerezni a követség, hiszen nyugati országok képviselői és újságírói nem vehettek részt az eseményen. Hankey budapesti követ részletes beszámolót küldött Londonba a per lefolyásáról, melyet tipikus koncepciós perként jellemezett. A per elsődleges célja szerinte az volt, hogy erősítse az aktuális kommunista propagandatémákat: a katolikus egyház, a nyugati háborús uszítók és a belső reakció mesterkedéseit, továbbá rossz színben tüntesse fel a nyugati diplomáciai

⁵⁷⁸ NA FO 477/4, Young összefoglalója, Wallinger 159. sz. jelentése Youngernek, 1950. június 9.

⁵⁷⁹ Uo., Young 226. sz. jelentése Youngernek, 1950. szeptember 8.

képviselőket.⁵⁸⁰ Grósz József és nyolc vádlott-társa elítélése után a megfélemlített püspöki kar letette az esküt az alkotmányra, július 3-án pedig az Elnöki Tanács kiadta 1951. évi 20. sz. törvényerejű rendeletét, melynek értelmében a magyar a főkegyúri jogkörbe tartozó (püspöki, érseki stb.) egyházi állásokat a pápa csak az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulásával töltheti be. Hankey szerint az események azt igazolták, hogy a magyar állam ugyanúgy bánik az egyházzal, mint a Szovjetunió: ahelyett hogy szétzúzná az egyházakat, inkább saját céljaira igyekszik felhasználni azokat. A magyar kommunista vezetés lépései elsősorban arra irányultak, hogy lazítsák, és lehetőség szerint szét is szakítsák a magyar katolikus egyház szoros kapcsolatát a Vatikánnal, a „kommunizmus halálos ellenségével”.⁵⁸¹ Hankey jelentéseiben jelezte, hogy a magyarországi hívők közül sokan csalódtak amiatt, hogy a püspöki kar letette az esküt az alkotmányra, és a brit követ soraiból is enyhe kritika olvasható ki. Ugyanakkor az éves jelentésében már árnyaltabban fogalmazott: „Utólag nézve figyelemre méltónak tűnik, hogy ilyen sokáig el tudták kerülni [az alkotmányra tett esküt]”.⁵⁸²

A Grósz-per többször napirendre került a londoni parlamentben, 1951. június 25-én Hugh Fraser konzervatív párti (és nem mellékesen: katolikus vallású) képviselő az iránt érdeklődött, hogy a brit kormány nem szándékozik-e tiltakozni Budapesten a békeszerződés emberi jogokat garantáló cikkelyére hivatkozva. A kormány nevében Kenneth Younger külügyi államtitkár válaszolt, aki azt mondta, hogy a tiltakozás nem vezetne eredményre, de kifejezte „súlyos aggodalmát a kegyetlenség, az elnyomás és az üldöztetés újabb bizonyítékai” miatt.⁵⁸³

Hankey követ éves összefoglalójában azt jelentette Londonnak, hogy az év során az egyházi ünnepeken rendszerint hatalmas tömegek vettek részt, amit egyféle pozitív demonstrációnak is értékelhető. A kialakult helyzetet pedig úgy értékelte, hogy az ország kommunista vezetése tudatában van annak, hogy az egyházat nem tudja megsemmisíteni, ezért inkább felhasználja saját céljaira, a püspöki kar pedig úgy véli, hogy többet használnak az egyháznak azzal, ha megtartják azt – még ha kompromisszumok árán is –, mint azzal, ha keresik a mártíromságot.⁵⁸⁴

1952-ben tovább súlyosbodott az egyházak helyzete. Az állam egyre több fontos pozícióba nevezett ki békepapokat, állami ünnepeken reggel 8 óra után nem szabadott misét és istentiszteletet tartani, betiltották a legtöbb körmenetet, és különböző eszközökkel nyomást gyakoroltak a szülőkre (különösen a párttagokra), hogy gyermekeiket ne részesítsék vallásos

⁵⁸⁰ NA FO 477/5, Hankey 144. sz. jelentése Morrisonnak, 1951. június 29.

⁵⁸¹ Uo., Hankey 167. sz. jelentése Morrisonnak, 1951. július 27.

⁵⁸² NA FO 477/6, „Annual Review for 1951”, Hankey 6. sz. jelentése Edennek, 1952. január 10.

⁵⁸³ *Hansard House of Commons Debates*. 25 June 1951, vol. 489. 1001.

⁵⁸⁴ NA FO 477/6, „Annual Review for 1951”, Hankey 6. sz. jelentése Edennek, 1952. január 10.

oktatásban. Az állam egy kivétellel átvette az összes protestáns iskola működtetését. 1952. június 29-én Horváth Márton, az MDP KV agitációs és propaganda osztályának vezetője a sajtóban is megjelent beszédében kijelentette, hogy folytatni kell a küzdelmet a „klerikális reakció” ellen, a templomba járó párttagokat ki kell zárni a pártból, a békepapokat pedig támogatni kell ugyan, de „senkinek ne legyenek illúziói tevékenységükről”.⁵⁸⁵

1953-ban nem sok hírrel tudott szolgálni a budapesti brit követség a magyarországi egyházakról. Az év első felében fokozódó nyomásról számoltak be, melynek egyik jele dr. Pétery József váci püspök letartóztatása (valójában internálása – H.Gy.) volt, aki nem volt hajlandó két békepapot kinevezni az állam által kívánt pozíciókba. Nagy Imre július 4-i beszédében azt ígérte, hogy nagyobb türelmet tanúsítanak majd az egyházakkal szemben, de az angol követ meglátása szerint érdemben nem változott az állam egyházpolitikája, bár a nyomás valamelyest csökkent.⁵⁸⁶

⁵⁸⁵ NA FO 477/7, „Annual Review for 1952”, Hankey 49. sz. jelentése Foreign Office-nak, 1953. február 19.

⁵⁸⁶ NA FO 477/8, „Annual Review for 1953”, Labouchere 202. sz. jelentése Edennek, 1953. december 31.

V. Magyar–angol kapcsolatok 1953 júniusától 1956 júniusáig

1. A nemzetközi kapcsolatok legfontosabb eseményei, 1953–1956

Nagy-Britannia a két superhatalom között, 1953–1956

Elisabeth Barker, a korszak egyik legnevesebb kutatója, Nagy-Britanniát „gyenge nagyhatalom”-ként jellemzi az 1950-es években. Churchill kormánya ugyanazzal a dilemmával szembesült, amit Attlee és Bevin is hiába próbált megoldani: Hogyan lehet összeegyeztetni Anglia nemzetközi szerepvállalásait az ország nehéz gazdasági helyzetével? Bár a munkáspárti kormány alatt Anglia visszavonult Görögországból, Törökországból, Palesztinából és mindenekelőtt Indiából, de még mindig a világ számos helyén megmaradt érdekeltségei: elsősorban a Brit Nemzetközösség országaiban, ezenkívül Szuezen és Szingapúrban. A nemzetközösség szegényebb országainak gazdasági támogatása és a brit érdekeltségek fenntartása a stratégiai szempontból fontos területeken komoly terhet jelentett a költségvetés számára. A további területekről való kivonulást elsősorban stratégiai-védelmi megfontolások hátráltatták: London attól tartott, hogy ha túl gyorsan vonul vissza, azzal a szovjet terjeszkedést segíti elő.⁵⁸⁷

A Sztálin halálát követő hónapokban a nemzetközi politika két legfontosabb eseménye a koreai háborút lezáró panmindzsoni fegyverszünet aláírása (1953. július 27.) és a berlini munkásfelkelés volt. Míg az előbbi az enyhülés jelének tekinthető, a berlini események arra a tényre világítottak rá, hogy a nagyhatalmak alapvető hozzáállása nem változott lényegesen a nemzetközi kapcsolatok terén: a Szovjetunió gyorsan és határozottan leverte a felkelést, Nagy-Britannia nem tiltakozott az ellen, hogy Moszkva mit tesz saját érdekszférájában, az Egyesült Államok ellenben erőteljes retorikával, de csupán jelképes segítséggel (pl. élelmiszer-csomag küldésével) reagált a szovjet lépésekre.

Az enyhülés jele volt az is, hogy 1954 januárjában hosszú évek óta először ültek tárgyalóasztalhoz az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió képviselői, J. F. Dulles, A. Eden, G. Bidault és V. M. Molotov. A berlini konferenciát (1954. január 25–február 18.) azért hívták össze, hogy megtárgyalják a legfontosabb nemzetközi kérdéseket, elsősorban Németország ügyét. Az álláspontok azonban olyan messze álltak egymástól, hogy semmi esély nem látszott a megállapodásra: a nyugati hatalmak az javasolták, hogy egész Németországban szabad választásokat rendezzenek, és az azután

⁵⁸⁷ Barker, 1971. 97–98.

megalakuló össznémet kormánnyal kössenek békeszerződést. Az egyesült Németország belépne a NATO-ba és az Európai Védelmi Közösségbe. Dulles, Eden és Bidault nyilván tisztában voltak azzal, hogy ezek a javaslatok elfogadhatatlanok a Szovjetunió számára. A szovjet fél ellenezte Németország újrafelfegyverzését, és a békekötést sem tartotta időszerűnek, a NATO-t és az EVK-t egyértelműen a Szovjetunió elleni agresszió eszközeként értékelte. Eden, aki az elmúlt évtized során már számos alkalommal tárgyalt Molotovval, külön megbeszéléseken, fehér asztal mellett próbálta kipuhatolni, milyen engedményekre lenne hajlandó, de a szovjet külügyminiszter nem hajlott semmiféle kompromisszumra.⁵⁸⁸ Ugyancsak eredménytelenül zárultak az osztrák békeszerződésről folyó tárgyalások. (Molotov például azt javasolta, hogy a megszálló csapatok a német békeszerződés aláírásáig maradjanak Ausztriában.) A berlini konferencia egyetlen, bár nem elhanyagolható eredménye az volt, hogy a felek megállapodtak abban, hogy áprilisban Genfben újabb konferenciát szerveznek, melyre Kínát is meghívják, s melynek napirendjén az indokínai és koreai helyzet szerepel majd. A genfi konferencia ötlete Edentől származott, akinek nem kis nehézségek okozott Dulles meggyőzése.⁵⁸⁹

A majdnem három hónapig tartó genfi konferencia (1954. április 26–július 20.) Eden diplomata-pályafutásának csúcspontja volt. A brit külügyminiszter „rendkívüli türelemmel és ügyességgel dolgozott” – írta róla minisztertársa, Harold Macmillan.⁵⁹⁰ Nem kis mértékben az ő munkájának köszönhető, hogy megszületett a megállapodás, melynek alapján Vietnamot „ideiglenesen” kettéosztották, véget vetve ezzel az indokínai háborúnak. A brit külügyminiszter különösen hatékonyan tudott együttműködni Molotovval, ami még tovább növelte az amerikaiak gyanakvását. Dulles amerikai külügyminiszter és Eden személyes kapcsolata korábban sem volt harmonikus. Ehhez eltérő személyiségük is hozzájárult, de konfliktusuk nagymértékben az amerikai és a brit külpolitika alapvető különbségére vezethető vissza. Az Egyesült Államok az 1950-es években kezdte élet-halál harcként beállítani a kelet–nyugati ellentétet, és ez igen hangsúlyosan szerepelt a propagandájukban is. A „feltartóztatás” politikáját felváltotta a „visszaszorítás” politikája, legalábbis a jelszavak szintjén. A felesleges konfliktusokat kerülő, kompromisszumokra fogékonyabb brit külpolitika képtelen volt azonosulni az általa túl agresszívnek és provokatívnek tartott amerikai magatartással.

Miután Berlinben nem sikerült megállapodniuk a Szovjetunióval Németország jövőjéről, a nyugati hatalmak saját forgatókönyvük alapján kezdtek hozzá a rendezéshez. Edennek

⁵⁸⁸ Eden és Molotov megbeszéléseire lásd *Anthony Eden emlékiratai*. Hely és évszám nélkül, 87–96.

⁵⁸⁹ Barker, 1971. 114.

⁵⁹⁰ Macmillan, 1969. 537.

komoly érdemei voltak ebben, aki sikeresen leküzdötte nemcsak az amerikaiak, de a franciák ellenállását is. 1954. október 23-án a párizsi konferencián létrejött a Nyugat-Európai Uniót, melynek Nyugat-Németország is tagja lett. Ugyanezen a napon a NATO tagjai jegyzőkönyvet írtak alá az NSZK felvételéről. A párizsi konferenciára válaszként a Szovjetunió felmondta az 1942 májusában Nagy-Britanniával megkötött szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Ezzel úgy tűnt, hogy véget ért az enyhülés időszaka a kelet–nyugati kapcsolatokban.

1955 tavaszán a régóta betegeskedő, 82. életévében járó Churchill április 5-én lemondott, és Anthony Eden váltotta fel a miniszterelnöki székben, aki már hosszú évek óta várt e pillanatra. „Soha őrsegváltás nem zajlott le zavartalanabban két férfi között” – mondta Churchill⁵⁹¹, és ebben valószínűleg igaza volt. A külügyminiszteri posztra Eden eredetileg Lord Salisburyra szánta, akivel 1935 óta, hosszabb-rövidebb megszakításokkal együtt dolgozott, és aki helyettesítette őt betegsége idején. Salisbury azonban a Lordok Háza tagja volt, ezért az Alsóház külügyi vitáiban nem képviselhette volna a Foreign Office-t. Ezért Eden úgy döntött, hogy Harold Macmillant nevezi ki külügyminiszternek, aki addig a hadügyi tárcát vezette.⁵⁹² A választásban az is közrejátszhatott, hogy Macmillannak nem volt külügyi tapasztalata, és Eden így továbbra is kézben tarthatta a külügyeket. Macmillant 1955 decemberében Selwyn Lloyd követte a Foreign Office élén, aki 1951–54 között külügyi államtitkár teendőit látta el, azt követően rövid időre közellátási, majd hadügyminiszterré nevezték ki.

A Párizsban 1954 októberében aláírt egyezmények 1955. május 5-én léptek hatályba. Ezen a napon Nyugat-Németország elnyerte szuverenitását, és egyúttal a NATO tagja lett. Ellenlépésként szovjet kezdeményezésre 1954. május 14-én megalakult a Varsói Szerződés Szervezete, amely felváltotta a korábbi kétoldalú egyezmények rendszerét, és egy integrált katonai erőt hozott létre a szovjet blokkban. Biztatóbb fejleménynek tűnt, hogy május 15-én a nagyhatalmak aláírták az osztrák államszerződést, amely lehetővé tette a szovjet csapatok kivonását Ausztriából. Ugyancsak az enyhülés irányába mutatott, hogy 1955. július 18–23. között sor került a genfi csúcstalálkozóra Dwight D. Eisenhower amerikai elnök, Anthony Eden brit miniszterelnök, Edgar Faure francia miniszterelnök, Nyikolaj A. Bulganyin szovjet miniszterelnök és Nyikita Sz. Hruscsov SZKP-főtitkár, valamint külügyminiszterek, Dulles, Macmillan, Antoine Pinay és Molotov részvételével. A négyhatalmi tanácskozáson a legkülönbözőbb kérdések kerültek napirendre, de igazán jelentős döntés semmiről nem

⁵⁹¹ Eden, é.n., 319.

⁵⁹² Uo., 329–330.

született. Henry Kissinger szerint a genfi csúcstalálkozó nagyon messze volt attól, amit Churchill évek óta oly sikertelenül szorgalmazott. A lényegi kérdések megvitatása helyett a tárgyalófelek csupán propagandaszólásokat hangoztattak. (Pedig Eden komolyan készült a csúcstalálkozóra: kidolgozott egy tervezetet a német újraegyesítésre és egy európai biztonsági rendszerre, amely a kölcsönös biztonsági érdekeket figyelembe véve a fennálló európai *status quo*-n alapult.⁵⁹³) A legnagyobb visszhangot Eisenhower „nyitott égbolt” javaslata váltotta ki, amely csupán ügyes blöff volt – az amerikai elnök tisztában volt azzal, hogy a Szovjetunió nem fog bele egyezni a légtér kölcsönös megfigyelésébe.

Kissinger véleménye szerint „a csúcstalálkozó legfontosabb eredménye annak a demonstrálása volt, hogy a nyugati demokráciáknak lélektanilag nagy szükségük van egy kis megnyugvásra az egy évtizednyi konfrontációs időszak után.” A nyugati államférfiak megnyugvással tapasztalták, hogy a szovjet külpolitika kezd engedékenyebbnek mutatkozni. Kissinger annak a meggyőződésének adott hangot, hogy végeredményben Hruscsov lett a „genfi szellem” igazi nyertese, hiszen úgy érezhette, szabad kezet kapott a Nyugattól.⁵⁹⁴ Bár Kissinger következtetései némileg túlzók, abban minden bizonnyal igaza van, hogy Nyugaton túlértékelték a genfi csúcstalálkozó jelentőségét, és téves következtetéseket vontak le a szovjetek toleránsabbnak tűnő viselkedéséből. Sok korabeli diplomatának is kétségei voltak a genfi találkozó sikerével kapcsolatban. Sir Ivone Kirkpatrick, aki a legtöbb diplomatához hasonlóan nem sokra tartotta a csúcstalálkozókat, azt írta Genf után, hogy a szovjetek azzal a megnyugtató érzéssel térhettek haza, hogy az amerikaiak nem terveznek semmilyen agresszív lépést a Szovjetunió ellen.⁵⁹⁵ Bármilyen hosszú távú következményei is lettek a genfi csúcstalálkozásnak, az elkövetkező időszak hangulatára mindenképpen kedvezően hatott a „genfi szellem”. Ebbe a folyamatba illeszkedik bele Magyarország és 15 további állam (köztük Bulgária, Finnország, Olaszország és Spanyolország) felvétele az ENSZ-be 1955. december 14-én.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa (1956. február 14–26.), és különösen Hruscsov ott elhangzott, Sztálin bűneit leleplező beszéde nagy hatással volt a nemzetközi kapcsolatokra is. A Nyugat úgy érezhette, valóban fordulat történt a szovjet politikában. A szovjet pártfőtitkár 1956 áprilisában Londonba látogatott Bulganyin kíséretében. Hosszú tárgyalásokat folytattak az európai helyzetről, a német kérdéstről és a Közel-Keletről. A szívélyes hangnem annál is inkább meglepő volt, mert 1955 őszén

⁵⁹³ Békés Csaba: Hidegháború, enyhülés – válságok és álválságok a kelet–nyugati viszonyban. In: Békés, 2004. 141.

⁵⁹⁴ Kissinger, 1996. 503–508.

⁵⁹⁵ Barker, 1971. 126.

Hruscsov meglehetősen erős szavakkal bírálta a „gyarmatosító” brit külpolitikát burmai és indiai látogatása során. A tárgyalások folyamán Eden még Egyiptommal kapcsolatos aggodalmait is megosztotta Hruscsovval, és – mintegy figyelmeztetésként – azt is közölte vele, hogy a közel-keleti olaj életbevágóan fontos a brit gazdaság számára, s ezért Anglia harcolni is kész érte. Eden igen jó benyomást tett Hruscsovra, a moszkvai brit követnek azt mondta, hogy nagyon megbízik Edenben és Selwyn Lloydban, és azt is hozzátette: „Azt hiszem, kezdjük megérteni egymást.”⁵⁹⁶ A munkáspárti politikusokkal már kevésbé sikerült jó kapcsolatot teremteni, Eden leírja emlékirataiban, hogy a parlamentben a szovjet vendégek tiszteletére rendezett vacsora kis híján botrányba fulladt, és Hruscsov felháborodott a vele szemben tanúsított bánásmód miatt. A brit képviselők ugyanis nehezményezték, amikor a szovjet pártfőtitkár a vacsorán tartott beszédében nem ismerte el Nagy-Britannia érdemeit a világháborúban, Hruscsov pedig azon háborodott fel, hogy az egyik képviselő kérdőre vonta őt a kelet-európai szociáldemokraták bebörtönzése miatt.⁵⁹⁷ A hivatalos londoni tárgyalások jó hangulata azonban nem akadályozták meg Hruscsovot abban, hogy támogassa Nasszer egyiptomi elnököt, aki 1956 nyarán államosította a Szuezi-csatornát, s ezzel olyan eseménysor indult el, amely végül Eden bukásához vezetett.

Nagy-Britannia Kelet-Európa-politikája, 1953–1956

A közép- és kelet-európai országokkal kapcsolatos brit politika egy ideig nem mutatott különös változást Sztálin halálát követően. Noha figyelemmel kísérték azokat a belpolitikai folyamatokat, amelyek több országban is megindultak, komolyabb jelentőséget egyelőre nem tulajdonítottak ezeknek. Jugoszlávia természetesen kivételt jelentett. 1953 márciusában Josip Broz Titót Londonban fogadta Churchill, Eden és maga II. Erzsébet királynő is. A tárgyalásokon elsősorban biztonsági kérdésekről esett szó. 1953 augusztusában az angol–amerikai–jugoszláv katonai megbeszélések Belgrádban folytatódtak, ahol egy potenciális szovjet támadás lehetőségét elemezték. Szeptemberben John Harding vezérkari főnök még egy jugoszláv hadgyakorlaton is részt vett, melyen egy Magyarországról induló, Zágráb–Ljubljana–Trieszt irányú támadást modelleztek.⁵⁹⁸

A Foreign Office-ban 1954 novemberében merült fel az a gondolat, hogy ideje lenne revideálniuk a „csatlós” országokkal szemben folytatott addigi politikát, melyet „a Szovjetunióval szembeni politikánk függvényeként” kezeltek, s így a brit propaganda azt

⁵⁹⁶ Uo., 1971. 128–129.; Carlton, 1981. 400–401.

⁵⁹⁷ Eden, é.n. 441–442.

⁵⁹⁸ Vukman Péter: *Moszkvától Londonig Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet-jugoszláv konfliktus idején (1948–1953)*. PhD-disszertáció, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2010. 184–187.

hangsúlyozta, hogy ezek az országok csupán a Kreml bábjai. Londonban most azt kezdték fontolgatni, hogy szét kellene választani a „csatlós” országok, illetve a Szovjetunió felé irányuló politikát. Kezdtett megerősödni az a felfogás, hogy ezeket az országokat ne csupán a kommunista világ részeként kezeljék.⁵⁹⁹

Henry Hohler, a Foreign Office Észak Osztályának vezetője (aki egyébként a háború előtt a budapesti követségen szolgált) 1955 szeptemberében hosszú tanulmányt készített a témáról. A szovjet és a jugoszláv viszony javulását biztató fejleménynek tartja, s azzal számol, hogy a Kreml, miután megpróbálja visszaterelni Jugoszláviát a táborba, a többi országnak is nagyobb – bár valószínűleg csupán látszólagos – függetlenséget biztosít majd. Moszkva a nyugati hatalmakkal szemben is a kapcsolatok „normalizálására” fog törekedni, és bár ez minden bizonnyal csak taktikai lépés, Nagy-Britanniának ki kell használnia a lehetőséget arra, hogy módosítson a kelet-európai csatlós államokkal szemben folytatott politikáján. A brit kormány Kelet-Európa-politikája az 1945 februárjában Jaltában vállalt kötelezettségein és az 1947. évi békeszerződések emberi jogi cikkelyein alapult. Azt kívánta elérni, hogy az alapvető emberi jogok újból érvényesülhessenek ebben a régióban is, és szabad választásokra kerüljön sor. Anglia alapvető érdeke – írja Hohler –, hogy a szovjet befolyás visszaszoruljon a Szovjetunió területére, és egyfajta ütközőzóna jöjjön létre a Szovjetunió és a Nyugat között, de mindezt erőszak alkalmazása nélkül kell elérni. A hidrogénbomba kifejlesztése azonban patthelyzetet idézett elő, és a Nyugat csak újabb világháború kockázatásával tudná kiszorítani a szovjeteket „birodalmukból”. Ezért kevésbé direkt módszereket kell alkalmazni: vagy valamilyen árat kell fizetni a szovjet visszavonulásért, vagy a csatlós államok népeire kell nyomást gyakorolni. Az ár, amit a Szovjetunió kérne a Kelet-Európából történő kivonulásért valószínűleg az lenne, hogy a brit és amerikai csapatok hagyják el Nyugat-Európát. A szovjet csapatkivonás nem jelentené a szovjet birodalom végét, mivel az már nem a katonai erő jelenlétén alapulna, hanem azon, hogy Moszkva továbbra is teljes ellenőrzése alatt tartja az adott ország kormányát és pártját, és bármikor élhetne katonai agresszióval való fenyegetéssel. Ezért ezen a téren nem szabad engedményeket tenni – szögezte le a diplomata. Egy másik lehetőség – Jugoszlávia mintájára – nemzeti kommunista államok létrejöttének elősegítése lenne. A brit kormány azonban hivatalosan nem támogathatja a nemzeti kommunizmusokat, egyrészt nemzetközi kötelezettségeik miatt (Jalta, békeszerződések), másrészt azért, mert Ázsiában ellenzik a nemzeti kommunizmust, és következetlenség lenne

⁵⁹⁹ NA FO 371/116116, J. O. Rennie levele Hohlernek (FO Northern Department), 1954. december 18.

Európában támogatni azt, harmadrészt pedig azért, mert morális szempontból nem fogadhatják el a kommunizmusnak semmilyen formáját sem.

A csatlós országok számára a függetlenség kivívásának legkézenfekvőbb útja az lenne, ha jelenlegi vezetőik állnának a mozgalom élére. Bár Tito ilyesmiben reménykedik, Hohler nem sok esélyt látott erre. A másik lehetőség az, hogy a nép gyakorol nyomást a vezetőkre. Az 1953-as berlini munkásfelkelés is azt bizonyította, hogy vannak bizonyos határok, amelyeket a kommunista vezetők nem léphetnek át. Ez a tűréshatár országonként különbözik, Hohler szerint az NDK-ban és Lengyelországban a legalacsonyabb. A térség mindegyik országában van egy olyan értelmiségi réteg, amely kapcsolatokat ápol a Nyugattal, a parasztok mindenütt szeretnék visszakapni földjüket, és a lakosság egésze több szabadságra vágyik a mindennapi életben. Ezeket az érzelmeket felhasználva, növelni lehetne az emberek ellenállását. Ugyanakkor Hohler nem látja biztosítottak, hogy mindez arra készítetné a Szovjetuniót, hogy kivonuljon a térségből. Közvetlen felforgató tevékenység és forradalom szítása talán eredményre vezetne, ez viszont nem lenne összeegyeztethető a csatlós országokkal szemben folytatott brit politika alapelveivel. Még a hidegháború legrosszabb éveiben sem kockáztatták azt, hogy felkeléseket próbáljanak kirobbantani, mert túl nagy árat kellett volna fizetni érte, mind anyagilag, mind a nemzetközi feszültség szempontjából, nem is szólva arról, hogy a kelet-európai országok népei számára túl sok szenvedést hozott volna magával.

Az elmúlt években folytatott brit politikát Hohler úgy jellemzi, hogy igyekeztek fenntartani az elégedetlenséget anélkül, hogy az robbanáshoz vezetett volna. E korlátozott célnak részben gyakorlati okai voltak, legfőképpen a kommunikációs lehetőségek hiánya. Annyit sikerült ezzel elérni, hogy megmutatták a térség népeinek, hogy a Nyugat nem feledkezett el róluk, bátorították a rendszer bírálóit, és kis mértékben a függetlenség eszméjét is ébren tartották. A külügyi vezető a jövőre nézve a „békés behatolás” politikáját tartotta célravezetőnek, mellyel a Nyugat megerősíthetné a csatlós államok népeiben a kommunista propagandával szembeni ellenállást, és elősegíthetné egy új, tudatosabb antikommunista nemzedék megjelenését. Mivel a csatlós országok kormányai külső erő által létrehozott bábkormányok, a Nyugatnak továbbra sem szabad hivatalos kapcsolatokat létesíteni a kormányokkal, minisztériumokkal, kerülni kell a hivatalos látogatásokat, mert ezekkel csak növelnék a kelet-európai kormányok presztízsét.

Hohler hangsúlyozta, hogy az első lépéseket a Szovjetunió irányába kell megtenni, új politika kidolgozásával és végrehajtásával. Miután sikerült eredményeket elérni a Szovjetunió tekintetében, azt követően lehet egyenként foglalkozni a kelet-európai országokkal, elsőként talán Lengyelországgal. A térség országaiban csak Varsóban van jelen a British Council,

Budapesten pedig információs iroda működik. Ebben a két fővárosban olvasóterem és könyvtár áll a helyi lakosok rendelkezésére, ingyenes filmvetítéseket tartanak, és információs hírleveleket terjesztenek – ezeket az eszközöket a térség többi országában is alkalmazni kellene. További lépések lehetnek – javasolta Hohler – a rádióadások zavarásámal megszüntetése a kormányok részéről, a kétoldalú turizmus fejlesztése, a British Council irodáinak újbóli megnyitása, illetve tevékenységének bővítése, angol könyvek és folyóiratok terjesztése, angol filmbemutatók, zenei, színházi, irodalmi rendezvények szervezése és a sportkapcsolatok fejlesztése. Később kulturális egyezményeket is lehetne kötni a kelet-európai kormányokkal. Mindeközben törekedni kell arra, hogy a térség országai minél hitelesebb és átfogóbb képet kapjanak a nyugati életformáról és eszmékről. Hohler szerint a költségek nem lennének túl magasak, a munka nagy részét eleinte el tudnák végezni a követségi alkalmazottak és a British Council is.

A brit diplomata továbbá azt ajánlotta, hogy a kulturális kapcsolatok fejlesztésével párhuzamosan minden lehetőséget meg kell ragadni arra – mind informális módon, mind diplomáciai utakon –, hogy rávegyék a kormányokat a lakosságot sújtó intézkedések enyhítésére. Szerinte a közeljövőben négy téren kellene nyomást gyakorolni a kormányokra: útlevél és kiutazási engedély megadása a nyugati állampolgároknak és kettős állampolgároknak; a bebörtönzött papok, volt politikusok, illetve nyugati kapcsolataik miatt bebörtönzött személyek (köztük volt követségi alkalmazottak) szabadon bocsátása; a kitelepítések megszüntetése; a vallásoktatás és a vallási nevelés szabadságának biztosítása az iskolákban és otthon.

Hohler a kereskedelem fejlesztésére nem sok lehetőséget látott, bár több országgal folytat tárgyalások a függőben lévő kérdések rendezéséről. Arra hivatkozott, hogy a csatlós országoknak kevés eladható árujuk van, nincs elegendő pénzük, és gazdaságuk a Szovjetunióhoz van kötve. Ráadásul a Nagy-Britanniának eladott termékeikért kapott bevételeik egy részét a korábbi adósságok törlesztésére kell fordítaniuk. A kereskedelem mégis eszköz lehet abban, hogy emlékeztessék a lakosságot a Nyugattal való kapcsolatok előnyeire.⁶⁰⁰

A Foreign Office-ban sokan olvasták és véleményezték Hohler javaslatait, melynek főbb pontjaival általában egyetértettek. John Ward, a Foreign Office propagandáért felelős osztálya, az Information Research Department vezetője azonban kifogásolta, hogy Höhler csak a kulturális és gazdasági kapcsolatokra helyezte a hangsúlyt, de nem kívánt javítani

⁶⁰⁰ Uo., Hohler feljegyzése, 1955. szeptember 23.

magukkal a kormányokkal (illetve azok képviselőivel, diplomatáival) fennálló viszonyon. Úgy vélte, a feszültség enyhülésének és az angol–szovjet kapcsolatok fejlődésének a csatlós országokkal szemben követendő politikában is meg kell mutatkoznia. Ezenkívül túl negatívnak találta Henry Hohler hozzáállását az ún. „nemzeti kommunizmus”-hoz.⁶⁰¹ Mások is óvtak olyan lépésektől, melyeket a belügyekbe való beavatkozásként lehet interpretálni (pl. a bebörtönzött személyek kiszabadításának követelése), és többen hangsúlyozták, hogy a javaslatok anyagi vonzata (pl. az információs irodák felállítása) sokkal nagyobb lesz, mint az Hohler sugallja. Végül Ward maga írt egy rövidebb feljegyzést, melyben nagyjából a Hohler-féle írás gondolatmenetét követte, természetesen kihagyva az általa kifogásolt részeket. Macmillan külügyminiszternek azonban egyáltalán nem tetszett a Ward által elkészített anyag. Úgy vélte, hogy lehetetlen a csatlós országokat mindenféle distinkció nélkül, egységesen kezelni, és különösen Lengyelország kérdését el kell választani az általános kelet-európai helyzettől.⁶⁰² Így kudarcba fulladt Ward terve, aki szerette volna a kelet-európai csatlós államokkal folytatandó politikáról szóló anyagot a kabinet elé terjeszteni. Annak ellenére, hogy a miniszterek végül nem olvashatták el sem Hohler, sem Ward összefoglalóját, érdeemesnek tartottuk bemutatni, hogy a Foreign Office-ban milyen lehetőségeket láttak Közép- és Kelet-Európa országaival kapcsolatban. Az „enyhülés”-re és a „genfi szellem”-re általában szkepszissel tekintő hivatalnokok 1955 őszén már láttak némi lehetőséget arra, hogy óvatosan ugyan, de változtassanak a térséggel kapcsolatos politikán. A változás, ahogy láthattuk, nagyjából kimerült a kulturális és a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésében, és elvetettek minden olyan eszközt, ami potenciálisan forradalmakhoz, felkelésekhez vezethetett. A magyar–angol kapcsolatokra, melyeket a következő fejezetben tárgyalunk, ugyanez a brit hozzáállás nyomta rá bélyegét.

⁶⁰¹ Uo., Ward feljegyzése, 1955. október 1.

⁶⁰² Uo., Ward levele N1052/13. sz. levele Sir Andrew Noble varsói nagykövetnek, 1955. október 12.

2. Magyar–angol diplomáciai kapcsolatok 1953–1956

Az előző fejezetben már utaltunk arra, hogy az 1950-es évektől a magyar–angol diplomáciai kapcsolatok a legszükségesebb érintkezésekre korlátozódtak. 1953 nyarától, köszönhetően a Nagy Imre-kormány új politikájának és elsősorban Edgar Sanders kiszabadításának, a kétoldalú viszony lassú javulásnak indult. Az a kitüntetett figyelem, amelyben Magyarország 1945 és 1950 között részesült a brit külpolitika részéről, ekkor már a múlté volt, de a Nagy Imre-kormány intézkedéseit a belpolitika, a gazdaságpolitika és a külpolitika terén biztató fejleménynek tartották Londonban. A következőkben elsősorban a budapesti követség jelentései és éves összefoglalói, illetve a londoni követség éves beszámolóit alapján igyekszünk képet adni a magyar–angol diplomáciai kapcsolatokról.

A Nagy Imre-kormány és a „júniusi út” angol visszhangja

A Nagy Imre-kormány megalakulásának hírére várakozással vegyes gyanakvással fogadták Londonban. Robert Saner budapesti brit ügyvivő óvatosan optimista jelentést írt a kormányprogramról és az új kormánytagokról. Nagy Imre beszédéből azt emelte ki, hogy a hangsúly az iparról a mezőgazdaságra helyeződik át a magyar gazdasági életben, ami jobban illik az ország természeti adottságaihoz. Fontosnak tartotta az új miniszterelnök utalását arra, hogy a korábban osztályellenségként megbélyegzett emberek, elsősorban a „kulákok” ezentúl kedvezőbb bánásmódban részesülnek. Saner szerint azért esett Nagy Imrere a választás, mert paraszti származásával és „nem agresszív megjelenésével” személyében is demonstrálta, hogy a kormány másképp bánik majd a mezőgazdasággal és parasztsággal, mint a közelmúltban. Felfigyelt arra is, hogy Rákosi és Gerő sem tűntek el teljesen, az előbbi a pártapparátust irányítja, az utóbbi pedig miniszterelnök-helyettesként és belügyminiszterként továbbra is a párt erős embere marad. Saner úgy vélte, hogy nagy esély van arra, hogy a színpalak mögött továbbra is Rákosi és Gerő irányítják majd az eseményeket. A külpolitika irányvonalában nem jósolt változást, annak ellenére, hogy Farkas Mihály, Molnár Erik és Kiss Károly is elvesztették pozíciójukat.⁶⁰³ Néhány nappal később ismét hosszabb beszámolót vehettek kézhez a Foreign Office szakértői a budapesti eseményekről. Saner ügyvivő elküldte a Minisztertanács és az Elnöki Tanács tagjainak névsorát, és részletesen elemezte a személyi változásokat. A legnagyobb meglepetést mind Magyarországon, mind külföldön Rákosi leváltása jelentette, de Saner rámutatott arra, hogy bár miniszterelnöki pozícióját elveszítette, a Politikai Bizottság és a Titkárság élén továbbra is igen nagy befolyása lesz az eseményekre.

⁶⁰³ NA FO 477/7, Saner 225. sz. távirata Churchillnek, 1953. július 4.

„Még ha Rákosinak el is kellett fogadnia némi vonakodással a Moszkva által diktált új politikát, elég rugalmas a jelleme ahhoz, hogy tökéletesen tudjon alkalmazkodni annak végrehajtásához” – írta Saner, aki úgy látta, hogy Rákosi egyáltalán nem lett kegyvesztett, hanem csupán a háttérbe szorult, hogy a nép azt higgye, komoly irányváltás történt a politikában. Az angol diplomata Gerő pozícióját is „érdekes”-nek tartotta, hiszen egyrészt Nagy Imre alá került a hierarchiában mind a Politikai Bizottságban, mind a kormányban, ugyanakkor megkapta az igen fontos belügyminiszteri tárcát. Nagy Imre kinevezése a brit diplomata szerint azt igazolta, hogy a változások inkább látszólagosak. Ezt alátámasztandó röviden felvázolta Nagy Imre karrierjét, megjegyezve, hogy 1948 óta tagja a PB-nek és 1951 óta a Titkárságnak. Még ez év júniusában is hosszú cikket írt a *Társadalmi Szemlé*be a sztálini politika dicséretéről és a magyarországi agrárpolitika sikereiről. Saner úgy látta, semmi sem igazolja, hogy Nagy Imre Malenkov követője lenne. Paraszti származása, mezőgazdasági tapasztalata és személyisége miatt választották ki az új program népszerűsítésére, és Saner szerint nem elég erős ahhoz, hogy valós fenyegetést jelentene Rákosi számára.

A brit diplomata arra is felhívta a figyelmet, hogy a radikálisan megváltozott gazdasági program ellenére a minisztériumokban nem jelentek meg új emberek. Csak azok a miniszterek vesztették el pozíciójukat, akiknek a tárcája az összevonások miatt megszűnt. A honvédelmi és a művelődésügyi tárca élére is a „régí gárdá”-ból neveztek ki új minisztert. Molnár Erik külügyminiszterként alig rendelkezett valódi hatalommal, utóda, Boldoczki János szintén nem karrierdiplomata (bár ezt megelőzően a prágai nagykövetségen szolgált), hanem munkásszármazású kommunista káder. Kinevezése Saner meglátása szerint semmiféle változást nem hoz majd a magyar külpolitikában.

Saner felhívta a Foreign Office figyelmét arra is, hogy a követségnek már május elején tudomására jutott, hogy radikális csökkenés várható a minisztériumok számában, tehát a változásokat nem lehet a csehszlovákiai és a kelet-németországi belpolitikai események direkt következményeinek tekinteni. (Plzeňben 1953. május 31-én zavargások kezdődtek a Škoda Gyárban, melyet három nap múlva a karhatalom vert le, a Berlinben és több más keletnémet városban 1953. június 17-én kitört munkásfelkelést pedig a Vörös Hadsereg alakulatai fojtották el.) Saner hangsúlyozta, hogy a leváltott politikusok közül senkit sem tartóztattak le, sőt a sajtóban sem támadták őket. Túl korainak vélte megítélni, hogy a valóságban milyen változásokat hoz majd az új kormány megalakulása, de azt mindenképpen jelentősnek tartotta, hogy a kormányprogram legalább a látszat szintjén egy új politika kezdetét jelenti.⁶⁰⁴

⁶⁰⁴ Uo., Saner 112S. sz. jelentése Lord Salisburynek, 1953. július 10.

Augusztus elején megérkezett Budapestre az újonnan kinevezett brit követ, George P. Labouchere, aki néhány nap múlva arról értesítette Londont, hogy a magyar kormány enyhített a diplomatákra vonatkozó utazási korlátozásokon. Ezentúl szabadon mozoghatnak Pest megyén belül (a Csepel-szigetet kivéve), hosszabb útjaikat azonban 24 órával előre jelezniük kell a Külügyminisztériumnak. Továbbra is maradtak olyan területek, ahova nem léphettek be, ilyen tiltott terület az osztrák és a jugoszláv határ térsége, valamint Hajdú, Borsod és Veszprém megye egyes részei.⁶⁰⁵ (Ez utóbbiak valószínűleg az ott állomásozó szovjet csapatok miatt.) Szeptember végére az új követ is nagyjából megismerkedett a magyarországi helyzettel, és ekkorra már valamennyire az is látszott, mennyit valósít meg a Nagy Imre-kormány a júliusban meghirdetett programjából. Labouchere 1953. szeptember 16-án kelt jelentésében kísérelte meg összefoglalni az új magyar bel- és külpolitika főbb vonásait, bár hozzátette, hogy túl rövid ideje tartózkodik Budapesten ahhoz, hogy kellő rálátása legyen a helyzetre. A Nagy Imre-kormány megalakulása óta eltelt hónapok legfontosabb fejleményének azt tartotta, hogy a kormány igyekezett javítani a parasztság helyzetén: enyhítettek a beszolgáltatási előírásokon, csökkentettek egyes adókat, emelték a felvásárlási árakat stb. Kilátásba helyezték azt is, hogy a parasztok kiléphetnek a termelészövetkezetekből, de ez egyelőre nem valósult meg. Igen fontos lépés volt az amnesztia meghirdetése egyes bűncselekményekre vonatkozóan, illetve az, hogy néhány kitelepített, ha ideiglenesen is, de visszatérhetett Budapestre. A háztartási cikkek árának jelentős csökkentése munkások százezreinek életét könnyítette meg. Labouchere nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy sok helyen eltávolították a kommunista vezetők képeit és az őket dicsőítő jelszavakat.

Nagy Imre július 4-i beszédében kevés említést tett kormánya külpolitikájáról, mindössze annyit mondott, hogy az továbbra is a Szovjetunió megingathatatlan békevágán alapszik majd. Labouchere szerint nyilvánvaló, hogy a „csatlós” országok teljes alávetettségben követik a Kreml utasításait a külpolitika terén. Az utóbbi időben Magyarországon is enyhülés volt tapasztalható a külpolitika terén, ezt jelezte például az utazási korlátozások feloldása a nyugati diplomaták számára, illetve Sanders szabadon engedése, sőt a magyar–jugoszláv viszonyban is látható némi javulás. A magyar nép a brit követ meglátása szerint a változások ellenére továbbra is „elégedetlen és cinikus”. Sokan – főleg a parasztság körében – attól tartanak, hogy a reformintézkedések csak papíron valósulnak majd meg. Labouchere hangsúlyozta, hogy a reformok nem annyira radikálisak, mint első pillantásra látszanak, és a

⁶⁰⁵ Uo., Labouchere 278. sz. távirata Lord Salisburynek, 1953. augusztus 5.

sajtó továbbra is erőteljesen nyugatellenes – bár a fő ellenség inkább Amerika, és nem Anglia. Magyarország még mindig igazi rendőrállam, és ennek minden magyar tudatában van – vonta le a következtetést a brit diplomata.⁶⁰⁶

Az angol–magyar diplomáciai kapcsolatok a mindennapok szintjén is kezdtek normalizálódni. A Külügyminisztérium 1953 nyarától elfogadta a brit követség meghívásait fogadásokra és vacsorákra, sokan a II. Erzsébet koronázását bemutató film vetítésére is ellátogattak. A követ jelentős előrelépést tapasztalt a vízumok kiadása terén is. Érdemi lépésekről azonban alig tudott Labouchere beszámolni: Sanders szabadon bocsátásán kívül a magyar kormány nem igyekezett további tettekkel igazolni, hogy külpolitikája jelentősen megváltozott volna. Nem kaphattak kiutazási engedélyt azok a személyek, akiket Anglia brit állampolgárnak tekintett, de a magyar kormány nem; a különböző kártalanítások ügyében sem sikerült eredményt elérni, sőt a korábban letartóztatott magyar állampolgárságú követségi alkalmazottak hollétéről sem kapott a követség információt.⁶⁰⁷

A kétoldalú kapcsolatok enyhüléséről a londoni magyar követség is beszámolt a Külügyminisztériumnak. 1953 szeptemberében Katona János váltotta fel Horváth Imrét a képviselő élén. (Katona korábban a washingtoni követségen is szolgált, 1949-től pedig Stockholmban volt ügyvivő, majd követ.) A londoni követség személyzete meglehetősen vegyes képet mutatott: általában nem rátermettség és képzettség, hanem megbízhatóság alapján választották ki a diplomátákat és az adminisztratív személyzetet. Komoly hiányosságok voltak a nyelvtudás terén, ahogy azt az 1952. évi éves jelentésben olvashatjuk: „Az ország nyelvén kielégítően olvasni, írni és beszélni csak három beosztott tud: Házi [Vencel, attasé], Várkonyi [Péter, követségi titkár] és Gyarmatiné elvtársak. A többi elvtársak a legegyszerűbb dolgokat sem tudják elintézni vagy megbeszélni.”⁶⁰⁸ Az 1953-as év eseményei a londoni magyar követség működésében is éreztették hatásukat. Sanders kiszabadulása után lassan normalizálódni kezdtek a diplomáciai kapcsolatok. Katona elégedetten írhatta le 1953-as éves jelentésében, hogy Eden külügyminiszter decemberben személyesen fogadta őt, „amire nem került sor Horváth elvtárs két éves itt tartózkodása alatt”.⁶⁰⁹

A brit közvélemény figyelmét is felkeltették a magyarországi változások. Bár a londoni parlamentben nem került szóba Magyarország, a *The Economist* már július 11-én rövid

⁶⁰⁶ Uo., Labouchere 155. sz. jelentése Lord Salisburynek, 1953. szeptember 16.

⁶⁰⁷ NA FO 477/8, Annual Report for 1953., Labouchere 202. sz. jelentése, 1953. december 31.; lásd még: H. Haraszti Éva: Változások Magyarországon a budapesti angol követ 1953–1957. évi jelentéseinek tükrében. *Világtörténet*. 1996. tavasz-nyár. 82–83.

⁶⁰⁸ MOL XIX-J-1-j 47. tétel 20. doboz, Éves jelentés az 1952. évről, dátum nélkül.

⁶⁰⁹ Uo., Éves jelentés az 1953. évről, dátum nélkül.

cikkben tudósított a budapesti fejleményekről. A cikk Rákosi háttérbe szorítását részben azzal magyarázta, hogy a Szovjetunióban kollektív vezetés vette át a hatalmat Sztálin halála után, s ezért Magyarországon sem maradhatott fenn az az állapot, hogy a kormány és a párt élén ugyanaz az ember áll. Ugyanakkor arra is rámutatott a szerző, hogy Nagy Imre beszéde olyan alapvető változásokat jelent az ország gazdaságpolitikájában, hogy Rákosinak félre kellett állnia, bár a pártban megőrizte vezető szerepét. A cikk Nagy Imrét „hűséges és tökéletesen lojális moszkovitaként” jellemezte, akárcsak Gerőt, aki belügyminiszterként a politikai rendőrséget is irányítja. A lap „magyar Rokosszovszkij”-nak nevezte a szerinte kárpátaljai származású, „oroszállampolgár” Bata István hadügyminisztert. (Nem tudni, honnan szerezte a lap ezt a téves információt. Valójában Bata magyar állampolgár volt, a Pest megyei Turán született, és csak 1949–50-ben járt a Szovjetunióban, amikor elvégezte ott a katonai akadémiát.) A szerző magyarországi változásokat egyfajta „ellenőrzött kísérlet”-hez hasonlította, és úgy látta, hogy egyelőre nem történtek visszavonhatatlan változások, ugyanakkor nem kezdődött el a bűnbakkeresés sem. A kormány összetételében komoly változások történtek ugyan, de a jelentős posztokon kevés az új arc. Végül a cikk megállapította, hogy „a magyar népnek jó adag szkepszissel kell a jövő elé tekintenie”.⁶¹⁰

Az angol külpolitika tehát nem várt jelentős változásokat a Nagy Imre-kormánytól, noha valamelyest nagyobb érdeklődéssel tekintett a magyarországi eseményekre, és a diplomáciai viszony is barátságosabb lett. Igazi, tartalmas kétoldalú kapcsolatok azonban csak gazdasági téren kezdtek kialakulni, köszönhetően a kereskedelmi és pénzügyi tárgyalásoknak, melyeket az V/3. fejezetben tárgyalunk részletesen.

Magyar–angol kapcsolatok és a magyar belpolitikai események angol visszhangja, 1954–1955

Az 1954-es év a várakozások éve volt. Labouchere budapesti követ januárban jelentést küldött Londonba Nagy Imre országgyűlései beszédéről, melyben a miniszterelnök értékelte a júniusban bevezetett új politika eredményeit. Nagy Imre szerint az elmúlt fél év igazolta, hogy helyes volt bevezetni az új kormányprogramot, melynek köszönhetően 1954-ben nagy előrelépés várható elsősorban az élelmiszer és fogyasztási cikkek termelése terén. Kijelentette, hogy a honvédelmi kiadásokat a „gazdasági lehetőségek”-hez igazították, és további béremeléseket és adócsökkentéseket helyezett kilátásba. Hangsúlyozta, hogy a kormány célja a jogrend védelme, és rövidebb munkaidőt ígért. Nagy Imre szerint az „új politiká”-nak köszönhetően lehetővé válik a külkereskedelem nemcsak a népi demokratikus

⁶¹⁰ „Changes in Hungary.” *The Economist*, 1953. július 11. 86.

országokkal (vagy ahogy a követ írja: a „szovjet blokk” országaival), hanem kapitalista országokkal is. Mindezek ellenére a brit követ nem tulajdonított különös jelentőséget Nagy Imre beszédének. Számára mindössze azt igazolta, hogy az „új politika” irányvonala megmaradt ugyan, és gazdasági téren tett lépéseket a kormány, de nem látott bizonyítékot arra, hogy a kormány valóban komolyan gondolja ígéreteit. A beszédet alapvetően a szokásos propagandabeszédnek minősítette, melynek célja az volt, hogy megpróbálja lelkesíteni az „apatikus” lakosságot. Labouchere azt is jelzésértékűnek találta, hogy Rákosi júliusban a parlamenti patkó második sorában foglalt helyet, most azonban ismét az első sorban ült a miniszterelnök és az Elnöki Tanács elnöke között, ami a brit követ szerint azt mutatja, hogy továbbra is ő és Gerő – valamint Moszkva – az ország igazi urai. A brit diplomata úgy látta, hogy a lakosság körében hamar megszűnt a lelkesedés, amely az előző év júliusában néhány helyen fellángolt, és a nép addig „apatikus” maradt, amíg nem sikerült meggyőzni őket arról, hogy valódi, és nem csupán taktikai változásokról van szó.⁶¹¹ Labouchere hosszú jelentést küldött a beszéd gazdasági vonatkozásairól. Ebből most csak egy pontot idézünk, amely különösen érdekelte az angol külpolitikát: Nagy Imre kijelentette, hogy az életszínvonal emeléséhez elengedhetetlen, hogy ne csak a „baráti”, hanem a kapitalista országokkal is meginduljon a kereskedelem. A nemzetközi feszültség enyhülése új lehetőségeket nyitott a magyar termékek exportja számára. A miniszterelnök felsorolt néhány országot, mellyel kereskedelmi tárgyalások folynak, illetve előkészítés alatt állnak. Külön kiemelte egy egyiptomi kereskedelmi delegáció magyarországi látogatását, valamint az Európai Gazdasági Bizottság főtitkára, Gunnar Myrdal budapesti tárgyalásait. Nagy Imre azt is megemlítette, hogy valószínűleg újraindulnak a Nagy-Britanniával 1949-ben megszakadt kereskedelmi tárgyalások.⁶¹²

A magyar gazdaság helyzetét leíró elemzések és a magyar politikusok beszédeinek kivonatát vagy fordítását tartalmazó jelentések között érdekes színfolt Labouchere beszámolója az 1954. évi április 4-i ünnepségekről. Mivel ez volt élete első ilyen élménye „a vasfüggöny mögött”, hosszan részletezte a felszabadulási ünnepségsorozat eseményeit. A katonai díszszemlét inkább nyomasztónak, mint érdekesnek találta, és a közönség (melyet a diplomata szokása szerint „apatikus”-ként jellemezett) csak a huszárok láttán lelkesedett valamennyire. Az előző évhez képest változást jelentett az, hogy a szovjet nagykövet ezúttal nem a dísztribünön, hanem a diplomáciai testület többi tagjával együtt nézte az eseményeket, és a brit követ mindössze egyetlen Rákosi-képet látott, azt is a többi kormánytag képével

⁶¹¹ NA FO 477/8, Labouchere 14. sz. jelentése Edennek, 1954. január 29.

⁶¹² Uo., Labouchere 15 E. sz. jelentése Edennek, 1954. január 29.

együtt. Este a diplomáciai testület tagjait is meghívták az Operaházba, ahol Apró Antal tartott beszédet. A beszédben ezúttal nem voltak nyugatellenes kirohanások, csupán az elmúlt év eredményeit és a közeljövő feladatait foglalta össze. Beszédét többször megszakította a ritmikus taps, melyet Labouchere „különösen irritáló”-nak talált. A szovjet nagykövet itt is a többi diplomata között foglalt helyet. A díszletből itt már hiányzott Rákosi képe, csak Lenin és Sztálin portréját tették ki a színpadra, melyet az (angol követ szerint „nagyon szép”) Szabadság-szobor sziluettje dominált. A műsor második részében magyar, szovjet és más szomszéd népek táncait láthatta a közönség, melyek különösen megnyerték az angol követ tetszését. A műsort követő fogadáson rendkívül udvariasan bántak a diplomatákkal, ami az ezt megelőző években egyáltalán nem volt jellemző. Másnap a Parlamentben vett részt egy hasonló ünnepségen, ahol Rákosi minden ország képviselőjével váltott néhány szót. Labouchere-re láthatóan nagy hatást tettek ezek a rendezvények. A legszembetűnőbbnek a Szovjetunió állandó jelenlétét tartotta: minden beszéd a Szovjetunió dicsőítésével kezdődött, a magyar himnusz után rögtön elhangzott a szovjet himnusz is. Ugyanakkor azok a kollégái, akik tanúi voltak a korábbi évek hasonló ünnepségeinek azt mondták, hogy ez évben egyértelmű jelei voltak annak, hogy a magyar kormány igyekezett gesztusokat gyakorolni a nyugati diplomaták felé. Labouchere óvakodik attól, hogy messzemenő következtetéseket vonjon le, de úgy látja, hogy az ünnepség szervezése tökéletesen beleillett az új politikába, melynek fontos eleme volt a Nyugat felé történő nyitás.⁶¹³

1954 júniusában Labouchere igazolva láthatta azt a benyomását, mely szerint Rákosi megőrizte hatalmát a párton belül. Az MDP kongresszusán Rákosi végig domináns szerepet játszott, ezt jól mutatta ötórás megnyitó beszéde is, melyben nagyjából ugyanannyi dicséret hangzott el, mint amennyi bírálat. Beszédében ismét hangsúlyosan megjelentek olyan elemek, amelyek 1951 óta meghatározták a párt politikáját: az osztályellenség (elsősorban a kulákság) elleni harc és az éberség, ezenkívül új motívumként a „bérfejelem” megszilárdításának szükségessége. Labouchere jelentésében bevallotta, hogy nem tudta pontosan, mi lehet az oka a kulákok elleni újabb offenzívának, de arra gyanakodott, hogy Nagy Imre júliusi beszéde sokakat felbátorított vidéken, és egyre többen kiléptek a termelészövetkezetekből, illetve a miniszterelnök beszédét a „kulák”-nak bélyegzett jobb módú parasztok egyfajta rehabilitációjaként értelmezték. A brit követ szerint Rákosi ennek a veszélyes folyamatnak igyekezett gátat szabni. Az „osztályellenség” másik csoportját Rákosi szerint azok alkotják, akik visszaéltek a „júniusi út” intézkedéseivel, és körükben eluralkodott egyfajta

⁶¹³ Uo., Labouchere 54. sz. jelentése Edennek, 1954. április 8.

„liberalizmus”, amely a munkafegyelem és az osztályharc gyengüléséhez vezetett. Labouchere a pártkongresszus eseményeiből azt a következtetést vonta le, hogy Nagy Imre pozíciója megrendült, és Rákosi ismét erősödik, melynek következtében a „júniusi út” politikáját megtisztogatják a Rákosi által „liberális”-nak nevezett elemektől. Ez a brit követ szerint gyakorlatilag azt jelenti, hogy hamarosan visszatér a korábbi vasfegyelem és az osztályharcos szemlélet.⁶¹⁴

Labouchere jelentése különösen azért figyelemre méltó, mert az általa valószínűnek tartott változások, Rákosi újbóli megerősödése és Nagy Imre háttérbe szorítása majdnem egy évvel később, 1955 tavaszán következtek be. A dokumentum jól illusztrálja, hogy a brit diplomácia nem bízott abban, hogy Nagy Imre programja érdemi változásokat hoz, és tartottak attól, hogy Rákosi bármikor visszatérhet a hatalomba.

A Hazafias Népfront alakuló kongresszusáról 1954. október 29-én számolt be a budapesti követség a Foreign Office-nak. Feltűnőnek tartották, hogy Rákosi nem vett részt a kongresszuson, alig esett szó a Szovjetunióról, az „osztályellenség” elleni harccal kapcsolatban pedig csak az előző rendszer nagybirtokosait és a kozmopolitaként megbélyegzett arisztokráciát említették meg. Egyértelmű volt, hogy a Népfront azokat kívánja megszólítani, akik vagy közömbösek voltak eddig a politika iránt, vagy kiábrándultak az elmúlt évek eseményei miatt. A kongresszus felvonultatott olyanokat, akik eddig nem vettek részt a politikai életben, például Fischer Annie zongoraművészt, illetve olyanokat, akik a Rákosi-kormány idején börtönbüntetést szenvedtek, így Kállai Gyulát és Kádár Jánost. Labouchere szerint kicsit későn kezdett el a kormány a közvélemény megnyerésével próbálkozni. A diplomata úgy látta, nincs nagy érdeklődés a Népfront iránt, és néhány nap múlva, amikor megjelennek a hivatalos közlemények az új szervezetről, mindenki számára világos lesz, hogy a Népfront vezetőségének maga a miniszterelnök és Rákosi is tagja. A magyarok általában „csak egy újabb kommunista trükknek” tartják a Népfrontot, és a brit követ szerint valószínűleg igazuk is van. Magát a jelenséget azonban igen érdekesnek tartotta, mivel a hazafias érzést több országban is felhasználják ugyan a kommunisták saját céljaikra, de eddig csak Magyarországon létesítettek külön politikai szervezetet e célból. Labouchere úgy vélte, a Népfront kapcsán az a jövő nagy kérdése, hogy a kormány vajon szabadabb kezet ad-e olyan erőknek, melyek később esetleg ellene fordulhatnak, és ha igen, vannak-e olyan személyek és csoportok az országban, akik bármilyen módon meg tudnák szervezni magukat a kormány ellenében.⁶¹⁵

⁶¹⁴ Uo., Labouchere 73S. sz. jelentése Edennek, 1954. június 9.

⁶¹⁵ Uo., Saner 124. sz. távirata Edennek, 1954. október 29.

1954-es éves jelentését Labouchere azzal kezdte, hogy a „júniusi út”-nak nevezett politika megvalósítása olyan komoly akadályokba ütközött, hogy kitűzött céljai közül gyakorlatilag semmit sem sikerült megvalósítani. Az egyik legnagyobb probléma szerinte a tervezés elégtelensége volt, melynek következtében nem sikerült átirányítani a befektetéseket a nehéziparból a gazdaságnak azon szektoraiba, amelyeken az egész „júniusi út” alapult. Hozzájárult a kudarchoz a lelkesedés hiánya mind a vezetők, mind a munkások részéről. A kemény tél, az árvizek és a rossz termés is sok gondot okozott. A kormány az elégedetlenséget részben szigorításokkal, részben pedig engedményekkel igyekezett leszerelni. A gyakran egymásnak ellentmondó lépések a párton belüli különböző nézetekre vezethetők vissza. A jelentés összefoglalta az MDP III. kongresszusán történeteket, a Hazafias Népfront megalakulását és a helyi tanácsválasztások eseményeit, ahol minden jelölt a Népfront nevében indult, de állítólag csak 37%-uk volt párttag. Október 13-án Kovács István, a budapesti pártbizottság első titkára bejelentette, hogy a korábban ártatlanul bebörtönzötteket szabadon engedik. A brit követség az év során információkat kapott Kállai Gyula, Kádár János, Losonczy Géza, Ujhelyi Szilárd, Kéthly Anna és Marosán György szabadon bocsátásáról, és az év végén az amerikai állampolgár Noel Field és felesége is kiszabadult a börtönből. Hivatalos közlemény csak Kéthly Anna és a Field házaspár szabadlábra helyezéséről jelent meg. Labouchere a szabadon bocsátásokat azzal magyarázta, hogy az állítólagos titóista tevékenységük miatt letartóztatott személyek kiengedésével a kormány a magyar–jugoszláv viszonyt szándékozott javítani, a Field-házaspár és Kéthly Anna szabadon engedése pedig a nyugati közvéleménynek szólt.

A brit követ úgy látta, hogy a külpolitikában a Nagy Imre-kormány is feltétel nélkül igazodott a Kreml politikájához. A magyar kormány legfontosabb külpolitikai célja az ENSZ-tagság elérése volt. Az év során sokat fejlődött a magyar–jugoszláv viszony, és megnyílt a dunai vízi út a német és osztrák hajók számára. Az egyetlen ország, amellyel nem javultak a kapcsolatok az Egyesült Államok volt. Az angol–magyar viszony azonban sokat változott, a brit követ szerint részben éppen azért, hogy a magyar kormány hangsúlyosabbá tegye az amerikaiakkal való hűvösebb viszonyt. Az év során a követnek sikerült elérnie két olyan brit állampolgár kiengedését Magyarországról, akik korábban elváltak magyar férjüktől, és nem ütközött nehézségbe, amikor vízumot kért két konzervatív párti parlamenti képviselő számára. A legfontosabb fejlemény a kereskedelmi egyezmény aláírása volt.

Összefoglalva Labouchere megállapította, hogy az év során valamennyire csökkent a politikai feszültség, és a „júniusi út” politikai céljait részben sikerült elérni, bár a gazdasági célokat nem. Az átlagember „szabadabban lélegzik”, és a külföldiek is könnyebben tudnak

átkelni a vasfüggönyön. Ugyanakkor sokan még mindig börtönben vannak, többek között Mindszenty, a kulákokat továbbra is üldözik, és nem nézik jó szemmel a templomba járást sem a párttagok részéről. Az angol követ 1954-et az ellentmondások éveként jellemezte, és úgy látta, hogy a jövő a gazdasági helyzet alakulásától függ.⁶¹⁶

Katona János londoni magyar követ éves jelentése kevésbé biztató képet festett a magyar–angol viszonyról. Az angol külpolitikáról szóló jelentés első mondatai akár 1951-ben is íródhattak volna: „Az angol kormány Szovjetunió felé irányuló politikáját továbbra is a szocialista államok iránti nagy gyűlölet vezette. A gyűlölet nem volt annyira élesen szembeötlő, mint az előző években, mivel az előző évek politikája hatástalannak bizonyult a nagy erejű és ügyesen időzített szovjet békekezdeményezésekkel szemben.” Elismerte, hogy az év során „kisebb enyhülés következett be” a szovjet–angol viszonyban, és ezzel párhuzamosan Nagy-Britannia és a szocialista országok kapcsolatában is. A „népi demokráciák”-kal való viszony fejlődése elsősorban a kereskedelmi egyezmények megkötésében nyilvánult meg.⁶¹⁷

A magyar sajtóban nem sok jele volt az enyhülésnek. A *Szabad Nép* 1954. november 30-i számában durva támadás jelent meg Winston Churchill ellen. A brit miniszterelnök 80. születésnapjára időzített cikk áttekintette Churchill életpályáját, kiemelve azon tevékenységeit, melyek a szerző szerint a Szovjetunió ellen irányultak. A lap egyúttal a brit Munkáspártot sem kímélte, ugyanis azt írta, hogy míg a Labour Party lelkesen ünnepli a konzervatív miniszterelnököt, az angol munkások nem vesznek részt az ünnepségben. A Foreign Office-ban olyan nagy jelentőséget tulajdonítottak a cikknek, hogy beválogatták a „Brit kormánytagok elleni támadások a magyar sajtóban” című összeállításba.⁶¹⁸

1955 februárjában Georgij Malenkovot Nyikolaj Bulganyin váltotta fel a miniszterelnöki székben, ami azt jelezte, hogy megerősödött az 1953 óta pártfőtitkári tisztelet viselő Hruscsov pozíciója. A szovjet belpolitikai eseményeket látva a Foreign Office arra utasította a kelet-európai országokban működő diplomatáit, hogy jelentsék, milyen következményekkel jártak a moszkvai fejlemények az egyes országok politikáját illetően. Labouchere azt tapasztalta, hogy februárban egyre több alkalommal hangzott el hivatalos személyek beszédeiben, hogy véget kell vetni az ipari termelés stagnálásának, és folytatni a szocialista iparosítást. Ezen kívül más jelét nem nagyon látta annak, hogy a hivatalos politika eltérne a „júniusi út”-tól. Ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy a „júniusi út” olyan rugalmas kifejezés, melyet a kormány úgy

⁶¹⁶ NA FO 477/9, „Annual Review for 1954.” Labouchere 1. sz. jelentése Edennek, 1955. január 1. Lásd még: H. Haraszti, 1996. 84–85.

⁶¹⁷ MOL XIX-J-1-j 47. tétel 20. doboz, „Az angol külpolitika 1954-ben.” Éves jelentés, dátum nélkül.

⁶¹⁸ NA FO 371/116116.

értelmez, ahogy érdekei kívánják. Labouchere azt feltételezte, hogy a közeljövőben „szigorúbb” politikát folytat majd a kormányt. Erre enged következtetni több olyan újsághír, amely az elmúlt napokban megjelent, többek között állítólagos ellenforradalmárok letartóztatásáról, és erre utalnak a magánkereskedők ellen intézett sajtótámadások.⁶¹⁹ A brit diplomata nyilván nem tudhatta, hogy 1955 januárjában Nagy Imrét Hruscsovék Moszkvába rendelték, és kemény kritikával illették politikáját. A magyar pártvezetés számára ez egyértelműen jelezte, hogy Hruscsovék Nagy Imrével szemben Rákosi mellé álltak. Március 8-án a budapesti követ már azt jelezte Eden külügyminiszternek, hogy „hiteles forrásokból” azt hallotta, hogy Nagy Imrét jobboldali elhajlónak bélyegezte az MDP KV határozata, különösen „sovinizmusa” és „helytelen” gazdaságpolitikája miatt. A határozat követeli a visszatérést az „ortodox leninizmus-sztálinizmushoz és a nehéziparhoz”.⁶²⁰ Három nappal később Labouchere részletes jelentést küldött Edennek, melyben megerősítette a táviratban már jelzett értesüléseit: március 9-én megjelent az MDP KV határozata, melyben a miniszterelnököt a következő „elhajlásokkal” vádolják: tagadta a nehézipar jelentőségét; alábecsülte a termelés folyamatos növelésének és az előállítási költségek csökkentésének fontosságát; nem küzdött kellő mértékben a kulákok ellen, nem hangsúlyozta, hogy a munkásosztály és a parasztság szövetségében a munkásoké a vezető szerep, és nem ösztönözte a szövetkezetesítést; alábecsülte a párt eredményeit; bírálta a párt döntéseit; végül pedig nacionalista és sovinszta politikát folytatott. Labouchere egyenként cáfolta a határozat állításait, hivatkozva Nagy Imre július 4-i beszédére és az azóta eltelt időszak intézkedéseire. A legabszurdabb vádpontnak azt tartotta, mely szerint Nagy Imre nem küzdött volna eléggé a kulákok ellen, hiszen az ő nevéhez fűződött a földreform és a szövetkezetesítés megindítása. A „nacionalizmus és sovinizmus” vádjával Labouchere nem nagyon tudott mit kezdeni, hiszen nem volt egészen világos számára, mit jelentenek ezek a fogalmak, de azt egyértelműen felismerte, hogy itt a Hazafias Népfront megszervezését vetik Nagy Imre szemére. A brit diplomata csak az első pontot tartotta igazolhatónak, hiszen Nagy Imre valóban csökkentette a nehézipari befektetéseket. Labouchere abban látta Nagy Imre „eretnekké” válásának okait, hogy túl sok olyan intézkedést tett, amelyet az ortodox kommunisták nem néztek jó szemmel. Nagy bukásának valódi oka az volt – írta a diplomata – , hogy politikája valójában nem járt sikerrel: a fizetések növekedtek ugyan, de a termelés csökkent, a készletek elfogytak, és az ország egyre szegényebbé vált. Fontos tényezőként vette számba Malenkov bukását Moszkvában, és azt, hogy a hatalomra került riválisai,

⁶¹⁹ NA FO 477/9, Labouchere 14ES. sz. jelentése Edennek, 1955. február 18.

⁶²⁰ Uo., Labouchere 103. sz. távirata Edennek, 1955. március 8.

Hruscsov, Bulganyin és társai, a Szovjetunióban is igyekeznek visszafordítani az ott beindult változásokat. Nyilvánvalónak tűnt, hogy Magyarország sem folytathatja a „júniusi utat”, és a brit követ szerint egy ideig minden bizonnyal vita folyt arról, mi legyen Nagy Imre sorsa, ezért ment „betegszabadságra” néhány héttel megbuktatása előtt. Később az a nézet kerekedhetett felül, mely szerint Nagy Imre liberalizmusa túl nagy veszélyt jelent a világgkommunizmus tekintélye számára, ezért született a politikáját és személyét megőrző határozat. Labouchere csalódottan állapította meg, hogy a magyar miniszterelnök sorsa szomorú hír azok számára, akik abban reménykedtek, hogy a kommunizmus egy liberálisabb politikai struktúra irányába fejlődhet.⁶²¹

A politikai irányváltásnak látványos jeleit tapasztalta az angol követ az 1955. április 4-i ünnepségen. A kerek évforduló miatt minden rendezvény hosszabb és kimerítőbb volt, ugyanakkor a nyugati diplomaták egyáltalán nem részesültek olyan kivételes bánásmódban, mint egy évvel korábban. Ráadásul az ünnepek előtt a város különböző helyein óriási Amerika-ellenes plakátokat állítottak fel, melynek következtében az amerikai követség diplomatái nem jelentek meg egyik ünnepségen sem. Az Operaházban ez évben Rákosi és Vorosilov marsall tartott beszédet. Vorosilov, aki Sztálin halála óta a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöki tisztét viselte, az ünnepek díszvendége volt. Beszédéből Labouchere két pontot emelt ki: a marsall egyrészt hangsúlyozta a virágzó magyar mezőgazdaság jelentőségét, amely a termelőségükön alapszik, másrészt pedig utalt arra, hogy Moszkva egyetért az MDP KV márciusi határozataival. Rákosi beszédében Labouchere azt tartotta érdekesnek, hogy egyszer sem utalt benne Nagy Imrére. Mindkét beszéd foglalkozott a nemzetközi helyzettel, de míg Rákosi csupán a Néphadsereg szocialista kiépítését említette, Vorosilov megsemmisítéssel fenyegette a „háborús uszítókat”, amennyiben háborúra kényszerítenék az emberiséget.⁶²²

Magyar–angol kapcsolatok 1955 áprilisától 1956 júniusáig

1955. április 19-én Labouchere arról értesítette az új brit külügyminisztert, Harold Macmillant, hogy egy nappal korábban az MDP KV megfosztotta Nagy Imrét minden tisztségétől, majd az Országgyűlés Hegedüs Andrást nevezte ki miniszterelnökké. Nagy Imre bukásának okairól nem tudott újat mondani. Hegedüs András kinevezése, fiatal kora ellenére (amit érdekes módon nem tudott pontosan megmondani, csak annyit, hogy életkorát 32 és 38 közé becsülik) a harmadik legfontosabb pozíciót tölti be a pártban. Ráadásul az agrárpolitika

⁶²¹ Uo., Labouchere 24S. sz. jelentése Edennek, 1955. március 11.

⁶²² Uo., Labouchere 31S. sz. jelentése Edennek, 1955. április 7.

szakértője, ami most égetően fontos kérdés. Labouchere azt is fontosnak ítélte, hogy Hegedüs az elmúlt időszakban nem állt ki látványosan egyik fél mellett sem a pártbeli konfliktusok során, bár kijelentései alapján nem jellemzők rá azok a „liberális” tendenciák, melyek Nagy bukását okozták. A pártban természetesen továbbra is kikezdehetetlen Rákosi hatalma, akinek Hegedüs minden bizonnyal feltétlen híve.⁶²³

1955 nyarán a budapesti követ olyan eseményekről tájékoztatta a Foreign Office-t, melyek egyértelműen jelezték, hogy Nagy Imre bukása után a magyar politikai élet visszafordult azon az úton, amelyen két évvel korábban elindult. Júniusban Labouchere azt jelentette Londonba, hogy az ÁVH igazoltatja és esetenként letartóztatja a követség rendezvényeit látogató embereket, sokszor az utcán állítva meg az épületből kilépőket. A letartóztatottakat általában pár nap múlva kiengedik, és a fogdában sem bánnak rosszul velük, ugyanakkor egyértelmű, hogy a hatóságok célja az, hogy elrettentsék a magyarokat a brit követséggel való kapcsolattartástól. Labouchere két ízben is beszélt – nem hivatalosan – a Külügyminisztérium egyik tisztviselőjével, aki megdöbbenésének adott hangot, és nem tudott magyarázatot adni az eseményekre.⁶²⁴ Július közepén Labouchere részletes jelentésben tájékoztatta Londont a magyar hatóságok intézkedéseiről. A hónap során több száz embert telepítettek ki Budapestről, volt, akit azért, mert kapcsolatot tartott fenn Nyugat-Németországban élő rokonával, mást pedig azért, mert kapcsolatban volt nyugati diplomáciai képviselőkkel. Olyan híreket is kapott a brit követség, hogy az 1951 óta kitelepített személyeknek nem engedik meg, hogy akár rövid időre is visszatérjenek Budapestre. Labouchere feltételezése szerint az intézkedéseknek három oka lehet: vagy a belpolitikai helyzet általános szigorodásával függ össze, vagy sok esetben egyszerűen csak egy-egy befolyásos ember szemet vetett egy lakásra, illetve a követ egy érdekes spekulációt is megoszt a Foreign Office-szal: azt gyanítja, hogy a Vörös Hadsereg Ausztriából történő kivonása után Budapestre költöznének a korábban Ausztriában szolgáló szovjet hivatalnokok és számos osztrák kommunista. (Ez utóbbi gyanúnak semmi alapja nem volt, mindenesetre érdekes, hogy a brit követség hiteles információk hiányában ismét kénytelen volt szóbeszédet továbbítani Londonba.)⁶²⁵ Augusztus 11-én behívták a magyar ügyvivőt a Foreign Office-ba, és Hohler, a Foreign Office Északi Osztályának vezetője tiltakozott a budapesti követséggel kapcsolatban álló személyek rendszeres és módszeres zaklatása ellen.⁶²⁶ A magyarországi események Harold Macmillan külügyminiszter figyelmét is felkeltették, aki augusztus 13-án

⁶²³ Uo., Labouchere 37S. sz. jelentése Macmillannek, 1955. április 19.

⁶²⁴ NA FO 371/116375, Labouchere 1657/47/55. sz. jelentése Hohlernek, 1955. június 24.

⁶²⁵ NA FO 477/9, Labouchere 348. sz. távirata Edennek, 1955. július 14.

⁶²⁶ NA FO 371/116375, Foreign Office 160. sz. levele Cope-nak (budapesti követség), 1955. augusztus 11.

információkat kért Hohler-től a magyarországi változásokról, melyek „a terror új időszakának kezdetét jelenthetik”. Macmillan azt is felvetette, hogy „új orosz barátaink”-at kellene felkérni arra, hogy befolyásukat felhasználva lecsillapítsák a magyarokat.⁶²⁷ Hohler válaszában felsorolta a Magyarországon tapasztalt Nyugat-ellenes intézkedéseket. Hangsúlyozta, hogy az incidensek körülbelül július közepéig voltak tapasztalhatók, akkor – valószínűleg a genfi csúcstalálkozó következtében – megszűntek, bár arról nem érkeztek hírek, hogy a kitelepített emberek hazatérhettek volna. Hohler megállapította, hogy a magyar intézkedések egyáltalán nem voltak összhangban a Szovjetunió és a többi csatlós állam politikájával, ezért valószínűsíti, hogy magyar belpolitikai okokra, a Politikai Bizottságon belüli hatalmi harcokra vezethetők vissza. Óvatosan visszautasítja Macmillan felvetését a szovjet közvetítésről, mondván, hogy Moszkva ezt biztosan visszautasítaná azzal az ürüggyel, hogy nem kíván beavatkozni egy szuverén ország belügyeibe.⁶²⁸

Christopher Cope budapesti ügyvivő szeptemberben összefoglalta a június–július folyamán tapasztalt incidenseket és megpróbált magyarázatot találni azokra. Véleménye szerint a Nyugat-ellenes támadások két okra voltak visszavezethetők: egyrészt jelezték a Rákosi-féle vonal megerősödését a magyar belpolitikában, ugyanis a hatóságok igyekeztek csökkenteni a kapcsolatot a magyar állampolgárok és a nyugati diplomáciai képviseltek között, másrészt pedig lehetségesnek tartotta, hogy az ÁVH bizonyítékokat próbált keresni egy ugyanolyan kémügyhöz, mint amelyet az amerikai követséggel szemben kreáltak az év júniusában. Az atrocitások megszűnését Cope is a genfi konferenciával hozta összefüggésbe, és úgy látta, hogy azóta a magyar Külügyminisztérium tisztviselői nem csupán udvariasak és készségesek, hanem kimondottan barátságosnak mondhatók. Ugyanakkor a hatóságok akciója annyiban sikeres volt, hogy nagyon megcsappant a követség könyvtárát és rendezvényeit látogató magyarok száma.⁶²⁹

Júliustól egyre több hír érkezett Budapestről: július 17-én a budapesti követség arról tájékoztatta Londont, hogy az igazságügyi miniszter felfüggesztette Mindszenty börtönbüntetésének végrehajtását. A hercegprímás elhagyhatta börtönét, és a püspöki kar által kiválasztott egyházi ingatlanba költözhetett.⁶³⁰ Októberben Grósz József és további négy elítélt pap szabadulhatott ki börtönéből, és házi őrizetbe kerültek.⁶³¹

⁶²⁷ Uo., Macmillan NH1051/9. sz. feljegyzése Hohlernek, 1955. augusztus 13.

⁶²⁸ Uo., Hohler feljegyzése, 1955. augusztus 16.

⁶²⁹ Uo., Cope 104. sz. jelentése Macmillannek, 1955. szeptember 28.

⁶³⁰ NA FO 477/9, Labouchere 355. sz. távirata Edennek, 1955. július 17.

⁶³¹ Uo., Cope 563. sz. távirata Edennek, 1950. október 14.

1955 augusztusában Labouchere-t elhelyezték Budapestről. Utolsó jelentésében megállapította, hogy távozásakor Magyarország helyzete nem sokban különbözik attól, mint amit érkezésekor tapasztalt. Diplomáciai jelentésekben ritkán olvashatók olyan szenvedélyes szavak, mint amilyeneket Labouchere leír magyarországi élményeivel kapcsolatban. Az első dolog, ami megragadta figyelmét, amikor két évvel korábban Budapestre érkezett, az a mindenhol tapasztalható szegénység volt. Mindehhez társult a lakosságból sugárzó szomorúság és reménytelenség. Nagy Imre miniszterelnökségének 21 hónapja némi reményt adott az országnak, de azután ismét visszatért a deportálások és a rettegés korszaka. A távozó brit követ úgy látta, hogy az ország helyzete addig nem fordulhat jobbra, amíg Rákosi áll az élén: Labouchere meg volt győződve arról, hogy „ez a kegyetlen és erőszakos ember, aki a sztálini kommunizmus kohójában edződött, és akit tizennégy évi börtön keményített meg” felelős elsősorban az ország sorsáért. A magyarok számára ő jelképez minden gonoszást és nyomort, amit 1949 óta el kell viselniük. Ugyanakkor a brit követ úgy vélte, hogy a magyarokban nincs meg a bátorság ahhoz, hogy a Kreml jóváhagyása nélkül megpróbáljanak megszabadulni Rákositól, Moszkvának pedig nem áll érdekében ilyen kockázatos lépést tenni. Az angol diplomata mégis látott némi reményt arra, hogy Rákosit a szovjetek előbb-utóbb eltávolítják a hatalomból, hiszen a szovjet–jugoszláv viszony javulásával egyre kínosabbá válik Moszkva számára az, hogy Rákosi továbbra is hatalmon van Magyarországon. A másik ok, ami miatt a szovjet vezetés talán megfontolhatja Rákosi eltávolítását az, hogy a genfi konferencia után kialakult enyhülés folyamatában a Szovjetunió nem támogathat a végtelenségig egy olyan pártvezetőt, akit ennyire gyűlölnék honfitársai. Labouchere annak a reményének adott hangot, hogy Rákosi nélkül kialakulhat Magyarországon egy kevésbé szigorú és kevésbé lélekölő rendszer.⁶³²

Labouchere-t Leslie Fry váltotta fel a budapesti brit követség élén. Fry csak 1949 óta dolgozott a Foreign Office-ban, azt megelőzően katonatisztként szolgált Indiában. Budapestre helyezése előtt a Foreign Office Keleti Osztályát vezette, 1951–52-ben pedig a lisszaboni nagykövetség ügyvivője volt. Az új követ novemberben tájékoztatta Londont a magyar kormányban történt személyi változásokról, valamint arról, hogy Rákosit ismét beválasztották az Elnöki Tanácsba. Noha e testületnek csupán protokolláris szerepe van, Fry mégis jelentőséget tulajdonított Rákosi megválasztásának, mivel Hruscsov is a tagja lett a Szovjetunió Elnöki Tanácsának. Rákosi kinevezését a Parlamentben jelentették be egy szovjet delegáció jelenlétében, ami Fry szerint azt demonstrálta – főleg Jugoszlávia és a Nyugat felé –

⁶³² Uo., Labouchere 97. sz. jelentése Macmillannek, 1955. augusztus 16.

, hogy a Szovjetunió bizalma töretlen Rákosi iránt, és továbbra is ő tartja ellenőrzése alatt az ország ügyeit.⁶³³

Az 1955-ös évet összefoglaló jelentésében Fry Rákosit tartotta „az év emberének”, akinek sikerült visszatérítenie Magyarországot arra az útra, amelyen 1950–53 között haladt, a sztálinista diktatúra útjára. A brit követ rejtélyesnek tartotta, hogy Nagy Imrét miért nem tartóztatták még le. Az év során a magyar–angol kapcsolatokban is visszaesés következett be, május és július között a brit követségre látogató magyar állampolgárok közül többeket előállított és kihallgatott a rendőrség. A „genfi szellem” kicsit megkésve érkezett Magyarországra, bár Rákosi 1955 augusztusában tartott csepeli beszédében ismét békülékenyebb hangnemet ütött meg, és ezután a magyar szervek ismét barátságosabban bántak a nyugati diplomatákkal. A második genfi konferencia ugyanakkor lehűtötte azokat a várakozásokat, melyeket az első konferencia keltett, és Magyarország felvétele az ENSZ-be (1955. december 14-én) csalódást keltett az országban. A békés egymás mellett élés ugyanis a legtöbb magyar számára azt jelenti, hogy Moszkva továbbra is a markában tartja az országot. Ezt annál is inkább megtehetette, mert a Varsói Szerződés megalakulásával az országban maradhettek a szovjet csapatok. A hatalomnak nem jelentett megrázkódtatást az „írók lázadása” 1955 novemberében, folytatja a harcot a kulákság és a „burzsoázia” maradványai ellen, gyorsítja a szövetkezetesítést. Mindezek következtében Fry nagyon sötétnek látta az ország kilátásait.⁶³⁴

A londoni magyar követség 1955. évi összefoglaló jelentése ugyanolyan stílusban íródott, mint az előző évek hasonló beszámolóí. Az angol külpolitika főbb kérdéseit összefoglaló dokumentum első mondata is arról árulkodik, hogy Katona János követ és munkatársai nem sok előrelépést láttak a kelet–nyugati viszonyban: „Az angol birodalom vezetői a Szovjetunióban, Kínában és a népi demokratikus országokban a kapitalista világ, így az angol kapitalista rendszer megalkuvás nélküli ideológiai ellenségét látják. Ezért Anglia elől jár azok között a kapitalista államok között, amelyek a propaganda minden eszközét alkalmazzák a szocialista államokkal szemben, és támogatják azokat az emigráns csoportokat, amelyek a szocialista országok társadalmi rendszerének megdöntésére szervezkednek.” Ugyanakkor azt elismerte a jelentés, hogy a genfi konferencián „Eden szereplése viszonylag pozitívnak volt mondható”, és – ellentétben a nyitó mondat állításával – felsorolt néhány pozitív fejleményt a szovjet–angol viszonyban, például a kereskedelmi kapcsolatok fejlődését, amelynek

⁶³³ Uo., Fry 130. sz. jelentése Macmillannek, 1955. november 18.

⁶³⁴ NA FO 477/10, „Annual Review for 1955.” Fry 1. sz. jelentése Selwyn Lloydnek, 1956. január 2.; Lásd még: H. Haraszti, 1996. 85–86.

volumene 1954-hez képest megháromszorozódott, valamint a különböző küldöttségek látogatásait. Úgy értékelte, hogy az angol sajtó tárgyilagosabb hangnemben foglalkozik a népi demokratikus országokkal, különösen Magyarországgal.

A londoni követség szerint a magyar–angol kapcsolatok fejlődtek ugyan, de ez inkább a magyar félnek köszönhető: „A kedvezőbb nemzetközi légkör hatása a két ország kapcsolataira inkább csak magyar részről volt érezhető, amennyiben a magyar kormány a turistaforgalom megindításával, vízumok kiadásának könnyítésével elől járt a kapcsolatok javításában. Angol részről, bár érezhető volt hivatalos találkozások vagy egyéb beszélgetések alkalmával barátságosabb magatartás, de hivatalos angol részről a feszültség enyhülését, nyugat és kelet közötti kapcsolat javulását főleg egyes magyar személyek kiutazásának érdekében használták fel. [...] Nagy Imre miniszterelnöksége alatt az itteni sajtó és valószínűleg hivatalos körök is úgy tekintettek Magyarországra, mint a népi demokráciák között a leggyöngébb pontra, és olyan ábrándokat szőttek, hogy olyan belső átalakulás van, amely letérítheti országunkat a szocializmus építésének útjáról. Mindazonáltal az angol sajtó magatartása lényegesen mérsékeltebb volt az előző évinél, és jó néhány tárgyilagosabb cikk jelent meg főleg nálunk járt tudósítók tollából.”⁶³⁵

1956 februárjában a Külügyminisztérium arra utasította a londoni magyar követséget, hogy dolgozzák ki az Angliával szemben folytatandó politika irányelveit. Szigeti Károly osztályvezető részletes útmutatást adott arra, hogyan képzelik ezt el: “abból kívánunk kiindulni, hogy Anglia – az Egyesült Államokkal és Franciaországgal együtt – az imperialista, agresszív blokk egyik vezető nyugati hatalma. Ugyanakkor figyelembe véve Anglia politikai és gazdasági körülményeit, a két ország közötti kapcsolatok múltbeli alakulását, valamint a kapcsolatok terén az utóbbi időben bekövetkezett viszonylagos javulást, a politikai vonalvezetésünk bizonyos eltéréseket mutathat a másik két vezető nyugati nagyhatalom irányában folytatandó politikánktól.” Szigeti hangsúlyozza, hogy továbbra is törekednie kell a követségnek a kapcsolatok normalizálására, a gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztésére.⁶³⁶

Ugyancsak 1956 elején készült egy külügyminisztériumi feljegyzés, amely felsorolta a vitás magyar–angol ügyeket. Magyar részről a londoni követség magyar kapcsolatainak és a beosztottak „zaklatását” sérelmezték, ugyanis a brit rendőrség rendszeresen kihallgatja a követséget és a konzulátust rendszeresen látogató személyeket, a követség alkalmazottait

⁶³⁵ MOL XIX-J-1-j 47. tétel 20. doboz, dátum nélkül.

⁶³⁶ MOL XIX-J-1-j 26/a tétel 11. doboz, Szigeti 002253/szig.titk. sz. levele a londoni követségnek, 1956. február 11.

pedig vidéki útjaikon „feltűnően követik és feltűnően igazoltatják”. Több alkalommal történtek erőszakos behatolások a követség alkalmazottainak lakásaiba. Magyar részről a restitúciós követelések (a Németország brit zónájában lévő magyar javak visszaszolgáltatásának kérdése), a Nagy-Britanniában az ún. Custodian által zárolt magyar javak problémája, valamint a magyar baromfiexport állategészségügyi okokból történő akadályozása merült fel vitás kérdésként. Angol részről elsősorban azt sérelmezik, hogy a Magyarországon élő, az angolok által brit, a magyar fél által viszont magyar állampolgárnak tekintett személyeket a magyar hatóságok nem engedik ki az országból. Az angol követség rendszeresen érdeklődik többek között Edith Bone (született Hajós Edit) ügyében, aki a *Daily Worker* tudósítójaként működött Magyarországon, és a Rajk-per idején eltűnt. A feljegyzés szerint „1949. október 1-én repülőre jegyet váltott, és így állandóan azt válaszoljuk, hogy Magyarországot elhagyta, és jelenlegi tartózkodási helyéről nem tudunk.” (Valószínűnek tarthatjuk, hogy a Külügyminisztériumnak valójában tudomása volt arról, hogy Edith Bone 1949 óta letartóztatásban volt. Börtönéből a felkelők szabadították ki 1956 októberében.⁶³⁷) A budapesti brit követség rendszeresen érdeklődött három magyar állampolgárságú alkalmazottja iránt, akiket még 1953-ban tartóztattak le a hatóságok, ezenkívül igyekeztek állandó budapesti letelepedési engedélyt szerezni arisztokrata származású alkalmazottaik részére. A legjelentősebb követelés természetesen a háború előtti adósságok, államosítási kártérítések és egyéb címen követelt több millió font.⁶³⁸

A budapesti brit követség és a londoni magyar képviselő 1955-ös jelentéseinek összevetéséből azt láthatjuk, hogy mind az angol, mind a magyar diplomácia úgy érezte, nem történtek alapvető változások a két ország viszonyában. Ennek ellenére a barátságosabb hangnem és a néhány kölcsönös gesztus megtétele pozitív irányba mutatott. A magyar Külügyminisztérium összeállítása a vitás kérdésekről csupa olyan pontot tartalmazott, amelyek vagy szerepeltek a hónapok óta folyó pénzügyi tárgyalások napirendjén, vagy pedig egyes személyekkel kapcsolatos ügyek voltak, melyek megoldása csupán jóindulat kérdése lett volna a magyar kormány részéről. Mivel azonban a két ország viszonya alapvetően a kelet–nyugati viszony függvénye volt, a magyar–angol kapcsolatok megrekedtek azon a szinten, ameddig 1953 nyarának végére eljutottak.

Az 1956-os esztendő első félévének fontos eseménye volt az SZKP XX. kongresszusa, amely Magyarországon is nagy visszhangot keltett. Fry több jelentésében is leírta, hogyan próbált meg Rákosi egyensúlyozta „saját sztálinista meggyőződése” és az új moszkvai

⁶³⁷ Börtönéveinek történetéhez lásd Edith Bone: *Hét év magánzárka*. Budapest, Noran, 2007.

⁶³⁸ Uo., Varga István (KÜM Angol-amerikai osztály) 32/1956. sz. feljegyzése, dátum nélkül.

irányvonal között.⁶³⁹ Június 1-jén a második ötéves terv elfogadásáról tájékoztatta a Foreign Office-t. A követség értékelése szerint az ipar fejlesztése továbbra is prioritást élvez, de a gazdaságtalan acélipar helyett inkább a vegyiparra és a gépiparnak kevésbé anyagigényes ágazataira koncentrál. A mezőgazdaságra nagyobb hangsúly helyeződik, mint az első ötéves tervben. A termelékenység növelése továbbra is fontos jelszó, de a brit diplomatának kételyei voltak arról, hogy a folyamatos szocialista munkaverseny elegendő ösztönzést jelent a munkásoknak.⁶⁴⁰ Biztató jelként értékelte egyes, korábban kuláknak minősített parasztok rehabilitálását, a „szocialista törvényesség” újbóli hangsúlyozását, valamint a volt parasztpárti és szociáldemokrata vezetők szabadon bocsátását. Mindezek ellenére Fry semmi jelét nem látta annak, hogy az MDP bármely alapvető célját feladta volna, vagy bármilyen fontos téren enyhítette volna a kontrollt. A Népfront, melyhez sokan nagy reményeket fűztek, a párt vezetése és irányítása alatt működik.⁶⁴¹

1956 nyarán egyre több biztató hírről számolhatott be a budapesti brit követ a Foreign Office-nak. Június 15-én hosszan sorolta az elmúlt napok fejleményeit, beismerve, hogy „még nem volt időnk összerakni az egyes darabokat”. Értesülései között jó néhány szóbeszéd és spekuláció volt: Nagy jelentőséget tulajdonított Mihail A. Szuszlov látogatásának, aki az SZKP KB Elnöksége tagja volt. Fry információi szerint Szuszlov három ok miatt jött Budapestre: tárgyalni akar Rákosi sorsáról, előkészít egy esetleges Tito-látogatást, illetve rehabilitáltatni kívánja a kisgazdapártot és a szociáldemokrata pártot, hogy azok azután belépjenek a Hazafias Népfrontba. Hírek érkeztek Kovács Béla kiszabadulásáról, július 10-re a népi kollégiumok „nemzetgyűlést” szerveznek. Ötven volt szociáldemokrata perét újratárgyalják, akiket valószínűleg rehabilitálnak majd. Fry információi szerint a közeljövőben a következők játszhatnak majd komoly szerepet a magyar politikában: Kádár János, Losonczy Géza, Münnich Ferenc, Vas Zoltán, Kovács István, Nógrádi Sándor, Olt Károly és Kállai Gyula. Legalább 70 (más források szerint 150) meghívott vett részt Nagy Imre 60. születésnapján, több miniszter és miniszterhelyettes. Nagy várakozással tekint mindenki a jövőbe, és Fry úgy érezte, hogy „fontos változások előestéjén vagyunk”. Egy dologban viszont nem kételkedett, úgy látta, Rákosi biztosan megőrzi hatalmát.⁶⁴²

1956 nyarának és őszeének eseményei azt mutatták, hogy Fry értesülései nagyrészt helyesek voltak, és előérzete sem csapta be. Egyedül Rákosi sorsában tévedett. Ezek azonban már túlmutatnak értekezésünk keretein – a forradalomhoz vezető eseményeket és azok angol

⁶³⁹ NA FO 477/10, Fry 31 S. és 54S. sz. jelentései Selwyn Lloydnak, 1956. március 23. és május 25.

⁶⁴⁰ Uo., Fry 57ES. sz. jelentése Selwyn Lloydnak, 1956. június 1.

⁶⁴¹ Uo., Fry 64S. sz. jelentése Selwyn Lloydnak, 1956. június 22.

⁶⁴² NA FO 371/122373, Fry NH 10110/28. sz. jelentése Givennek, 1956. június 15.

fogadtatását már nem ismertjük. 1956. június 27-én ugyanis megszületett a magyar–angol kereskedelmi és pénzügyi megállapodás, amely fordulópontot jelentett a két ország kapcsolataiban.

3. Magyar–magyar pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások 1953–1956

A tárgyalások megindulása; az 1954. évi kereskedelmi megállapodás

Sanders kiszabadulása után Labouchere budapesti brit követ arról érdeklődött a Foreign Office-tól, hogy mit mondjon a magyar kormánynak, amennyiben felvetik a kereskedelmi kapcsolatok felújítását. Londonból szeptember elején az a válasz érkezett, hogy a kérdéssel az előző héten tárcaközi ülésen is foglalkoztak, ahol felvetődött, hogy a brit kormány hívjon meg egy magyar kereskedelmi delegációt az árucseré újraindításának megtárgyalására. Ugyanakkor a minisztériumok nem támogatták egyöntetűen a javaslatot, főleg a kereskedelmi minisztériumnak voltak fenntartásai, mivel meglátásuk szerint az áruforgalom volumene korábban is igen alacsony volt, és hároméves szünetelés után nagy nehézségekbe ütközik majd a kereskedelem újbóli elindítása.⁶⁴³ Fenntartásaik ellenére a brit kereskedelmi minisztérium importengedély osztálya olyan értelmű állásfoglalást adott ki, mely szerint Sanders szabadon bocsátásával nem indokolt tovább fenntartani a kereskedelmi korlátozásokat Magyarországgal szemben, és ettől fogva az ország ugyanolyan elbírálás alá esik, mint Románia és Bulgária, melyekkel Nagy-Britanniának nincs érvényes kereskedelmi megállapodása.⁶⁴⁴

Magyar részről is megkezdődtek a puhatolózások: Nyerges János, a nemrég összevont Bel- és Külkereskedelmi Minisztérium munkatársa már augusztus végén felkereste a budapesti brit követség kereskedelmi titkárát, akivel a lehetséges magyar élelmiszerexportról is beszéltek. Megállapították, hogy nem lesz könnyű a kereskedelem újraindítása, mert az utóbbi három évben Magyarország leállt a kimondottan a brit piacra szánt termékek (bacon, pulyka) előállításával. Ennek ellenére mindketten bíztak abban, hogy ismét megindulhat az árucseré a két ország között.⁶⁴⁵

A kétoldalú tárgyalások folytatását az angolok először 1953. november 19-én vetették fel a magyar kormányhoz címzett jegyzékben.⁶⁴⁶ A jegyzék csak pénzügyi tárgyalásokról tesz említést, de mindkét fél számára nyilvánvaló volt, hogy a különböző tartozások rendezése csak akkor lehetséges, ha az újra meginduló áruforgalom révén Magyarország elegendő fontsterlingre tesz szert. A négy év után újrainduló tárgyalásokat a magyar fél az 1949-ben

⁶⁴³ NA FO 371/106291, Matthews NH 1151/15. sz. levele Labouchere-nek, 1953. szeptember 5.

⁶⁴⁴ Uo., Frost és Grey feljegyzése, 1953. augusztus 27.

⁶⁴⁵ Uo., Simpson 1289/136/53. sz. jelentése a Foreign Office-nak, 1953. augusztus 28.

⁶⁴⁶ MOL XIX-J-1-j 186. tétel 62. doboz, 251 sz. jegyzék.

már megszövegezés alatt álló megállapodás alapján kívánta lefolytatni. Az eltelt időszak alatt azonban jelentős változások következtek be: államosítva lett az összes magyarországi brit tulajdon; az adósságszolgálat szünetelése miatt további kamathátralék keletkezett; a Nagy-Britanniában a háború idején az ún. Custodian kezelésében lévő, zárolt magyar javak értéke 750 000 fontról 600 000 fontra csökkent. A legfontosabb változás azonban az volt, hogy a korábban Angliába szállított áruk számára Magyarország újabb piacokat talált, illetve leállította a speciálisan Angliába szánt termékek (pl. bacon) előállítását.⁶⁴⁷ A Pénzügyminisztérium számításai szerint az 1949-ben tervezett 6 millió font értékű magyar exportnak alig felét lehetséges realizálni 1954-ben.⁶⁴⁸

A budapesti brit követség 1954. január 21-i jegyzékében közölte a magyar kormánnyal, hogy márciusban várják a magyar delegációt Londonban.⁶⁴⁹ A tárgyalások 1954. március 24-én indultak, a magyar delegáció vezetője Szilágyi Béla, a Bel- és Külkereskedelmi Minisztérium osztályvezetője volt, a brit delegációt pedig E. R. Copleston vezette, aki az angol Pénzügyminisztériumot képviselte – így már a delegációvezetők személye is demonstrálta, hogy míg a magyarok a kereskedelmi, az angolok a pénzügyi kérdéseket helyezték előtérbe.⁶⁵⁰ Heteken át tartó tárgyalássorozat következett, melyeket időnként hátráltatott az, hogy az angolok nem rendelkeztek elegendő adattal a saját követeléseiket illetően. A magyarok igyekeztek is kihasználni az angol fél információhiányát a tárgyalások menetének lassítására: a továbbiakban a pénzügyi albizottság ülésein rendszeresen arra hivatkoztak, hogy addig nem hajlandók a Békeszerződés 26. cikkelye alapján támasztott követelésekről, illetve az államosításokkal és a földreformmal kapcsolatos kárpótlási igényekről tárgyalni, amíg nem kapnak részletes listát az angoloktól. Ez a kérés egyébként valóban indokolt volt, hiszen – ahogy erre több alkalommal felhívták az angolok figyelmét – a károsultak számos követelést több jogcímen is benyújtottak, például háborús kárként, majd később államosított vagyonként. A brit delegáció hiába kérte több alkalommal is egy „globális” összeg kifizetését, a magyar fél mindig arra hivatkozott, hogy amíg nem kap részletes kimutatást, addig nem hajlandó semmilyen összeget sem fizetni.

Mindezek ellenére a kereskedelmi tárgyalások meglepően gyorsan haladtak, bár azt az angolok is hamar belátták, hogy az első években a magyar export értéke nem haladja majd meg a 2,5–3 millió fontot. Ezen a téren tulajdonképpen már áprilisban kezdett körvonalazódni egy megállapodás, de az angol fél addig nem kívánt semmilyen áruforgalmi megegyezést

⁶⁴⁷ Uo., Fekete János feljegyzése, 1953. december 3.

⁶⁴⁸ Uo., Külügyminisztériumi B/1-363/53. sz. feljegyzés, 1953. december 14.

⁶⁴⁹ Uo., Budapesti brit követség No.17. sz. jegyzéke (11289/9/54), 1954. január 21.

⁶⁵⁰ Uo., a magyar delegáció jelentése a Treasury-ben folyt ülésről, 1954. március 24.

aláírni, amíg a pénzügyi kérdésekben nem sikerül valamilyen eredményt elérni. „[A magyarok] nagyon akarják ezt az áruforgalmi megállapodást, és amint azt megkapták, elveszítjük az egyetlen értékes kártyát, ami valaha a kezünkben volt” – írta a budapesti brit követség kereskedelmi titkára a Foreign Office-nak.⁶⁵¹

Májusra a magyar delegáció számára világossá vált, hogy amennyiben meg akarnak állapodni az angolokkal, módosítaniuk kell elutasító álláspontjukon, de ehhez természetesen Budapest jóváhagyására volt szükség. „Úgy látjuk, hogy veszélyeztetnők a kereskedelmi megállapodás lehetőségét, ha továbbra is kitartanánk eddigi teljesen negatív állásfoglalásunk mellett, és nem alakítanánk ki olyan új álláspontot, mely az angolok számára is elfogadható tárgyalási alap”, s ezért fontosnak tartották, hogy „már az első két évben is vállaljunk bizonyos pénzügyi kötelezettségeket.”⁶⁵² Így a május 12-i ülésen már azt javasolhatta a magyar delegáció, hogy az első évben ugyan nem tudna Magyarország adósságot törleszteni, de a következő évtől az exportbevétel 3%-át fordítanák adósságszolgálatra – természetesen csak akkor, ha addig kivizsgálták az összes követelést. Ugyancsak a pénzügyi megállapodás feltételeként határozták meg az Ausztria és Németország brit megszállási övezeteibe hurcolt magyar javak visszaszolgáltatását.⁶⁵³ Az angolok a 3%-os ajánlatot „igen kiábrándító”-ként értékelték, és legalább 7%-ot tartottak volna elfogadhatónak. Nem voltak hajlandók felvenni a tárgyalások napirendjére sem az ausztriai és németországi magyar javak restitúcióját, sem pedig a Custodian által kezelt Angliában zárolt magyar javak ügyét.⁶⁵⁴ Az elhurcolt magyar javakról azért nem akartak tárgyalni, mert az volt London álláspontja, hogy ez ügyben a magyar kormánynak az osztrák, illetve a német kormánnyal kell felvennie a kapcsolatot. A zárolt javak felhasználásának mikéntje pedig kizárólag a javak kezelőjének hatáskörébe tartozott.

Június folyamán a különböző londoni minisztériumok és az Angol Bank képviselői megpróbálták kialakítani a magyarokkal szemben követendő politikát. Végül úgy döntöttek, hogy megpróbálják elérni, hogy a magyarok fizessenek egy fix összeget (250 000 fontot) az első év exportbevételéből, tárgyalási alapnak tekintik a magyar fél időközben 5%-ra emelt ajánlatát és azt, hogy a magyarok a fizetést csak egy évvel az árucere-forgalmi megállapodás megkötése után kezdik majd el. Annak ellenére, hogy a potenciális angol–magyar kereskedelmi forgalom volumenét elhanyagolhatónak tekintették, az általános politikai légkör

⁶⁵¹ PIL 508. f. 1/173. ö.e. (NA FO 371/111502.314), Simpson (budapesti követség) jelentése Johnstone-nak (FO, Economic Relations Department) No 11289/55/5.

⁶⁵² MOL XIX-J-1-j 186. tétel 62. doboz, 3.sz. pénzügyi összefoglaló jelentés, 1954. május 4.

⁶⁵³ PIL 508. f. 1/173. ö.e. (NA FO 371/111502.314), Killick feljegyzése a plenáris ülésről, 1954. május 12.

⁶⁵⁴ Uo., Killick feljegyzése a plenáris ülésről, 1954. május 17.

miatt főleg a Foreign Office tartotta fontosnak, hogy megszülessen valamilyen kereskedelmi megállapodás. Ugyanakkor arra is ügyelniük kellett, hogy a pénzügyi tárgyalásokon olyan eredményt érjenek el, amelyek nem jelentenek majd Nagy-Britannia számára hátrányos precedenst a más országokkal folytatott tárgyalásokon.⁶⁵⁵

Öt hónapig tartó tárgyalássorozat eredményeként 1954. augusztus 19-én megszületett a pénzügyi megállapodás a brit és a magyar delegáció közötti jegyzékváltással és az ahhoz kapcsolódó jegyzőkönyv (agreed minute) aláírásával. A jegyzék szerint „a Magyar Kormány megerősítette azt a szándékát, hogy rendezze a magyarországi brit tulajdon államosításával és kisajátításával kapcsolatos, valamint a Magyarországgal kötött békeszerződésből származó igényeket. Kijelentette továbbá, hogy tekintettel Magyarország sterlingbevételeinek alacsony szintjére nincs abban a helyzetben, hogy a rendezetlen adósságok és igények miatt jelenleg fizetést teljesítsen, de reméli, hogy tizenkét hónapon belül e tekintetben bizonyos intézkedéseket tehet, és hogy időközben kész megvizsgálni valamennyi rendezetlen igényt[...]”. A brit kormány pedig kijelenti, hogy hajlandó egy tizenkét hónapos időtartamra szóló kereskedelmi egyezményt kötni Magyarországgal. A jegyzék felsorolja az egy év múlva esedékes tárgyalásokon megvitandó témákat is.⁶⁵⁶ Ugyanaznap került sor a kereskedelmi megállapodás megkötésére is, amely formailag szintén egy közösen aláírt jegyzőkönyvből állt. Az egyezmény 12 hónapra szólt, mellékleteiben részletesen felsorolták az árucikkeket és az egyes cikkekre vonatkozó kvótákat. A tervezett angol export volumenét mintegy 5 millió fontban, a magyar kivitel 5,5 millió fontban határozták meg. Ezek után végre megindulhatott az évek óta szünetelő áruforgalom a két ország között.

Az 5 millió fontra rúgó kvótákat az angolok később „szándékoltan optimista”-ként értékelték, mellyel elsősorban az volt a céljuk, hogy a lehető legnagyobb teret engedjenek a kereskedelem újraindításának a több évig tartó szünet után. Ennek ellenére az egyezmény aláírását követő 11 hónap során az Angliába irányuló magyar export mindössze 1,86 millió fontot ért el, a Magyarországra irányuló angol export pedig csupán 1,6 millió fontot tett ki. Ráadásul a magyar export 80%-a két árucikkből állt (bab, illetve tojás), amelyekhez valójában nem is lett volna szükség kereskedelmi egyezményre. A hagyományosnak számító magyar termékek közül 1954/55-ben egyáltalán nem érkezett Nagy-Britanniába gabona, növényi olaj, illetve olajos magvak, sőt paradicsompüréből is csak elhanyagolható mennyiséget küldött

⁶⁵⁵ PIL 508. f. 1/174. ö.e. (NA FO 371/111503.138138), H.A.F. Hohler “Anglo-Hungarian talks on finance and trade” c. összefoglalója, 1954. június 24.; R.E.L. Johnstone „Anglo-Hungarian talks on Finance and Trade” c. feljegyzése, 1954. június 28.

⁶⁵⁶ PIL 508. f. 1/173. ö.e. (NA FO 371/111501.136989), az angol kormány NH 1151/100 sz. jegyzéke Szigeti Károly londoni magyar követnek, 1954. augusztus 19.; angolul és magyar fordításban: MOL XIX-J-1-j 186. tétel 62. doboz.

Magyarország. A magyarországi baromfivész miatt pedig baromfit sem tudtak behozni. A magyarok elsősorban nyersanyagokat importáltak Angliából, a késztermékekre vonatkozó kvótákat egyáltalán nem használták ki. Egy angol jelentés teljesen irreálisnak tartja azt, hogy a közeli jövőben a két ország közötti kereskedelem elérné az 1949-es szintet.⁶⁵⁷

Az 1955. évi pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások

Az eredeti tervek szerint 1955 nyarán ismét tárgyalóasztalhoz kellett volna ülnie a két félnek, hogy meghosszabbítsák a kereskedelmi egyezményt, illetve megkezdjék a pénzügyi kérdések megtárgyalását. Júliusban azonban az angol fél három hónap haladékot kért, arra hivatkozva, hogy a magyar kormánynak időre van szüksége, hogy megvizsgálja a számos kártalanítási igényt, melyet brit állampolgárok és vállalatok nyújtottak be különböző jogcímenek. Közölték, hogy az augusztusban lejáró kereskedelmi egyezmény hatálya automatikusan meghosszabbodik 1955. október 31-ig, a kvótákat is arányosan megemelik. A jegyzékben a brit fél „mélységes csalódással” állapította meg, hogy a magyar kormány az angol exportkvóták több mint 40%-ára nem adott behozatali engedélyt, s így az angol cégek nem szállíthattak halat, gyapjúruházatot és járműveket Magyarországra.⁶⁵⁸ A magyar fél válaszjegyzékében azt kérte, hogy a tárgyalások helyszíne – legalább részben – Budapest legyen. Arra hivatkoztak, hogy a kártalanítási igények elbírálásához Budapesten állnak csak rendelkezésre a dokumentumok. A magyar Külügyminisztérium az exportkvóták kihasználtságára vonatkozó angol kritikára nem reagált, ugyanakkor bírálta a brit állategészségügyi hatóságokat, amelyek szerinte szándékosan akadályozta a magyar baromfiexportot.⁶⁵⁹ A Foreign Office-ban egy ideig fontolgatták, hogy a Londonban kezdődő tárgyalások később Budapesten folytatódjanak, de végül technikai problémákra hivatkozva ragaszkodtak a londoni helyszínhez.

A pénzügyi tárgyalásokra készülve az érdekelt budapesti minisztériumokban számos kimutatás készült. Egy külügyminisztériumi feljegyzés szerint a 76,4 millió font (valamint 685 millió forintban fizetendő) angol követelésből a magyar fél alig több mint 8 millió fontnyit ismert el, és ezt is csökkenteni kívánta még több mint egymillió font összeggel. A feljegyzés szerint az elkövetkező két évben Magyarország évente exportbevételeinek legfeljebb 7%-át tudná törlesztésre fordítani, amely később 10%-ra nőhet, amennyiben a

⁶⁵⁷ NA T 236/5117. „Trade with Hungary. Draft.” Aláírás és dátum nélküli jelentéstervezet [1955. július].

⁶⁵⁸ NA FO 371/116386, A budapesti brit követség 607. sz. jegyzéke a Külügyminisztériumhoz, 1955. július 22.

⁶⁵⁹ Uo., A Külügyminisztérium 007161/2/1955. sz. jegyzéke a budapesti brit követségnek, 1955. augusztus 8.

magyar export értéke eléri a 10 millió fontot.⁶⁶⁰ Londonban is készültek számítások a követelésekről: a kötvénytartozásokat kamatokkal együtt 26 millió fontra, az államosításokból és a földreformból eredő követeléseket 27 millió fontra, a békeszerződés 26. cikke alapján benyújtott követeléseket 24 millió fontra becsülték és további 5 millió fontnyi egyéb követeléssel kalkuláltak. Ezek mindösszesen 82 millió fontot tettek ki, ami még a magyar féllel közölt összeget is meghaladta.⁶⁶¹ Azzal is tisztában voltak Londonban, hogy ez az összeg irreálisan magas. A többi szocialista országgal folytatott tárgyalások tapasztalatai alapján arra számítottak, hogy a magyarok is az exportból származó fontsterling-bevételük bizonyos százalékát fordítják majd a törlesztésre. Anglia számára hátrányos precedenst jelentett a korábban aláírt magyar-svájci megállapodás, amely szerint a Svájcba irányuló magyar export éves értékének 7%-át kell a tartozások törlesztésére fordítani. A kereskedelmi minisztérium becslése szerint a Nagy-Britanniába irányuló magyar export értéke maximum évi 3–4 millió fontot érhet el az elkövetkező években, ami azt jelenti, hogy Magyarország 10 év alatt legfeljebb 2,5–3 millió fontot tud törleszteni.⁶⁶²

Mivel a magyar fél már korábban közölte, hogy delegációja nem tárgyal majd közvetlenül a brit részvény-, illetve kötvénytulajdonosok érdekképviselői szerveivel, a kétoldalú tárgyalások megkezdése előtt a különböző brit minisztériumok több ízben egyeztettek velük, hogy milyen álláspontot foglaljanak el az államosított tulajdonok és a kötvénytartozások kérdéseiben. Egy ilyen megbeszélésen Turner, a brit Pénzügyminisztérium képviselője kifejtette: a kormány tisztában van ugyan azzal, hogy a magyarok nem tudják teljes mértékben törleszteni tartozásaikat, mégis úgy véli, most van a legjobb idő a tárgyalásokra, ugyanis a magyaroknak érdekükben áll tartozásaik rendezése, mert csak így reménykedhetnek egy kétoldalú kereskedelmi egyezmény aláírásában, amelynek segítségével komolyabb fontsterling-összegekre tehetnek szert. Ezen kívül a brit kormány, látva a magyarországi belpolitikai fejleményeket, úgy gondolja, most van az utolsó lehetősége arra, hogy rendezze ezeket a kérdéseket.⁶⁶³

Az ügy fontosságára való tekintettel a londoni tárgyalások ügye az MDP PB napirendjére is felkerült. Boldoczki János külügyminiszter az ülésre készült előterjesztésében tájékoztatta a Politikai Bizottságot a tárgyalások előzményeiről és céljairól. Az előterjesztés a

⁶⁶⁰ MOL XIX-J-1-j 198. tétel, 65. doboz, Móré András (KÜM Nemzetközi Gazdasági és Pénzügyi Osztály) 007161/1955. sz. feljegyzése. 1955. augusztus 22.

⁶⁶¹ NA T 236/5117. „U.K. Claims against Hungary. Draft.” Brit pénzügyminisztériumi feljegyzés, 1955. augusztus 24.

⁶⁶² NA FO 371/116387. Feljegyzés a Pénzügyminisztériumban tartott megbeszélésről, 1955. szeptember 16.

⁶⁶³ Uo., Feljegyzés a Pénzügyminisztériumban tartott megbeszélésről, 1955. szeptember 16.

következőképpen foglalta össze a brit pénzügyi követeléseket és a magyar kormány által elismert tartozásokat:

	Angol igény		Magyar számítás	
	£	Ft	£	Ft
	(Milliókban kifejezve)			
	1 £ = 32,87 Ft			
I. Rövidlejáratú kölcsönök	2,3	76	0,45	14,8
II. Hosszúlejáratú (kötvény-) tartozások	14,1	464	2,94	97
III. Államosítási és háborús kár címén támasztott kártérítési igények	60	1971	4,95	162,7
		800		

A rövidlejáratú hiteleket – az 1949-es megállapodás-tervezetből kiindulva – a kamatok törlesztésével, 77,5%-os tőkeengedménnyel kívánták visszafizetni. A hosszúlejáratú adósságok esetében azonban az 1949-es tervezettel ellentétben azt javasolják az angol félnek, hogy a magyar kormány 75–80%-os tőkeengedménnyel 4–5 év alatt visszavásárolja a kötvényeket, amennyiben kedvező feltételekkel kölcsönt kap erre. Ennek elfogadását azonban a Külügyminisztérium nem tartotta valószínűnek, mert Lengyelország is csupán 60%-os tőkeengedményt kapott, és a jelenlegi hitelhelyzetben kölcsönre sem láttak sok reményt. Az államosítási és háborús kárigényekre csak jelképes előleg fizetését vállalhatja a delegáció, a kötelezettség mértékének elismerése nélkül. A delegáció aláírhat olyan teljes körű vagy részmegállapodást – az árucere-forgalmi megállapodással megegyező időtartamra –, amely alapján a magyar állam vállalja egyes adósságcsoportok törlesztését, de ezek összege nem haladhatja meg az Angliába irányuló export bevételeinek 7%-át. A javaslatot a PB azzal a módosítással fogadta el, hogy a delegáció az első tárgyaláson csak a rövidlejáratú kölcsönök és a hosszúlejáratú (kötvény-) tartozások kérdését vetheti fel, illetve kiemelték, hogy az árucere-forgalmi megállapodás időtartama 3 év legyen. Egyúttal a PB megbízta Olt Károly pénzügyminisztert azzal, hogy dolgozzon ki „egy elvi alapon álló platformot a jövőben folytatandó tárgyalások alapjául”, melyről konzultálni kell majd a szovjet, a lengyel, a csehszlovák és a román kormánnyal.⁶⁶⁴ Az 1955. szeptember 20-án kelt minisztertanácsi határozat „a magyar–angol pénzügyi tárgyalások irányelveiről” a PB-ülésem elfogadott előterjesztés pontjait követte, és egyértelműen kimondta, hogy “államosítási és háborús kárigényekről a delegáció semmiféle megállapodást nem köthet”.⁶⁶⁵

Az 1955. évi kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások szeptember 16-án kezdődtek Londonban. A megnyitó ülésen a résztvevők megállapították, hogy ésszerű megoldás volt az egy évre szóló kereskedelmi egyezmény megkötése, bár az angolok szerint a magyar import

⁶⁶⁴ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 246. ő. e. 1955. szeptember 12.

⁶⁶⁵ MOL XIX-J-1-j 198. tétel 65. doboz. 4434/IX.23./1955. sz. minisztertanácsi határozat.

mindössze 5,3 millió font, az export pedig 3,3 millió font értéket ért el az előirányzott 5,5 millió, illetve 5 millió fonttal szemben. Már az első tárgyalási napokon kiderült, hogy az angolok továbbra is ragaszkodnak ahhoz, hogy az igények részletesebb vizsgálatát mellőzve egy globális összegben állapodjanak meg. A magyar fél azonban úgy vélte, hogy a benyújtott igények nagy része irreális követeléseket tartalmaz, ezért meg kívánták vizsgálni az egyes igények jogosultságát. Az első ülésen a felek megállapodtak abban, hogy külön üléseken tárgyalnak majd a pénzügyi, illetve a kereskedelmi kérdésekről.⁶⁶⁶

A pénzügyi delegációk heti egy-két alkalommal ültek össze a különböző adósságcategóriák megtárgyalására. A magyar pénzügyi adósságok jelentős részét tették ki a kötvénytartozások. Az angol fél arra próbálta rávenni a magyar delegációt, hogy a magyar állam vállaljon legalább egy jelképes (1%-os) kamatfizetést, ami az ország hitelképességén is javítana.⁶⁶⁷ A kötvényadósságokon belül külön kategóriát képezett a Dunántúli Villamossági Rt. kötvénye, amelyre annak idején a brit kormány fizetési garanciát vállalt, és évek óta a cég helyett fizette a kamatokat a kötvénytulajdonosoknak. A legtöbb vitatott kérdés a háborús kárigényekkel kapcsolatban merült fel. Ezeket a békeszerződés 26. cikkelye alapján forintban kellett volna törlesztenie a magyar államnak. A közel ötszáz kárigénynek a magyar fél szerint kétharmada megalapozatlan volt – sokszor azért, mert a tulajdonos csak a békeszerződés aláírása után lett brit állampolgár vagy mert a követelés az államosítási kárigények között is szerepel.⁶⁶⁸

A kereskedelmi tárgyalások igen lassan folytak. A két kereskedelmi delegáció 4–5 naponként találkozott, és – esetenként hosszas viták után – minden egyes termékcsoporthoz, árucikkre vonatkozóan megállapították a tervezett éves kvótákat és árakat. November végén Szilágyi Béla azt jelentette Londonból, hogy az árucseré-forgalmi megállapodás gyakorlatilag készen van, már csak az utolsó simításokat kell elvégezni. Erre azonban azért nem kerül sor, mert az angol delegáció halogatja a következő ülés összehívását, nyilvánvalóan azért, hogy ezzel próbálják gyorsítani a pénzügyi tárgyalásokat. A jelentés szerint 7,9 millió fontnyi magyar exporttal szemben 7,1 millió fontnyi brit exportban állapodtak meg.⁶⁶⁹ Az angol fél messze nem volt ennyire elégedett a tárgyalások menetével. December 7-én Stacy, a brit kereskedelmi delegáció vezetője írásban összefoglalta Szilágyi számára, amit három nappal korábban szóban is kifejtett neki: ismételten felhívta a magyar delegáció figyelmét arra, hogy

⁶⁶⁶ MOL XIX-J-1-j 198. tétel, 65. doboz. Feljegyzés a plenáris ülésről, 1955. szeptember 16.; NA BT 11/5353; NA FO 371/116387. Angol feljegyzés a plenáris ülésről, 1955. szeptember 16.

⁶⁶⁷ Uo., Összefoglaló a pénzügyi tárgyalások jelenlegi állásáról. 1955. szeptember 30.

⁶⁶⁸ Uo., Feljegyzés a pénzügyi albizottság üléséről, 1955. október 6.

⁶⁶⁹ MOL XIX-J-1-j 198. tétel, 65. doboz, Szilágyi Béla jelentése a Külügyminisztériumnak, 1955. november 21.

az 1954-es megállapodás mellékletében felsorolt 73 féle árucikk közül az elmúlt év során több mint 30 árura egyáltalán nem adott a magyar kormány behozatali engedélyt. Ennek ellenére a brit kormány nevében felajánlotta, hogy a megállapodás hatályát tovább kiterjesztik 1956. március 31-ig, és újabb kvótákat határoznak meg erre az időszakra.⁶⁷⁰

A pénzügyi tárgyalások még vontatottabban haladtak. Egy októberben készült Foreign Office-feljegyzés hangsúlyozva, hogy „egyáltalán nem jók a kilátásaink arra, hogy megállapodásra jussunk. Úgy tűnik, a magyaroknak sem sürgős a dolog, és szívesen maradnak még Londonban két-három hónapig.”⁶⁷¹ Ekkorra már egyértelművé vált az angolok számára, hogy a magyar pénzügyi delegáció nem nagyon törekszik a megállapodásra. Clemens, a budapesti követség kereskedelmi titkára figyelmeztette is a Foreign Office-t, hogy túl engedékeny a magyarokkal a tárgyalások során. „Nem szabad elfelejtenünk – írja –, hogy egy csapat gazemberrel tárgyalunk, akik több millió font értékű tulajdont loptak el, és csak akkora kártérítést fizetnek majd, amennyit kierőszakolunk belőlük.” Clemens azt is bírálta, hogy az már a tárgyalások első szakaszában körvonalazódott az a brit álláspont, hogy a magyarok fontbevételeiknek mindössze tíz százalékát fordítják majd tartozásaik törlesztésére.⁶⁷² Kritikájával nem volt egyedül: az új budapesti brit követ, Leslie Fry nem sokkal új állomáshelyére érkezve azt írta a Foreign Office-nak, hogy teljes mértékben egyetért a követségen kialakult véleménnyel, mely szerint Londonban túlságosan engedékenyen viszonyulnak a magyar tárgyalódelegációhoz.⁶⁷³ A Foreign Office azzal indokolta engedékeny magatartását, hogy a brit Kereskedelmi Minisztériumra folyamatos nyomást gyakorolnak angol külkereskedelmi cégek (a brit külügy szerint magyar sugalmazásra), hogy minél hamarabb induljon be az áruforgalom a két ország között. Ezek az üzlemberek nincsenek tudatában annak, hogy nagyon kevés magyar termék tud versenyképes lenni Angliában, a magyarok pedig csak azt és akkor vásárolnak, amikor nekik tetszik, ráadásul az áruk kifizetését sem sietik el.⁶⁷⁴ Természetesen Londonban is látták, hogy a magyar delegáció szándékosan lassítja a tárgyalások menetét, és a legkisebb kompromisszumra sem hajlandók. Ugyanakkor nem volt nagyon lehetőségük arra, hogy megváltoztassák taktikájukat. Korábban ugyanis az a döntés született, hogy az összes kelet-európai állam esetében összekapcsolják a kereskedelmi kapcsolatok kérdését a pénzügyi kötelezettségek teljesítésével. Kedvezőtlen precedens volt, hogy Svájc igen hamar beleegyezett egy rendkívül alacsony szintű (7%-os)

⁶⁷⁰ NA T 236/5119. Stacy levele Szilágyinak, 1955. december 7.

⁶⁷¹ NA T 236/5118. Weston feljegyzése, 1955. október 19.

⁶⁷² NA FO 371/116389. Clemens 11210/25/55. sz. levele Givennek, 1955. október 14.

⁶⁷³ NA FO 371/116390. Fry levele 11210/34/55. sz. levele Hohlernek (Foreign Office), 1955. november 17.

⁶⁷⁴ Uo., Hohler NH 1151/60. sz. levele Frynak, 1955. december 9.

éves törlesztésbe, s így Nagy-Britannia sem nagyon reménykedhetett abban, hogy a svájci megállapodásoknál jóval kedvezőbb feltételeket tud majd elérni.⁶⁷⁵

Decemberre közeledtek valamennyire az álláspontok, elsősorban az angol engedményeknek köszönhetően, ugyanis 71 millió fontról 44 millió fontra mérsékeltek követeléseik összegét. A megállapodás azonban még nagyon messze volt, főleg azért, mert a magyar fél alig engedett eredeti álláspontjából. A kötvénytulajdonosok és a rövidlejáratú hitelezők szervezetei nem fogadták el a magyar ajánlatot, mely szerint kb. 1,6 millió font összeget fizetne a magyar kormány, évente exportbevételeinek 7%-át fordítva a törlesztésre.⁶⁷⁶ Weston, a brit tárgyalódelegáció egyik tagja egy az angol Pénzügyminisztériumnak írt feljegyzésében leírta, hogy meglátása szerint a magyarok olyan utasítással érkeztek Londonba, hogy összesen legfeljebb 2 millió fontot ajánlhatnak fel a kötvénytulajdonosok, a rövidlejáratú hitelezők és a kincstárjegy-tulajdonosok számára, a többi követelésről nem írhatnak alá megállapodást. Decemberre a magyarok kénytelen voltak belátni, hogy ezen az alapon nem folytathatják tovább a tárgyalásokat, és Szilágyi be is vallotta Westonnak, hogy Budapesten nem lesz könnyű meggyőznie a kormányt arról, hogy minden brit követelésre kiterjedő ajánlatot tegyenek.⁶⁷⁷

December 8-án a magyar delegáció hazautazott Londonból, és a tárgyalások 1956 januárjában folytatódtak. Az 1955. évi tárgyalássorozatról szóló összefoglalójában Szilágyi Béla kiemelte, hogy „Angliával és a font-területtel való áruforgalmunk döntő jelentőségű”, és az árucere-forgalmi megállapodáshoz feltétlenül szükséges a pénzügyi megállapodás megkötése. Azt javasolta, hogy törekedjenek olyan megoldásra, amely a kötvényadósságokon kívül az összes adósság rendezését magában foglalja, és együttes összege nem haladja meg a 6,5 millió fontot. Ezt az exportból származó fontbevétel 7%-ának „kikészítésével” folyamatosan törlesztené a magyar állam. Szilágyi azt is fontosnak tartotta, hogy Magyarország mindenképpen importáljon olyan árucikkeket Nagy-Britanniából, melyek eladására az angolok nagy súlyt helyeznek.⁶⁷⁸ Az 1956 januárjában kiadott Minisztertanácsi határozat ennek értelmében utasította a Londonba utazó magyar delegációt.⁶⁷⁹

⁶⁷⁵ Uo., Weston (Pénzügyminisztérium) OF. 55/149/08. sz. levele Givennek (Foreign Office), 1955. november 24.

⁶⁷⁶ NA T 236/5119. „Hungary”. Feljegyzés aláírás, dátum nélkül. [1955. december 7.]

⁶⁷⁷ Uo. Weston (Treasury) feljegyzése Givennek (Foreign Office), 1955. december 10.

⁶⁷⁸ MOL XIX-J-1-j 198. tétel, 65. doboz, Szilágyi Béla jelentése a kereskedelmi tárgyalásokról, 1955. december 15.

⁶⁷⁹ MOL XIX-J-1-j 198. tétel 66. doboz, Minisztertanács 3036/I.12/1956. sz. határozata, 1956. január 12.

Az 1956. évi kereskedelmi és pénzügyi megállapodás

Az 1956 januárjában újraindult tárgyalásokon a magyar fél feladta korábbi taktikáját, és ahelyett, hogy továbbra is az igények részletes vizsgálatát követelte volna, most már hajlandó volt egy globális összegről tárgyalni. Az első magyar ajánlat 3 millió font volt. A január 21-i ülésen a brit pénzügyminisztériumot képviselő Weston kifejtette, hogy ők a már decemberben jelzett 10 millió fontos összeget tartanák reálisnak, és kizártnak tartja, hogy a többi érdekelt minisztérium hajlandó lenne 8 millió font alatti ajánlatot elfogadni. A 3 millió fontos magyar ajánlat ettől olyan távol áll, hogy ilyen alapon nem is érdemes folytatni a tárgyalásokat. Ráadásul a magyar fél az exportbevételnek mindössze 4,5%-át kívánta törlesztésre fordítani.⁶⁸⁰ Ennek ellenére négy nappal később Weston 6 millióra csökkentette az angol igényeket, bár jelezte, hogy egyáltalán nem biztos, hogy a többi tárca elfogadja ezt. A magyar fél eközben 4,1 millióra emelte ajánlatát.⁶⁸¹

Január 31-én informális megbeszélést tartottak Londonban a Foreign Office, a Pénzügyminisztérium, a Kereskedelmi Minisztérium és az Angol Bank képviselői, ahol összefoglalták a brit-magyar tárgyalások állását. Weston arról tájékoztatta kollégáit, hogy a magyar delegáció 4,7 millió fontra emelte ajánlatát, amelyhez hozzáadódik még egy forintban fizetendő összeg a budapesti brit követség épületének helyrehozására. A 4,7 millió font minden angol követelést tartalmaz a kötvénytartozások kivételével. Fontos lépés volt angol részről az, hogy a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos követelésekből elengedtek 1 millió fontot, mivel a magyar kormány már a kölcsönöket visszafizette, és csak a felhalmozódott kamatokkal tartozott, melyeket végül a brit pénzügyminiszter elengedett. A brit delegáció célja az, hogy az összeget megpróbálja 5 millió fontra emelni. Magyarország exportbevételeinek meghatározott százalékát fordítja törlesztésre, ami azt jelenti, hogy kb. 25 év alatt fizeti majd ki a teljes összeget. Weston szerint éppen ezért már nem érdemes további időt áldozni a tárgyalásokra. Tippetts, kereskedelmi minisztérium képviselője felhívta a figyelmet arra, hogy az 1954-es kereskedelmi megállapodást különböző módon értelmezte a magyar és a brit kormány. Míg London automatikusan megadta a behozatali engedélyt a megállapodás mellékletében meghatározott kvótákra, Budapest számos kvótát egyáltalán nem használt ki. Tippetts szerint valamiféle biztosítékot kellene kérni a magyaroktól, hogy megadják az importengedélyt a megállapodásban felsorolt cikkekre, különben a kereskedelmi minisztérium nem látja értelmét az ilyen megállapodásnak. A Foreign Office-t képviselő Given közölte, hogy minisztériuma alacsonynak tartja az 5 millió fontos összeget.

⁶⁸⁰ Uo., Roóz István és Szilágyi Béla feljegyzése a pénzügyi megbeszélésről, 1956. január 21.

⁶⁸¹ Uo., Roóz István és Szilágyi Béla feljegyzése a pénzügyi megbeszélésről, 1956. január 25.

Ugyanakkor elismerte, hogy a kártalanítási igények 75%-át volt magyar állampolgárok nyújtották be, ezért van némi igazság abban a magyar érvelésben, hogy ebben az esetben valójában töke kivétel történik. A Foreign Office jogi szakértői azonban ragaszkodnak ahhoz az állásponthoz, hogy az állampolgárság szempontjából azt az időpontot kell mérvadónak tekinteni, amikor a kárt okozó esemény (pl. államosítás) történt. Végül a megbeszélés résztvevői abban állapodtak meg, hogy addig lassítják a pénzügyi tárgyalások menetét, amíg a kereskedelmi minisztérium el nem dönti, hogy szükségesnek tartja-e a kereskedelmi megállapodást, vagy sem.⁶⁸²

A magyar delegáció április 4-én tette meg végső ajánlatát 4,5 millió fontban. Ekkor már csak a rövidlejáratú hitelezők igényeivel voltak problémák, ők ugyanis nem fogadták el a magyar kormány ajánlatát, de a magyar fél remélte, hogy az 4,5 millió fontos összeg az ő kártalanításukat is magában foglalhatja. A brit kormány azonban ebben az esetben 5 millió fontra kívánta emelni az összeget, és az 5% kihatási kulccsal szemben voltak is fenntartásai. Úgy vélték, hogy nehezen tudnák megvédeni a megállapodást a hazai közvélemény előtt, ha Magyarország több mint 20 éven keresztül törlesztene tartozásait. Bár a magyar delegáció biztos volt abban, hogy ez az 5%-os kihatással is lehetséges, az angolok ezt nem tartották valószínűnek, és a kulcs 7%-ra történő emelését javasolták.⁶⁸³ A magyar majdnem egy hónapos alkudozás után beleegyezett abba, hogy a kihatás 6,5%-os legyen, a törlesztendő összeg pedig 4,5 millió font maradt. Ez az összeg végül nem foglalta magában a kötvénytartozásokat.⁶⁸⁴

Időközben folytak a tárgyalások az áruforgalmi egyezményről, illetve az annak mellékletében felsorolt kvótákról. Az angolok többször kifejezték csalódottságukat, amiért a magyar fél messze nem használta ki az 1954-es egyezmény kvótáit. Egy áprilisi megbeszélésen Tippetts, a brit Kereskedelmi Minisztérium képviselője kifejtette Szilágyinak, hogy 1954 szeptembere és 1955 októbere között a magyar importőrök a kvótáknak csupán 23%-át használták ki, sőt az arány 1955 novembere és 1956 februárja között 10%-ra csökkent. Tippetts biztosítékokat kért arra nézve, hogy a magyar állami külkereskedelmi vállalatok valóban képesek és jogosultak a megállapodásban felsorolt termékek behozatalára. Példaként említette, hogy a kvóták felsorolásában szerepel a komló 5000 font értékben, ugyanakkor a hivatalos magyar külkereskedelmi terv 1956-ra összesen 3000 font értékű komló importját

⁶⁸² NA T 236/5119. Feljegyzés a megbeszélésről, 1956. január 30.

⁶⁸³ Uo. Feljegyzés a magyar delegációval folytatott megbeszélésről, 1956. április 3., valamint Weston összefoglaló jelentése, 1956. április 5.

⁶⁸⁴ Uo. Foreign Office távirat a budapesti brit követségre, 1956. május 5.

tartalmazza.⁶⁸⁵ A kvóták alacsony kihasználtsága egyáltalán nem volt meglepő. Bár erről az angolok természetesen nem tudhattak, az MDP Politikai Bizottsága 1955. október 3-án fontos határozatot fogadott el „a kapitalista országokban fennálló adósságunk rendezéséről és a külkereskedelemmel kapcsolatos feladatainkról”. Ebben fontos célként tűzték ki a hitelállomány mielőbbi konszolidálását, és lényegesen csökkentették a tőkés országokból származó importkereteket. A határozat kimondta, hogy az 1955. IV. negyedévi tőkés importot a tervezett 512 millió devizaforintról (DFt) 420–430 millió DFt-ra kell csökkenteni, 1956-ban pedig a tőkés behozatal keretszáma 2286 millió devizaforintról (DFt) 1890 millió DFt-ra változik. Ennek érdekében törölni kell az importtervből minden nélkülözhető, fogyasztási célokat szolgáló késztermék behozatalát; 200 millió DFt értékben csökkenteni kell a tőkés anyagimportot, főleg a könnyűipari nyersanyagok terén (100–150 millió DFt); 30–40 millió DFt-tal csökkenteni kell a gép- és vegyesimport kereteit is. A kiviteli tervet természetesen tartani kell, ami tőkés viszonylatban 1956-ra 2800 millió DFt-ot jelentett.⁶⁸⁶

A kereskedelmi és a pénzügyi megállapodás végleges megszövegezése további hosszú heteket vett igénybe. A magyar delegáció teljes mértékben elégedett volt az eredménnyel. Szilágyi Béla a tárgyalásokról szóló összefoglaló jelentésében nagy sikernek tekintette, hogy a minisztertanácsi határozatban megjelölt 6,5 millió fonthoz képest jóval kevesebb összegben állapodtak meg, a kihasítási kulcs is az előirányzott 7% helyett 6,5% lett.⁶⁸⁷

Az 1956. június 27-én aláírt pénzügyi megállapodás alapján tehát a magyar állam 4,5 millió forintot fizet a brit kormánynak, és ezzel a hosszúlejáratú kötvényadósságok kivételével az összes adósságát rendezi (rövidlejáratú hitelek, békeszerződés 26. cikkelye alapján támasztott követelések, államosított és kisajátított javak stb.). A magyar fél minden évben az Egyesült Királyságba irányuló export ellenértékének 6,5%-át fordítja adósságtörlesztésre, a kiegyenlítés időtartamát nem határozták meg. Az ugyanazon a napon aláírt árucere-forgalmi megegyezés három évre szólt, és a felek megállapodtak az árulisták évenkénti megújításában. Az 1956/57-es évre a magyar exportkontingensek értéke elérte a 7,9, az importkontingenseké 7,2 millió fontot.⁶⁸⁸

Hosszú út vezetett ehhez a megegyezéshez: Magyarország és Nagy-Britannia képviselői először 1949 januárjában ültek tárgyalóasztalhoz, hogy rendezzék pénzügyi követeléseiket és

⁶⁸⁵ NA BT 11/5353. Feljegyzés a Kereskedelmi Minisztériumban 1956. április 20-án tartott megbeszélésről.

⁶⁸⁶ MOL 276. f. 53. cs. 249. ö. e. 1955. szeptember 24.

⁶⁸⁷ MOL XIX-J-1-j 198. tétel, 65. doboz, Feljegyzés az angol pénzügyi tárgyalásokról, aláírás nélkül, 1956. június 8.

⁶⁸⁸ MOL XIX-J-1-j 26/a. tétel, 11. doboz, Megállapodás a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának Kormánya között pénzügyi kérdések rendezése tárgyában. 1956. június 27.

tartozásaikat, de a megállapodásra hét és fél évet kellett várni. A pénzügyi és kereskedelmi megállapodás létrejötte is jelezte, hogy a hidegháború legnehezebb évei után kezdett normalizálódni a két ország kapcsolata. Alig indultak el azonban az első magyar élelmiszerszállítmányok Angliába, amikor kitört Budapesten a forradalom. A forradalom leverése után hosszú hónapokig ismét rendkívül fagyossá vált a viszony a két ország között, de a pénzügyi és kereskedelmi megállapodást egyik fél sem mondta fel. Bár az áruforgalom még sokáig nem érte el az eredetileg tervezett szintet, a vitás pénzügyi kérdések hosszú távú rendezése hozzájárult ahhoz, hogy elkövetkező évtizedek során egyre jobb kapcsolatok épültek ki Magyarország és Nagy-Britannia között.

VI. Összefoglalás

Kutatási eredmények és a további kutatások iránya

Értekezésünkben igyekeztünk átfogó képet adni a második világháborút követő évek magyar–angol kapcsolatairól. A két ország viszonyát a nemzetközi viszonyok koordinátarendszerébe helyezve tekintettük át, illetve azt is vizsgáltuk, hogyan illeszkedett bele a magyar–angol viszony Nagy-Britannia általános Kelet-Európa-politikájába. A hivatalos diplomáciai kapcsolatokon túl a brit politizáló közvélemény nézeteit is ismertettük a londoni parlamenti felszólalások, illetve újságcikkek alapján.

Dolgozatunk elsősorban a gazdaságdiplomácia terén tartalmaz új kutatási eredményeket. A magyarországi brit tulajdonú vállalatok 1945–1949 közötti történetéről, valamint az 1949. évi, majd az 1954–56 között folyó kereskedelmi és pénzügyi tárgyalásokról mindezig nem születtek publikációk.

Bár dolgozatunkban igyekeztünk kitérni a kétoldalú kapcsolatoknak minél több színterére, egyes témákkal csak érintőlegesen foglalkoztunk. További kutatás tárgya lehet a budapesti brit követség jelentéseinek részletes elemzése, valamint a kulturális, tudományos és sportkapcsolatok kutatása. A magyarországi sajtó tanulmányozásával érdekes lehet nyomon követni az Anglia-kép változását. A koalíciós időszak lapjainak elemzésével a különböző pártok véleményét ismerhetjük meg, a későbbi időszakban pedig a sajtó híven tükrözi a hivatalos politika álláspontját Nagy-Britanniával kapcsolatban.

A Magyarország ellen irányuló brit hírszerzési tevékenység, illetve a Nagy-Britanniával szemben folytatott kémelhárító tevékenység szintén további kutatás tárgya lehet. Részben ezzel összefüggésben az angliai magyar emigráció tevékenységének vizsgálata is érdekes új eredményeket hozhat.

A magyar–angol kapcsolatok egyes aspektusaira csak a szovjet–angol, illetve a szovjet–magyar kapcsolatok további vizsgálata deríthet fényt. A szovjet források korlátozott mennyisége és elérhetősége miatt a kutatásnak ez az iránya – bármilyen sokat ígérő is – sok nehézségbe ütközik.

VII. Bibliográfia

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár (MOL)

M-KS-276. f. 53. cs. – MDP PB üléseinek jegyzőkönyvei

M-KS-276. f. 54. cs. – MDP Titkárság jegyzőkönyvei

M-KS-276. 116. á. 14. ö.e. – MDP KV Államgazdasági Osztály

Nagy-Britannia – TÜK-iratok:

XIX-A-1-n 4. doboz – Miniszterelnökség Békeelőkészítő Osztály

XIX-J-1-a 71–72. doboz – KÜM Békeelőkészítő Osztály, Angol követség iratai

XIX-J-1-f 16. doboz – Lejárt nemzetközi egyezmények.

XIX-J-1-j 26/a. tétel, 11. doboz – Magyarország és Nagy-Britannia kapcsolatainak általános ügyei

XIX-J-1-j 47. tétel 20. doboz – Éves összefoglaló jelentése Nagy-Britannia kül- és belpolitikájáról, országismertetések

XIX-J-1-j 186. tétel 62. doboz – Magyarország kereskedelmi kapcsolatai Nagy-Britanniával

XIX-J-1-j 198. tétel 65–66. doboz – Hitelügylek, a magyar államadósság törlesztésével kapcsolatos ügyek

XIX-J-1-j 244. tétel 69. doboz – A földreform során kisajátított brit földbirtokokkal kapcsolatos iratok

Nagy-Britanni – Adminisztratív iratok

XIX-J-1-k 12. tétel 1. doboz – A követség általános szervezeti és személyzeti ügyei

XIX-J-1-k 13. tétel 1. doboz. – A követség és a központ (KÜM) kapcsolata

XIX-J-1-k 28. tétel 4. doboz – A magyar belpolitika és annak visszhangja Nagy-Britanniában

XIX-J-1-k 33. tétel 4. doboz – Nagy-Britannia állampolgárainak nem hivatalos jellegű (de nem turisztikai célú) magyarországi látogatása

XIX-J-1-k 199. 36–37. doboz – Hitelügylek, a magyar államadósság törlesztésével kapcsolatos ügyek

XIX-J-1-k 244. tétel 39. doboz – A földreform során kisajátított brit földbirtokokkal kapcsolatos iratok

XIX-J-1-k 244/a. tétel, 40. doboz – A földreform során kisajátított brit földbirtokokkal kapcsolatos iratok

XIX-J-1-u 8., 22., 23. doboz – Miniszteri és miniszterhelyettesi iratok,

XIX-J-41a 23/d tétel, 22. doboz – Londoni követség iratai

MOL Gazdasági levéltár:

XIX-L-1-k 197. doboz – Pénzügyminisztérium, Nemzetközi Ügyek Főosztálya

XIX-L-1-p 10. tétel, 22. doboz – MNB Bankosztály – Angliával szembeni magyar tartozások
1941–1948,

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

274. f. 10/1. ő.e. – MKP Külügyi Osztály, A külügyi bizottság üléseinek jegyzőkönyvei

274. f. 10/88. ő.e. – MKP Külügyi Osztály, Az angliai magyarok szervezeteivel és a londoni magyar követség működésével kapcsolatos iratok. Közötte Bede István követi jelentései

274. f. 12/149. ő.e. – MKP Állampolitikai Osztály. Az angolszász érdekeltségű olajvállalatok monopólium létesítésére irányuló megállapodásáról készített feljegyzések

274. f. 12/194. ő.e. – MKP Állampolitikai Osztály. Magyarország nemzetközi gazdasági kapcsolataira vonatkozó iratok.

PRO iratmásolatok (nagy részt FO 371):

508/1. f. 1/113–115., 119., 130., 135–136., 140., 142., 144., 146., 148., 151., 153., 166–167.,
173–174., 181., 184., 192–193., 196., 204. ő.e.

National Archives, London (NA)

Foreign Office

FO 371/59024-59025 Anglo-Hungarian political relations: visit to London of Hungarian
Prime Minister 1946

FO 371/72423-72424 Hungarian attitude towards British concerns operating in Hungary 1948

FO 371/77566 Progress made in sovietization of Eastern Europe in 1948 1948

FO 371/86146 Consolidation of communism in eastern Europe 1948–1950

FO 371/87795 Annual report for Hungary 1949 1950

FO 371/106291-106292 Efforts to stimulate trade between Hungary and UK increased
following release of Edgar Sanders in August 1953

FO 371/116116 UK policy towards countries of Eastern Europe 1955

FO 371/116375 Political relations between Hungary and UK 1955

FO 371/116386-116390 Trade and financial talks between Hungary and UK: negotiations for
settlement of pre-war commercial debts; British claims for compensation for
nationalisation of assets and land expropriation 1955

FO 371/122373 Hungary (NH) 1956

FO 371/124970 Policy of containment of Soviet Union and countries of Eastern Europe 1951

FO 477/1 Correspondence respecting Hungary: part 1 1947

FO 477/2–10 Further correspondence respecting Hungary: parts 2–10, 1948–1956

FO 800/501 Soviet Union (Bevin Papers) 1945–1946

FO 800/503 Soviet Union (Bevin Papers) 1949–1951

Board of Trade

BT 11/5353 Hungary: trade talks 1955; minutes of meetings 1955

BT 11/2612 HUNGARY: Resumption of Commercial Relations. 1945–1948

Treasury

T 236/5117-5118 Anglo-Hungarian financial and trade negotiations 1955

T 236/5119 Anglo-Hungarian financial and trade negotiations 1955–1956

War Office

WO 32/12189 CIVIL AFFAIRS: Europe (Code 93B): Allied Control Commission (British Mission) Hungary – reports 1945

Prime Minister's Office

PREM 3/434/4

PREM 8/237 Visit of Hungarian Government Delegation 1946

British Council

BW 36/11-12 Establishment of office in Hungary and Council's subsequent withdrawal: correspondence, relations with HM Mission 1946–1950

Szakirodalom

Forráskiadványok

A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltása.

Budapest, Kossuth, 1958.

Bán D. András szerk.: *Pax Britannica: brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról, 1942–1943.* Budapest, Osiris, 1996.

Baranyai, Zoltán ed.: *Hungary and the Conference of Paris. Vol. II.: Hungary's international relations before the Conference of Paris. Hungaro-Czechoslovak relations. Papers and documents relating to the preparation of the peace and to the exchange of population between Hungary and Czechoslovakia.* Budapest, Hungarian Ministry for Foreign Affairs, 1947.

- Baranyai, Zoltán ed.: *Hungary and the Conference of Paris. Vol. IV.: Hungary at the Conference of Paris. Papers and documents relating to the Czechoslovak draft amendment concerning the transfer of 200.000 Hungarians from Czechoslovakia to Hungary.* Budapest, Hungarian Ministry for Foreign Affairs, 1947.
- Baráth Magda szerk.: *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról, 1953–1956. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései.* Budapest, Napvilág, 2002.
- Baráth Magdolna – Cseh Gergő Bendegúz: „A SZEB első három hónapja 1945 tavaszán. Dokumentumok.” *Társadalmi Szemle*, 1995/11. 83–94. o.
- Borhi László: *Magyar-amerikai kapcsolatok 1945–1989. Források.* Magyarország a szovjet zónában és a rendszerváltásban. Budapest, MTA TTI, 2009.
- Cseh, Gergő Bendegúz ed.: *Documents on the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary 1945–1947.* Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 2000.
- Feitl István szerk.: *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947.* Budapest, Napvilág, 2003.
- Foreign relations of the United States, 1950. Korea. Vol. 7.* Washington D.C., U.S. Government Printing Office, 1950.
- Foreign Relations of the United States. Paris Peace Conference: Documents, 1946. Vol. 2.* Washington, United States Government Printing Office, 1970.
- Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1947. Vol. 4. Eastern Europe, the Soviet Union.* Washington: USGPO, 1972.
- Geiger, Vogeler, Sanders és kémtársai a törvényszék előtt.* Budapest, Állami Lapkiadó, 1950.
- Gönyei Antal szerk.: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből, 1945–1948.* (Források a magyar népi demokrácia történetéhez 8.) Budapest, Új Magyar Központi Levéltár, 1988.
- Halmosy Dénes szerk.: *Nemzetközi szerződések 1945–1982.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.
- Hansard, House of Common Debates*, 1945: vols. 409., 413.; 1946: vols. 139., 423.; 1947: vol. 438.; 1949: vol. 460.; 1951: vol. 489.; 1953: vols. 512., 515.
- Hansard. House of Lords Debates*, 1947: vols. 148., 152.
- Haraszti-Taylor, Éva: *Britain and the Hungarian Social Democrats 1945–56. A collection of documents from the British Foreign Office.* Nottingham, Astra Press, 1996. 174.
- Haraszti-Taylor, Eva: *'Dear Joe' Sir Alvary Frederick Gascoigne, G. B. E. (1893–1970): A British Diplomat in Hungary after the Second World War. A Collection of Documents from the British Foreign Office.* Astra Press, Nottingham, 2005.

- Horváth Julianna et al. szerk.: *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció, 1944–1948.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.
- Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója.* Hiteles kiadás. Budapest. Athenaeum, 1946.
- Juhász Gyula szerk.: *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Budapest, Kossuth, 1978.
- Lázár György szerk.: *Székfü Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései, 1946–1948.* Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1998.
- Magyar Statisztikai Évkönyv.* Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1939.
- Mezei Géza szerk.: *Európa és a hidegháború a dokumentumok tükrében. 1. Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949).* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.
- Paál Jób – Radó Antal szerk.: *A debreceni feltámadás.* Debrecen, 1947.
- Pelly, M.E., H. J Yasamee and K. Hamilton eds.: *Documents on British Policy Overseas.* Vol. 6. *Eastern Europe August 1945–April 1946.* London, Her Majesty's Stationery Office, 1991.
- Romsics Ignác szerk.: *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1914–1999. I–II.* Budapest, Osiris, 2000.
- Ross, Graham ed.: *The Foreign Office and the Kremlin: British Documents on Anglo-Soviet Relations, 1941–1945.* Cambridge etc., Cambridge University Press, 1984.
- Statisztikai évkönyv, 1949–1955.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1957.
- Szűcs László szerk.: *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15.* Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1997.
- Szűcs László szerk.: *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1946. július 26. – 1946. november 15.* Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2003.
- Teherán, Jalta, Potsdam: Dokumentumgyűjtemény.* Budapest. Kossuth, 1969.

Folyóiratokban, tanulmányköteteken publikált források

- Figder Éva – Palasik Mária: Brit jelentés a magyar politikai rendőrségről 1946-ban. *Trezor.* (1) 1999. 167–188.
- Szűcs László – Vida István: A Marshall-terv és Magyarország. *Levéltári szemle.* (48) 1998/1. 32–44.
- Vida István: A Szovjetunió és a magyar békeszerződés előkészítése. *Külpolitika.* 1997/3. 75–100.

- Vida István: Két fontos dokumentum a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. áprilisi moszkvai látogatásáról. *Külvügyi szemle*. 2002/3. 149–167.
- Vida István: Orosz levéltári források az 1944 őszi moszkvai kormányalakítási tárgyalásokról, az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásáról és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megválasztásáról. In: Feitl István szerk.: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, 1944–1945*. Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, 1995. 52–109.
- Vida István: Orosz levéltári források az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásáról és az Ideiglenes Kormány megalakulásáról. *Rubicon*. (5) 1994/10. Melléklet.

Emlékiratok

- Barcza György. *Diplomataemlékeim, 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból 1–2*. Budapest: Európa–História, 1994.
- Byrnes, James F.: *Speaking Frankly*. London–Toronto, Heinemann, [1947]
- Eden, Anthony: *Anthony Eden emlékiratai*. [Hely és évszám nélkül]
- Eden, Anthony: *The Reckoning*. Boston, Houghton Mifflin, 1965.
- Edith Bone: *Hét év magánzárka*. Budapest, Noran, 2007.
- Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Budapest: Európa–História, 1995.
- Kovács Imre: *Magyarország megszállása*. Budapest: Katalizátor Iroda, 1990.
- MacMillan, Harold. *Tides of Fortune 1945–1955*. London–Melbourne–Toronto: Macmillan, 1969.
- Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. Budapest, Európa–História, 1990.

Monográfiák

- Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, Kossuth, 1988.
- Bán D. András: *Illúziók és csalódások: Nagy-Britannia és Magyarország, 1938–1941*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- Barker, Elisabeth: *Britain in a Divided Europe 1945–1970*. London, Whidenfeld-Nicolson, 1971.
- Barker, Elisabeth: *British Policy in South-East Europe in the Second World War*. New York, Barnes & Noble, 1976.
- Bartlett, C. J.: *The Long Retreat. A Short History of British Defence Policy 1945–1970*. London, Macmillan, 1972.

- Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956.* Budapest, Corvina, 2005.
- Borhi László: *Megalkuvás és erőszak: az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon, 1944–1949.* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 1997.
- Bullock, Alan: *The Life and Times of Ernest Bevin.* 3 vols. Vol. 3. *Foreign Secretary. 1945–1951.* London, Heinemann, 1983.
- Carlton, David: *Anthony Eden. A Biography.* London, Allen Lane, 1981.
- Churchill, Winston S.: *A második világháború.* 1–2. Budapest, Európa, 1989.
- Cseh Gergő Bendegúz: *Amerikai és brit részvétel az olaszországi, romániai, bulgáriai és magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságok tevékenységében (1943–1947).* PhD-disszertáció, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2009.
- Dockrill, Michael L.: *The Cold War 1945–1963.* Basingstoke–London, Macmillan & Co., 1990.
- Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története.* Budapest, Aula, 1998.
- Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon: visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében.* Budapest, Ikva, 1995.
- Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke: A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947.* [Budapest], Héttorony, [1994]
- Fülöp Mihály–Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században.* [Budapest], Aula, 1998.
- Gaddis, John Lewis: *Most már tudjuk.* Budapest, Európa, 2000.
- H. Haraszi Éva: *Anglia és Magyarország párhuzamos története, 1945–1951,* Budapest, Scholar, 2002.
- Haraszi-Taylor, Éva: *Britain and Hungary in the Post-War Years, 1945–51: A Parallel History in Narrative and Documents.* Vols. 1–2. É. Haraszi-Taylor in association with Astra Press, 2000.
- Harbutt, Fraser J.: *The Iron Curtain: Churchill, America and the Origins of the Cold War.* Oxford University Press, 1988.
- Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája.* Budapest, Kossuth, 1985.
- Kende István, *Forró béke – hidegháború.* Budapest. Kossuth, 1970.
- Kertész, István: *Diplomacy in a Whirlpool. Hungary between Nazy Germany and Soviet Russia.* Notre Dame, Ind., University of Notre Dame Press, [1953]

- Kertész, Stephen D. *The Last European Peace Conference, Paris 1946. Conflict of Values.* Lanham-New York-London: University Press of America, 1985.
- Kissinger, Henry: *Diplomácia.* Budapest, Panem–Grafo, 1996.
- Korom Mihály: *A magyar fegyverszünet 1945.* Budapest, Kossuth, 1987.
- Korom Mihály: *Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet (1944–1945).* Budapest, Akadémiai, 1981.
- Max, Stanley Martin: *The Anglo-American Response to the Sovietization of Hungary, 1945–1948.* Disszertáció. Ann Arbor, Mich., University of Michigan, 1980.
- Medlicott, W. N.: *British foreign policy since Versailles, 1919–1963.* London, Methuen, 1968.
- Mezei Géza: *Befolyás vagy hegemonia? A háború utáni rendezés Kelet-Közép-Európában : a magyar Szövetséges Ellenőrző Bizottság és az angolszász hatalmak Magyarország-politikája 1944–45-ben.* Budapest, Új Mandátum, 2001.
- Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Budapest, Osiris, 2006.
- Smith, Joseph: *A hidegháború: 1945–1965.* Budapest, Ikva, 1992.
- Vukman Péter: *Moszkvától Londonig Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet-jugoszláv konfliktus idején (1948–1953).* PhD-disszertáció, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2010.
- Windrich, Elaine: *British Labour's Foreign Policy.* Stanford, Cal.: Stanford University Press, 1952.
- Woodward, Llewellyn: *British Foreign Policy in the Second World War.* 5 vols. London, Stationery Office, 1970–76.
- Yergin, Daniel: *Shattered Peace. The Origins of the Cold War.* London, André Deutsch, 1978.
- Young, John W.: *Winston Churchill's Last Campaign: Britain and the Cold War, 1951–1955.* Oxford, Clarendon Press, 1996. 358 p.
- Younger, Kenneth. *Changing Perspectives on British Foreign Policy.* London –New York – Toronto: Oxford University Press, 1964.

Tanulmánykötetek

- Arday Lajos: *Az Egyesült Királyság és Magyarország.* Budapest, Mundus, 2005.
- Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüzében, 1945–1990.* Budapest, Gondolat, 2004.

- Craig, Gordon A. – Loewenheim, Francis L. eds.: *The Diplomats: 1939–1979*. Princeton, Princeton University Press, 1994.
- Deakin, William, Elisabeth Barker and Jonathan Chadwick eds. *British Political and Military Strategy in Central and Southern Europe in 1944*. Basingstroke–London, Macmillan, 1988.
- Dockrill, Michael and Brian McKercher eds.: *Diplomacy and World Power: Studies in British Foreign Policy 1890–1950*. Cambridge University Press, 1996.
- Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor szerk.: *Fordulat a világban és Magyarországon, 1947–1949*. Budapest, Napvilág, 2000.
- Frank Tibor szerk.: *Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről*. Budapest, Gondolat, 2004.
- Püski Levente – Valuch Tibor szerk.: *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések*. Debrecen, 1956-os Intézet – Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, 2002.
- Varsori, Antonio and Elena Calandri eds.: *The failure of peace in Europe, 1943–48*. Basingstoke–New York, Palgrave, 2002.

Cikkek, tanulmányok

- Arday Lajos: Nagy-Britannia Kelet-Európa-politikája. *Külpolitika*. 1987/4. 53–72.
- Balogh Sándor: Béketörekvések 1946-ban Magyarországon. 1–2. *Politikai főiskola közleményei*. 1981/4. 78–92. ; 1982/1–2. 129–145.
- Bán D. András: A „százalékegyezmény”. Európa megmentése vagy Kelet-Európa „elárulása”? *Európai utas*. (38) 2000. 38–42.
- Bán D. András: A közép-kelet-európai brit külpolitika és Magyarország, 1939–1947. In: Romsics Ignác szerk.: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995. 139–147.
- Baráth Magdolna – Cseh Gergő Bendegúz: „A SZEB és Magyarország 1945 nyarán.” *Társadalmi Szemle*, 1996/5. 80–93.
- Békés Csaba: A hidegháború eredete. In: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüztüében, 1945–1990*. Budapest, Gondolat, 2004. 37–52.
- Békés Csaba: Hidegháború, enyhülés – válságok és álválságok a kelet–nyugati viszonyban. In: Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország a konfliktusok keresztüztüében, 1945–1990*. Budapest, Gondolat, 2004. 131–141.

- Cseh Gergő Bendegúz: Adalékok a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság szervtörténetéhez. *Levéltári Szemle*, 1998/4. 16–24.
- Cseszka Éva: Gazdasági perek a Rákosi-rendszerben 1948. *Magyar Szemle*. (17) 2008/11–12. 30–52.
- Deighton, Anne: *Britain and the Cold War 1945–1955*. In: Melvyn Leffler & Arne Westad eds.: *The Cambridge History of the Cold War*. Cambridge University Press, 2010, 112–133.
- Figder Éva: Brit diplomáciai törekvések Magyarországon, 1945–1947. In: Frank Tibor szerk.: *Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről*. Budapest, Gondolat, 2004. 357–372.
- Fülöp Mihály: A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés. *Külpolitika*. 1986/4. 124–155.
- Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió. I–II. *Világtörténet*. 1987/3. 141–177., 1988/2. 74–113.
- H. Haraszi Éva: A Foreign Office és a magyar emigránsok, 1944–1954. *Világtörténet*. 1995/ősz-tél. 63–93.
- H. Haraszi Éva: British Foreign Policy and Eastern Europe under the Labour Government 1945–1951. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. (34) 1988/2–3. 279–290.
- H. Haraszi Éva: Változások Magyarországon a budapesti angol követ 1953–1957. évi jelentéseinek tükrében. *Világtörténet*. 1996/tavaszi-nyári. 82–93.
- Haraszi-Taylor, Éva: Egy brit diplomata Magyarországon a második világháború után. In: Tusor Péter szerk.: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*. Budapest, ELTE BTK, 1998.
- Hunt, David: British Military Planning and Aims in 1944. In: William Deakin, Elisabeth Barker and Jonathan Chadwick eds.: *British Political and Military Strategy in Central and Southern Europe in 1944*. Basingstoke–London, Macmillan, 1988. 15–16
- Jemnitz János: Adalékok a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az angol Labour Party kapcsolatainak történetéhez (1945–1947). *Történeti Szemle*. 1975/1. 107–118.
- Kitchen, Martin: British Policy towards the Soviet Union 1945–1948. In: Gorodetsky, Gabriel ed.: *Soviet Foreign Policy 1917–1991. A Retrospective*. London, Frank Cass, 1994. 111–135.
- Lojkó Miklós: Churchill, Eden and Hungary. In: *British-Hungarian Relations Since 1848*, London, Hungarian Cultural Centre London, School of Slavonic and East European Studies, University College London, 2004, 217–235.

- Lojkó, Miklós: The failed handshake over the Danube. The story of Anglo-American involvement in the liberation of Central Europe at the end of the Second World War. *The Hungarian quarterly*. (61) 159. sz. 2000. 104–111.
- Magyarics Tamás: Nagy-Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. I–II. *Pro Minoritate*. 2002/nyár. 3–49. ; 2002/ősz, 61–96.
- Mastny, Vojtech: Soviet Plans for Postwar Europe. In: Varsori, Antonio and Elena Calandri eds.: *The failure of peace in Europe, 1943–48*. Basingstoke–New York, Palgrave–Macmillan, 2002. 59–75.
- Pálffy István – Szabó József, N.: Angol–magyar kulturális és tudományos kapcsolatok a II. világháború után. (1945–1948.) *Világtörténet*. 1994. tavasz-nyár. 83–89.
- Pécsi Vera: The Standard Electric Trial. *The Hungarian Quarterly*. (62) 162. sz. 2001. 85–98.
- Resis, A.: The Churchill–Stalin Percentage Agreement. *American Historical Review*. (83) 1978/2. 368–387.
- Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés”. 1914–1946. *Századok*. (130) 1996/2. 273–339.
- Sipos Péter – Vida István: „Az 1945. augusztus 27-én megkötött szovjet-magyar gazdasági egyezmény és a nyugati diplomácia.” *Külpolitika*. 1985/4. 102–123.
- Székely Gábor: A Kominform, 1947–1949. In: Feitl István–Izsák Lajos–Székely Gábor szerk.: *Fordulat a világban és Magyarországon, 1947–1949*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 62–74.
- Szörényi Attila: A brit-magyar diplomáciai kapcsolatok és a Sanders-ügy, 1949–1953. *Valóság*, 2006/6. 74–94.
- Szörényi Attila: Adalékok az angol katonai hírszerzés történetéhez Edgar Sanders ügyének tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények*. (122) 2009/3. 731–745
- Vida István: Az 1944. októberi Sztálin–Churchill találkozó és Magyarország. *Történelmi Szemle* (29) 1986/1. sz. 149–164.
- Warner, Geoffrey: From ally to enemy: Britain’s relations with the Soviet Union, 1941–1948. In: Michael Dockrill and Brian McKercher eds.: *Diplomacy and World Power. Studies in British Foreign Policy, 1890–1950*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996. 223.